

Ankara Üniversitesi

**Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi**

OTAM

Sayı 56/Güz 2024

**Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University**

ANKARA - 2024

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2024

SAYI: 56

EYLÜL

Yayın Sahibi: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi adına
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara Üniversitesi,
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve
Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakıncağ Tarihi Anabilim Dalı, Atatürk Bulvarı No: 45,
Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Yayın İdare Merkezi: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ata-
türk Bulvarı No: 45, Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Tel: +90 312 310 96 49; +312 310 32 80/ 1061, **Belgegeçer:** +90 312 3105713

E-posta: otam@ankara.edu.tr

İnternet Sitesi: www.otam.ankara.edu.tr

Bilgi Edinme Birimi: botam@ankara.edu.tr

Yaygın Süreli Hakemli Yayın

Basım Yeri ve Tarihi: Ankara /08/11/2024

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Başkan)
Prof. Dr. Hatice Oruç (Başkan Yardımcısı)
Doç. Dr. Tülay Ercoşkun (Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Bekir Koç (Üye)

Prof. Dr. Hayal Şebnem Atakan (Üye)
Prof. Dr. İsmail Güven (Üye)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Üye)

Danışma Kurulu Üyeleri

(Danışma Kurulu üyeleri aynı zamanda Hakemler Kurulu üyeleridir.)

Prof. Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Üni.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Prof. Dr. Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Üni.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.)
Prof. Dr. Pal Fador (Macaristan)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Üni.)
Prof. Dr. Dragi Gjorgiev (Makedonya)
Prof. Dr. Aladin Husic (Bosna)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Üni.)

Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi
Üni.)
Prof. Dr. Orlin Sabev (Bulgaristan)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Üni.)
Prof. Dr. Yusuf Sarımay (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2024

SAYI: 56

EYLÜL

Bu sayı için Hakemler Kurulu Üyeleri

Prof.Dr. Sezai Balcı- Giresun Üniversitesi
Prof.Dr.Yasemin Tümer Erdem- Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu- Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Murat Keçiş- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr. Erdoğan Keleş- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr. Selda Kılıç- Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Bekir Koç- Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Emine Erdoğan Özünlü- Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Cenk Reyhan- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr. Mucize Ünlü-On Dokuz Mayıs Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Ali Yıldırım- Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç.Dr. Tülay Ercoşkun- Ankara Üniversitesi
Doç.Dr. Ayşegül Kılıç- Trakya Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü: Doç.Dr. Tülay Ercoşkun

Yayın Sekreteri: Dr. Öğr. Üyesi Merve Cemile Sönmez
Yazı İşleri:

ISSN: 1019-469X

OTAM, TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS ve INDEX COPERNICUS
tarafından taranmaktadır.

OTAM' da yayınlanan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz.
Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

OTAM
Journal of
The Center for Ottoman Studies
Ankara University

AUTUMN 2024

NUMBER: 56

SEPTEMBER

Owner: The Center for Ottoman Studies, Ankara University: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Faculty of Letters)

Managing Editor: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY.

Administrative Office: Ankara University, The Center for Ottoman Studies Directorate, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY

Tel No: +90 312 310 96 49; 310 32 80 / 1061

Fax No: +90 312 310 57 13

E-mail: otam@ankara.edu.tr

Web: www.otam.ankara.edu.tr

Information: botam@ankara.edu.tr

Semiannual Journal

Printed in: Ankara /08/11/2024

Editorial Board

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (President)
Prof. Dr. Hatice Oruç (Vice President)
Doç. Dr. Tülay Ercoşkun (Vice President)
Prof. Dr. Bekir Koç (Membery)

Prof. Dr. H. Şebnem Atakan (Membery)
Prof. Dr. İsmail Güven (Membery)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Membery)

Advisory Board

(The members of the advisory Board are also members of the Board of Referees)

Prof. Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Un.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Prof. Dr. Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Un.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof. Dr. Pal Fador (Macaristan)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Ün.)
Prof. Dr. Dragi Gjorgiev (Makedonya)
Prof. Dr. Aladin Husic (Bosna)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Un.)
Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Un.)

Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Un.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Un.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Un.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi Un.)
Prof. Dr. Orlin Sabev (Bulgaristan)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Un.)
Prof. Dr. Yusuf Sarımay (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)

Board of Referees for this volume

Prof.Dr. Sezai Balcı- Giresun University
Prof.Dr. Yasemin Tümer Erdem- Marmara University
Prof.Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu- Ankara University
Prof.Dr. Murat Keçiş- Muğla Sıtkı Koçman University
Prof.Dr. Erdoğan Keleş- Muğla Sıtkı Koçman University
Prof.Dr. Selda Kılıç- Ankara University
Prof.Dr. Bekir Koç- Ankara University
Prof.Dr. Emine Erdoğan Özünlü- Hacettepe University
Prof.Dr. Cenk Reyhan- Hacı Bayram Veli University
Prof.Dr. Mucize Ünlü-On Dokuz Mayıs University
Prof.Dr. Mehmet Ali Yıldırım- Kilis 7 Aralık University
Doç.Dr. Tülay Ercoşkun- Ankara University
Doç.Dr. Ayşegül Kılıç- Trakya University

English Language Editor: Doç.Dr. Tülay Ercoşkun

Secretary of the Editorial Board: Assist. Prof. Dr. Merve Cemile Sönmez

Technical Editors:

ISSN: 1019- 469X

*OTAM is indexed/cited in TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS and
INDEX COPERNICUS*

*An article published in OTAM may not be published elsewhere without the permission of the
Editorial Board. The responsibilities of the published articles rests with authors.*

Photo: <http://www.sarchives.saltresearch.org/handle/12345678986770-Mekteb-i-Tıbbiye-i-şahane>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

ADIYEKE, NURİ

Bir Cinayetin Anatomisi: Sındırgı Kaymakamı Cinayeti ve Kasabada Güç Dengeleri/ Anatomy of a Murder: Sındırgı District Governor Murder and Balance of Power in the Town1-24

GÜRBÜZ, SÜLEYMAN ABDULLAH

Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa İsyanlarının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkisi / The Impact of Mustafa Çelebi and Küçük Mustafa Revolts on the Ottoman Empire..... 25-55

KESKİN, TÜLAY

Kilise Himayesinde Eğitim: Osmanlı Döneminde İzmir'deki Rum Okulları/ Education under the Auspices of the Church: Greek Schools in Izmir During the Ottoman Period..... 57-87

MEVSİM, HÜSEYİN

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Bir Bulgar Öğrenci: Dr. Yosif Lyubenov'un Toplumsal Faaliyetleri ve Eserleri / A Bulgarian Student at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane: Social Activities and Works of Dr. Yosif Lyubenov 89-135

AKYÜZ ORAT, JÜLİDE

Bir Osmanlı Feriki Vitalis Paşa'nın Raporu/ Report of an Ottoman Feriki Vitalis Pasha 111-143

ÖZTÜRK, SAİD

Bir Osmanlı Sahil Kasabası: Darca'da Toplum ve Ekonomi / XXXXXXXXX..... 145-178

TURAN, ÖMER

Osmanlı Son Döneminde Balkanlarda Amerikan Protestan Misyonerleri/ American Protestant Missionaries in the Balkans in the Late Ottoman Period 179-212

BİR CİNAYETİN ANATOMİSİ: SINDIRGI KAYMAKAMI CİNAYETİ VE KASABADA GÜÇ DENGELERİ

Anatomy of a Murder: Sındırgı District Governor Murder and Balance of Power in the Town

Nuri ADIYEKE *

Özet

Yeni kaza olan Sındırgı'nın ilk kaymakamı Süleyman Efendi, 1885 yılı 15 Eylülünde kasabanın çarşısında tütün kaçakçısı İsmail oğlu Halil İbrahim tarafından tüfekle vurularak öldürüldü. Katil ile birlikte, kasabanın önde gelenlerinden 70 yaşındaki kaza müftüsü Bozcaoğlu Mehmet Said Efendi ve meclis idare üyesi, aynı zamanda kasabanın önde gelen esnafından Şatırzade Servet Efendiler de cinayete azmettirdikleri iddiası ile gözaltına alındılar. Balıkesir Cinayet Mahkemesi'ndeki duruşmalar Aralık ayının ilk günü başladı ve mahkeme süreci hızlı bir şekilde sonuçlanarak Ocak ayı başlarında mahkeme safahatı tamamlandı. Onlarca şahidin dinlendiği yargılama sonunda katil Halil İbrahim idama mahkum edilirken azmettirici olduğu ileri sürülen Mehmet Said ve Servet Efendi suçlamaları ispatlanamadığı için beraat ettiler.

Bu cinayetin birkaç ayrı yönü vardı. İstanbul'dan uzakta, küçük bir kazada yaşanan bu cinayet merkez memurları ile yerel güçlerin çatışmasını açığa çıkardı. Olayın diğer bir yönü, Osmanlı güvenlik çatışmaları içinde önemli bir yer tutan tütün kaçakçılığı da böylesi bir cinayet ile kendisini göstermişti. Son olarak bu cinayete Osmanlı geleneksel idare örgütlenmesinden modern kurumlara geçişin görüntüleri, sancıları ve çatışmaları da su yüzüne çıkmıştı.

* Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nuri.adiyeko@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8577-2357

Anahtar Kelimeler: Sındırgı, kaymakam, Süleyman Efendi, cinayet, dava.

Abstract

The first district governor of the new district, Sındırgı, Süleyman Efendi, was shot and killed by Halil İbrahim, son of İsmail, the tobacco smuggler in the town's bazaar on September 15, 1885. Along with the murderer, the 70-year-old district mufti of the town, Bozcaoğlu Mehmet Said Efendi, and Şatırzade Servet Efendi, a member of the council administration and one of the town's leading tradesmen, were also detained on the charge of instigating the murder. The hearings at the Balıkesir Murder Court began on the first day of December and the trial process was concluded quickly, with the trial phase being completed in early January. At the end of the trial, in which dozens of witnesses were heard, the murderer Halil İbrahim was sentenced to death, while Mehmet Said and Servet Efendi, who were alleged to have instigated the murder, were acquitted because their charges could not be proven.

There were several separate aspects to this murder. This murder, which took place in a small town far from Istanbul, exposed the conflict between central officials and local forces. Another aspect of the incident, tobacco smuggling, which had an important place in Ottoman security conflicts, also revealed itself with such a murder. Finally, with this murder, the images, pains and conflicts of the transition from the traditional Ottoman administrative organization to modern institutions also came to the surface.

Key words: Sındırgı, district governor, Süleyman Efendi, murder, lawsuit.

1885 yılı Eylülünün 15. günü, günlerden Salı, alaturka saat dokuz sıralarında (16.45 civarı) Sındırgı kaymakamı Süleyman Efendi¹, kasaba çarşısındaki Zahir Loncası yanında tüfekte vurularak öldürüldü. Çarşıda herkesin gözü önünde işlenen bu cinayetin katili 25 yaşındaki İsmail oğlu Halil İbrahim isimli bir kaçak

¹ Resmî evraklarda kaymakamın ismi sadece Süleyman Efendi olarak yazılsa da mezar taşında Süleyman Kamil ismi yazılıdır.

tütün satıcısıydı. Bu cinayetle yeni kaza olmuş, küçük bir kasabada yaşanan siyasi çekişmeler de su yüzüne çıktı.

Sındırgı, günümüzde Balıkesir'e bağlı, 1980'li yılların başına kadar İzmir-İstanbul karayolunun üzerinde önemli bir geçit yeri idi.² Osmanlı döneminde Karesi Vilayeti'ne bağlı bir kaza olan Sındırgı 1864 vilayet düzenlemeleri çerçevesinde Bigadiç kazasına bağlı bir nahiye haline getirildi.³ 19. yüzyılın son çeyreğinde kasabanın Bigadiç'ten ayrılıp tekrar bağımsız bir kaza olma süreci de başladı. Mart 1882 tarihinde, Müslüman, Rum karışık nahiye önde gelenlerinden 110 kişiden fazla kasaba halkının imzalayıp, vilayete gönderilmesi için nahiye müdürlüğüne verdikleri arzualde; nahiyelerinin kazaya/kaymakamlığa tahvilini istemişlerdi. Bu konuda gereken masraflar için, kazadaki 6.000 dönüm bağ öşürüne büyük bir zammı da kabul ettiler.⁴ Konu vilayete aktarılmış ve kabul edilerek Karesi Vilayeti İdare Meclisi'nden Dahiliye Nezareti'ne havale edilmişti. Süreç iki yıl sürdü.

Mart 1884 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya, nahiyenin niçin kaza olması gerektiğine dair bir de rapor eklenmişti. Bu rapora göre: Nahiye, kaza merkezi olan Bigadiç'e 25 saat mesafede olup bir iş için gitmek zorunda kalanlar sıkıntı çekiyordu. Sındırgı'nın Hüdavendigâr Vilayeti ile Aydın Vilayeti'nin sınırında olması onu ayrıca önemli kılıyordu. Nahiyenin sınırları içine muhtelif kabilelerden çok sayıda muhacir iskan edilmiş, kasaba ve bağlı köylerinin nüfusu çok artmıştı. Rapora göre nahiyenin 73 köyü, 1.943 hane ve 20.189 nüfusu vardı. Vergi açısından da kasaba geliri kaymakamlığı finanse edebilirdi. Raporda, kasaba gelirinin ve vergilerinin çokluğu sayılarla açıklanmıştı. Dolayısıyla bu varidat kaza masrafları için yeterliydi.⁵ Ayrıca kasabada bir hükümet konağı ve bir de mektep inşa edilmekte idi.⁶ En önemlisi ise ahalinin bu konuda çok istekli olmasıydı.⁷

Dahileye Nezareti'nde süreç hızlı işlemiş, aynı yılın Haziran ayı içinde talep Taksim-i Vilayet Komisyonu'nca da uygun görülmüş, Sındırgı'nın üçüncü sınıf bir kaza olması ve bir kaymakam tayin edilmesi Şura-yı Devlet'e önerilmişti.⁸ Şura-yı Devlet'te de süreç hızla tamamlanmış, aynı ay içinde Karesi vilayetinde olan Sındırgı nahiyesi, önemine binaen üçüncü sınıf bir kaza yapılmış ve

² Kasabanın coğrafi özellikleri için: Bahriye Sankaya, *Sındırgı Şehir Coğrafyası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

³ Murat Bektaş, *Doğal Şehir Sındırgı'nın Tarihi (20. Yüzyıla Kadar)*, AZ Yayınları, Balıkesir, 2021, s.51.

⁴ BOA. ŞD. no: 1540-43.

⁵ BOA. İ. ŞD. no: 69-4044; BOA. ŞD. no: 1556-12.

⁶ BOA. ŞD. no: 1543-17.

⁷ BOA. İ. ŞD. no: 69-4044.

⁸ BOA. İ. ŞD. no: 69-4044.

komisyonca münasip birisinin kaymakam olarak atanmasına karar verilmişti. 25 Haziran 1884 tarih ve 98 numaralı müzakere ile üçüncü sınıf kaymakamlardan Merzifon eski kaymakamı Süleyman Efendi'nin tayini uygun bulundu.⁹

Temmuz 1884 tarihinden itibaren kayıtların kaza olarak tutulduğu görülmektedir.¹⁰ Bu tarihlerde kazaya bir naip/kadı tayin edilmesi için başvurulmuştu.¹¹ Son olarak aynı yılın Eylül ve Ekim aylarında işlemleri yapılmış¹² ve 29 Kasım 1884 tarihinde Kaymakam Süleyman Efendi, Sındırgı'da göreve başlamıştı.¹³ Bu süreçte yeni kazaya çok sayıda devlet görevlisi, memur tayin edildi.¹⁴

Yeni kurulan Sındırgı kazasının ilk kaymakamı olan Süleyman Efendi, kazada on buçuk ay yöneticilik yapabilmiş, 57-58 yaşlarındayken kasaba çarşısında, ahalinin gözü önünde tüfekle vurularak öldürülmüştür. Süleyman Efendi'nin Sındırgı kaymakamlığına tayini evrakı içinde olan “terceme-i hal varakası”nda yaşamı hakkında bilgi bulunmaktadır. Süleyman Efendi Hicri 1244 (M. 1828-29) yılında İstanbul'da doğmuştur. Müteveffa Hüsrev Paşa *tebaasından* olup İbrahim Ağa'nın oğludur. Süleyman Efendi'nin iyi bir eğitim almadığı anlaşılmaktadır. Sıbyan mektebinden mezundur ve herhangi bir yabancı dil bilgisi yoktur. Nitekim kendisi üçüncü sınıf kaymakamdır. İlk olarak, 28 yaşında Ticaret Nezareti Kapu Çukadarlığı'na tayin olmuş, sonra sırasıyla Antakya, Besni, Zile ve son olarak Merzifon kazası kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Merzifon'da 31 ay çalıştıktan sonra 20 Eylül 1884 günü istifa etmiş,¹⁵ bilahare Sındırgı kaymakamlığına tayin edilmiştir. Hafize hanım ile evli olan¹⁶ Süleyman Efendi'nin tam sayısını bilemesek de birden fazla çocuğu vardı ve kendisi Hicri 1290 (M. 1873-74) yılında “rütbe-i saniye sınıf-ı sani” nişanı ile ödüllendirilmişti.¹⁷

19. yüzyılın modernleşen dünyasında, yeni kurulan bir kaza Sındırgı'da değişen iktisadi dengelerle birlikte siyasi dengeler de değiştirmeye başlamış, özellikle merkez memurları ile yerel güçler arasında bir gerginlik oluşmaya başlanmıştır. Kaymakamın öldürülmesiyle bu gerginlik açık bir hale geldi. Çünkü

⁹ BOA. İ. DH. no: 929-73632-2.

¹⁰ BOA. DH. MKT. no: 1481-34-1.

¹¹ BOA. ŞD. no: 2448-13.

¹² BOA. İ. DH. no: 929-73632-3.

¹³ BOA. ŞD. no: 873-51.

¹⁴ Örneğin; Mart 1885 tarihinde kazaya 375 er kuruş maaşla bir nüfus memuru bir de katip tayin edildi. BOA. İ. DH. no: 946-74890.

¹⁵ BOA. İ. DH. no: 929-73632-1.

¹⁶ BOA. ŞD. 8 no: 73-51.

¹⁷ BOA. İ. DH. no: 929-73632-1; Kaymakam Süleyman Efendi'nin üçüncü sınıf kaymakam olup, Sındırgı'nın ilk kaymakamı olduğu, ikinci dereceden nişan sahibi olduğu mezar taşında da yazılıdır.

öldürülen kaymakamın sadece katil zanlısı olan Halil İbrahim değil, kasabanın önde gelenlerinden 70 yaşındaki kaza müftüsü Bozcaoğlu Mehmet Sais Efendi ve meclis idare azası ve kasabanın önde gelen esnafından Şatırzade Servet Efendiler de cinayete azmettirdikleri iddiası ile gözaltına alındılar.

Gözaltına alınan katil zanlısı ve azmettiricisi olduğu iddia edilenler ilk sorguları yapıldıktan sonra, müdde-i umumi muavini / savcı yardımcısı Haydar Bey'in hazırladığı 26 Kasım 1885 tarihli ve 45 numaralı iddianame ve diğer evrakla birlikte Balıkesir'deki cinayet mahkemesine gönderildiler. Ertesi gün, cinayet zanlısı Halil İbrahim, Mehmet Sais ve Servet Efendiler, tevkifhaneden getirildi ve davaları başladı. Savunmalarında bulunmak için kendilerine bir vekil/avukat bulmaları istendi. Kendileri avukat tutamazlarsa, mahkemece dava vekillerinden Halil İbrahim ve Servet Efendi'ye Tome [Andonyadi] Efendi, Mehmet Said Efendi'ye de Sadettin Efendi'nin avukat tayin edileceği bir zabıt ile tebliğ edildi. Nitekim mahkeme safahatından bu kişilerin savunma avukatlığını üstlendiği anlaşılmaktadır.

Balıkesir'de Karesi Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'nde, Aralık ayının ilk günü duruşmalar başladı.¹⁸ Yedi celse/oturum süren duruşmalar çok çabuk sonuçlanmış ve yaklaşık bir ay kadar süren mahkeme 5 Ocak 1886 tarihinde sona ermişti. İlk celse 1 Aralık 1885 Cumartesi günü, ikinci celse 7 Aralık Pazartesi günü, üçüncü celse 12 Aralık Cumartesi, dördüncüsü 14 Aralık Pazartesi, beşinci celse 24 Aralık Perşembe, altıncı celse 27 Aralık Pazar günü yedinci ve son celse 5 Ocak 1886 Pazartesi günü yapıldı. Mahkeme heyeti; reis Ali Rıza Efendi, müdde-i umumi muavini Ali Haydar Bey, zabıt katibi Mehmet Fuad Efendi ve üyeler Mehmet Asım, Nuri, Avraham ve Mığırdıç efendilerden oluşuyordu. Kamuoyuna açık yapılan davaya ilginin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Her dava

¹⁸ Sındırğı kaymakamı davası ile ilgili tutanaklar, *Ceride-i Mehakim* de kayıtlıdır. *Ceride-i Mehakim*, ilk kez 22 Nisan 1873 tarihinde yayım hayatına başlamıştır. Haftada bir gün Pazartesi günleri yayınlanan dergi bir sayı Pazar günü 251. sayısından itibaren Cumartesi günleri yayınlanır. Bir ara Salı günleri yayınlanan dergi, 1901 yılından itibaren isim değişikliğiyle haftada iki gün Cumartesi, Çarşamba günleri yayınlanmıştır. Ne var ki, dergi çok düzenli olarak çıkmamıştır. Örneğin 359. sayının tarihi 12 Temmuz, 360. sayının tarihi 20 Eylül'dür. Keza 15 Kasım 1875 ila 2 Temmuz 1879 tarihleri arasında dört yıla yakın dergi yayınlanmamıştır. Derginin ilk ismi *Ceride-i Mehakim*'dir. Daha sonra *Ceride-i Mehakim-i Adliye* ismini almış ve 1 numaradan tekrar numaralandırılmıştır. Dergi üçüncü kez isim değişikliğine giderek, 18 Aralık 1909 tarihinde *Ceride-i Adliye* ismiyle, tekrar 1 numara ile yayınlanmaya başlamıştır. Dergi, satılan bir yayındı ve *resmî, gayr-ı resmî* ve *ilan* olmak üzere üç kısımdan oluşuyordu.

Bu davanın tutanakları dergide, "Sındırğa Kazası Kaymakamı Süleyman Efendi'nin katli keyfiyetinden dolayı Karesi Vilayeti Mahkeme-i Cinayeti'nde cereyan eden mahkemenin zabıt varakasıdır" başlığı ile 359-362 sayıları içinde kayıtlıdır. Duruşmalar ile ilgili bilgiler, mahkemenin safahatı ve şahitlerin ifadeleri buradan aktarılmıştır.

görüşmesine erkan ve memurlardan başka çok sayıda dinleyici de katılmıştı.¹⁹ Karar duruşması olan yedinci celse toplantısına vali ve kadı/naip de katılmışlardı.²⁰

İlk olarak sanıklar için kimlik tespitinde bulunuldu. Mahkeme reisi sanıklara isim ve lakaplarını, yaşlarını, mesleklerini, doğum yerlerini ve son ikametgahlarını sırasıyla sordu. Sanıklardan katil zanlısı Halil İbrahim, baba ismi İsmail, 25 yaşında, tütün kaçakçısı ve Sındırgı kazasından olduğunu söyledi. Diğer sanık isminin Servet, şöhretinin Şatırzade, 32 yaşında Sındırgı meclis idare azası ve Sındırgı kasabasından olduğunu söyledi. Son sanık Mehmet Said ise babasının ismi Mustafa, 70 yaşında ve Sındırgı müftüsü olduğunu söyledi. Ardından, reis iddianamenin okunmasını zabıt katibi Mehmet Fuat Efendi'den istedi ve iddianame yüksek sesle okundu.

İddianameye göre; sanık Halil İbrahim'in kaymakam Süleyman Efendi'yi taammüden katil ettiği sabitti. Yakalandıktan sonra, zanlının “*sebeğ olanların Allah belasını versin*” demesi, Müftü Efendi'nin eşinin katil zanlısına ekmek göndermesi ve Servet Efendi'nin biraderi Hayri'nin cinayet zanlısı İbrahim gözaltında iken akşam namazından sonra hükümet konağında karşılaştığı aşar memuru Ali Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi'ye “*şunun ağzını anlamak için geldim*” demiş olması, olayda farklı noktalar olduğuna işaret ediyordu. Ayrıca cinayete teşvik edenlerle kaymakam arasında düşmanlık da mevcuttu. Hacı Ahmet'in tarla, Koca Süleyman Bey'in askerlik meselesi ve kasapların et maddeleriyle, gerçek dışı olarak kaymakamın azledilme dedikodusu meselelerinin Müftü ve Servet efendilerle adı geçen kaymakam arasında eski bir düşmanlık oluştuğunu gösteriyordu. Cinayet zanlısına bu kişilerin emir verdiği ve teşvik ettiği açıktı. Bu durum; sanık Halil İbrahim'in fiili için, ceza kanununun 170.²¹ ve Servet ve Said efendilerin hareketleri de 184. maddesinin²² hükümlerini gerektiren suçlardı. Bu sebeple savcılıkça, cinayet ve cinayete azmettirmek suçlarının işlendiği ithamlarına karar verildi. İddianamenin içeriği dahi bu çerçevede cinayetle suçlu bulduklarını beyan ve izahtan ibaretti.

İddianamenin okunmasının ardından savcı muavini ayağa kalkarak uzunca bir konuşma yaptı. Konuşmasında özetle şunları söyledi. Bilinmektedir ki sosyal

¹⁹ İlk celsede 90 civarında olan izleyici sayısı tetrici olarak azalarak 50-60 kişiye düşmüştür.

²⁰ C.M., (*Ceride-i Mebakim*), s. 3700.

²¹ 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 170. maddesi “bir kimsenin taammüden katil olduğu kanunen tahakkuk eyler ise kanunen idamına hükm olunur” demektedir. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Diyarbakır, 1986, s. 861.

²² 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 184. Maddesi ise cinayete teşvik ve azmettirmek ile ilgilidir ve bu suçun cezası, idam veya küreğe konulmaktır. Akgündüz, age., s. 863.

yaşamın oluşması ve devamı hukuk ilminin ve kurallarının hayat bulması ile gerçekleşir. Hükümet idaresinde yaşamayan millet fertlerinin hukukundan söz edilemez, onlar arasında hukuk kuralları işlemez. Demek oluyor ki oluşması ve devamı için sosyal bir toplumun muhtaç olduğu en önemli bağ hükümettir. İşbu mahkememiz ise Sındırgı kazası hükümetinin en büyük memuruna ilişkin olması sebebiyle büyük bir öneme haizdir. O memur ki hem şahsı ve hem de temsil ettiği sınıf açısından çok önemli olup sebepsizce katledilerek öldürülmesi herkesi çok fazla üzmüştür. Zira toplumda bir kişinin mal ve canına dokunulması herkesin rahatına ve emniyetine dokunur iken ahalinin en büyük dayanağı ve idari mercii demek olan bir kaza kaymakamının bu şekilde şehit edilip öldürülmesi elbette büyük bir öneme sahiptir. Çünkü toplumun geleceği, huzuru ve asayişin korunması buna bağlı olup hukukun amacı da toplumun güvenliğinin sağlanmasından ve emniyetinden ibarettir. Bunun ihlali güvensizliğe sebep olur.

Savcı muavini konuşmasının devamında cinayeti özetler. Geçen Eylül ayının üçüncü Salı günü saat 9 raddelerinde kaymakam Süleyman Efendi Sındırgı'da bazı memurlar ile (mal müdürü Mahmud Efendi, aşar memuru Ali Efendi, zaptiye mülazımı Mehmed Ağa) hükümet dairesinden çıkıp çarşıya doğru giderlerken Zahire Loncası yanına yaklaştıklarında Halil İbrahim'in orada silahlı ve alenen tütün satmakta olduğunu görürler. Yakınına vardıklarında elinde çifte ayağa kalkıp dikilince, zaptiye mülazımı/teğmeni Mehmet Ağa yanına gidip "*çarşı içinde bu ne baldır ayıp değil midir*" der. O da "*okekası kırk paraya tütün satıyorum alan satan belli olsun*" cevabını verir. Bu sırada kaymakam yaklaşırken mülazım yine engel olmak isteyince "*geri dur yakarım*" sözünü söylemesiyle beraber hemen çiftesini ateşler. Kurşun zabitin elbisesini yakıp geçerek onun sağ arkasında bulunan kaymakamın boğazına isabet eder. Kaymakam hemen oracıkta vefat etmiştir. Bunun üzerine mülazım, Halil İbrahim'in üzerine çullanır. Zanlı kendisini kurtarmak için bıçağına davranır ve tabancasını kullanmaya çalışır fakat hiçbirine meydan verilmeyerek derdest edilir. Sanığın fiil ve hareketi gerek kendisinin ikrarı ve gerek farklı şahitlerin tanıklıklarıyla ispatlanmıştır.

Okunan iddianamede bu cinayetin bir de görünmeyen bir yönünün olduğu söyleniyordu. Şöyle ki katil zanlısı Halil İbrahim'in kayıtlı ifadesinde çarşıda o şekilde tütün satmayı kaymakamla mülazım yasaklamaya kalkarsa kaymakamı vurmasını Müftü ve Servet Efendilerin teşvik ettiği iddianamede belirtiliyordu. Halil İbrahim kendisinin katil işine rızası olmadığı için sadece bir gürültü patırtı çıkartacağını söylemişti.

İddianameye göre, sanığın olay günü silahlı olarak tütün satmaya kalkışarak, satacağı tütünün ise az bir miktar yapraktan ibaret bulunması ve Zahire Loncası yanına geldiğinde çehresi bozuk ve korkunç bir surette görüldüğünün haber verilmesi hareketinin bir sebep ve plana dayalı olduğunu gösteriyordu. Nitekim

derdest edildiğinde ve tevkifhanede “*sebeğ olanların Allah belasını versin*” demesi ve Müftü Efendi’nin eşinin zaptiye Halil ile kendisine ekmek göndermesi ve bir de Servet Efendi’nin biraderi Sabri’nin akşam namazından sonra hükümet konağına gelip bilgi sorması, bu konudaki emir ve teşviki ispat ve teyit etmekte idi.

Savcı muavininin giriş konuşması ve olayın özetini anlatmasının ardından şahitlerin dinlenmesine geçildi. Şahitler mahkeme reisinin emriyle çağırılıp şahit yerine oturtuluyor sonra Müslüman ise Kuran-ı Kerim, Hristiyan ise İncil-i Şerif üzerine yemin ettiriliyordu. Ardından sanıklarla bir yakınlıkları ve düşmanlıklarının olmadığını açıkça beyan ediyorlar ve tanıkların sorgulanmasına başlanılıyordu. Öncelikle iddia makamının şahitleri ardından savunmanın şahitleri dinlendi. İddia makamının şahitleri iki grupta şekillenmişti. Birinci grup şahitler, kaymakam Süleyman Efendi’nin öldürülmesi ile ilgili olanlarıydı. Kaymakam ile birlikte olay mahallinde olan memurlar ve olayı gören çarşı esnafı bu grupta idi. İkinci grup şahitler ise Mehmet Said ve Servet efendilerin cinayetin azmettiricileri olduğunun ispatı ile ilgili şahitlerdi. Savunmanın şahitleri de iki gruptu. İlk grup kasabanın önde gelenlerinden olan bu iki kişinin azmettirici olmadıklarını ispatlamaya çalışan şahitler idi. İkinci grupta ise başta hükümet tabibi olmak üzere kasabadaki bazı memurların katil zanlısı Halil İbrahim’e işkence ederek zorla Servet ve Mehmet Said efendilerin azmettirici olduğunu söyletmeye çalıştığının görgü şahitleri idi.

İlk olarak mahkemede hazır bulunan maktulün oğlu Rahmi Efendi dinlendi. Kendisi, 28 yaşında ve İstanbullu olduğunu şimdi ise nüfus memuriyeti ile Sındırğı’da bulunduğunu belirtti. Rahim Efendi olay mahallinde olmadığı halde olayı görmüş gibi anlatarak, Müftü ve Servet efendilerin Halil İbrahim’i tahrik ve teşvik ettiklerinin muhakkak olduğunu söyledi. Katil zanlısı hakkında kısas emrinin icrasını ve teşvik eden Mehmet Said ve Servet Efendilerin de ilgili ceza kanununca cezalandırılmalarını talep etti.

Mahkeme reisi bu celsede, son olarak sanıklara bir kez daha söz hakkı verdi. Zanlı Halil İbrahim daha önce verdiği farklı ifadelerinden tütün satmak hakkındaki ifadesini kabul etti fakat cinayet planını kabul etmedi. Mahkeme reisi sanığın birinci, ikinci ve üçüncü ifadelerinin okumasını zabıt katibine söyledi. Katip Halil İbrahim’in ifadelerini okudu. Mahkeme reisi Halil İbrahim’e hitaben üçüncü ifadede “*beni bu hale sevk eden Sındırğı Müftüsü Mehmet Said ile Şatırzade Servet Bey’dir demişsin, hakikaten bunlar seni teşvik ettiler mi?*” diye sordu. Halil İbrahim bu hususta asla teşvik eden olmadığını bildirdi. Kendisine zaptiye mülazımı Mehmet Ağa’nın ve tabip Rıza Efendi’nin darp ve işkence ettiğini bu yüzden üçüncü ifadesinde Müftü ve Servet efendilerin teşvik ettiklerini söylemiş olduğunu bildirdi. Bunu o sırada tevkifhanede bulunan mahkumların şahitlikleri ile ispat edeceğini bildirdi. Hapishanede olanları ayrıca, Emendereli mülazım

Mehmet Ağa ve Sındırgı Mal Müdürü Mahmut efendilerin görmüş olduklarını, hapishane nöbetçisi İbrahim onbaşının kendisini askıya çektiğini, askıdan ise mal müdürü Mahmut Efendi'nin kurtardığını söyledi.

Mahkeme reisi Halil İbrahim'in dördüncü ifadesini de okutturduktan sonra Halil İbrahim'e bu ifadende *"Servet ve Müftü efendilerin seni odaya çağırıp öteden beri senin sanatın tütün kaçakçılığıdır. Çarşıda tütün sat. Şayet kaymakam ve mülazım Mehmet Ağa gelirse vur demişler, öyle mi oldu?"* diye sordu. Halil İbrahim tekrar Müftü ve Servet efendilerin teşvik ettiklerini inkar etti. Reis Efendi olay günü zaptiyelerin derdest ettiği sırada *" 'sebeplere olanların Allah belasını versin' demekten maksadın ne idi?"* diye sordu. Halil İbrahim mülazım Mehmet Efendi tarafından tütün satmakta iken üzerine hücum edilerek tüfeğini ateş aldırılmış ve bu olaya sebep olmuş olmasından dolayı bu sözü Mehmet Efendi için söylediğini ifade etti. Reis, zabıt katibine Halil İbrahim'in beşinci ifadesini de okuyunuz dedi. Zabıt katibi bu ifadesini de okudu. Reis Efendi Halil İbrahim'e hitaben *"mahallinde Servet ve Müftü Mehmet Said efendilerle icra kılınan yüzleşmelerde onlar tarafından teşvik edildiğini yüzlerine karşı söylemiş ve sebeplere olanlar sözünden muradın onlar olduğunu beyan etmişsin şimdi niçin inkar ediyorsun?"* deyince, Halil İbrahim Müftü ve Servet efendiler tarafından teşvik edildiği hakkında söz söylediğini hatırlamadığını söyledi. Reis Efendi altıncı ifadesini dahi okutup tekrar sorduğunda Halil İbrahim zabıttaki bu ifadenin gerçek dışı olduğunu söyleyerek tamamen inkar etti.

Mahkeme reisinin sorusu üzerine diğer sanık Servet Efendi, vukuattan evvel yani bu olaya kadar iki ay yedi gün zarfında asla Müftü Efendi'nin odasına gitmediğini bildirdi. Devamla, evvelki akşam bazı kimselerle hanesinde bulunmuş olduğunu fakat kaymakam Süleyman Efendi ile asla düşmanlığı bulunmadığını söyledi. Kaymakamın azli olayını ise Bigadiç'te oturan, Kırkağaçlı Hacı Manol'dan söylenti olarak işittiğini bildirdi. Katil zanlısı Halil İbrahim'in derdest olunarak tevkif edildiği gün akşam kendisinin bahçede davette bulunduğunu, biraderi Sabri'nin de bahçede hizmetle meşgul olup hiç bir yere gitmediğini, bunu ispat edebileceğini beyan etti. Reis, Müftü Efendi'ye de aynı soruyu sordu. O da olay günü yanında misafir bulunan Said Efendi ile kasaba civarında olan mısır tarlasına gidip orada bir saat kadar kaldıklarını, öğlenden sonra Said Efendi ile döndüklerini bildirdi. Müteveffa kaymakam Süleyman Efendi'nin hanesi yakınına geldiklerinde orada görmüş oldukları kalabalıktan sorduklarında kaymakam Süleyman Efendi'nin vurulduğunu haber almalarıyla hükümete gidip kaymakamın naaşını zaptiye odasında görüp müteessir olduklarını söyledi. Reis, *"katil Halil İbrahim'i olaydan üç dört gün evvel yani Pazar gecesi odanıza çağırıp teşvik ettiğinizi katil Halil İbrahim mahallinde zabt olunan ifadesinde haber vermiş öyle mi?"* diye sordu. Müftü Said Efendi zanlı Halil İbrahim'in odasına geldiğini söylediği Pazar gecesi odasında misafir Said Efendi, Mehmet Ağa ve Arnavut İsmail Ağalar

bulduğunu ve teşvikten asla haberi ve bilgisi olmadığını söyledi. Reis “*kerimen Nefise katil Halil İbrahim’e ekmeğe göndermiştir. Ekmeğe göndermedeki maksadı nedir?*” diye sorunca, Müftü Mehmet Said Efendi bu ekmeğe maddesinden kendisinin haberi olmayıp bunu iki gün sonra işittiği cevabını verdi.

Sanıkların sorgulanmasının ardından tanıkların dinlenmesine geçildi. Bir ay süren davada kırk kişiye yakın şahit dinlendi. Öncelikle iddia makamının şahitleri mahkemeye celp edildi ve dinlendi. Olay sırasında kaymakamın yanında olan Sındırgı aşar memuru Ali Efendi, Sındırgı mal müdürü Mahmud Efendi, zaptiye Ahmed, zaptiye Halil, İvazoğlu tüccar Yorgi, Pervan oğlu Hristaki, Bakkal Mehmed, Sarı Yorgi oğlu Kostanti şahit olarak dinlendi. Bu şahitler olayı bizzat gören kişilerdi ve Halil İbrahim’in kaymakamı öldürmesi ile ilgili detaylı ifadeler verdiler.

Savunma avukatları ise iki ayrı konuda şahitler gösterdiler. Bir grup şahit, cinayete teşvik suçuna karşı böyle bir şey olmadığını gösteren idare ile ilişkili şahitlerdi. Belediye reisi Mehmed Ağa, aşar katibi Hilmi Bey, Bigadiç tahrirat katibi İsmail Efendi, aza Çorumlu Hacı Zühtü Bey, aza Ayvazoğlu Angeli. İkinci grup şahitler ise cinayet zanlısı Halil İbrahim’e işkence yapılarak ifade alındığı, Servet ve Mehmet Said Efendilere iftira ettirildiğine dair şahitler idi. Bunlar; Sındırgı hapishanesinde mahpus olan Emendere köyünden Ahmet oğlu Mustafa, aynı köyden rençber Abdurrahman, Aşıklar köyünden Satılmış oğlu rençber Ali, Sındırgı zaptiyelerinden İbrahim onbaşı, Karesi hapishanesinde mevkuf Yağcıbedir aşiretinden Mehmet oğlu Yan Ali. Son olarak aşar memurunun oğlu Mehmet Efendi, son olarak zaptiye mülazımı Mehmet Ağa ve tabip Rıza Efendi’nin de şahitliklerine başvuruldu.

Cinayet teşvik suçu ile yargılanan Servet Efendi’nin kardeşi Muhiddin ve diğer kardeşi Sabri efendilerin, müftü efendinin karısı Nefise hanımın ve Halil İbrahim’in karısı Fatma hanımın da *malumat mukabilinden* bilgilerine başvuruldu. Redif askeri olup şu an mevcut olmayan veya misafir olarak bulunup şu an yeri tespit edilemeyen beş şahidin de daha önceden alınan yazılı ifadeleri okundu.

Şahitlere ilk olarak cinayet ile ilgili gördükleri soruldu. Şahitlerin hemen hepsi, olay günü kaymakamın ve yanındaki memurların hükümet konağından çıkıp çarşı içinde giderlerken, Hınta Loncası önündeki lambanın altında, sandalyede oturmuş, önünde heybesinden çıkardığı 1,5-2 kıyye (2-2,5 kilogram) tütün ile Halil İbrahim’i gördüklerini beyan ettiler. Halil İbrahim’in elinde tabanca, kucagında çifte tüfek ve büyük bir bıçak ile silahlı bir şekilde, çehresi bozuk rengi kaçmış ve öteye beriye bakıyormuş. Şahitlerin bir kısmı sanığın “*kıyyesi 40 para alan satan belli olsun*” diye bağırıldığını söylediler.

Şahit olarak dinlenen zaptiye teğmeni Mehmed Ağa; Halil İbrahim'in yakınına gelince “*nedir bu hal çarşının içinde silahlı oturuyorsun ayıp değil mi?*” dediğinde “*işte tüütün satıyorum alan satan belli olsun*” dediğini, arkalarından kaymakam Süleyman Efendi'nin geldiğini görünce hemen elinde bulunan çifte tüfeğini ateşlediğini söyledi. Kurşunun kendi setre ve elbisesinin bir tarafını delerek kaymakam Süleyman Efendi'nin boğazına isabet ettiğini ve kaymakamın yere düşerek hemen oracıkta vefat ettiğini söyledi. Mahkeme reisi Mehmed Ağa'ya hitaben “*katil Halil İbrahim'in çiftesini sana çevirip ateş ettiği vakit kaymakam senin ne tarafında ve ne kadar yakınında bulunuyordu? Ayrıca Halil İbrahim kaymakamı görüp çiftesini hem sana ve hem de kaymakama tesadüf ettirecek surette mi kullanmıştır?*” diye sordu. Mehmed Ağa, kaymakam ve diğer memurların zanlının hisasına vardıklarında elinde bulunan çiftesiyle ayağa kalkarak “*gelme yakarım*” demesiyle beraber ateş ettiğini, sanığın ateş ettiği vakit kaymakamın iki üç adım geride bulunduğunu fakat Halil İbrahim'in kendisiyle beraber kaymakamı da vurmak maksadıyla ateş edip etmediğini bilemediğini söyledi. Olay bütün şahitlerce bu minval üzere anlatıldı.

Cinayet zanlısının hükümete götürülmesi sırasında; “*sebepler olanların Allah belasını versin*” veya “*sebepler olanların gözü kör olsun*” dediği şahitlerce özellikle belirtilmişti. Sanık Halil İbrahim bu lafı, ısrarla zaptiye mülazımı Mehmet Ağa için söylediğini belirtse de savcı muavini, bu lafı sanığı cinayete teşvik eden Said ve Servet efendiler için söylendiğini ve teşvik suçunun da ispatı olduğunu kabul etmiştir. Hatta sanığın Sındırgı'da alınan ifadelerinde bunu kabul ettiği de bildirildi. Ne var ki hem sanık Halil İbrahim hem de avukatı Tome Efendi, bu ifadelerin baskı ve işkence altında alınıp, bunun kendisine zorla söyletildiğini ifade ettiler. Bu konuda şahitleri olduğu ve dinlenmesini istediler. Nitekim Sındırgı ve Karesi hapishanesindeki şahitler de bunu gördüklerini, bildirdiler.

Savunma makamının şahitleri, zanlının İbrahim onbaşı ve tapu katibi Ahmet Ağa tarafından kollarının bağlanıp daha sonra ayağına zincir ve boğazına lale takılıp kendisi yukarı ayakları yere değer değmez vaziyette asıldığını anlattı. Bir tanık Halil İbrahim'in işkence sırasında donuna pislediğini de belirtti.²³ Şahitlerin beyanına göre işkencecilerin arasına hükümet tabibi Rıza Efendi de katıldı. Rıza Efendi sanığı birkaç kez sorguladı ve bu sırada onu tekmeleyip kırbaç ve sopa ile vurduğunu gördüklerini söyledi. Tabip Rıza Efendi sanığa, bu işi kendisine müftü ve Servet efendilerin yaptırdığını söylemesini istemiş bunun için de sanığa baskı ve işkence yapmış, “*burnuna tütsü* (bir ifadeye ise *zehir*) *veririm*” diye tehdit etmişti. Şahitler, Halil İbrahim'in “*Allah'tan korkarım*” deyip bunu kabul etmediğini söylediler.

²³ C. M., s. 3688.

Savcı muavini Haydar Bey'e göre kasabanın iki önde gelen isminin cinayetin teşvikçisi olmasının iki göstergesi vardı. Birincisi, müftünün eşi Nefise hanımın zanlıya akşam ekmek göndermesi idi. Bu durum da, müftünün eşi Nefise hanımın ve cinayet zanlısının eşi Fatma hanımın bilgilendirmeleri ile detaylandırıldı. Sanığa ekmeği götürün, şahitlerden 19 yaşında zaptiye Halil'in ifadesinde; Halil İbrahim'e yemek götürmek için zanlının hanesine giderken Müftü Efendi kerimesi Nefise'ye sokakta rast geldiğini ve Nefise hanımın sanığın kız kardeşi Dudu ve halası Fatma'dan aldığı iki terdirme (bezdirme) ile bir parça ekmeği getirip verdiğini ve kendisinin de bunları alıp getirerek nöbetçi Ahmet'e teslim ettiğini ifade etti. Bu durum, Fatma hanımın ve Nefise hanımın anlattıkları ile uyumlu idi. Avukat Sadeddin Efendi, artık müvekkilinin eşinin bizzat ekmek getirmediğinin anlaşıldığını söyledi. Bu kişilerin birbirleri ile komşuluk ve akrabalık ilişkisi içinde olduklarını, dolayısıyla ekmek gönderme işinin bir azmettiricilik göstergesi olamayacağını belirtti.

Haydar Bey'e göre müftü ve Servet efendilerin cinayetin teşvikçisi olmasının ikinci göstergesi de Servet Efendi'nin biraderi Sabri'nin cinayet akşamı hükümet konağına gidip, istihbarat toplamasıydı. Servet Efendi'nin biraderi Sabri'nin kaymakamın vurulduğu gece Salı günü akşam ezanını yirmi dakika geçe Sındırgı hükümet konağına gittiği ve konak avlusunda aşar memuru Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'ye tesadüfle *“şunun ağzını anlamak için geldim”* dediği ifade edilmişti. Sabri Efendi böyle olmadığını söylese de şahitler bunu doğruladı.

Bu iki olay savcı muavinine göre cinayete teşvik fiilinin göstergeleri idi. Çünkü bu iki kişi ile kaymakam arasında bir düşmanlık ortaya çıkmıştı. Bu düşmanlığın da birkaç sebebi vardı. Bunlar; et meselesi, tarla meselesi, asker meselesi ve kaymakamın azledileceği dedikodusu meseleleri idi.

Et meselesi konusunda kazada görevli aşar memuru Ali Efendi bilgi verdi. Ali Efendi bir gün çarşıda kaymakam Süleyman Efendi'nin, Servet Efendi'nin biraderi kasap Muhiddin'i ve ortağı Ömer'i et maddesinden dolayı *“al hükümete götür”* diye zaptiyeye emir verdiğini, Servet Efendi'nin de *“bunları gönderenin alnını karışlarım”* dediğini, fakat kaymakamın bunların götürülmesinde ısrarcı olduğunu söyledi. Kendisinin belediye dairesine gittiği için zaptiye tarafından kasapların hükümete götürülüp götürülmediğini bilmediğini söyledi. Servet Efendi'nin kaymakama *“bu vazife belediyenindir para ile başımıza bela bulduk”* dediğini işittiğini bildirdi. Servet Efendi buna karşılık kaymakama *“alnını karışlarım”* gibi söz söylemediğini ve yalnız *“paramızla et alamıyoruz”* dediğini söyledi. Mal müdürü Mahmut Efendi de Servet Efendi'nin kasapların et maddesinin belediyenin görevi olduğunu hatırlattığını söyledi. Detaylarını ve tartışmanın temel problemini çözemediğimiz et meselesinin kaza idare meclisinde hararetle tartışıldığı anlaşılmaktadır.

Kaza idare meclisinde tartışılan bir başka mesele de tarla meselesi olmuştur. Tapu katibi Ahmed Efendi ve mal müdürü Mahmut Efendi'nin aktardıklarına göre, kaza sınırları içinde kamuya ait bir tarla Hacı Ahmet tarafında fuzuli işgal edilmiş ve işletilmekte imiş. Bu durum Bigadiç kaymakamlığı ile de görüşülmüş ve oradan gelen yazıya istinaden kaza idare meclisinde bu tarlanın satılması gündeme gelmişti. Kaymakam Süleyman Efendi'nin tarlanın satılması isteğine Müftü Efendi “*satamazsınız*” diyerek hiddetle cevap vermiş, Servet Efendi de o yolda cevap vermişti.

Kaza idare meclisinde tartışma konusu olan bir başka mesele de kasabanın önde gelenlerinden bir kişinin asker alımı olmuştur. Koca Süleyman Bey oğlunun askerlik maddesi için, kazanın yerel seçilmiş üyeleri Müftü, Servet, Angeli Efendiler ve Zühdü Bey “*bu adam burada yok imiş gıyaben nüfus ve muayeneye dahil olup askere sevki caiz olamaz*” demişlerse de kaymakam ve diğer yöneticiler bu kişinin asker kaçağı olduğunu söyleyerek işlemlerinin yapılması için diretmişlerdi.

Bütün bu tartışmalar sonucunda meclis görüşmelerinde merkez yöneticileri ile yerel güçler arasında ciddi tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Nitekim bir süre sonra kaymakam Servet Efendi'yi hükümete çağırarak “*beni tahkir ettin seni vilayete yazacağım*” diye uyarılmış, Servet Efendi de kaymakamı tahkir etmediğini ve “*icab eden yere yazmakta özgür olduğumu*” ifade etmişti. Bu konuda dinlenen şahitler mecliste “*bazı mertbe ağız güürütüsü olmuş ise de edep ve namusu dokunur söz söylenmemiş*” olduğunu özellikle ifade etmişlerdi.

Müftü ve Servet Efendilerle maktul kaymakam arasındaki son düşmanlık gerekçesi olduğu iddia edilen konu ise, kaymakamın azli dedikodusu idi. Şahitlere göre bu dedikodunun kaynağı, Kırkağaçlı Hacı Manol idi. Hatta Servet Efendi buna inanmamış, bir konuşmasında “*azl olmaz, belki becayış olur*” demişti. Savcı muavinine göre bütün bu çekişmeler, kaymakam ile müftü ve Servet Efendiler arasında bir düşmanlık oluşturmuştu. Bu düşmanlığın neticesinde de bu kişiler bütün kaçakçısı Halil İbrahim'i kaymakamı öldürmesi için teşvik etmişlerdi.

Sanık Halil İbrahim'in sorgulanmalarında kendisine defaatle, kaymakamı öldürmesi için müftü Mehmet Said ve Servet efendilerin teşvik ettiklerini söylemesi istenmiştir. Halil İbrahim başta bunu kabul etmiş fakat sonra mahkemede bunu işkence altında söylediğini beyan ederek inkar etmiştir.

Müdde-i umumi muavini Ali Haydar Bey gerek sanıklara gerekse de tanıklara Mehmet Said ve Servet efendilerin sanık Halil İbrahim'i cinayete azmettirdiğine dair sorularla yönlendirmeye çalışmıştı. Öncelikle Müftü Efendi'ye olay sırasında nerede olduğu soruldu. Müftü efendi, olaydan evvel Halil İbrahim'i gece gündüz hiç görmediğini ve o gün ikindi vakti nerede olduğunu bilemediğini gece saat üçte yahut dörtte dershane, odasında olduğunu ve gündüz tarlada ve yahut çarşıda

olduğunu bildirdi. O gece odasında bulunduğunu hazır bulunan şahitler ile ispat edeceğini söyledi.

Savunma tanıklarının en önemlisi kaza belediye reisi Mehmet Ağa idi. Mahkeme reisi kendisine, “*Eylülün birinci Pazar akşamı gecesi nerede idin*” diye sordu. Belediye Reisi; akşamdan müftü efendinin dershanesine gidip orada üç, üç buçuk saat kadar müftü efendi ile oturup sonrasında evine gittiğini ve müftünün orada kaldığını söyledi. Katil zanlısı Halil İbrahim’in o gece müftü efendinin dershanesine gelmediğini, “*zaten normalde de gelir gider olmadığını*” söyledi. Keza diğer şahit Arnavut İsmail Ağa’da Halil İbrahim’in müftünün dershanesine “*hiç gelmez*” olduğunu bildirdi.

Arnavut İsmail Ağa ifadesinin devamında, müftü efendinin dershanesine giderek saat üç, üç buçuğa kadar orada oturduğunu, misafir Said Efendi ve belediye reisi, katib Mehmet Ağa’nın da orada olduğunu söyledi. Bolu kazalı ve şimdi nerede olduğu bilinmeyen Said Efendi’nin yazılı ifadesinde; birtakım görüşmelerde bulunmak için Müftü Efendi’nin dershanesinde Eylülün 1. Pazar günü misafir olarak bulunduğu bildiriliyordu. O gece belediye reisi Mehmet Ağa ve Arnavud İsmail ve Müftü Efendi birlikte saat üç, üç buçuğa kadar oturmuşlar ve ondan sonra dağılmışlardı. Kaymakamın vurulduğu gün sabahtan müftü ile birlikte önce belediyeye sonrada hükümete gittiklerini beyan etti. Önce kaymakamı bilahare hakim efendiyi gördükten sonra dershaneye gidip yemekten sonra müftü efendinin mısır tarlasına gittiklerini bildirdi. Orada bir müddet eğlendikten sonra döndüklerinde kaymakamın vurulduğunu işiterek hükümete gittiklerini söyledi.

Azmettirici olmakla suçlanan ikinci sanık Servet Efendi de olay gecesi biraderi Hüseyin Efendi’nin odasında olduğunu söyledi. Olay günü iş sebebiyle köylere gidip akşam üzeri geldiğinde çarşıya çıkarak olayı işittiğini ve o gece orada bulunduğunu zaten şahit pusulasında isimleri yazılı şahitler ile ispat edeceğini ve altı aydan beri Müftü Efendi ile hiç görüşmediğini ifade etti.

Şahitlerden Molla İbrahim Eylül ayının birinci Pazar günü Sındırgı kasabasında bulunup o gün akşam, Hüseyin Efendi’nin odasında Şatırzade Servet Efendi, biraderi Hüseyin Efendi, diğer biraderi Muhiddin, İsmail Ağazade Hilmi Bey, Ali onbaşı ve Karadağlı Mehmet ile birlikte yatsıya kadar oturduğunu ve saat üç üç buçuk raddelerinde dağıldıktan sonra Servet Efendi’yle hanesine gidip yarım saat daha orada görüştüğünü söyledi. Sonra Servet Efendi’nin kalkıp odasına yatmağa gittiğini ve sabah kalktığına da Servet Efendi’yi yatağında gördüğünü söyledi. Bir başka şahit Ali Haydar Bey Molla İbrahim Servet Efendi’yi saat üçte gördüğünü söyledi. Öncesinde görüp görmediğinin ve bir de

sabaha kadar hanesinden çıkmadığını Servet Efendi'nin de hiçbir tarafa gitmediğini beyan etti.

Aşar katibi Hilmi Bey, mahkeme reisinin “Eylülün birinci Pazar günü gecesi neredeydiniz” suali üzerine; o gece akşam Hüseyin Efendi'nin odasında Servet Bey ve Hüseyin Efendi ve Molla İbrahim ve Ermeni Maksud muhabbet edip orada üçe kadar eğlendiğini ve bir aralık da Ali onbaşı ve Muhiddin'in de gelip gittiklerini söyledi.

Şu anda nerede olduğu bilinmeyen, şahitlerden Ermeni Maksud'un önceden alınan ifadesinin okunması kararlaştırıldı. Bu kişi, Eylülün birinci Pazar akşamı Şatırzade Hüseyin Efendi'nin odasına giderek saat dörde kadar orada Hilmi ve Servet Bey, Aşıkırlı Molla İbrahim, Hüseyin Efendi ve Muhiddin ile birlikte rakı içerek yemek yedikten sonra dağıldıkları ve kendisinin de orada yattığını bildirmişti. Anlaşılan, katil zanlısı Halil İbrahim ile azmettirici oldukları söylenen kişilerin birlikte görüldüğüne dair bir şahit yoktu.

Şahitlerin dinlenmesi bittikten sonra mütalaalara geçildi. Savcı muavini Haydar Bey'in mütalaasına göre; suç itkar edilmişti, tanıkların şahitliği ve suç aletleri olan silahlar, tabip raporu sanık Halil İbrahim'in adam öldürmek kastıyla mülahızım Mehmed Ağa üzerine ateş ettiğini, kurşunun kaymakam Süleyman Efendi'ye isabet edip, onu öldürdüğü anlaşılmıştı. Bu fiilin kasit ve tasavvura dayalı olduğu da sanığın hal ve hareketi ile anlaşılıyordu. Ateş etme sebebi mülahızım Mehmed Ağa'yı öldürmek kasdı olsa da bu durumu değiştirmiyordu. Halil İbrahim'in derdest edildikten sonra söylediği sözler ise bu cinayetin planlı ve organize olduğunu göstermekteydi.

Müftü ve Servet Efendilere gelince; savcı muavininin mütalaasına göre kaymakam ile aralarında bir çekişme hatta düşmanlık olduğu sabit idi. Bununla birlikte Müftü Efendi'nin kerimesi tarafından gözaltında iken sanığa ekmek gönderilmesi, Servet Efendi'nin biraderinin katil zanlısının ağzını aramak için vakitsizce hükümete gelmesi ve zanlının kendisini bu yola sevk eden bu efendiler olduğunu defalarca beyan etmesi bu kişilerin azmettiriciler olduğunu göstermekteydi. Her ne kadar Halil İbrahim sonradan ağız değiştirmiş ise de bu durum suçlular için normal kabul edilmeli idi. Savcı yardımcısı sanıkların hepsinin suçlu olduğunu söyledi ve bu çerçevede karar verilmesini talep etti.

Katil zanlısı Halil İbrahim'in avukatı Tome Efendi; müvekkili Halil İbrahim'in hareketinin önceden tasarlanmış ve teşvik üzerine bir durum olmadığını, o anda telaş ve tedbirsizlik neticesi olduğunu söyledi. Halil İbrahim'in kaymakamı veya başka bir adamı öldürmek için kasit ve tasavvuru yoktu. Ancak tütün satarken mülahızım ağa tarafından tüfek kucağında olduğu halde bastırılması üzerine yanlışlıkla tüfeğin ateş almasıyla gözü önünde olmayan ve öldürülmesi

için bir sebep olmayan kaymakam efendi hataen ateş alan tüfek kurşunu ile vurulmuştu. Halil İbrahim'in silahlı olarak ve alenen tütün satması eski bir alışkanlığından ileri gelmiş bir keyfiyet olup bunun olağanüstü bir durum olmadığı anlaşılır bir durum idi. Derdest edildiğinde, “*sebep olanların Allah belasının versin*” sözünde kendisine hücum eden zaptiye mülazımı Mehmed Efendi'ye söylenmiş olduğunu söyledi.

Avukata göre, söz konusu cinayet, Duhan Reji Nizamnamesi hükümlerine uygun davranmayan Halil İbrahim ile devlet görevlilerinin, görev uygulaması sırasında olmuş bir olaydı. Reji idaresinin kurulmasından beri Reji kolcuları ile tütün kaçakçılarının biri birlerini yaralayıp katl edegeldikleri işitiliyordu. Halil İbrahim eskiden beri silahlı olduğu halde çarşıya çıkıp tütün satagelmış iken aleyhinde kolluk kuvvetlerince bir işlem yapılmamış, kendisine bir ceza verilmemiş olması onun cüretini arttırmıştı. Binaenaleyh kaçak tütün satmak işini alışkanlık haline getirmişti. Zaptiye mülazımı ise belki kendi cesaretini alenen göstermek amacıyla yanında ve etrafında bulunan birçok kimsenin zarar görebileceğini hiç hesaba katmayarak vazifesini düzgünce icra etmeyip o vakit sarhoş olduğu şahitlerden Ayvazoğlu Yorgi'nin ifadesinden anlaşılan Halil İbrahim gibi cahil bir silahlı adamın üzerine hücum etmişti. O sırada hata veya dikkatsizlikten dolayı tüfeğin ateş almasına sebep olmuş ve kurşun kaymakama tesadüfen rast gelmiş ve kaymakam vefat etmiştir. Bu durum, bu olayda bir tasavvur ve teşvik olmadığını da göstermektedir.

Avukata göre; olayın önemine binaen ve kendi hatasından dolayı mülazım Mehmed Ağa, kendisi hakkında oluşacak olan kötü intıbaı gidermek için dikkati başka yere çevirmiştir. Savunma avukatının bu konudaki delilleri şunlardı. İlk olarak Halil İbrahim'in silahlı olarak ve alenen tütün satması yalnız olay günü değil başka vakitlerde de olmuştur. Olay günü çifte ve sair silahla “*kıyyesini kırk paraya tütün satıyorum*” diye bağırarak alenen tütün sattığı mahkeme huzurunda şahitlerden bazılarının şahitliğiyle sübut etmiştir. Sanığın, her daim azar azar ve parça parça tütün satmak hususunu tercih edegeldiği bilinen bir konudur. Gerek şu hal ve gerek diğer deliller tütün satmak fiilinin sonuçlarını tahmin edeceği için bundan ileri gelen çehre bozukluğu anlaşılır bir şeydir. Derdest edildiğinde “*sebep olanların Allah belasını versin*” demesini de mülazım ağaya atfetmek gerekir. “*Allah belasını versin*” ve “*gözünü çöksün*” veya “*kör olsun*” ibarelerini tam hatırlayamayan ve fark edemeyen şahitlerin o telaşla duyduklarını tam hatırlayamamaları söz konusudur. Avukat, mahkeme heyetinden bu durum göz önüne alınarak Halil İbrahim'in cezalandırılmasını istedi.

Servet Efendi'nin de vekili olan Tome Efendi savunmasında olayın şu boyutuna da yer vermiştir. Bu dava, gerek mahkemede gerekse toplum nazarında öyle bir hale bürünmüştür ki şimdiye kadar hiçbir suretle lekedar olmamış

bulunan Müftü ve Servet Efendilerden başka o sadık Sındırgı ahali de bu cinayet ile ilişkilendirilmiş ve nefret-i umumiyeye uğramıştır. Mümkündür ki kamuoyunun dikkatini bir kat daha çekmek için dava, kamuoyuna müdde-i umumilik tarafından üzücü bir şekilde lanse edilmiştir. “*Zat-ı hazret-i bilafetpenahinin arz-u-yu seniyelerini infaza memur*” olan bir kaymakamın öldürülmesini din ve devleti uğruna can ve malını feda edegelen ve hukuku herkese öğretmekte olan Müftü ve Servet Efendiler gibi bir kaza ahalesinin mümtaz kişilerinin teşvik etmeleri şöyle dursun ahalemizde bile böyle adi adamlar bulunamaz. Mahkemenin böyle olumsuzluklardan etkilenmeyerek bu işi hakkaniyet noktasından şaşmadan, adil bir şekilde sonuçlandıracağı şüphesizdir. Çünkü mahkeme tarafsız olduğu gibi mahkemenin gidişi de öncelikle ortaya çıkan zan ve şüpheyi bütün bütün ortadan kaldırdığını söyledi. Avukat müvekkili Servet Efendi’nin beraatını istedi.

Avukat konuşmasının devamında şunları söyledi. Servet Efendi’nin biraderi Sabri’nin Halil İbrahim gözaltında iken vakitsiz hükümete gelip aşar memurunun oğluna tesadüfle “*şunun ağzını anlamak için geldim*” demesi delil addolunmuştur. Öylesine söylendiği bildirilen böyle bir söz gerçekten söylenilmiş olsa bile o kelamın kime atf olunacağı malum değildir. Sındırgı kasabası üç yüz hanelik küçük bir yer olduğundan herkesin işi anlamak için hükümete varıp öteki beriki ile söyleşmesi olağan olduğu için Sabri’nin hareketi şüphe çekici bir şey değildir. Bunun Servet Efendi aleyhinde bir delil olmadığı açıktır. Hükümet dairesi kasaba ortasında ve herkesin günde birkaç defa gelip geçtiği bir yerdedir. Böyle yerlerde hükümetle münasebeti olsun olmasın herkes daima hükümete varıp memur ve zaptiyelerle konuşur ve görüşürler. Sabri Efendi de yerliden olması, komşusu olan zaptiyelerle konuşması normaldir. Sabri’nin bu hareketi doğru olmuş olsa bile tasavvuru ima eder delil kabul edilemez.

Kaymakamla Servet Efendi aralarında düşmanlık bulunduğu delil gösterilen konulara gelince, bunlar taraflar arasında düşmanlığı gerektirecek bir durum değildir. Bu, her meclis ve kurumda görülen basit bir ihtilaftır. Gerek Servet Efendi ve gerek kaymakam bağımsız olarak hür iradeleri ile reylerini kullanmışlardır. Servet Efendi’nin kendi biraderinin hukukunu korumak için kaymakam ile fikir ayrılığı çerçevesinde bazı sözler sarf etmiş olduğu farz olursa bile hiç önemli olmayan bu gibi şeylerle insanın öldürülmesine gidilecek kadar düşmanlık olmayacağı malumdur.

Halil İbrahim’in tasavvur ve teşvik hakkındaki ifadeleri mahallinde baskı ve işkence ile söylettirilmiş olduğu kendisinin mahkeme huzurunda vuku bulan ifadesinde ve bu konuda dinlenen şahitlerin verdiği bilgilerden anlaşılmıştır. Halil İbrahim’in Sındırgı’daki ifadeleri sırasında kendisine baskı ve işkence yapıldığı, Halil İbrahim’in Müftü ve Servet Efendilerin aleyhlerindeki ikrarı gerçek dışı

olduğu şahitlerce anlaşılmış olup, gerçekleşmeyen bir suç için ceza verilemeyeceği açıktı. Avukatı, Servet Efendi'nin beraatına karar verilmesini talep etti.

Savunma avukatlarından Sadeddin Efendi, müvekkili Müftü Efendi aleyhinde delil olarak kabul edilen şeylerin birinci ve en önemlisi sanık Halil İbrahim'in tekrarlanan ifadeleri olduğunu belirtti. Halil İbrahim kaymakam Süleyman Efendi'nin katili olmak üzere zanlı ve suçlu olduğundan, onun başkaları hakkında söylediği söz kanun ve kurallar çerçevesinde suç delili addolunamaz dedi. Zira Halil İbrahim'in ifadeleri incelendiğinde bunların esasız olduğuna dair mahkemeyi ikna edecek kesin emareler vardı. Şöyle ki sanık en son sorgulanmasında Müftü Efendi'nin "öldür" sözünü ve kendisinin adam öldürmeyi kabul etmediği, her ne kadar teşvikin asıl ve esası yok ise de şu ifadesinin incelenmesinden ve muhakemesinden de her iki tarafın adam öldürmenin teklif ve icrasından vazgeçmiş olduğu anlaşılmaktadır dedi. Bu şekilde Halil İbrahim'in öldürme olayını kendi isteği ve iradesi ile yaptığı tahakkuk ediyor demektir ve maktulün öldürülmesi için bir zorlama yoktur dedi. Binaenaleyh müvekkilinin bu maddede günahsız bulunduğu hiç şüphe kalmadığını beyan etti. Bu cümle ile beraber sanık mahkeme huzurunda müvekkili tarafından teşvik görmediğini söyledi. Müftü efendinin suçsuz olmasının sonucu olarak mahkemece itibarının iadesini istedi.

Savunma avukatına göre, Halil İbrahim'in önceki ifadelerinin esaslılığı da anlaşılmıştı. Müftü Efendi'nin emir ve tembihi Pazar akşamı, yani Pazartesi gecesi dershanesinde verdiğini söylediği halde o akşam dershaneye Halil İbrahim'in ayak bile basmamış olduğu ispatlanmıştı. Zaten Halil İbrahim'e hapisyanede işkence ile zorla ve istemeyerek söylettilen bir söz makbul değildi.

İkinci delil, Müftü Efendi eşinin ekmek göndermiş olması idi. Bu keyfiyetin gelişmesi, Halil İbrahim'in akrabası tarafından verilmiş olan ekmeği sadece zaptiye Ahmed'e vermeye aracı olmaktan ibaret olup yoksa kendisi Halil İbrahim'e ekmek göndermemişti. Gönderecek olsa idi hükümet memuru ile göndermezdi. Hem bu ekmek gönderme maddesinden müvekkilimin bilgisi olmamasıyla bunun suç için delil kabul edilmesi caiz olmazdı.

Üçüncü delilin de Müftü efendinin kaymakamla eski bir düşmanlığı olduğu iddiasıydı. Bu keyfiyet bir meclisteki müzakere esnasında kaymakamla diğer memurların bir görüşte, Müftü Efendi ile diğer üyelerin başka görüşte bulunmuş olmasından doğuyordu. Halbuki meclislerde müzakerenin normal olduğu, kararların da çoğunluk oyu ile alınması esastır. Şimdi müvekkilimin kanunun verdiği bir yetkiyi kullandığı ve arkadaşları ile kaymakama karşı oy kullandıkları için buradan bir düşmanlık çıkması kesinlikle doğru olmaz.

Dördüncü delil, Halil İbrahim'in derdestinde “*sebeb olanların gözü kör olsun*” demesidir. Halil İbrahim'in zaten silahlı olarak tütün sattığı ve eskiden beri silahlı gezdiği bilinmektedir. Zanlı eğer o sözü söylemiş ise kendisini bu işe alıştıranlar veya zaptiye mülazımı hakkında söylemiş olmalıdır.

Savunma avukatı son olarak şunları söyledi. Hasılı müvekkilim Müftü Efendi'nin bu cinayet fiilinin teşvikçisi olduğuna ve öldürme emrini verdiğine dair kanunen ve hakikaten zerre kadar delil ve emare bulunmamıştır. Müvekkilim otuz kırk senedir müftülük hizmetinde devlet ve milletine hüsn-ü hizmet ve sadakat etmiştir. Kendisinin böyle bir alçaklığı kabul etmeyeceği açıktır. Kalbin aynası demek olan suret ve çehresinden parlayan masumiyet eseri görünmekte ve bunu ispat etmekte bulunduğu dayanarak muhterem heyetinizden adalet ve beraat kararı talep olunur dedi.

İddia ve savunma makamlarının görüşlerini bildirmelerinden sonra mahkeme heyeti toplandı ve akabinde alınan karar dinleyiciler huzurunda ilan edildi. Buna göre; olay yeri inceleme raporlarına, dinlenen şahitler ve mevcut delillere bakarak kaymakam Süleyman Efendi'nin, Halil İbrahim tarafından katıldığı sabit olmuş ve savcı muavini Haydar Bey'in bu kişi hakkındaki talep ve mütalaası muvafık görülmüştür. Avukatı Tome Efendi'nin Halil İbrahim lehindeki hataen cinayet savunması ise yeterli ve kanunen muvafık görülmemiş olduğu için reddine, sanık Halil İbrahim'in bu cinayet fiilinin taammüden faili olduğu, bu sebeple suçluluğuna ittifaken karar verildi. Muavin Bey suçluluğuna karar verilen Halil İbrahim'in hareketine uygun olan Ceza Kanunu'nun 170. maddesi hükmüne tevfikan idam cezasının uygulanmasını önerdi. Mahkeme heyeti de bunu kabul etti ve kaymakam Süleyman Efendi'yi taammüden öldüren suçlu Halil İbrahim'in ceza kanunnamesinin 170. maddesi hükmüne uygun olarak idam cezası ile cezalandırılmasına, 350 kuruş ilam harcı ile 740 kuruş mahkeme harçlarının da terekesinden alınmasına karar verildi. Ayrıca müteveffa kaymakamın varislerinden büyük oğlu Rahmi Bey mahkeme huzurunda kısas iddiasında bulunmuştu. Ancak maktulun diğer varislerine davetiye gönderildiği halde tayin olunan günde mahkemeye gelmedikleri için konunun kısas davalarının mercii olan şeriyye mahkemesine havale edilmesine 1303 senesi Rebiu'l-evvelinin 29. ve 1301 senesi Kanun-u evvelinin 23. Pazartesi [5 Ocak 1886] günü oy birliği ile karar verildi. Karar tebliğ edildi kanun metni okunarak bir diyeceği var ise sekiz gün zarfında bir dilekçe verebileceği mahkum Halil İbrahim'e bildirildi.

Katili cinayete teşvik ve tahrik ettiği iddia edilen Mehmed Said ve Servet efendilerin bu konuda aleyhlerinde ikame olunan delil ve işaretlerin kendilerinin mahkumiyeti için yeterli derecede olmadığı ve adeta bir takım şüphelerden ibaret olduğu mahkemece kabul edildi. Halil İbrahim'in teşvik ve tahrik edildiğine dair bilgiler ispat edilememiştir. Mehmed Said ve Servet Efendilerin başka bir sebeple

mevkuf olmadıkları için tahliye olunmak üzere beraatlarına çoğunluk ile karar verildi. Görülen o ki yargılanma süresince Müftü ve Servet efendiler tutuklu kalmışlardı.

Zaptiye mülazımı Mehmed ve belde tabibi Rıza Efendilerle zaptiyelerden nöbetçi İbrahim onbaşının suçlu Halil İbrahim'i darp ve işkence ettikleri mahkeme nezdinde sübut etmiş ise de haklarında herhangi bir dava olmadığı için işin bu tarafı adi suçlardan addolunarak dava açılması halinde başka bir hukuk sürecinin başlatılacağına ittifakan karar verildi.

Böylece mahkeme süreci tamamlanmış oldu. Mahkemenin idam cezası verdiği katil Halil İbrahim'in infaz aşaması ile ilgili elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle bu davanın sonuçlanmasından iki, iki buçuk ay sonra yayın hayatına başlayan *Karesi Gazetesi*'nde hiçbir haber ve bilginin olmaması ilgi çekici bir durumdur.²⁴

Mütevaffa kaymakam Süleyman Efendi'nin naaşı cinayetden hemen sonra hükümet dairesinde zaptiye odasına alınmış,²⁵ Tabip Rıza Efendi'nin cesedi muayene etmesinin ardından İslam akaidi gereği öldüğü yerde, Sındırgı'da defnedilmiştir. Mezarı bu günkü kasaba mezarlığındadır ve mezar kitabesinde şu yazılıdır.

Hüve'l-hayy'ü-lâyemût

Ircil ilâ-râbbiki râdiyedin marziyye

Fâdihli fi ibâdi vedhuli cenneti

Mülkiye kâ'im-i mâkamlarından ve rüdbe-i sâniye

Ashâbından olup hizmeti devletde hüsn-ü

Hizmeti sebkat iden Sındırgı kazâsının

Kazâyâ tahvîliyle birinci def'a kâ'im-i mâkam tayîninde

Bazı hâ'inân kurşunuyla maktûlen ve şehîden

Vefât iden merhûm ve mağfur ila rahmetehu

Rabbü'l-gafûr Süleymân Kâmil Efendinin

²⁴ Yerel halk bilgisine göre, "bu eşkıya tutulmuş 15 seneye mahkum edilmiş, hapisten çıktıktan sonra yine kaçakçılığa devam etmiş ve 15-20 sene sonra Sındırgı'da ölmüştür." Süleyman Çetin, "Sındırgı'nın İlk Kaymakamı: Süleyman Kamil Efendi", *Sındırgı.net*, 30 Ekim 2022, <https://www.sindirgi.net/2022/10/ilk-kaymakam-suleyman-kamil-efendi.html> Erişim Tarihi: 01.05.2024.

²⁵ M.C., s. 3671.

Ruḥūn el-fātiḥa sene 1301 Eylül 3

Zilhicce 1302 yevm-i Salı²⁶

Sındırgı kazası kaymakamının katli edildiği, Karesi vilayeti görevlilerince hemen merkeze bildirildi ve adı geçen kaymakamlığa 1 Ekim 1885 tarihinde Sarışaban kazası kaymakamı Mehmed Halid Bey atandı. Mehmed Halid Bey'in bu göreve özellikle atandığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendisinin “terceme-i hal varakası” ndan; 1879 Sonbaharı'ndan 10 Haziran 1883 tarihine kadar, dört yıla yakın Sındırgı nahiyesinde, nahiyeye müdürlüğü yaptığı görülmektedir.²⁷ Dolayısıyla yeni kaymakamın Sındırgı'yı ve Sındırgılıları tanıdığı ve oluşan gerginliği yatıştırabileceği düşünülmüş olmalıdır.

Öldürülen Süleyman Efendi'nin zevcesi Hafize Hanım kendisine maaş tahsisi için resmi başvuruda bulunmuş ve maktul kaymakamın yaptığı görevler incelenerek kendisine 399 kuruş maaş bağlanması kararlaştırılmıştı.²⁸

Sonuç olarak; imparatorluk merkezinden yüzlerce kilometre uzakta olan küçük bir kasabadaki cinayet, dönemi hakkında çok şeyler söylemektedir. Öncelikle şunu anlıyoruz ki modernleşmenin yaygınlaştığı 19. yüzyılın son çeyreğinde orduda olduğu gibi mülki yönetimde de mektepli-alaylı ikilemi mevcuttu. Yapılan idari düzenlemelerle kaymakamların Mülkiye Mektebi veya üst düzey bir eğitimden geçmesi planlanmışsa da pek de öyle olmadığı anlaşılıyor. Bir Rüştiye mektebi hatta Süleyman Efendi'de olduğu üzere bir ilk mektep mezunu bile kaymakam olabiliyordu.

Alaylı idareciliğin kaynağı da modern dönem öncesinde olduğu gibi bir paşanın yanaşması olmak idi. Zira Süleyman Efendi'nin terceme-i halinde “*müteveffa Hüsrav Paşa tebaasından olduğu*” yazılıdır. Keza kaymakamın 28 yaşındaki oğlu Rahmi Efendi'nin Sındırgı'da kendi yanında nüfus memuru olarak görev yapması bu geleneksel klient/kapı halkı ilişkili idarenin henüz ölmediğini göstermektedir.

Yeni devlet ve kurumları, yöneticileri ile geleneksel yerel ayarın ve yöneticilerin çatışmaları farklı konu ve zeminlerde yaşanıyordu. Sındırgı'da da Kaza İdare Meclisi'nde tartışılan konular ve bu tartışmanın uzandığı zemin bunu açıkça gösteriyordu. Mecliste konuşulan konuların dışarıda konuşulması,

²⁶ Mezar kitabesinin hatalı bir okunuşu mezar yakınında vardır.

²⁷ BOA. İ. DH. no: 966-76400.

²⁸ BOA. ŞD. no: 873-51.

dedikodusunun yapılması hukuken yasak olsa da²⁹ pratikte pek de öyle olmadığı görülmektedir.

Sındırgı kaza idare meclisinde meclis üyelerinin tam olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bir tarafta devlet memuru olan kaymakam ve memur üyeler, diğer tarafta yerel ayandan olan müftü efendi ve yerel üyeler. Meclisin kasabalı seçilmiş üyeleri Müftü Mehmet Said Efendi, Servet efendi, Zühtü Bey ve Angeli Efendi merkez üyelerine genel bir muhalefet göstermekteydiler. Bu muhalefetin önde gelenleri böyle bir cinayet ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim dava sürecinde merkez memurlarının yerel güçleri tepelemek için yoğun bir çaba harcadıkları görülmektedir. Özellikle hükümet tabibi Ali Rıza Efendi'nin bu konudaki çabaları kayda değer bir özellik göstermektedir.

Olayın bir başka boyutunu ise tütün kaçakçılığı konusu oluşturuyordu. Tütün üretimi ve satışı eski tarihlerden beri belli kurallara göre yapılırsa da bu olaya çok yakın bir tarihte, 1884 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda reji idaresi kurulmuştu.³⁰ Sındırgı'da kaymakamlığın kurulduğu tarihle aynı günlere kurulan bu şirket tütün üretimi ve satışını tekel haline getiriyordu. Tütün satışı önceki dönemlerden beri formel kalıpların dışına çıkarak, tütün kaçakçılığını önemli bir sektör haline getirmişti. Reji şirketinin kurulmasıyla tütün kaçakçılığı daha önemli bir hale gelmiş şirket bunu önlemek için de silahlı mücadeleye başlamıştı. Bu noktada da şirketin silahlı kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında çatışmalar gittikçe artmıştı.³¹ Tütün mahsulünü kaçakçılara satmak ve “*gizli gizli kayılmış tütünleri şuraya buraya götürmek*” kanunen artık bir suçtu. Kaçağın önlenmesi sadece reji kolcularının ve memurlarının değil, mülki amirlerin de görevi idi.³² Daha önceleri Halil İbrahim'in çarşıda tütün satmasına bir ölçüde müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki yerleşim artık kaza olunca resmi yöneticiler geldi,

²⁹ Bu tarihlerde yerel meclislerin kırk yıllık bir geleneği vardı. 18 Nisan 1840 tarihli nizamnamede şu kayıt vardır: “... her bir maslahat mübahasat-ı kesire ile tahakkuk ederek ekseriyet-i ara ile karargir olacağı cihetle rey-i olmayan tarafın hiç bir guna kil ü kale selahiyeti olmayacağından yani ol maddeye dair söyleyeceği her ne ise kemal-i serbesti ile meclisde söylemiş ve red ve kabule hasıl olacak karar dahi ekseriyet-i ara ile hükm olunmuş olacağı cihetle artık gerüye bir şey kalmayacağından meclisden sonra şurada burada itiraz ve tezyif suretiyle söz söylemeğe cesaret eder ise bade't-tahkik meclisde alenen muhakeme olunduktan sonra meclis azalığında ihrac ve fımaabad memleket umuruna karışdırılmaya ve bir güne itibarı olmaya.” Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayını, Ankara, 1985, s. 256-257.

³⁰ Reji idaresinin kuruluşu ve yasal düzenlemeleri ile ilgili bkz: Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1994, s. 35 vd.

³¹ Reji idaresi ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Reji idaresi ve yaşanan çatışmalar için bkz: Burak Altunsoy, “Reji Uygulamaları ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon Bölükleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 40, (2021), ss. 547-602.

³² *Karesi, Balıkesir'in İlk Resmi Gazetesi (1. Dönem (1886-1888)*, c.1, (Edit: Mehmet Bayyigit), Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 2022, s. 133.

özellikle resmi bir kurum mahiyetinde olan Reji İdaresi artık daha etkili olmaya başladı. Bu çerçevede de Halil İbrahim gibi eskiden çarşı, pazarda tütün satan kişiler tolere edilememeye başlandı.³³ Nitekim savunma avukatlarından Tome Efendi de bu durumu görmüş ve savunmasında bunu dillendirmiştir. Bu cinayet de işte bu çatışmanın bir uzantısı gibi görünmektedir.

Küçük bir kazada, sıradan olmayan bir cinayet 19. yüzyılın son çeyreğinde adeta siyasi ve toplumsal çatışmaları, gruplaşmaları su yüzüne çıkarmıştı. Son olarak şunu söyleyebiliriz, maktul kaymakamın mezarının Sındırğı'da olması bu öykünün kasabada nesiller boyu unutulmamasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

I-Temel Kaynaklar:

BOA. DH. MKT. no: 1481-34-1.

BOA. İ. DH. no: 929-73632-1, 2, 3; 946-74890; 966-76400.

BOA. İ. ŞD. no: 69-4044.

BOA. ŞD. no: 873-51; 1540-43; 1543-17; 1556-12; 2448-13.

Ceride-i Mehakim, sayı, 359, (H. 22 Şevval 1303; R. 12 Temmuz 1302; M. 24 Temmuz 1886), Matbaa-yı Amire [İstanbul], ss. 3666-3677.

Ceride-i Mehakim, sayı: 360, (H. 3 Muharrem 1304; R. 20 Eylül 1302; M. 2 Ekim 1886), Matbaa-yı Amire [İstanbul], ss. 3681-3690.

Ceride-i Mehakim, sayı: 361, (H. 10 Muharrem 1304; R. 27 Eylül 1302; M. 9 Ekim 1886), Matbaa-yı Amire [İstanbul], ss. 3697-3706.

Ceride-i Mehakim, sayı: 362, (H. 17 Muharrem 1304; R. 4 Teşrinievvel 1302; M. 16 Ekim 1886), Matbaa-yı Amire [İstanbul], ss. 3717-3723.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Diyarbakır, 1986.

ALTUNSOY Burak, "Reji Uygulamaları ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon Bölükleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 40, (2021), ss. 547-602.

BEKTAŞ Murat, *Doğal Şehir Sındırğı'nun Tarihi (20. Yüzyıla Kadar)*, AZ Yayınları, Balıkesir, 2021.

³³ Bölgede büyük çaplı bir tütün üretiminin olmadığı anlaşılmaktadır. (Gökdemir agt., s. 11, 12 ve 32) Dolayısıyla buradaki tütün kaçakçılığı geniş çaplı bir kaçakçılıktan ziyade küçük perakende bir kaçakçılığı ifade etmektedir.

- ÇETİN Süleyman, “Sındırğı'nın İlk Kaymakamı: Süleyman Kamil Efendi”, *Sındırğı.net*, 30 Ekim 2022, <https://www.sindirgi.net/2022/10/ilk-kaymakam-suleyman-kamil-efendi.html>, Erişim Tarihi: 01.05.2024.
- GÖKDEMİR Oktay, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1994.
- Karesi, Balıkesir'in İlk Resmi Gazetesi (1. Dönem (1886-1888)*, c.1, (edit: Mehmet Bayyığıt), Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 2022.
- KAYNAR Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985.
- SARIKAYA Bahriye, *Sındırğı Şehir Coğrafyası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

MUSTAFA ÇELEBİ VE KÜÇÜK MUSTAFA İSYANLARININ OSMANLI DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Two Mustafa Movements Supported By Byzantium: Mustafa Çelebi and Mustafa the Young

Süleyman Abdullah GÜRBÜZ*

Özet

Yıldırım Bayezid, Anadolu'da toprak birliğini sağlamak için yoğun bir askerî harekâta girişmiştir. Bu girişiminde başarılı olan Bayezid, birçok Türk beyliğini ilhak ederek Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Fırat Nehrine kadar genişletmiştir. Bu tarihlerde Büyük Selçuklular'ın ve İlhanlılar'ın mirasını üstlenmek isteyen ve bu sebeple Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Timur tehlikesi ortaya çıkmıştır. Taraflar Ankara yakınındaki Çubuk Ovası'nda karşı karşıya gelmiş ve Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402) meydana gelmiştir. I. Bayezid, Timur'a karşı savaşı yaptığı kaybetmiş ve esir düşmüştür. Savaştan sonraki yıllarda Fetret Devri olarak adlandırılan ve Bayezid'in oğulları arasında taht mücadelelerine sahne olan bir dönem yaşanmıştır.

Başta Bizans olmak üzere dış etkenlerin de etkili olduğu bu dönem I. Mehmed'in hakimiyeti sağlaması ile sona ermiştir. Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu iddia eden Mustafa Çelebi'nin Osmanlı tahtına çıkmak için ilk hareketi Sultan I. Mehmed'in dönemine isabet eder. Mustafa Çelebi'nin ikinci hareketi ise I. Mehmed'in ölümü sonrası tahta çıkan II. Murad'a karşı olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Mustafa Çelebi'nin iki kez yaşanan taht

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, sagurbuz@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6255-8198

mücadelesini ele alacağız. Ardından, 1422 yılında II. Murad'ın başlattığı İstanbul kuşatmasının kaldırılmasına yol açan Küçük Mustafa isyanını değerlendireceğiz. Son olarak, bu isyanların Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Çelebi, Yıldırım Bayezid, I. Mehmed, II. Murad, Küçük Mustafa

Abstract

Yıldırım Bayezid launched an intensive military campaign to unify the territory in Anatolia. Bayezid, who succeeded in this attempt, annexed many Turkish beyliks and expanded the borders of the Ottoman Empire up to the Euphrates River. Around this time, the threat of Timur emerged, who wanted to take over the legacy of the Great Seljuks and the Ilkhanids and therefore wanted to dominate Anatolia. The sides confronted each other on the Çubuk Plain near Ankara and the Battle of Ankara (July 28, 1402) took place. Bayezid I lost the battle against Timur and was taken prisoner. In the years following the war, the so-called Fetret Period began, which witnessed the struggle for the throne between Bayezid's sons.

This period, which was also influenced by foreign factors, especially Byzantium, ended with Mehmed I's taking over the throne. Claiming to be the son of Yıldırım Bayezid, Mustafa Çelebi's first act to ascend to the Ottoman throne was during the reign of Sultan Mehmed I. Mustafa Çelebi's second act was against Murad II, who ascended the throne after the death of Mehmed I. In this study, we will first examine Mustafa Çelebi's two attempts for the throne. Then, we will examine the siege of Istanbul initiated by Murad II in 1422 due to Byzantium's support for Mustafa in Mustafa Çelebi's second attempt for the throne, and finally we will examine the event of Küçük Mustafa, which led to the lifting of this siege.

Key Words: Mustafa Çelebi, Yıldırım Bayezid, I. Mehmed, II. Murad, Mustafa the Young

Giriş

Fetret Devri'nin 1402 yılında Ankara Savaşı ile başlayıp ve 1413 yılında Çelebi Mehmed'in tek başına tahta oturduğu gün bitmiş olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu dönemde adeta travma yaşamış olan Osmanlı Devleti yeniden

hakimiyetini tesis edene kadar hassas bir döneme girmiştir. Bu dönemde, Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden iki önemli figür olarak Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa öne çıkmaktadır. Mustafa Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğu iddiasıyla Osmanlı tahtına yönelik iki önemli teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüslerin ilki Çelebi Mehmed, ikincisi II. Murad dönemine isabet eder. Küçük Mustafa ise II. Murad'ın kardeşidir ve abisine isyan etmiştir. İki Mustafa da isyanlarında Bizans tarafından destek görmüştür.

Bu makale, Bizans'ın Osmanlı iç siyasetine müdahale etme çabalarını, bu müdahalelerin Osmanlı karşıtı diğer devletler için de başvurulmuş bir taktiğe dönüşmesini ve bütün bu sürecin Osmanlı üzerindeki etkisini tartışmayı amaçlamaktadır. Makale ayrıca, Osmanlı ve Bizans kaynaklarının olayları nasıl farklı yorumladığını ve bu farklılıkların tarih yazımına nasıl yansıdığını inceleyecektir. Bu bağlamda, Mustafa Çelebi'nin isyanlarının tarihlendirilmesi ve Osmanlı kaynaklarının bu isyanlara karşı sergilediği tutum gibi tartışılacak konulara da değinilecektir.

Bu makalenin amacı, Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa'nın isyanları üzerinden Osmanlı-Bizans ilişkilerinin karmaşıklığını ve Bizans'ın Osmanlı iç siyasetine yönelik müdahalelerinin stratejik arka planını ortaya koymaktır. Ayrıca, tarih yazımındaki taraflılıkları ve kaynaklar arasındaki farklılıkları ele alarak, bu olayların Osmanlı tarihindeki yerini ve önemini yeniden değerlendirmektedir. Makale, bu dönemin tarihine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Mustafa Çelebi ve Ankara Savaşı Sonrası Akıbeti

Yazımızda bahsedeceğimiz ilk Mustafa, Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'dir. Hayatının erken dönemleri ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Mustafa Çelebi, tarih sahnesine 1402 yılındaki Ankara Savaşı ile çıkmıştır. Doukas haricinde çoğu kaynakta Mustafa Çelebi'nin Ankara Savaşı'na katıldığı bilgisi doğrulanmıştır. Enveri, Neşri ve Aşıkpaşaoğlu Mustafa Çelebi'nin Hamid ili ve Teke sancağı askerleriyle 1402 yılındaki Ankara Savaşı'na katıldığı konusunda mutabıktır.¹ Oruç Beğ Tarihi, Ruhi Tarihi ve Anonim Osmanlı Kroniği'nde de Mustafa Çelebi'nin Yıldırım Bayezid'in yanında Ankara Savaşı'nda yer aldığı bilgisi yer alır.² Bizans

-
- ¹ Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, Yay. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 351. Aşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 82. Enveri, **Fatih Devri Kaynaklarından Düstürnâme-i Enveri -Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)-**, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 42.
 - ² Oruç Bin Âdil, **Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]**, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 37. **Anonim Osmanlı Kroniği**, çev. Necdet Öztürk, Bilge

tarihçisi Doukas ise Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yanında Musa, Mehmed, İsa ve Musulman'ın (Süleyman) bulunduğunu, sarayda Bayezid'in, Mustafa ve Orhan adlı henüz küçük yaşta olan iki oğlunun olduğunu söyler.³

Mustafa Çelebi'nin Ankara Savaşı'ndan sonraki durumu hakkında atından ayrılarak veya babasından ayrı kalarak kaybolduğu ve Yıldırım Bayezid ile beraber Timur'a esir düştüğüne dair kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur.⁴ Bütün bunlardan farklı olarak İbn Arabşah, *Acâ'ibü'l-makdûr fî nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr* adlı eserinde Mustafa'nın Timur'un adamları tarafından bulunamadığını ve Mustafa aranırken onunla aynı ismi taşıyan 30'a yakın kişinin öldürüldüğünü aktarır.⁵

Paul Wittek, 1405 yılına atfedilen ve Mustafa Çelebi'ye ait olduğu öne sürülen bir nişandan bahseder. Yazının içeriği Mustafa'nın günümüzde Gebze yakınlarında bulunan bir çiftliği vergi ve gümrükten muaf olarak birisine verdiğini ve bu muafiyeti tekrar teyit ettiğini belirtiyor.⁶ Wittek daha sonra bu tarihi 1415 olarak belirlemiştir.⁷ 1405 yılı Fetret Devri'ne isabet etmektedir ve bu dönemde Mustafa'nın herhangi bir aktivitesi görülmemiştir. 1415 yılında ise Mustafa'nın Gebze taraflarında böyle bir hakimiyeti söz konusu değildir. Bu belgenin gerçekliği ciddi bir şekilde sorgulanmalıdır. Özellikle Mustafa'nın 1405 ve 1415 yıllarındaki durumuyla ilgili tarihsel verilerin eksikliği, belgenin güvenilirliğini şüpheye düşürmektedir.

Mustafa Çelebi'nin Ankara Savaşı sonrası akıbetinin belirsiz bırakılması ve Timur'a esir düşmesinin Osmanlı tarihçileri tarafından kasıtlı olarak kaydedilmemiş olması muhtemel görünüyor. Bu durumun, daha sonra Mustafa'nın I. Mehmed'in kardeşi olduğunun inkâr edilmesi ve ona 'Düzmece' denilmesini sağlamak için yapıldığı düşünülebilir. Bu durumun sebebi, Mustafa Çelebi ortaya çıktığında, onun I. Mehmed'in kardeşi olduğunun inkâr edilmesini ve Mustafa'ya 'Düzmece' denilmesini sağlamak için olabilir. Mustafa Çelebi

Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 43. "Rûhi Tarihi", Hazırlayanlar: Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı 18, 1992, s. 399.

³ Doukas, **Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks**, Çev: Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit, 1975. s. 95.

⁴ Neşri ve Aşıkpaşaoğlu Mustafa'nın atından ayrılıp kaybolduğunu belirtmiştir. Mehmed Neşri, s. 351. Aşıkpaşaoğlu, s. 83 ve 85. Şükrullah ve Enveri ise Mustafa Çelebi'nin Yıldırım Bayezid ile beraber Timur'a esir düştüğünü yazmıştır. Şükrullah, "Behcet'üt Tevârih", **Üç Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2022. s. 218. Enverî, s. 42. Oruç Beğ ve Anonim Kronikte Mustafa'nın atasından, yani Yıldırım Bayezid'ten ayrı düştüğü yazılmıştır. Oruç Bin Âdil, s. 38. Anonim Osmanlı Kroniği, s. 44.

⁵ Ahmed Ibn Arabshah, **Tamerlane or Timur The Great Amir**, Çev. J. H. Sanders, Luzac & Co., London, 1936. s. 187

⁶ Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden (III)." **Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes**, 55, 1959. s. 136-141.

⁷ Colin J. Heywood, "Mustafa Çelebi Düzmece" **Encyclopedia of Islam**, 2nd ed. C. VII, 1992. s. 711.

hakkında Ankara Savaşı'ndan sonra tekrardan ortaya çıktığı zamana kadar arada geçen süre hakkında bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır.

Mustafa Çelebi'nin Taht İçin İlk Mücadelesi

Çelebi Mehmed'in tahta tek başına oturmasıyla Fetret Devri son bulmuştu. Timurlular Devleti'nin başında bulunan Şâhruh, Sultan I. Mehmed'e 11-20 Şubat 1416'da bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, Şâhruh, Mehmed'in kardeşleri Süleyman, Musa ve İsa Bey ile giriştiği taht mücadelesinden haberdar olduğunu belirtmiştir. İlhanlı geleneğine göre, kardeşler arasında bu tür bir mücadelenin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Şâhruh, Karakoyunlu Devleti'ne saldırmaya hazırlanıyordu. Bu mektup ile Osmanlıların Kara Yusuf'u desteklemesini veya onun Osmanlı'ya sığınmasını engellemek için gözdağı vermek istiyordu. Şâhruh'un Osmanlı'yı zor duruma sokma ve güçsüzleştirme amacıyla Mustafa Çelebi'yi serbest bırakması, bu mektubun tarihiyle örtüşmektedir.⁸ Mustafa Çelebi, Ocak 1415'te Timurlu Şâhruh tarafından serbest bırakıldıktan sonra Trabzon'a geçmişti. Mustafa, Venedik ve Bizans ile görüşmeler yapmaya çalışmıştı.⁹

Bizans ise bu harekete direkt olarak destek vermek istememiştir. Papalık, iç meseleler sebebiyle Türklere karşı bir haçlı seferi düzenleyemeyecek durumdaydı. Ayrıca böylesine bir sefer için karadan ve denizden destek sağlayacak olan Venedik ile Macaristan Dalmaçya'da hâkimiyet sağlamak için mücadele halindeydi. Bu konunun çözümü için II. Manuil, 1414 yılında iki kez (Ocak ve Temmuz) Venedik ve Macaristan arasında arabuluculuk yapmayı teklif etmiş olsa da Venedik Senatosu bu teklifleri geri çevirmiştir.¹⁰

Venedik senatosunun 15 Ocak 1415 tarihinde aldığı bir raporda, Venedikli bir tüccarın gemisine bir Türk'ü kabul ettiğini, adamın Mustafa'nın elçisi olduğunu ve görevinin efendisi adına imparatorla pazarlık yapmak olduğunu

⁸ Dimitris J. Kastritsis, **The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413**. Brill, Leiden-Boston. 2007. s. 203-204

⁹ Halil İnalçık, "Mehmed I", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 28, Ankara, 2003, s. 392. Mustafa'nın ortaya çıkışının 1415 yılında serbest bırakılmasıyla başladığını düşünsek de Ragusa Senatosunun Macar kralı Sigismund'a gönderdiği bir mektupta Mehmed'in kardeşlerinden birisinin ayaklanması anlatılmaktadır. Bu tarihte Mehmed Çelebi'nin sağ olan tek kardeşinin Mustafa olması dikkat çekicidir. Fakat başka herhangi bir kaynakta Mustafa Çelebi'nin isyan hareketinin 1413 gibi erken bir tarihte başladığına işaret eden bir bilgi bulunmamaktadır. **Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae**, Ed. Gelcich, Jozsef-Lajos Thaloczy, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1887. no 154, s. 234-235

¹⁰ Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, "“Düzmece” Olarak Anılan Mustafa Çelebi ve Bizans (1415–1416/17)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49, 2, 2009, s. 178-179.

söylediği yazıyordu. Elçi, Bizans imparatorunun başkentte olmadığını öğrenince istikametini Venedik'e çevirmişti. 18 Ocak'ta elçi, Mustafa'nın Avrupa'ya geçiş ve sonrasında da çıkaracağı isyan için yardım istemişti. Venedik, Mehmet ile olan barışı bozmak istemediğini ama Mustafa'yı Venedik'in dostu olarak gördüklerini söylemişti. Yine de Venedik, Çelebi Mehmed'i bu olaydan haberdar etmişti.¹¹ Ayrıca Venedikliler, Mustafa Çelebi'ye Eflak topraklarına geçmesini tavsiye etmişlerdir.¹² Mustafa, bu tavsiyeye uyararak önce Konya'ya, sonra Kastamonu'ya gitmiş; oradan deniz yoluyla Rumeli yakasına geçmiş ve ardından Eflak topraklarına varmıştır.¹³

Mustafa Çelebi, Eflâk'a geçtikten sonra destek toplamak için Rumeli uc beyleriyle görüşmeler yapmıştır. Sonrasında Mustafa Çelebi ile Cüneyd Bey 1416 Ekim'inde Eflâk birliklerinin yardımıyla Tuna'yı geçerek Bulgaristan topraklarını yağmalamaya başlamışlardır.¹⁴ Böylece isyan resmen başlamıştır.

Osmanlı tarihçileri, Mustafa Çelebi'nin Sultan I. Mehmed döneminde gerçekleştirdiği isyan hakkında pek bilgi vermez. Sadece Enveri "*Gitdi ol Sultân Mehemmed oldu şâb/Mustafâ çıkadı bulmaç mülke râb*" demektedir.¹⁵ Bu sebeple bu isyanı incelerken daha çok Bizans kaynaklarından yararlanmakla beraber Osmanlı kaynaklarında ise bu dönemi ele alan bölümlerin satır aralarını okumaya çalışacağız.

İsyanın başlangıcında Mustafa Çelebi, Serez'de bulunduğu sırada bir hükümdarlık alameti olarak para bastırmıştır.¹⁶ Çelebi Mehmed, Mustafa'nın hareketini haber aldığı anda o sırada Niğbolu sancak beyi olan Cüneyd Bey'in¹⁷ Mustafa'ya katılma ihtimaline karşı, onu öldürmesi için iki kişi göndermiştir. Ancak bu kişiler Cüneyd Bey'i bulamamışlardır. Çünkü Cüneyd Bey iki gün önceden Mustafa'nın saflarına katılmıştı. Bu haberler üzerine Sultan I. Mehmed,

¹¹ John W. Barker, **Manuel II Paleologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship**, Rutgers University Press, New Brunswick 1969. s. 340 not. 80

¹² Cüneyt Ölçer, **Yıldırım Bayezid'in Oğullarına Ait Akçe ve Mangırlar**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1968, s. 98.

¹³ Halil İnalçık, "Mehmed I", s. 392. Ragusa Senatosu'nun 18 Ağustos 1415 tarihli raporunda da Mustafa'nın Eflak'a geçerek Mirçea'dan destek aldığı bilgisi doğrulanmaktadır. **Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae**, no 168, s. 250-251

¹⁴ Ferhan Kırıldökme Mollaoglu, "'Düzmece" Olarak Anılan" s. 179-181.

¹⁵ Enveri, s. 42.

¹⁶ Cüneyt Ölçer, s. 100.

¹⁷ Cüneyd Bey, Fetret Devri'nde etkili olmuş bir isimdir. Çelebi Mehmed'e karşı başarılı olamamıştır. Çelebi Mehmed, Cüneyd'in üzerine yürüyerek İzmir'i ele geçirmişti ve böylece Cüneyt ona itaat etmek zorunda kalmıştı. Mehmed Çelebi, Cüneyd'i Niğbolu sancak beyliğine tayin ederek memleketi İzmir'den uzaklaştırmıştı. Feridun Emecen, "Cüneyd Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 122.

kalabalık bir ordu toplayarak harekete geçmişti. İki ordu Selanik civarında karşılaşmış ve Mehmed, Mustafa'ya karşı galip gelmişti. Mustafa ve Cüneyd, akşam saatlerinde Selanik'e sığınmıştı. Şehrin valisi Demetrios Laskaris Mustafa ve Cüneyd'i Mehmed'e teslim etmeyeceğini söyleyerek rahatlatmıştı.¹⁸ Mustafa'nın Selanik'e sığınmasından bir saat sonra Çelebi Mehmed şehre ulaşmıştır.¹⁹

Aynı dönemde Osmanlı kaynaklarında sadece Sultan I. Mehmed'in Serez'e gelip Selanik'i almak istediğini bilgisi yer almaktadır.²⁰ Sultan Mehmed'in, Mustafa Çelebi'nin hareketini haber aldığı için Serez'e geldiğini, ancak Osmanlı tarihçilerinin adeta sansür uygulayarak Mustafa Çelebi'den bahsetmek istememeleri nedeniyle adının kayıtlarda geçmediğini düşünmekteyiz.

Sultan Mehmed, Selanik'e sığınan Mustafa Çelebi ve Cüneyd Bey'in teslim edilmesini talep etmek için Demetrios Laskaris'e bir elçi göndermiştir. Eğer bu talep reddedilirse Selanik'i zapt edip halkı esir alacağını ve Demetrios Laskaris'i öldüreceğini bildirmiştir. Demetrios Laskaris cevap olarak Sultan Mehmed'e, Bizans'a sığınan kişileri İmparator'un emri olmadan teslim edemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine I. Mehmed, imparatora da Demetrios Laskaris'e söylediklerine benzer ifadeler içeren bir mektup göndermiştir. Bizans İmparatoru II. Manuil ise Mustafa ve Cüneyd'i teslim etmeyi reddetmiştir. Fakat Cüneyd Bey ve Mustafa Çelebi'nin Mehmed hayatta olduğu sürece hapiste tutulacağına dair yemin etmiştir. Mustafa Çelebi, I. Mehmed'in ölümüne kadar tutulacağı ada olan Limni'ye, Cüneyd Bey ise Pammakaristos Manastırı'na (Fethiye Cami) götürülmüştür. Ayrıca İmparator, I. Mehmed'e elçi göndererek bu esirlerin masraflarının ödenmesini istemiştir. Bu anlaşmaya göre Mehmed, her sene 300.000 akçe gönderecekti. Bizans, Mehmed hayatta olduğu sürece Mustafa'yı hapiste tutmayı kabul etti. Ancak, Mehmed'in ölümünden sonra, yerine gelenlerin Bizans'a karşı tutumlarına göre hareket edebileceklerini belirtmiş ve Bizans elçileri Mehmed'in yeminlerini de içeren yazılı resmi anlaşma metnini alıp sonra Edirne'den ayrılmışlardır.²¹ Bu gelişmelerle beraber Mustafa Çelebi'nin ilk taht mücadelesi son bulmuştur. Mustafa Çelebi'nin bu ilk girişiminde Bizans aktif

¹⁸ Doukas, s. 123.

¹⁹ Ferhan Kılıdökme-Mollaoğlu, **Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku (1387-1429) The historical discourse of the archbishop of thessaloniki (Selanik) Symeon (1387-1429)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998. s. 94

²⁰ Mehmed Neşri, s. 545.

²¹ Doukas, s. 123-125. Sphrantzes'in eserine göre Mustafa önce Limni'ye sonra Mistra'ya götürülmüştür fakat Doukas'ın eserinde Mustafa Limni'de kalmıştır. George Sphrantzes, **The Fall of the Byzantine Empire**, Çev: Marios Phillipides, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1980. s. 23.

olarak askeri destek sağlamamış olsa da kârlı çıkan taraf olmuştur. Harekete fiilen destek veren Eflak ise zararlı çıkmıştır.

Mustafa Çelebi'nin İlk İsyanının Bitiş Tarihi

Mustafa Çelebi'nin ilk isyanının bitiş tarihiyle ilgili bazı tartışmalar vardır. Sphrantzes'in anlatısına göre Eylül-Aralık 1416'da Mustafa Çelebi'nin ilk taht hareketi son bulmuştur. Genel olarak tarihçiler tarafından da ilk isyanın sonlanması için 1416 yılı kabul görmektedir.²² Osmanlı tarihçileri ise konuyla ilgili sessiz oldukları için burada da bir bilgi görmüyoruz.

Mustafa Çelebi'nin isyanın başlangıcı sırasında Serez'de, daha sonra Edirne'de bastırmış olduğu para da bize isyanın sonlandığı tarih ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Edirne'de basılan paranın beş ayrı şekli ve beş ayrı kalıbı olduğunu görüyoruz. Edirne'de bastırılan para, Mustafa Çelebi'nin Edirne'de bir süre hüküm sürmüş olabileceğine işaret etmektedir. Ancak burada basılan parada yer alan "8224" sayısı dikkat çekicidir. Bu ifade, Mustafa'nın 822 yılında hükümdarlığının 4. yılında olduğunu temsil etmiş olabilir. Hicri takvime göre bu dört yıl, isyanın başladığı 819 yılı ve 820, 821, 822 yıllarını kapsamaktadır.²³ Cüneyt Ölçer, Sultan I. Mehmed'in Serez'e ilk gelişinden sonra Anadolu'ya döndüğü sırada Mustafa Çelebi'nin Edirne'ye geldiğini ve burada tekrar para bastırıldığını ileri sürmektedir.²⁴

Eğer ki Mustafa Çelebi'nin ilk isyanı Sphrantzes'in yazdığı gibi 1416 sonunda bastırılmışsa, 1419 yılında Edirne'de Mustafa Çelebi adına para basıldığı sırada Mustafa Çelebi'nin Bizans'ın elinde esir olması gerekir. Üstelik bu yılda Mehmed Çelebi de Edirne'de para bastırmıştır.²⁵ Ayrıca Mustafa'nın ilk isyanının Hicri takvimle 4 yıl sürdüğüne hatta sonrasında Edirne'yi de ele geçirdiğine dair bilgi veren herhangi bir kaynak yoktur. Ayrıca sikkeye hükümdarlığının kaçınıcı yılında bulunduğunu yazmak da yaygın bir yöntem değildir. Bu sebeple isyanın 1416 yılında bastırıldığı 1419 tarihinin hatalı ve desteksiz olduğunu düşünebiliriz.

Bu da bizi 1419 yılında Edirne'de bir sikkenin basılmış olup olamayacağını varsa da nasıl olduğunu düşünmeye itmektedir. Ya sikkedeki bilgilerde bir hata vardır ya da Sphrantzes yıl konusunda yanılmaktadır. 1416 yılına dair düşüncüyü güçlendiren en önemli husus ise hiçbir kaynakta Mustafa Çelebi'nin Edirne'yi ele

²² Nilgün Elâm, "Bizans-Osmanlı İlişkilerinde Sözde Barış Dönemi (1413-1421)", **History Studies**, 13/4, Ağustos 2021. s. 1217 n. 67. John W. Barker, s. 342 n. 82.

²³ Cüneyt Ölçer, s. 103-104.

²⁴ Cüneyt Ölçer, s. 103.

²⁵ Cüneyt Ölçer, s. 67.

geçirdiğinden bahsedilmemesidir. Colin Heywood bu sikkelerin Hicri 824 (Ağustos 1421-Ocak 1422) yılında bastırıldığına işaret etmiştir.²⁶

Bununla birlikte, isyanın 1419 yılında sonlanmış olabileceğine dair bir diğer destek bilgi olarak Eflak seferi gösterilebilir. Doukas isyanın bittiği yıla dair bir tarih vermese de isyanın bastırılmasının sonrasında Sultan I. Mehmed'in Mustafa'ya verdiği destek sebebiyle intikam almak için Eflak üzerine sefer yaptığından bahseder.²⁷ Doukas'ın verdiği bilgi doğrultusunda Mustafa Çelebi'nin ilk isyanının sonlandığı tarih için Eflak seferinin tarihi belirleyici bir referans noktasıdır. Sultan I. Mehmed'in Eflak Voyvodası Mirçea üzerine gerçekleştirdiği bu sefer ise Hicri takvimde 822'ye, Miladi takvimde 1419 yılına denk gelmektedir.²⁸

Kaynaklar ve olasılıklar isyanın 1416 yılında bastırıldığını işaret etse de bu konu kafalarda soru işareti bırakmayacak biçimde çözümlenmekten uzaktır. Kroniklerdeki bilgiler ile basılan paranın çelişmesi, Mustafa Çelebi'nin ilk taht hareketinin bastırılmasının 1419 yılına denk gelmesi ihtimalini de oldukça kuvvetli kıldığını düşünmekteyiz.

Mustafa Çelebi'nin Taht İçin İkinci Mücadelesi

Sultan I. Mehmed'in 1421'deki ölümü ile Mustafa Çelebi yeniden taht mücadelesi için bir şans elde etmiştir. Doukas, II. Murad tahta çıktığında Bizans'tan elçiler geldiğini ve bu elçilerin II. Murad'dan Osmanlı-Bizans dostluğunun devamı için Murad'dan küçük kardeşlerini Bizans'a rehin vermesini istediklerini yazar. II. Murad'ın veziri olan ve aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi olan Bayezid Paşa bu talebi Müslüman çocukların gayrimüslimler tarafından yetiştirilmesinin dini açıdan yanlış olduğunu söyleyerek reddetmişti.²⁹

²⁶ Colin J. Heywood, "Mustafa Çelebi Düzmece", s. 712.

²⁷ Doukas, s. 125. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, "'Düzmece' Olarak Anılan" s. 179-183. Fahameddin Başar ise 1420 yılını işaret etmektedir. Fahameddin Başar, "Mustafa Çelebi, Düzme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 290.

²⁸ Halil İnalçık, "Mehmed I", s. 393.

²⁹ Doukas, s. 132. Chalkokondyles, II. Murad'ın tahta çıktığı dönemde Bizans'ın Mustafa'yı serbest bırakması üzerine Bayezid Paşa'nın, Bizans'a bir elçi heyeti ile gönderilmiş olduğunu söyler. Bayezid Paşa'nın ileri gelen ailelerden 12 çocuğun, 200.000 altın ve Gelibolu'da birçok yeri dostane ilişkilerin devamı için teklif ettiğini, buna karşılık Bizans'ın ne Mustafa'ya ne de Murad'a yardım etmemelerini ve çatışmayı kim kazanırsa onun hükümdar olmasını talep ettiğini belirtir. Laonikos Chalkokondyles, **The Histories**, Volume I, çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2014. s. 367. Doukas ile Chalkokondyles'in verdiği bilgiler bu noktada oldukça çelişmektedir. Chalkokondyles'in aktardığı özellikle, 12 çocuğun rehin verilmesi ve büyük miktarda altın teklif edilmesi gibi

Bizans tarafında, II. Murad'ın Osmanlı hükümdarı olarak tanınması veya Osmanlı'nın ikiye bölünerek Mustafa'nın Rumeli'de, II. Murad'ın Anadolu'da hükümdar olması seçenekleri tartışılmıştır. II. Manuil ilk seçeneği savunmuştur. Fakat oğlu VIII. İoannis Palaelogos ikinci seçeneği tercih etmiştir. Çünkü VIII. İoannis Palaelogos Mustafa'nın Gelibolu'yu vermesi üzerine bir anlaşma yaparak Gelibolu'yu elde edebileceğini düşünmüştü.³⁰ II. Manuil, eğer bir tarafa destek verilecekse bunun devlet hazinesini ve yeniçerileri elinde bulunduran taraf olması gerektiğini savunmuştu.³¹ Fakat VIII. İoannis'in fikri kabul edilmişti ve böylece Mustafa Çelebi'nin ikinci işyanının başlamasına karar verilmişti.

Osmanlı kaynaklarında bu olay Mustafa diye "birisinin" çıkıp Bayezid'in oğlu olduğunu söyleyerek tahtta hak iddia ettiği bilgisiyle anlatılmaya başlar. Öncesine dair bir detay yoktur. Bizans'ın etkinliği konusunda Osmanlı kaynakları sessiz kalır. Kaynaklarda sadece, Mustafa'nın tahtta hak iddia ettiği, Vardar Yenicesi'ne geldiğinde bir akıncı ailesi olan Evrenosoğulları'nın ona katıldığı, Serez'i ve Edirne'yi aldığı bilgilerini bulmaktaydı.³²

İmparator, Selanik valisi Demetrios Laskaris'i, Mustafa Çelebi'yi ve Cüneyd Bey'i getirtmişti. Mustafa Çelebi, İmparator ile anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre çocuğunu esir olarak Bizans'a vereceğine ve Gelibolu yarımadası ile Evksinos Pontos (Karadeniz) sahilinden Eflak sınırlarına kadar olan yerleri, Erisos ve Aynoro'a kadar Teselya eyaletini ve diğer birçok yeri Bizans'a bırakacağına dair yemin etmişti.³³

Gelibolu kalesini savunmasında Şah Melik Bey yer almıştı.³⁴ Cüneyd Bey Gelibolu'nun ele geçirilmesinde başarılı olmuştu. Mustafa ise muhaliflerine karşı bir konuşma yaparak bölge halkına, eğer kendisine destek olurlarsa artık kulları değil kardeşleri olacağını söylemişti. Bu sözleri işiten şehrin bazı ileri gelenleri onun yanına gelerek Mustafa'ya bağlılığını bildirmişti. Tayyip Gökbilgin, Mustafa'ya halkın gösterdiği ilgide II. Murad'ın henüz çok genç yaşta olmasına karşın Mustafa Çelebi'nin olgun duruşunun etkili olmuş olabileceği ileri

ayrıntılar olağandışı görünmektedir. Çünkü Osmanlı'nın Bizans'ın elinde koz olarak kullanılan Mustafa Çelebi'ye karşılık önemli ailelerden alınmış 12 çocuk vermek ilerde daha büyük sorunlara yol açabilecek bir çözüm olarak görünmektedir. Burada Doukas'ın verdiği bilgilerin daha tutarlı olduğu düşüncesindeyiz.

³⁰ Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire* s. 26.

³¹ Laonikos Chalkokondyles, s. 367-369.

³² Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, Cilt 2 Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979. s. 124, Mehmed Neşri, s. 557. Aşıkpaşaoğlu, s. 99.

³³ Doukas, s. 133-136. Bu anlaşmayı Burgundiyalı elçi Ghillebert de Lannoy da doğrulamaktadır. *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, Voyageur, Diplomate et Moraliste*, Ed. H. Potvin, Louvain 1878. s. 66

³⁴ Rûhi Tarihi, s. 435.

sürmüştür.³⁵ Bu gelişmelere rağmen şehrin içindeki Gelibolu kalesi henüz tamamen teslim olmamıştı. Bu kalenin kuşatmasını Demetrios Laskaris devam ettirmiştir.³⁶

Sazlıdere Savaşı (1421)

Gelibolu kalesi kuşatması devam ederken Mustafa Çelebi'nin hareketi ile ilgili haberler de II. Murad'a ulaştı. II. Murad bu sorunu çözmek için Bayezid Paşa'yı görevlendirmiş ve ona "*Rumeli'nin beylerbeyi sensin. Şimdiye kadar balını sen yedin. Git, arısını da sen yatıştır.*" demiştir.³⁷ Murad'ın Bayezid Paşa'yı görevlendirmesinin sebebi olarak İbrahim Paşa ile Hacı İvaz Paşa'nın Bayezid Paşa'dan haz etmedikleri için göreve onu önerdikleri de söylenir.³⁸ Diğer paşaların Bayezid Paşa'dan haz etmemesinin sebebini Doukas, Bayezid Paşa'nın kibirli ve alaycı olması olarak açıklar.³⁹ Bayezid Paşa harekete geçmeden önce II. Murad ile görüşmüş ve ona askerlerin ikiye bölündüğünü gördüğünü ve savaşta karşı tarafa geçmiş gibi gözükmesi gerekirse bunun ihanet olarak görülmemesi istediğini, Murad ile Mustafa'nın karşılaşacağı gün Mustafa'nın ordusundakileri geri çekilmeye ikna etmeye çalışacağını belirtmiştir. Bayezid Paşa'ya güvenen Murad bu öneriyi kabul etmiştir.⁴⁰

Bayezid Paşa Edirne'ye gelip asker toplamış ve Edirne'ye yakın olan Karia kasabası yakınlarında (Sazlıdere) Mustafa ile karşılaşmıştır. Bayezid, ordusuna yaptığı konuşmada gerçek Mustafa'nın çocukken öldüğünü bildiğini, bu bilgiyi Sultanın daha önceki konuşmalarda kendisine söylediğini, yani Mustafa'nın Düzmece olduğunu ileri sürmüştü. Mustafa savaşın idaresini Cüneyd Bey'e bırakmıştı. Savaş sırasında Bayezid'in ordusunun sağ ve sol kanadı Mustafa'ya doğru ilerleyip taraf değiştirmişlerdi. Sonunun geldiğini anlayan Bayezid Paşa da teslim olup Mustafa Çelebi'ye itaatini bildirmişti. Cüneyd Bey'in isteği üzerine ise Bayezid Paşa idam edilmişti. Önünde bir engel kalmayan Mustafa Çelebi, Edirne'ye girmeyi başarmıştı.⁴¹

³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, **Sultan II. Murad**, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2021. s. 22

³⁶ Doukas, s. 136-137.

³⁷ Mehmed Neşri, s. 557. Aşıkpaşaoğlu, s. 99.

³⁸ Hoca Sâdeddin Efendi, s. 124.

³⁹ Doukas, s. 138.

⁴⁰ Hoca Sâdeddin Efendi, s. 125-126.

⁴¹ Doukas, s. 138-143. Sphrantzes, Sazlıdere Savaşı'na çok kısaca değinmiştir. 1421 yılının başlarında Bayezid Paşa'nın II. Murad'ın hakimiyetini korumak için Rumeli'ye gönderildiği ve Mustafa'nın Gelibolu'dan Edirne'ye gelerek Bayezid Paşa'yı yakalayıp öldürdüğünü yazmıştır. Sphrantzes, **The Fall of the Byzantine Empire** s. 26-27. Neşri ve Aşıkpaşaoğlu, Bayezid Paşa'nın Gelibolu'ya geldiğinde Rumeli'nin hep Mustafa'nın tarafına geçtiğini haber aldığını ve

Bu haber üzerine Gelibolu kalesinde direnmeye devam eden grup da teslim olmuştu. Demetrios Laskaris, Gelibolu kalesinin Bizans'a devredilmesini talep etmişti. Bazı kaynaklara göre bu teklif Mustafa tarafından kesin olarak reddedilmişti. Mustafa'ya yapılan anlaşma hatırlatıldığında ise Gelibolu'daki Müslüman halkı Hristiyanların elinde köleleştirilmesine izin vererek Allah'a karşı gelmek yerine yemini bozmayı tercih ettiğini veya bütün Türkler olarak Gelibolu'yu bir güvence olarak gördükleri için burayı vermesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir.⁴² Chalkokondyles'in kroniğine göre Gelibolu kalesi Sazlıdere Savaşı'ndan önce düşmüştü ve şehrin verilmesi istendiğinde diğer kroniklerin aktardığının aksine Mustafa buna karşı değildi. Fakat Türklerin bunu kabul etmelerinin çok zor olacağından II. Murad'ı mağlup edip, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra kaleyi vermeyi teklif etmişti.⁴³ Mustafa Çelebi'nin Gelibolu konusundaki tavrını öğrenen II. Manuil çok öfkelenmişti. Bunun üzerine II. Murad'a elçi göndermiş ve Murad'a destek verme karşılığında II. Murad tahta çıktığında yaptığı teklifi (II. Murad'ın küçük kardeşlerini Bizans'a rehin olarak vermesi) yenilemişti. II. Murad da bir elçi gönderip Bizans'tan yardım istemişti ama Gelibolu'nun Bizans'a teslimi ve küçük kardeşlerini rehin olarak verilmesi konularının kırmızı çizgi olduğunu belirtmişti. Bu talepler hariç Bizans'ın her şeyi isteyebileceğini söylediler fakat II. Manuil bunu reddetmişti.⁴⁴ Bu sırada II. Murad başka diplomatik hamlelerde de bulunmuştu. Sırp despot Stefan Lazareviç'in biyografi yazarı Filozof Konstantin'e göre Stefan Lazareviç ile Murad dostluk anlaşması yapmıştı.⁴⁵

Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'yu teslim etmeyerek Bizans'ı II. Murad ile yeniden pazarlığa oturmaya itmesi bir hata olarak görülebilir. Fakat Gelibolu'yu Bizans'a bırakmak Mustafa'nın otoritesini sarsabilecek bir hamle olabilirdi.

Edirne'ye geçtikten sonra Mustafa'nın elini öpüp vezir olduğunu fakat Sazlıdere'ye geldiklerinde Bayezid Paşa'nın öldürüldüğünü aktarır. Mehmed Neşri, s. 557-559. Aşıkpaşaoğlu, s. 99. Hoca Sâdeddin Efendi ise eserinde Bayezid Paşa'nın Mustafa'nın yanına gidip itaat ettiğini ve vezir yapıldığını söyler. Ek olarak ise Mustafa'nın Bayezid Paşa'ya davasının gerçekliğini kabul ettirmek için -muhtemelen Ankara Savaşı'nda aldığı- yaraları gösterdiğini yazmıştır. Fakat Bayezid Paşa'nın kendisine inanmadığını sezmiş ve Sazlıdere'ye geldiğinde Bayezid Paşa'yı öldürmüştür. Hoca Sâdeddin Efendi, s. 126-127.

⁴² Doukas, s. 143-146. Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, s.26.

⁴³ Laonikos Chalkokondyles, s. 371-373.

⁴⁴ Doukas, s. 146-148.

⁴⁵ Konstantin Kostenecki, *Stefan Lazareviç, Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2008. s. 88. Bu dostluk anlaşması II. Murad için oldukça önemli olmuştur. Çünkü aynı kaynak sayesinde Düzmece Mustafa isyanı sonrasında II. Murad'ın, Stefan'a elçi gönderip ve Stefan Lazareviç'e teşekkür ettiğini görmekteyiz. Bunun sebebi Stefan'ın, Mustafa'nın elçilerini tutuklayarak Murad'ı uyarmış olmasıydı. Konstantin Kostenecki, s. 89

Mustafa Çelebi Edirne’de olduğu sırada kardeşi I. Mehmed’in servetini ele geçirmişti. Mustafa burada genellikle eğlencelerle zaman geçirmişti.⁴⁶ Mustafa Çelebi, 1421’de Edirne’de bulunduğu sırada hükümdarlık sembolü olarak adına hutbe okutup para bastırmıştı.⁴⁷

Bu sırada II. Murad’a Cenevizli Giovanni Adorno’dan yardım teklifi gelmişti. Yeni Foça podestası Giovanni Adorno, I. Mehmed ile yaptığı Manisa şap madenlerinin işletilmesi konusundaki anlaşmadan kalan borçlarının affı karşılığında, II. Murad için gemi ve asker hazırlamayı teklif etmişti.⁴⁸ Bu sırada Cüneyd Bey olanları haber almıştı ve Mustafa Çelebi’yi uyardı ve Murad ile karşı karşıya gelip tam hakimiyet kurması gerektiği konusunda ikna etti. Doukas’a göre Cüneyd, Mustafa’nın hal ve tavrından başarısız olacağını görmüş ve kaçmayı kafasına koymuştu.⁴⁹

Kırılma Noktası: Mustafa Çelebi ile II. Murad’ın Orduları Karşı Karşıya

Cüneyd Bey’in tavsiyesi ile harekete geçen Mustafa büyük bir kuvvetle Lapseki’ye gelmiş ve 3 gün burada kalmıştı. II. Murad da Uluabat’a erkenden gelip buradaki köprüyü tahrip etmişti. Mustafa da bölgeye gelince 1422’de ordular karşı karşıya kalmıştı.⁵⁰

Burada yaşanan durumla ilgili Doukas’ın verdiği bilgilere göre Cüneyd Bey’in kardeşi Hamza, II. Murad saflarında yer almıştı. II. Murad, Hamza aracılığıyla Cüneyd Bey’e Mustafa’nın tarafını terk ederse Aydın Beyliğini vermeyi teklif etmişti. Cüneyd Bey bu teklifi kabul etmiş ve ertesi gün 70 kadar kişiyle birlikte İzmir’e gitmek üzere bölgeden ayrılmıştı. Cüneyd’in gittiğini öğrenince Mustafa Çelebi ve ordusu endişeye kapılmıştı.⁵¹

Hoca Sâdeddin Efendi, Mustafa Çelebi’nin gerginlikten dolayı savaşın başlayacağı gün burnundan kanlar akmaya başladığını, Mustafa’nın üstünün tamamen kana bulandığını bunun da ordusu tarafından bu çatışmanın sonunda başarısız olacağını gösteren bir işaret olarak görüldüğünü ve bahsi geçen burun

⁴⁶ Doukas, s. 146.

⁴⁷ Cüneyt Ölçer, s. 106.

⁴⁸ Doukas, s. 150-151.

⁴⁹ Doukas, s. 151-152.

⁵⁰ Doukas, s. 152.

⁵¹ Doukas, s. 153-156.

kanamasının dördüncü gün ancak durduğunu aktarır.⁵² Mustafa Çelebi'nin burun kanaması aşırı stresten kaynaklanmış olabilir.

Neşri, Aşıkpaşaoğlu, Ruhi Çelebi ve Hoca Sâdeddin Efendi'nin anlatılarında ise Doukas'ın bahsettiği Hamza ile Cüneyd'in münasebeti hiç yer almamaktadır. Bu kaynaklarda hapis hanedeki Mihaloğlu Mehmed Bey'in⁵³ hapisten çıkarılıp II. Murad'ın ordugâhına getirildiğinden bahsedilir. Mehmed geldiğinde II. Murad'ın elini öpüp bağlılığını bildirmiş ve sonrasında kıyıya gelip Mustafa'nın ordusundaki beyleri, Turahanoğulları ve Evrenosoğulları gibi isimleri tek tek çağırmişti. Mustafa'nın gerçekten hanedan ailesinden olmadığını söylemiş ve *"Bu Mustafa Düzmedir"* demiştir. Beyler Mehmed Bey'in varlığından etkilenmişti. Murad'ın paşalarından Hacı İvaz Paşa da Mustafa'ya ithafen bir mektup yazmış ve yanındaki beylerin kendileriyle (II. Murad ile) anlaşacağını iletmişti. Bunu gören Mustafa kaçmaya karar vermişti.⁵⁴

Mustafa Çelebi kaçtığında ilk Lapseki taraflarına gelmişti ve buradan Gelibolu'ya geçmişti. II. Murad ise Gelibolu'ya önceden anlaşığı Giovanni Adorno'nun desteğiyle geçmişti. Mustafa Çelebi, Giovanni Adorno'ya yüklü bir miktar para karşılığında II. Murad'a destek vermeyi bırakmasını teklif etmişse de Adorno bu teklifi reddetmişti. Gemiler Gelibolu'ya yaklaştığında ise Mustafa taraftarları buna engel olmuştu. Murad'ın ordusu bu sefer güney taraflara doğru geçip buradan karaya çıkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Çelebi Edirne'ye kaçmış ve yanına alabildiği kadar para alıp Eflak'a doğru ilerlemeye başlamıştı. II. Murad Gelibolu'da 3 gün kaldıktan sonra Edirne'ye doğru yola çıkmıştı. Edirne'ye ulaştıklarında II. Murad, Adorno'ya yardımlarından dolayı pek çok hediye vermişti. Daha sona Murad, Mustafa'nın peşinden askerlerini göndermişti ve Mustafa, Tuna nehri yakınlarında yakalanıp Edirne'ye getirilmişti. Mustafa'nın bir meydanda asılmasına karar verilmişti ki bunun sebebi Mustafa'nın hanedana mensup olmadığını kanıtlamak içindi.⁵⁵ Oruç Beğ, Mustafa'nın ölümüyle ilgili onun savaşarak mı yoksa Edirne'de hisarın burcuna asılarak mı öldüğünün bilinmediğini söyler.⁵⁶ Mustafa'nın savaşarak öldüğünü söyleyen tek kaynak Oruç

⁵² Hoca Sâdeddin Efendi, s. 128.

⁵³ Mihaloğulları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ve Rumeli'nin fethinde etkili olmuş bir akıncı ailesidir. Mehmed Bey, Fetret Devri'nde Musa Çelebi'yi desteklemiş ve bu sebeple hapsedilmiştir. Daha sonrasında serbest bırakılsa da Şeyh Bedrettin isyanında Şeyh Bedrettin'e destek verdiği için yeniden hapsedilmiştir. Fahameddin Başar, "Mihaloğulları", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 24.

⁵⁴ Mehmed Neşri, s. 561-563. Aşıkpaşaoğlu, s. 100-101. Hoca Sâdeddin Efendi, s. 128-134. Rûhi Tarihi, s. 436. Chalkokondyles'in kroniğine de II. Murad'ın elçileri Mustafa'ya Bizans'ın kendileriyle müttefik olduğunu ve Mustafa'nın ordugâhının etrafının sarıldığını söylemişti. Bu söylentiler sebebiyle korkuya düşen ordu dağılmıştı. Laonikos Chalkokondyles, s. 373-374.

⁵⁵ Doukas, s. 158-160.

⁵⁶ Oruç Beğ, s. 52.

Beğ'dir. Chalkokondyles, Mustafa'nın Ganos Dağı'na (Işıklar Dağı) kaçtığını ve daha sonra bir çalılıkta yakalanıp darağacında asıldığını söyler.⁵⁷ Ruhi Çelebi ise Mehmed Bey'in onu yakalayınca kırıla boğduğunu söyler. Fakat devamında Mustafa Çelebi'nin 12 yaşında olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Ruhi Çelebi, Mustafa Çelebi ile Küçük Mustafa'nın karıştırmıştır.⁵⁸ Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han'da ise Mustafa'nın "Eski dedikleri kasabada" yakalanıp asılarak idam edildiği yazılmıştır.⁵⁹ Anonim bir kısa Greçe kronikte, Mustafa'nın 1422 yılının kış mevsiminde öldüğü yazmaktadır.⁶⁰ Mustafa'nın kaçmayı başardığına dair rivayetler olsa da buna yazının ilerleyen kısımlarında değineceğiz.

Doukas'ın ifadesine göre bu Mustafa Çelebi gerçekten Yıldırım Bayezid'in oğluydu.⁶¹ Sphrantzes, Mustafa'nın Düzmece olduğunu düşünmüş ve ondan bahsederken "plastos/sahte" sıfatını kullanmıştır.⁶² Enveri ise "Mustafa adlı Murad'un kardaşı" diyerek Mustafa'nın gerçekten Bayezid'in oğlu olduğunu ima etmiştir.⁶³ Aşıkpaşaoğlu ve Neşri ise ondan bahsederken düzme lakabı ile anmışlardır.⁶⁴

Küçük Mustafa İsyanı'nın Nedenleri ve Gelişimi

Mustafa Çelebi isyanı tamamen bastırıldıktan sonra bununla ilgili olarak Bizans İmparatoru II. Manuel şunları söylemiştir:

"Oğlum imparator (VII. İoannis), imparator olmaya uygun, ama günümüz için değil. Çünkü onda atalarımızın [sahip olduğun] büyük hayalleri var. Bugünkü halimize bakarsak, imparatorluğun bir imparatora değil, bir idareciye ihtiyacı var. Ve korkarım ki onun fikirleri ve eylemleri hanedanımızın çöküşüne neden olacak. Çünkü onun planlarını ve Mustafa ile başarmayı umduğu şeyi önceden tahmin ettim ve bizi bazı tehlikelere sürükleyen eylemlerinin sonuçlarını gördüm."⁶⁵

⁵⁷ Laonikos Chalkokondyles, s. 377.

⁵⁸ Rûhi Tarihi, s. 437.

⁵⁹ **Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Hân**, Yayına Hazırlayanlar: Halil İnalçık ve Mevlüd Oğuz, TTK Yayınları, Ankara, 1989. s. 13.

⁶⁰ Şahin Kılıç, **Bizans Kısa Kronikleri. Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011. no. 53, paragraf 12, s. 323.

⁶¹ Doukas, s. 160. Enveri, s. 43.

⁶² Georgios Sphrantzes, **Cronaca**, Ed. Riccardo Maisano, Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 1990. s. 10.

⁶³ Enveri, s. 43.

⁶⁴ Aşıkpaşaoğlu, s. 100. Mehmed Neşri, s. 557.

⁶⁵ Sphrantzes, **The Fall of the Byzantine Empire** s. 50-51.

Bizans İmparator'u II. Manuil'in bahsettiği Mustafa Çelebi'ye verilen desteğin Bizans'ı götürdüğü tehlike ise II. Murad'ın İstanbul'u kuşatmasıdır. II. Manuil, kuşatmayı kaldırmak için Osmanlı'da bir iç karışıklık daha çıkartmaya çalışmıştı. Küçük Mustafa'nın isyanını tetikleyen en önemli etken budur. Küçük Mustafa, I. Mehmed'in oğlu ve II. Murad'ın küçük kardeşidir. Mustafa Çelebi'nin ölümünden kısa bir süre sonra Küçük Mustafa olayı başladığından, yani olaylar yakın bir zaman aralığında gerçekleştiğinden ve isimlerinin aynı olması sebebiyle bu iki tarihi şahsiyet karşılaştırılabilmektedir. Küçük Mustafa'nın Düzmece Mustafa ile karışmaması için Sphrantzes, eserinde Küçük Mustafa'dan 'Mustafopulos' olarak bahsetmiştir.⁶⁶

Çelebi Mehmed'in oğlu Mustafa, Hamid ili sancak beyiydi. Lalası Şarapdar İlyas'ın de kışkırtması ile Küçük Mustafa olayı başlamıştı. Germiyanogulları ve Karamanogulları'ndan askeri destek almışlardı.⁶⁷ Bizans İmparatoru II. Manuil bu sırada Şarapdar İlyas'a mektup ve para göndermiş ve bu mektupta, gönderilen parayla beraber Bursa'ya hareket etmelerini söylemişti.⁶⁸ 1422 yılının ağustos ayında Küçük Mustafa Bursa'yı kuşatmıştır. Bu haber II. Murad'a ulaştığında "Romaluların imparatoru bana zorluk çıkarmak için başka bir Mustafa daha çıkardı." demiş ve İstanbul kuşatmasını kaldırmıştır. Daha sonra Edirne'ye dönmüş ve Rumeli ordusunun başındaki Mihaloğlu Mehmed Bey'i Küçük Mustafa'nın üzerine göndermiştir. Bunun sonucunda Küçük Mustafa, 30 Eylül 1422'de Bizans İmparatoru'na sığınmak zorunda kalmıştır.⁶⁹ 1 Ekim 1422'de imparatorların (II. Manuil ve VIII. İoannis) karşısına çıkmıştır. Aynı sabah II. Manuil'e felç inmiştir. Bu olaydan sonra Silivri'ye gitmiştir.⁷⁰ Küçük Mustafa, Silivri'de kısa ömürlü bir üs kurmuş, ancak Rumeli birliklerinin saldırısına uğradığı için yeniden Anadolu'ya geçmiştir.⁷¹ Mustafa, Bursa'ya doğru ilerlediği sırada şehrin ileri gelenlerinden Ahi Yakub ve Ahi Kadem onun yanına gelerek Bursa'nın Osmanlı ile husumeti olan Karamanogulları askerlerinin eline düşerse büyük bir yıkım yaşayacağını söyleyerek vazgeçirmişlerdi. Bunun üzerine Küçük Mustafa İznik'e geçti.⁷²

⁶⁶ Sphrantzes, *Cronaca*, s. 24.

⁶⁷ Aşıkpaşaoğlu, s. 103. Mehmed Neşri, s. 567-569.

⁶⁸ Doukas, s. 164.

⁶⁹ Halil İnalçık, "Murad II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 165. Doukas, s. 164. Cüneyt Kanat, "Makrizi'nin Kitab Es-Sülük'ündeki Osmanlılar ile İlgili Kayıtlar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 2000. s. 238

⁷⁰ Laonikos Chalkokondyles, s. 387. Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire*, s. 27-28. Anonim bir kısa kronik de bu görüşmeyi doğrulamaktadır. Şahin Kılıç, no. 13, paragraf 5-6, s. 267.

⁷¹ Colin J. Heywood, "Küçük Mustafa", *Encyclopedia of Islam*, 2nd ed., C. VII, 1992, s.712.

⁷² Aşıkpaşaoğlu, s. 103-104. Mehmed Neşri, s. 569.

Küçük Mustafa'nın Bursa kuşatması ve İstanbul'dan dönüşüyle ilgili olarak, Osmanlı ve Bizans kaynakları arasında belirgin farklılıklar vardır. Osmanlı kroniklerinde ise Bursa'nın kuşatıldığını ve Küçük Mustafa'nın imparator ile görüşmeye gittiği bilgilerini görememekteyiz. Bu farklılıkların arkasındaki nedenler, her iki tarafın siyasi çıkarlarıyla ilişkilendirilebilir. Osmanlı kronikleri, Küçük Mustafa'nın isyan edip Bursa'yı kuşatmasını başarısızlık olarak görüp örtbas etme eğiliminde olup, bu olayları sansürlemiş olabilir. Buna karşın, Bizans kaynakları, Osmanlı'daki bu tür iç çekişmeleri, kendi politikalarını meşrulaştırmak ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığını göstermek amacıyla abartmış olabilir. Bu durum, tarih yazımındaki taraflılıkların nasıl farklı anlatılar oluşturabileceğine dair önemli bir örnektir.

Küçük Mustafa İsyanının Sonu

II. Murad, Şarapdar İlyas Bey'e haber göndererek onu Anadolu Beylerbeyi yapmayı, bunun karşılığında ise kendisi gelene kadar Mustafa'yı oylamasını istemişti. İlyas Bey bu teklifi kabul etmişti.⁷³

Küçük Mustafa hamamdayken II. Murad, İznik dışında gelmişti ve Mihaloğlu Mehmed Bey şehri kuşatmaya başlamıştı. Küçük Mustafa'nın destekçisi Taceddinoglu ve II. Murad'ın yanında yer alan Mihaloğlu Mehmed Bey'in hayatını kaybettiği bu çatışmalar yaşanmıştı. Bu olaylar olurken Şarapdar İlyas Bey, Küçük Mustafa'yı kucagina alıp götürmüştü. Mustafa ona *"Hey lala! Beni niye tutuyorsun?"* diye sorduğunda, İlyas ona cevaben *"Kardeşine götürüyorum."* demişti. Küçük Mustafa ise *"Hay zalim, hain. Beni kardeşime götürme o bana kıyar."* diye ikna etmeye çabalasa da İlyas Bey sadece susmuş ve Mustafa'yı götürmüştü. Küçük Mustafa öldürülmüş ve I. Mehmed'in yanına gömülmüştü.⁷⁴ Sultan II. Murad, kardeşi Mustafa'ya çok sevgi beslemişti ve o öldükten sonra da onu hep anmaya devam etmişti. Hatta bu konu ona çok dert verdiğinden Mustafa'yı öldüren kişiyi buldurup kafasını kestirmişti.⁷⁵ Bu olayla beraber Küçük Mustafa isyanı da son bulmuş oluyordu.

Mustafa Çelebi'nin Kaçabilmiş Olması İhtimali

Tarihî Takvimler'de Mustafa Çelebi'nin yakalanamayıp Kefe'ye kaçtığı rivayeti mevcuttur. Bu rivayete göre Kefe'ye geçen Mustafa Çelebi daha sonra

⁷³ Aşıkpaşaoğlu, s. 104. Mehmed Neşri, s. 569.

⁷⁴ Aşıkpaşaoğlu, s. 104-105. Mehmed Neşri, s. 571-573.

⁷⁵ Mehmed Neşri, s. 573-575.

buradan Selanik'e gelmiştir.⁷⁶ Selanik Başpiskoposu Symeon, Osmanlı'nın Selanik şehrini kuşattığı dönemde Venedik saflarında Osmanlı'ya karşı savaşan yeni bir Mustafa'dan bahsetmektedir. Selanik'e sığınan ikinci bir Mustafa olduğunu belirtir.⁷⁷ Selanik Dükü tarafından Girit Dükü'ne gönderilen 8 Aralık 1426 tarihli raporda ve 10 Mayıs 1429'da yazılmış bir Venedik kaydında Mustafa'dan bahsedilmektedir.⁷⁸ 23 Nisan 1427 tarihli bir başka mektupta, Mustafa'nın Sırp Despotu Stefan Lazareviç'in yanına gittiği bildirilmektedir. Söylentiye göre, bunu duyan II. Murad, Mustafa'nın kendisine teslim olmasını talep etmiş, ancak Lazareviç bunu reddetmiştir.⁷⁹

Symeon, Mustafa'dan bahsederken özellikle birinci ve ikinci Mustafa ayrımı yapmaktadır.⁸⁰ Eğer Mustafa Çelebi II. Murad'ın elinden kaçıp Selanik'e geri dönseydi, Symeon muhtemelen ondan 'ikinci Mustafa' olarak bahsetmezdi. Bahsi geçen bu "ikinci Mustafa", Mustafa Çelebi'nin ikinci isyanı sırasında II. Murad ile anlaşarak Aydın beyi olan Cüneyd Bey'in yeniden Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamasıyla alakalıdır. Cüneyd Bey, Venedik'ten destek alabilmek amacıyla Mustafa Çelebi'nin oğlunun kendisiyle beraber olduğu bilgisini iletmiştir. Bu kişinin daha sonra 'Mustafa Çelebi'nin oğlu' olduğu iddiası terk edilip 'Mustafa Çelebi'nin kendisi' olduğu ileri sürülecekti. Venedik'in burada bahsi geçen Mustafa'ya verdiği destek Osmanlı'nın Selanik kuşatmasında karşı bir koz olarak kullanmak istemesinden kaynaklanıyordu. Bizans'ın Osmanlı şehzadelerini kullanarak Osmanlı'yı zor durumda bırakabilmesi Venedik'e de bu konuda örnek olmuş olabilir. Mustafa dışında 1423'lerde İsmail ve 1430'larda Zafer (Zaffar) adlı kişiler de Osmanlı hanedanının üyesiymiş gibi ortaya çıkarılmıştı.⁸¹

Bu bilgiler ışığında, Mustafa Çelebi'nin taht mücadelesinin Osmanlı karşıtı politikalar geliştiren devletler için bir fırsat sunduğunu görüyoruz. Osmanlı sultanının meşruiyetinin sorgulanmasını ve iç karışıklık çıkarılmasını sağlamak adeta Osmanlı ile baş etmenin yeni bir yolu olarak kullanılmaya çalışılıyordu. Osmanlı Devleti de bu konuda adımlar atıp önlemler almak zorunda kalmıştı.

⁷⁶ Osman Turan, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, Ankara 1954. s. 61

⁷⁷ Ferhan Kırıldökme-Mollaoğlu, **Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku (1387-1429)...**, s. 117-118. David Balfour, **Politico-historical works of Symeon. Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)**, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1979. s. 181 n. 133. John W. Barker, s. 374 n. 133.

⁷⁸ David Balfour, s. 183 ve 182 n. 201

⁷⁹ David Balfour, s. 186

⁸⁰ Ferhan Kırıldökme-Mollaoğlu, **Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku (1387-1429)...**, s. 120

⁸¹ Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, TTK Yayınları, Ankara, 2020. s. 477, 515-517

Mustafa İsyanlarının Osmanlı Devleti'ne Etkileri

Mustafa Çelebi'nin isyanı, Osmanlı tahtına yönelik tehditleri artırmış, bu da Osmanlı'da hanedanın meşruiyetini resmileştirme çabası oluşturmuştur. Osmanlı'nın kökenlerini Kayı boyuna bağlama hamlesinin II. Murad dönemine isabet etmesinde⁸² Mustafa isyanının etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Böylece II. Murad hem içerideki muhalefeti zayıflatmak hem hanedanın tarihsel dayanağını güçlendirmek hem de Venedik'in yaptığı gibi ortaya çıkabilecek hanedan dışından birisinin tahta geçme olasılığını engellemek istemiştir.

Fatih Sultan Mehmed, kardeş katlini yasalastırarak⁸³ dış kuvvetlerin Osmanlı hanedanına bir alternatif çıkararak olası bir isyan tetiklemesini engellemeye çalışmıştır.

Uç beylerinin isyanlarda Mustafa Çelebi'ye verdikleri destekle onun Rumeli'ye hâkim olabilmesi, Osmanlı yönetimini merkezi ordunun güçlendirilmesi ve uç beylerinin etkisinin azaltılması yönünde adımlar atmaya zorlamıştır. Fatih Sultan Mehmed, doğrudan kendisine bağlı olan kapıkulu ordusunu yeniden yapılandırarak güçlendirmiş ve asker sayısını artırmıştır. Yeniçeriler ile uç beylerinin bağımsız ve otoriteyi sınırlayan tutumlarını kırarak onları doğrudan kontrolü altına almış; uç beylerini, kendi büyük gazi kimliğiyle gölgede bırakmış ve güçlü Mihaloğulları'na diğer beylerle aynı muameleyi yapmıştır. Ayrıca, saraydaki avcı birliklerinden "sekbân" adıyla yeni birimler oluşturmuş ve bu birliklerden seçilen yeniçeri ağaları aracılığıyla orduda daha sıkı bir disiplin sağlamıştır. Bunun yanı sıra, maaş artışları, silahların modernizasyonu ve asker sayısının iki katına çıkarılması yoluyla merkezi ordu, Osmanlı yönetiminin en güçlü destek gücü haline getirilmiştir.⁸⁴

Son olarak, Mustafa Çelebi isyanı hakkında bilgi veren Oruç Beğ Tarihi ve Anonim Osmanlı Kroniği'nde, Mustafa'nın Rumeli'deki yayaları müsellemler yaptırdığı ve ellişer akçe harçlık verdiği, bu uygulamanın da bu olaydan kaldığı belirtilir.⁸⁵ Feridun Emecen'e göre, bu durum, Rumeli'deki müsellemlerin aslında vergi muafiyetine sahip yaya askerler olduğunu ve bu muafiyetin avârız vergilerini kapsadığını gösterir. 15. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yaya ve müsellemler

⁸² Paul Wittek, **The Rise of the Ottoman Empire**, London 1958. s. 10-11

⁸³ "Ve her kimseneye ki evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i 'ulemâ dahi tecviz itmişdür. Anunla âmil olalar." **Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Al-i Osman**, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Kronik Yayınları, 2022, İstanbul. s. 19

⁸⁴ Halil İnalcık, "Mehmed II", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 405.

⁸⁵ Oruç Beğ, s. 51, Anonim Osmanlı Kroniği, s. 63.

teşkilatı yeni bir sistem içine dahil olmuştur.⁸⁶ Mustafa Çelebi'nin bu girişimi, Osmanlı askeri yapısında kalıcı bir değişime yol açmıştır.

Sonuç

Mustafa Çelebi, Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşmüş ve serbest bırakıldığında Osmanlı tahtı için hamle yapmıştır. İlk denemesine başarısız olup Bizans'ın elinde siyasi bir koz olarak yeniden siyasi rehin olmuştur. II. Murad'ın tahta çıkmasıyla Bizans'ın Osmanlı'ya karşı yürüttüğü, sonradan sıcak savaşa dönecek olan soğuk savaşın bir kozu olmuştur. Fakat Bizans ile yaptığı anlaşmayı bozarak Gelibolu'yu vermemiştir. Mustafa Çelebi, esaret altında geçen yılların yarattığı psikolojik baskı nedeniyle Edirne'ye geldiğinde kendini zevk ve sefaya vermiştir. Ancak, bu pasif tutumu, Cüneyd Bey'in uyarısıyla sona ermiş ve taht mücadelesine yeniden girişmiştir. Bu olay, Mustafa Çelebi'nin psikolojik durumunun, siyasi kararlarına nasıl etki ettiğini göstermektedir.

Taht için giriştiği bu ikinci teşebbüste Murad'ın yürüttüğü doğru siyasi hamleler sebebiyle Mustafa, Murad'a karşı büyük bir meydan savaşı yapamamış ve mağlup olup idama mahkûm edilmiştir. Bizans'ın Mustafa'nın ikinci teşebbüsüne verdiği destek ise ters tepmiş ve bunun sonucunda Osmanlı, İstanbul'u kuşatmaya başlamıştı. Bu sırada II. Murad'ın kardeşi Küçük Mustafa, yine Bizans'ın desteğiyle ve Şarapdar İlyas Bey'in etkisiyle tahta geçmek için harekete girişti. Osmanlı açısından Mustafa Çelebi'nin yarattığı kadar ağır kayıplar oluşturmamayan bu mevzu da kısa sürede kapanmış oldu. Yaşı çok küçük olduğundan etki altına kolay alınmış olup yerine kararlar verilmiş olması pek muhtemel olan Küçük Mustafa bu karmaşanın bedelini canıyla ödemek zorunda kalmıştır.

Mustafa Çelebi'nin ilk isyanının sona erme tarihi hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel kabul gören tarih 1416 yılıdır. Ancak, isyanın bitiş tarihiyle ilgili Osmanlı ve Bizans kaynakları arasında bazı çelişkiler mevcuttur. Osmanlı tarihçileri bu konuda sessiz kalırken, Bizans kaynakları ve Sphrantzes'in anlatımı, 1416 yılı sonunu işaret etmektedir. Edirne'de basılan paralar ve Eflak seferi gibi diğer deliller de isyanın sona erme tarihi konusunda farklı yorumlara yol açmaktadır. Paraların üzerindeki tarihler ve Doukas'ın verdiği bilgiler, 1419 yılında isyanın hala devam ettiğine dair şüpheler uyandırmaktadır. Bu çelişkiler göz önüne alındığında, Mustafa Çelebi'nin ilk isyanının tam olarak hangi tarihte bastırıldığı kesin olarak belirlenememekte; fakat 1416 yılı genel bir kabul görse

⁸⁶ Feridun Emecen, "Yaya ve Müsellem", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 43, Ankara 2013, s. 354.

de, 1419 yılına dair bazı kanıtlar da bu tarih üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir.

Fetret Devri'nden İstanbul'un fethine kadar geçen sürede Bizans, Osmanlı'nın iç siyasetine müdahale etme şansı elde etmişti ve bu yazımızda bunun iki örneğini gördük. Bu siyaset örneği Osmanlı'nın karşısında yer alan devletler tarafından tekrar edilmeye çalışılmıştır. Hanedan içindeki tartışmalar Osmanlı'nın zayıf olduğu bir nokta olarak görülmüş ve Venedik'in sahte bir Mustafa daha yaratmaya çalışması bu yöntemin artık sık kullanılmaya çalışıldığını göstermiştir. Küçük Mustafa isyanında da gördüğümüz üzere Anadolu'daki beylikler de Osmanlı'nın bu 'yarasını kaşımaya' çalışmıştır.

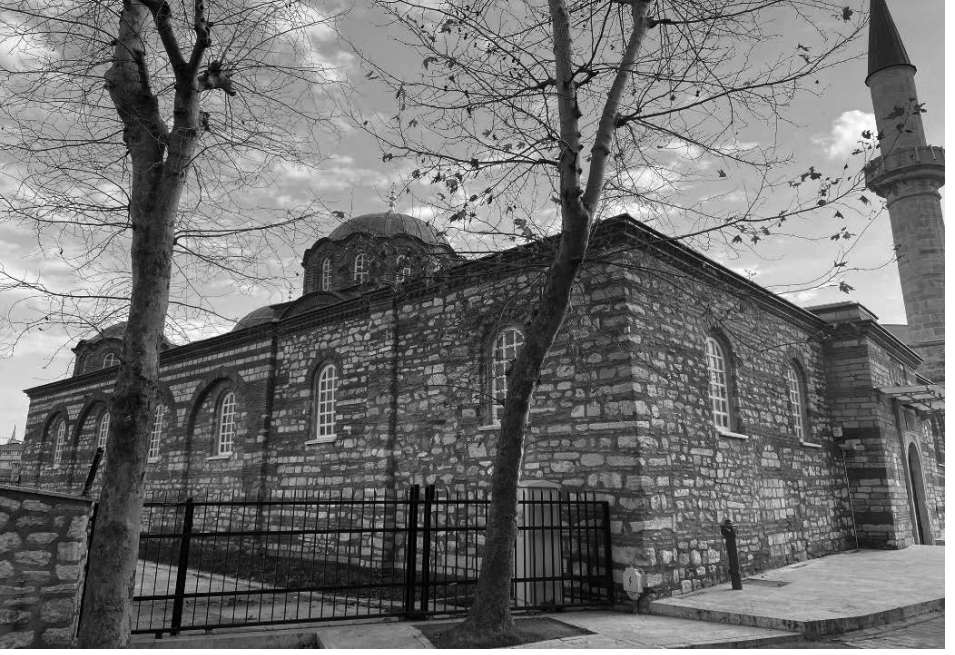
Osmanlı Devleti bunların önüne geçmek istemiştir. II. Murad döneminde Osmanlı hanedanının kökenini Kayı boyuna bağlanması ile hanedanın meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece hanedan dışından hak iddia edilmesinin önü kesilmeye çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde ise kardeş katli ile dışarıdan veya devlet içinde nüfuzu güçlü birilerinin teveccühü ile tahtta hak iddia edebilecek birilerinin çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Mustafa Çelebi örneğinde görüldüğü gibi Rumeli'de uç beylerinin desteğini toplayan bir isyancı rahatlıkla bölgeyi ele geçirebiliyordu. Yine Fatih Sultan Mehmed döneminde uç beylerinin etkinliği kırılmaya çalışılmış ve merkezi Yeniçeri ordusu güçlendirilmiştir. Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa isyanları, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi bir yapıya geçiş sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu isyanlar, Osmanlı Devleti'ni merkezi otoritesini güçlendirmek ve hanedanın sürekliliğini korumak için bir dizi reform ve stratejik değişiklik yapmaya zorlamıştır. Bu sebeple, Osmanlı yönetimi merkezi ordunun güçlendirilmesi, hanedanın meşruiyetinin pekiştirilmesi ve yerel güçlerin etkisinin azaltılması gibi önlemler almıştır.

EKLER

Ek 1: *Cüneyd Bey'in Bizans Tarafından Esir Tutulduğu Pammakaristos Manastırı, Günümüzde Fethiye Cami'nin Dışarıdan Görünüşü (Fotoğraf: Süleyman Abdullah GÜRBÜZ)*

Ek 2: *Cüneyd Bey'in Bizans Tarafından Esir Tutulduğu Pammakaristos Manastırı Günümüzde Fethiye Cami'nin Dışarıdan Görünüşü (Fotoğraf: Süleyman Abdullah GÜRBÜZ)*

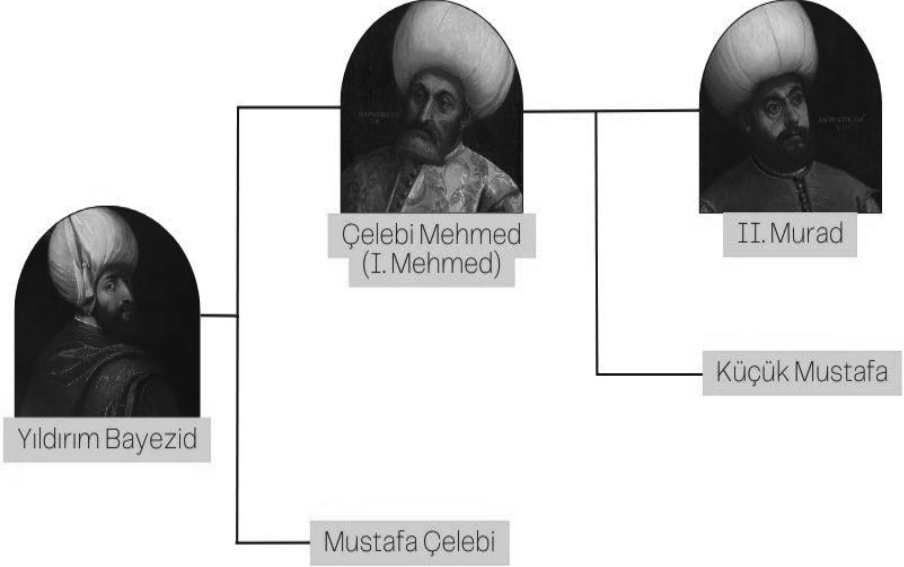
Ek 3: *Cüneyd Bey'in Bizans Tarafından Esir Tutulduğu Pammakaristos Manastırı Günümüzde Fethiye Cami'nin İçten Görünüşü (Fotoğraf: Süleyman Abdullah GÜRBÜZ)*

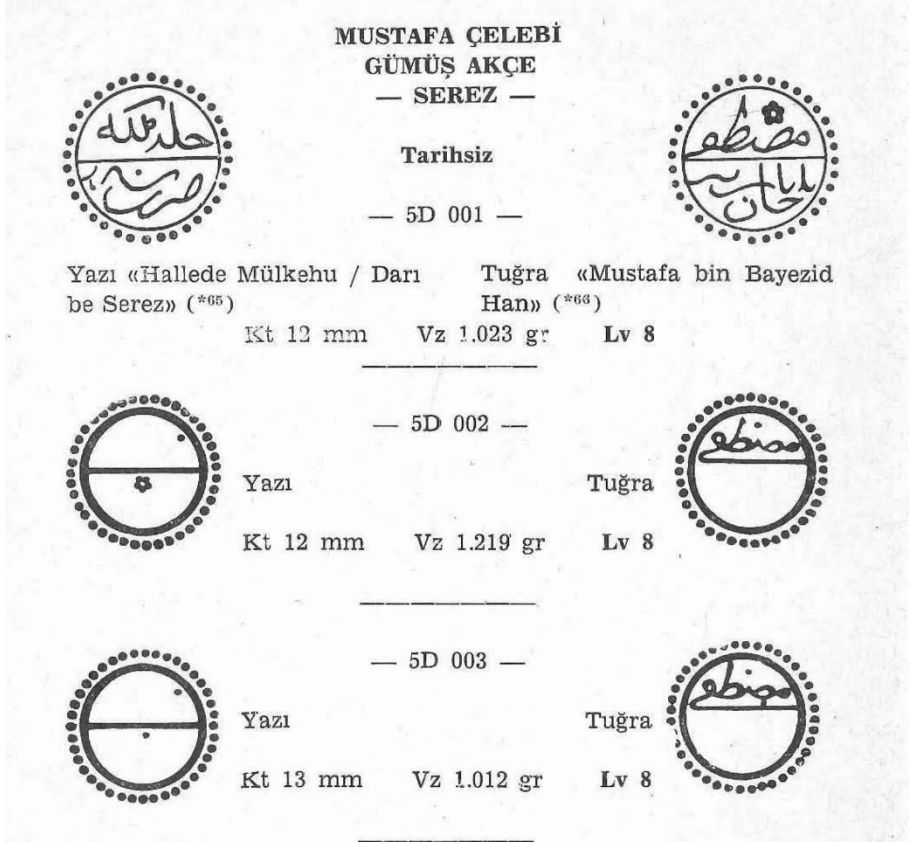
Ek 4: *VIII. İoannis Paleologos (Hüküm Süresi: 1416-1448*

Ek 5: *Mustafa Çelebi ve Küçük Mustafa'nın Karıştırılmaması İçin Hazırladığımız Grafik*

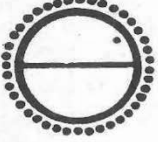

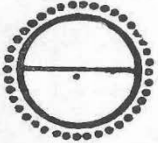

Ek 6: Mustafa Çelebi'nin Serez'de Bastırılmış Olduğu Tarihsiz Paralar

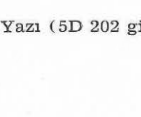

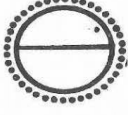

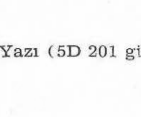

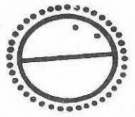
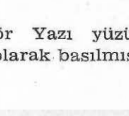
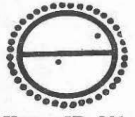

Kaynak: Cüneyt Ölçer, s. 108.

Ek 7: Mustafa Çelebi'nin Edirne'de Hicri 822-Miladi 1419-1420 Yılında Bastırılmış Olduğu Paralar

	<p>GÜMÜŞ AKÇE — EDİRNE — Sene 822 (4) — 5D 101 —</p>	
Yazı «Hallede Mulkehu / Darı-be Edirne 822 (4) (*67)		Tuğra «Mustafa bin Bayezid Han» (*68)
Kt 13 mm	Vz 1.168 gr	Lv 8
	— 5D 102 —	
Yazı		Tuğra
Kt 11 mm	Vz 1.103 gr	Lv 8
— 5D 103 —		
Yazı 5D 102 gibidir)		Tuğra
Kt 11 mm	Vz 1.078 gr	Lv 8
— 5D 104 —		
Yazı 5D 102 gibidir)		Tuğra
Kt 12 mm	Vz 1.707 gr.	Lv 8
— 5D 105 —		
	— 5D 105 —	
Yazı		Tuğra
Kt 12 mm	Vz 1.048 gr	Lv 8

Kaynak: Cüneyt Ölçer, s. 108-109.

Ek 8: Mustafa Çelebi'nin Edirne'de Hicri 824-Miladi 1421 Yılında Bastırmış Olduğu Paralar

	— EDİRNE — Sene 824 — 5D 201 —	
Yazı «Hallede Mülkehu Darı be Edirne 824» (*69) Kt 12 mm Vz 0.942 gr		Tuğra «Mustafa b. bayezid Han» (*70) Lv 8
	— 5D 202 —	
Yazı Edirne () siz, dirne gibi Kt 13 mm Vz 0.964 gr		Tuğra Lv 8
	— 5D 203 —	
Yazı (5D 202 gibidir () siz Kt 12 mm Vz 1.114 gr		Tuğra Lv 8
	— 5D 204 —	
Yazı 5D 202 gibi () siz Kt 12 mm Vz 0.464 gr		Tuğra Lv 8
	— 5D 205 —	
Yazı (5D 201 gibidir) Kt 12 mm Vz 1.093 gr		Tuğra Lv 8
	— 5D 206 —	
Yazı Kt 13 mm Vz 1.158 gr		Tuğra Erör Yazı yüzü ters kalıp olarak basılmış Lv 8
	— 5D 207 —	
Yazı «5D 201 gibi () siz, dirne gibi» Kt 14 mm Vz 1.054 gr		Tuğra Lv 8

Kaynak: Cüneyt Ölçer, s. 109-111.

KAYNAKÇA

- Anonim Osmanlı Kroniği**, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Aşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- BALFOUR, David, **Politico-historical works of Symeon. Politico-Historical Works of Symeon, Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)**, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1979.
- BARKER, John W., **Manuel II Paleologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship**, Rutgers University Press, New Brunswick 1969.
- BAŞAR, Fahameddin, "Mihaloğulları", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 24-25.
- , Fahameddin, "Mustafa Çelebi, Düzme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 290.
- Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae**, Ed. Gelcich, Jozsef-Lajos Thalloczy, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1887.
- Doukas, **Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks**, Çev: Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit, 1975.
- ELÂM, Nilgün, "Bizans-Osmanlı İlişkilerinde Sözde Barış Dönemi (1413-1421)", **History Studies**, 13/4, Ağustos 2021, s. 1205-1237.
- EMECEN, Feridun, "Cüneyd Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 122.
- , Feridun, "Yaya ve Müsellem", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 43, Ankara 2013, s. 354-356.
- Enverî, **Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî -Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)-**, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Fatih Sultan Mehmed Atam Dedem Kanunu: Kanunname-i Al-i Osman**, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Kronik Yayınları, 2022, İstanbul.
- Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehmed Hân**, Yayına Hazırlayanlar: Halil İnalçık ve Mevlûd Oğuz, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- George Sphrantzes, **The Fall of the Byzantine Empire**, Çev: Marios Phillipides, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1980.
- Georgios Sphrantzes, **Cronaca**, Ed. Riccardo Maisano, Roma, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 1990.
- GÖKBİLĞİN, M. Tayyip, **Sultan II. Murad**, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- HEYWOOD, Colin J., "Küçük Mustafa", **Encyclopedia of Islam**, 2nd ed., C. VII, 1992, s. 712-713.
- , Colin J., "Mustafa Çelebi Düzmece" **Encyclopedia of Islam**, 2nd ed. C. VII, 1992. s. 710-712.

- Hoca Sâdeddin Efendi, **Tâcü't-Tevarih**, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- İNALCIK, Halil, "Mehmed I", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 28, Ankara, 2003, s. 391-394.
- , Halil, "Mehmed II", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 395-407.
- , Halil, "Murad II", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 164-172.
- KANAT, Cüneyt, "Makrizî'nin Kitab Es- Sulûk'undaki Osmanlılar ile İlgili Kayıtlar". **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 4(2), 2000, s. 225-256.
- KIRLIDÖKME-MOLLAOĞLU, Ferhan, "'Düzmece" Olarak Anılan Mustafa Çelebi ve Bizans (1415–1416/17)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49, 2, 2009. s. 173-185
- , Ferhan, **Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku (1387-1429) The historical discourse of the archbishop of thessaloniki (Selanik) Symeon (1387-1429)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.
- Konstantin Kosteneçki, **Stefan Lazareviç, Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu**, çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul 2008.
- Laonikos Chalkokondyles, **The Histories**, Volume I, çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2014.
- Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, Yay. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, Voyageur, Diplomate et Moraliste**, Ed. H. Potvin, Louvain 1878.
- Oruç Bin Âdil, **Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]**, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.
- ÖLÇER, Cüneyt, **Yıldırım Bayezid'in Oğullarına Ait Akçe ve Mangırlar**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1968.
- Rûhi Tarihi, Hazırlayanlar: Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı 18, 1992. s. 359-543
- KILIÇ, Şahin, **Bizans Kısa Kronikleri. Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.
- Şükrullah, "Behcetü't Tevârih", **Üç Osmanlı Tarihi**, Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2022. s. 181-239
- TURAN, Osman, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954.
- , Şerafettin, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

KİLİSE HİMAYESİNDE EĞİTİM: OSMANLI DÖNEMİNDE İZMİR'DEKİ RUM OKULLARI*

Education Under The Auspices of The Church: Greek Schools in Izmir During The Ottoman Period

Tülay KESKİN**

Özet

Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan farklı din ve etnik kökene sahip toplumlar, uzun yıllar inançlarını, dillerini, milli ve kültürel özelliklerini koruyarak barış ve huzur içerisinde yaşamışlardır. Gayrimüslimler Galata Ahitnamesi ile kendilerine tanınan haklar sayesinde, mensup oldukları din ve mezhepleri çerçevesinde ibadet etme ve kilise temellinde ana dillerinde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütme serbestliği kazanmışlardır.

Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinden olan İzmir, Rumların yoğun olarak yaşadıkları bir şehirdi. Burada Rumlara ait her kilisenin yanında o kiliseye bağlı bir okul bulunmaktaydı. Zengin hayırseverler veya halk tarafından kurulan ve denetime tabi olmayan bu okullar 1869 Maarif Nizamnamesi ile kayıt altına alınmıştır. Nitekim bu süreçte İzmir'deki Rum toplumunun eğitimdeki gelişimi ve okulların çeşitlenmesi dikkate değerdir. Arşiv belgeleri, dönemin Batılı seyyahları ve çeşitli eserlerden derlenerek Rumların eğitim hayatı ile birlikte okullar konu alınarak hazırlanan bu çalışmada; okulların bulunduğu mahalleler, müfredatları, öğrenci ve öğretmen

* Bu çalışma yazarın "XIX. Yüzyılda İzmir'deki Rum Okulları" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa/Türkiye tulaykeskinn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1836-1563

sayıları, bu okullara sağlanan maddi destekler ve Rum patrikliğinin eğitim faaliyetlerindeki rolleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Gayrimüslim, Rum, Eğitim, Mektep

Abstract

The Ottoman Empire ensured that communities of different religions and ethnic origins under its rule lived in peace and tranquility for many years by protecting their religions, languages, national and cultural characteristics. Thanks to the rights granted to non-Muslims by the Treaty of Galata, they gained the freedom to worship within the framework of their religion and sect and to carry out educational activities in their native language on a church basis.

Izmir, one of the most important port cities of the Eastern Mediterranean, was a city where Greeks lived densely. Each Greek-owned church here was accompanied by a school attached to that church. These schools, which were founded by wealthy philanthropists or the public and were not subject to supervision, were registered with the 1869 Maarif Nizamnamesi (Education Regulation). Indeed, the educational development of the Greek community in Izmir and the diversification of schools during this period is remarkable. Western travelers of the period and Greek sources, and focused on the educational life of the Greeks and schools; The environment of the schools, their curriculum, the number of students and teachers, the financial support provided to these schools, and the roles of the Greek patriarchate in educational activities have been tried to be explained.

During his tenure, Hampson submitted reports of his observations and comments to the embassy about the general situation of the Bitlis province, the implementation of the accepted reforms regarding the Armenians, the situation of the Armenians in the province, the current conditions of the arrested committee members, the behavior-attitudes of the zaptiye during the tax collection, and his observations and comments on the 1895 Bitlis-Muş events to the embassy.

Keywords: Ottoman, Non-muslim, Greek, Education, School

Giriş

Osmanlı Devleti, başlangıçtan itibaren gayrimüslimlerin ibadet, ayin, hürriyet ve eğitim haklarına büyük bir önem vermiştir.¹ Osmanlı Devleti'nde etnik grupların hakları daima korunmuş ve eğitim konusunda da Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. Gayrimüslimler, diğer alanlarda kendilerine tanınan ayrıcalıklara ve sosyal-ekonomik statüye uygun olarak kendi dini müesseselerini, hastanelerini ve okullarını da kurmuşlardır. Eğitimlerini dini ve kültürel teşkilatlarına bağlı olarak, kendi dillerinde ve devlet denetimi dışında sürdürmüşlerdir. Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlere ve yabancı devletlere eğitim kurumlarını açma müsaadesi verilmiş, bu kurumlar faaliyetlerinde uzun yıllar serbest bırakılmıştır. Bu tutum gayrimüslim ve yabancı okullarının sayısının artmasına neden olmuş, ilerleyen dönemde maksadı dışına çıkan eğitim kurumlarının sakıncaları görüldüğünde müdahale edilmiştir.²

İstanbul'un fethinden, Tanzimat devrine kadar olan eğitim hizmetleri, Müslümanlarda olduğu gibi, gayrimüslimlerde de varlıklı kişiler tarafından sağlanmıştır. Neticede her caminin yanında bir mektep, medrese doğarken, kiliselerin yanında da o cemaate ait okulların açılmasına engel olunmamıştır. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı padişahlarının gayrimüslim tebaaya vermiş oldukları müsaadelerle bu okullar önceleri sadece İstanbul'da açılırken 19. yüzyıldan itibaren devletin her yerinde açılmaya başlamıştır. Tanzimat'tan sonra ise, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslimler tarafından okul açmak bir hak olarak görülmeye başlanmıştır.³

Hıristiyan ve Musevi tebaa için açılan okullar 'Gayrimüslim Okulları' ve 'Yabancı Okullar' olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gayrimüslim okulları, Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan tebaanın (Rum, Ermeni, Musevi) açtığı okullardır. Türk-Müslüman mektep ve müesseselerinin hükümet tarafından değil, zenginler ve hayırseverler tarafından yapılıp, idare edilmesi usulü gayrimüslim okulları için de geçerliydi.⁴

Gayrimüslim cemaat okulları, Cemaat Ruhani meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardı. Bu okullar, bir kilise vakfıyla ya da zengin bir şahsın yaptırdığı vakıflar yoluyla kurulur ve finanse edilirdi. Ayrıca okulların gelir kaynağı

¹ Osman Ergin, *Maârif Tarihi*. (İstanbul: Eser Matbaası, 1977) 1-2: 725.

² Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. (Ankara: Berikan Elektronik Basım Yayın Sn. ve Tic. Ltd. Şti, 2003) 149. M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992) 57. İlkur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*. (Ankara: Ocak Yayınları, 1993) 9.

³ Durmuş Yılmaz, "Lozan Anlaşmasından Önce Azınlık Okullarının Durumları" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 279-287, (1997): 279.

⁴ Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, 9.

kilise ve cemaatin sahip olduğu çok sayıda emlaktan, kilise vergilerinden, mum paralarından, zenginlerin bağışları ve öğrencilerden alınan okul ücretlerden sağlanmaktaydı. Gayrimüslim okullarına Osmanlı padişahlarının da yardım yaptığı bilinmektedir.⁵ Ermeni ve Yahudi okullarını tesis ve finansmanlarında da yabancı devletlerin, misyoner teşkilatlarının, Alliyans İsrailit teşkilatlarının önemli rolleri olmuştur. Bu okullar kişilere veya cemaatlere ait bina ve arsalarda kurulmuştur. Bunların yapım, onarım ve diğer giderleri cemaatler tarafından karşılanmıştır. Okullar, ilköğretim, ortaöğretim, meslek okulu ve yükseköğretim düzeyinde eğitim vermekteydi.⁶

Gayrimüslim okullarının işleyişinde bağlayıcı bir kuralın olmayışı nedeniyle de okulların yönetimi, öğretmen tayini konusunda da bağımsız hareket etmiştir. Öğretmen denildiğinde genel olarak okulun bağlı bulunduğu kilisenin papazı akla gelirdi. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılıncaya kadar gayrimüslim okulu öğretmenlerinin yetiştirilmesine devlet doğrudan müdahale etmemiş; ancak, Islahat Fermanı ile gayrimüslim okullarında görev alacak öğretmenlerin seçimi devlet denetiminde bir komisyona bırakılmıştır. İstanbul dışındaki okulların denetiminde, Mekatib-i Umumiye Nezareti bünyesinde kurulan ve İstanbul'daki okulları denetlemekle görevli olan Mekatib-i Sıbyan Muinleri ve Mekatib-i Rüştîye Muinlerinden yararlanılmıştır.⁷

1. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Gayrimüslim Okulları

Tanzimat dönemiyle başlayan ve Islahat Fermanı'nın ardından hız kazanan süreçte, gayrimüslim okulları giderek artan bir şekilde yaygınlaşmıştır. Ancak, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bu okulların faaliyetleri denetime tabi olmuştur. Nizamname ile Müslüman ve gayrimüslim toplumların okullarının ayrı ayrı ele alınacağı belirtilmiştir.⁸ Müslümanlar ve gayrimüslim cemaatler için Sıbyan ve Rüştî derecesinde ayrı okullar açılarak

⁵ Ergin, *Maârif Tarihi*, 1034. Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, 182.

⁶ Gayrimüslimler bu cemaat okullarının ders programlarında kendi dillerinin gramerleriyle, Türkçe, Grekçe, Latince, İtalyanca, Fransızca, İngilizce gibi yabancı diller yer almaktaydı. Ayrıca öğrencilere, tarih, coğrafya, geometri, aritmetik, ekonomi, ticaret, felsefe, fizik, kimya vs. gibi dersler okutulmuştur. Bu okullar zamanla gayrimüslimlerin kendi tarih ve kültürlerinin öğretildikleri, bağımsızlık fikirlerinin aşılandığı ve hatta milli bağımsızlıkları yönünde yabancı devletlerin siyasetlerine alet oldukları kurumlar haline gelmişlerdir. Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*. (Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002), 378-379. Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, 150. Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 6.

⁷ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 71.

⁸ Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, 22-24. Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, 378.

eğitim görmeleri kabul edilmiş ancak, İdadî ve Sultânî düzeyindeki okullarda birlikte eğitim görmeleri sağlanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin gayrimüslim ve yabancı okullar açısından en önemli maddesi 129. maddedir. Bu madde ile gayrimüslimlere ve yabancılarla okul açma yetkisi verilirken okulların açılabilmesi için gereken koşullar saptanmıştır. Buna göre, okul açabilmek için özellikle söz konusu kuruluşlarda öğretmenlik yapacak olanların elinde Maarif Nezaretince onaylanmış bir belge bulunması; bu okullarda genel ahlâka ve siyasete aykırı derslerin okutulmaması ve bunun sağlanması için de okutulacak dersler ile kitapların Maarif Nezaretince görülmüş ve onaylanmış olması gerekmektedir. Diplomaların Maarif İdaresince tasdik ettirilmesinin amacı, gayrimüslim ve yabancıların açmış oldukları okullarda çalıştırdığı öğretmenlerin daha önceden zararlı faaliyetlerde bulunup bulunmadığının anlaşılması ve kurumların bir ölçüde temizlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca okulun açılabilmesi için İstanbul'da Maarif Nezaretinden, vilâyetlerde ise valiliklerden ruhsat alınması koşulu getirilmiştir. Yani yeni açılan okullar için ruhsat kaydı konulurken daha önceden açılmış ve ruhsatsız oldukları bilinen okullar içinde ruhsat alma mecburiyeti getirilmiştir.⁹

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile daha önce izne veya denetime tabi olmaksızın açılan ve yaygınlaşan gayrimüslim ve yabancı okulların faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiş¹⁰; bu kapsamda, istenilen sayıda ve yerde okul açma yetkisi sınırlandırılmıştır. Gayrimüslimler bu dönemde okullarıyla ilgili kısıtlama getirilmesini hazmedememiş, Türk vatandaşları gibi kendilerinin de okul açma haklarının olduğunu savunmuşlardır.¹¹

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ndeki hükümler gereği okul binası yapımında bir takım şartlar aranmıştır. Buna göre arazi ile ilgili bilgi, inşaat masraflarının nasıl ve ne suretle karşılanacağı, okulun yapılacağı yerin okulun yapılmasına müsait olup olmadığı şeklinde bilgiler aranmıştır.¹² Nizamnamede okul açmak için ilk şart ruhsat almaktır. Azınlık okulları ruhsat almak için bağlı buldukları dini kurumlar yoluyla vilayete dilekçeyle müracaat ediyorlardı. Bu dilekçe vilayet yoluyla Adliye ve Mezahip Nezaretine oradan da Sadarete gönderiliyordu. Okulların dilekçeleri, Sadarete incelendikten sonra dosyaları tamamlanıp Divan'a sunuluyor ve Padişahın iradesi isteniyordu. Ruhsat işlemi her

⁹ Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 124. Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, 152.

¹⁰ *Teftiş ile ilgili bkz. Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", OTAM, Sayı 26, 55-91, (2009): 61.*

¹¹ Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 98.

¹² Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 99.

zaman okul açmak için olmayabilirdi. Bina genişletilmesi, binaya ilave ve onarım yapılması, okulun yerinin değiştirilmesi ve başka bir yere nakledilmesi durumlarında da ruhsat alınması gerekmektedir.¹³

2. İzmir’de Eğitim ve Rumlar

Osmanlı Devleti’nde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler yönetim ve haklar bakımından “*Millet Sistemi*” içerisinde değerlendirilmişlerdir.¹⁴ Özellikle Rumlar, imtiyazlı bir cemaat olmuşlardır. Örneğin; Fenerli Rum Beyleri, Osmanlı Devleti’nde, Hariciye Nezaretinde (Dışişleri Bakanlığı) müsteşarlık, tercümanlık; ayrıca, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Girit ve Sisam valilikleri gibi üst düzeyde görev almışlar, ticaret ve sanatta oldukça ilerlemişlerdir.¹⁵

Rumlar için 1702’ye kadar örgütlenmiş eğitimden söz edilememektedir. Önceleri din eğitimi vermek için açtıkları okullar daha sonra yaygın bir örgün eğitim sistemine geçmiştir. İzmir’de yaşayan Rum toplumunun, Osmanlı yönetimine karşı özellikle de Yunan bağımsızlık savaşından sonra, sürekli gizli bir mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Bunun aracı olarak da eğitim öğretime büyük önem vermişlerdir. Rum patriklere kendi toplumlarında kilise, okul vb. sosyal kurumları açma ve istediği gibi yönetme yetkisi verildiği için Rumlar, bu imkân ve hoşgörü sayesinde varlıklarını, dil ve dinlerini, kültürlerini koruyup geliştirmişlerdir.¹⁶

Rum cemaatinin eğitimi okul yönetiminin Patrikhane tekeline çıkıp cemaatler, kurumlar ve şahıslar aracılığıyla çoğalmasından dolayı 19. yüzyılda hızla gelişmiştir. Bunda ticaret burjuvazisinin etkisi olmuştur. Rum okullarının finansmanı, okulların ve kiliselerin gelirlerinden, kilise ve cemaat mallarından, kilise vergilerinden, gönüllü bağışlardan ve papazların vakıf mallarından sağlanmıştır¹⁷.

¹³ Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, 40-42.

¹⁴ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, 1.

¹⁵ Mehmet Deri, *Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yahudi ve Ermeni Cemaat Okulları)*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009) 29.

¹⁶ Bu okullarda Yunan dili, felsefe, ilahiyat, tıp, matematik, geometri gibi dersler okutulmuştur. Rumlar her şehir ve kasabada oluşturdukları cemaatin başına ‘Dimoyerant’ denilen bir kişi getirilirdi. Okulların yönetimi içinse ‘Eforya’ adı verilen bir grup eğitim konusunda yetkilerle donatılmıştır. Eforya, okulların ders programını hazırlama, öğretmenleri atama ve görevden alma yetkisine sahipti. Eforya’nın üst bakımında ise metropol ve piskoposun bir vekili bulunuyordu. M. Deri, *Azınlıklar ve Azınlık Okulları*, 64.

¹⁷ Rauf Beyru, “Rumlar,” *Uç İzmir*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992), 177-178.

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemindeki dönüşüm, önce ticaret burjuvazisinin geliştiği Rum-Ortodoks ve Ermeni milleti içinde başlamıştır. Böylece Rum Ortodoks milleti içinde laik eğitim örgütlenmiştir. Bunun ilk örneği Aleksandro İpsilanti'nin Boğdan prensi iken, 1776'da Bükreş ve Yaş'taki dini eğitime dayanan akademilerde yaptığı reformdur. Bu reformların Anadolu'daki yansımaları ise 1803-1819 arasında faaliyet gösteren Kuruçeşme Okulu, Ayvalık Akademisi, İzmir Gimnazyumunun kurulması olmuştur.¹⁸ İzmir'de Rum cemaatinin 19. yüzyılın ilk yarısının son dönemlerinde dikkatlerini eğitim öğretim konusunda yoğunlaştırmıştır. Nitekim İzmir'de ekonomik alanda üstünlük kurma yolundaki bilinçlenme yavaş yavaş kendini göstermesinin ardından İzmir'deki Rum okullarının hem nicelik hem de nitelik yönünden iyi bir seviyeye ulaştıkları görülmektedir.¹⁹

İslahat Fermanı'nda öncelikle gayrimüslimlerin haklarının korunacağını belirtmesi sonucu bu haklardan yararlanmak isteyen Rumlar da kendilerine tanınan haklar çerçevesinde kendi dillerinde ayin ve eğitim yapma serbestliği kazanarak kendi eğitim-öğretim kurumlarını açmışlardır. Başlarda kiliselere bağlı olan bu kurumların, dini niteliği ağır basan bir eğitim düzeni olduğu için 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rum okullarında koyu bir kilise taassubu vardı. Bu okullar üzerinde, ruhani otoriteyi temsil eden metropolit ya da piskopos bulunuyordu.²⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Rum tebaanın okulları çoğunlukla kiliselere bağlıydılar ve yer itibarıyla de genellikle kendi adlarını taşıdıkları kilise bahçelerindeydiler. İzmir'de bünyesinde okul barındıran başlıca kiliseler şunlardır: Aya Fotini, Aya Yorgi, Aya Dimitrios, Aya Ekaterini, Aya Yoannis, Aya Ionnsi Theologos, Aya Nikolaos, Evangelistra, Aya Apostolos, Aya Konstantinos, Kimisisis Theotoku, Aya Taksiarhos, Aya Markella, Aya Haralambos, Profitis Ilios, Aya Trifon, Aya Anni, Aya Kriaki, Yenethlia tis Theotoku, Kimisis tis Theotoku, Agii Apostoli, Theotoku Mabedi, Aya Tria, Metamorfofi, Aya Paraskevi, Agii Anargiri, Ioannis Theologos, O Stavros, Aya Haralambos, Aya Konstantinos, Aya Therapos, Aya Ioannis, Evangelisitra.²¹

İzmir'de eğitim reformunun Rahip Grigorios Kontaris tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. (1690-1698) Kütüphaneci ve koleksiyoner olan Rahip Grigorios Kontaris İzmir'de önemli miktarda piskoposluk vasiyet

¹⁸ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim sistemindeki Değişimler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 460-461.

¹⁹ Beyru, "Rumlar," 177-178.

²⁰ *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal altındaki Bir Kentin Öyküsü*. Çeviren ve Yayına Hazırlayan Engin Berber, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1998), 28-29.

²¹ *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal altındaki Bir Kentin Öyküsü*, 28-29.

kitaplarını toparlamıştır. Bu koleksiyon daha sonra Evangelik okulunun kütüphanesinin nüvesini oluşturmuştur. Rumlar için 1702'ye kadar örgütlenmiş bir eğitimden söz edilemez. Rum okullarında okuma-yazma, papazlar ve keşişler tarafından öğretiliyordu.²² 1624'te Cizvitler İzmir'de misyonerlik amacıyla Rum-Ortodoks çocuklar için okul yapma teklifinde bulununca, Patrik bu teklife olumlu yaklaşmış ve İzmir'de Rum çocuklar için okul kurulması amacıyla Adamantios Rysios'u İzmir'e göndermiştir.²³ Adamantios Koralis'in büyük babası olan akademisyen Adamantios Rysios tarafından 1708 yılında Christ Okulu, kurulmuştur. Açılan okul zaman içerisinde kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Lerotheos Dendrinos ve Panteleon Sevastopoulos, Gergios Omiros, Georgios Vitalis okula destek olma sözü vermişlerdir.²⁴

Rumların en büyük ibadet merkezi Aya Fotini (St. Photinie) Kilisesi'ydi. 1690'da II. Süleyman'ın fermanıyla kilisenin inşasına karar verilmiştir. Aya Fotini'nin yapılmasına 15 Mart 1691'de başlanmıştır. Kilisenin yapımına 27.845 kuruş harcanmıştır. Frank mahallesinin en büyük yapısı olan Aya Fotini 26 Haziran 1763'te bir yangın geçirmiştir. 250.000 kuruş harcanarak kilise tekrardan restore edilmiştir. Bu kilisenin 20 m yüksekliğinde dört katlı mermer bir çan kulesi vardı. Bu kule 1856 tarihinde Lotri adlı bir mimar tarafından yapılmıştır. Kulede Rus Grandüklerinin hediyesi olan çanlar yer alıyordu. Kulenin tepesinde ise altın yıldızlı bir haç vardı ve Rumlar haçın yüksekliğinin Hisar Camiinin minaresindeki hilalden daha yüksek olmasıyla övünürdü. Aya Fotini Kilisesi 1922 yangını ile tamamen yok olmuştur.²⁵

²² Paschalis M. Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*. (Greece: Ephesus Publishing, 2001) 139.

²³ Onur Gülsün Vere, "Mütakereden İşgale İzmir'de Rumlar" (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007) 15.

²⁴ P. M. Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 15. Vere, "Mütakereden İşgale İzmir'de Rumlar", 15.

²⁵ Christou S. Solomonidi, *The Church of Smyrna*. (Atina: 1960) 42.

Fotoğraf 1: Aya Fotini Kilisesi²⁶

Rumların ikinci büyük kilisesi ise Aya Yorgi'ydi. Diğer adıyla Agios Georgios Kilisesi 1623'te kurulmuştur. Uzun bir aradan sonra kiliseye 1894 senesinde çan kulesi inşa edilmiştir.²⁷ İzmir'deki bu iki kilise çeşitli Rum okullarının inşa ve restorasyonunda kendi bütçelerinden ödenek sağlamışlardır. Buna örnek verecek olursak Aya Dimitri Mahallesi, Mimaroğlu Caddesinde bulunan bir Rum mektebinin yıkılarak yeniden inşasında gerekli olan 8.000 Osmanlı altınının, 5.500'ü Osmanlı Bankasından tahsis edilmiş, geri kalan da Aya Fotini kilisesi sandığından karşılanmıştır.²⁸ Bu nedenle Rum okulları için bu kiliseler büyük önem arz etmektedir.

²⁶ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 120.

²⁷ Solomonidi, *The Church of Smyrna*, 42.

²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) İrade Adliye Mezahib Dairesi (BOA İ. AZN.), 89/23. (12.09.1327[27 Eylül 1909]).

Fotoğraf 2: Aya Yorgi / Agios Georgios Kilisesi²⁹

2.1 Evangelik Okulu

İzmir’de çoğu Ortodoks Rum okulunun tamamı veya bir kısmı cemaatin ve gönüllülerin katkılarıyla kurulmuştur. İzmir içerisindeki mektepler arasında Rum-Ortodoks Okulu (Evangelik Okulu) en büyüklerindendir. Rum okulları içerisinde en çok tercih edilen Evangelik okuluydu. Okul, Ierotheos Dendrinos, Panteleon Sevastopoulos, Georges Homer ve George Vitals isimli dört kişinin inisiyatifi ve kişisel harcamalarıyla 22 Haziran 1733 yılında İzmir’de kurulmuştur. 1778 yılında yanan okul Jean Kannas isimli bir hayırseverin çabalarına rağmen inşa edilememiş. II. Mahmut, ikinci kez yanan Evangelik Okulunu 20 Ekim 1810 tarihli fermanla yeniden yaptırmıştır.³⁰ 1821’deki Yunan ayaklanması sonucu Evangelik Okulu eğitim verememiş ve üç yıl kapalı kalmıştır. 1824’te okul yeniden faaliyete geçmiştir.³¹ 1842’de bir yangın geçiren okul iki yıl sonra açılabilmiştir. Kısa süre sonra bir yangın daha geçiren okul 1851 yılında restore edilmiştir.³²

1733’de kurulan Evangelik Okulu 1747 yılında İzmir toplumundan bağımsız olmuş ve Büyük Britanya’nın koruması altına girmiştir. Bu durum Sevastopoulos’un ısrarıyla yapılmıştır. Sevastopoulos, kendisi öldükten sonra

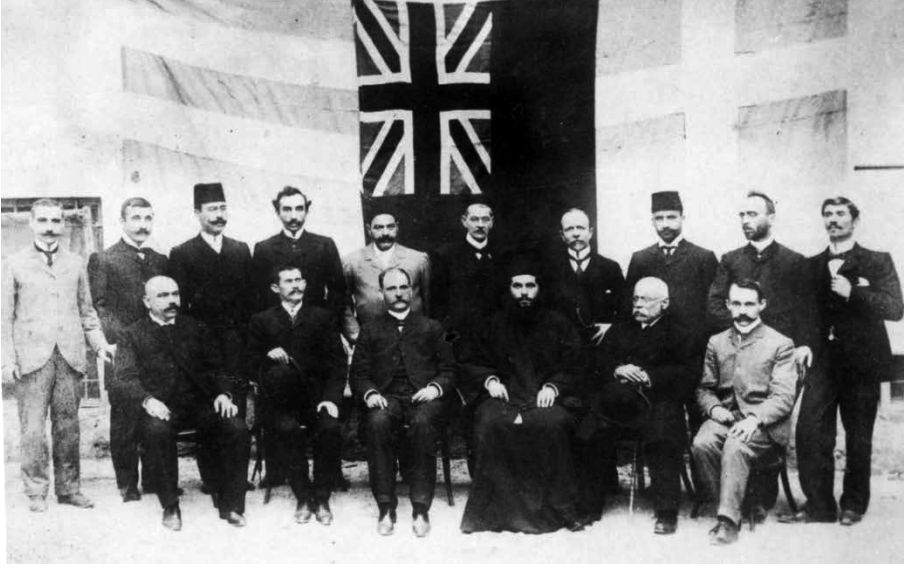
²⁹ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greece*, 123.

³⁰ Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L’Asie-Mineure, V. Le Vilayet de Smyrne et le Mutessariflik de Bigha*, (İstanbul: Les Éditions 2001) 99. Tutsak, , *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler*, 49.

³¹ Vere, “Mütakereden İşgale İzmir’de Rumlar”, 15.

³² Jacob de Andria, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l’Anatolie, 1895* Imprimerie Commerciale Timoni Smyrne (Administration: Rue Franque Smyrne 47, Barbaresque Khan, No 47 1895. Cuinet, *La Turquie D’Asie*, 99.

okulun dağılacağından korktuğu için İngiliz himayesinde daha güvenli olacağına inanmıştır.³³

Fotoğraf 3: Evangelik Okulu Öğretmenleri 1905³⁴

Evangelik Okulu, ilköğretim ve gimnazyum olmak üzere 1831’de iki bölüme ayrılmıştır. İlköğretim ve gimnazyum okulları 6 sınıftan oluşuyordu. Gimnazyumda yönetici ve öğretmenlerle birlikte toplam 16 kişi vardı. Bu kurumda, öğretmenlerden biri öğrencilerin dini eğitiminden sorumlu iken, dokuzu Rum dili ve edebiyatı alanında, üçü Fransızca ve Türkçe alanlarında eğitim veriyordu. Bir öğretmen İngilizce dersleri verirken, bir diğeri ise teknik derslerden sorumluydu. Gymnasium bölümünde ise 350 öğrenci eğitim alıyordu. Altı sınıfa ayrılmış ilköğretimde ise, 12 öğretmen ve 1300 öğrenci bulunuyordu. Dersler Yunanca, Türkçe, Fransızca olarak verilmekteydi.³⁵

“Ders programı, liberal bir öğretimin gerektirdiği her alanı, matematiği, lisan bilgisini, tarih ve dinsel ve fiziksel bütün bilim dallarını içermektedir. Yedi yıl üzerinden programlanan okula, okuma yazma bilmeyen ve aritmetiğin ilk dört işlemini öğrenmeyen öğrenciler kabul edilmezler. Evangelik Okulu, iki bölümden oluşmaktadır. Son dört yılı içeren ve Gymnasyum olarak adlandırılan

³³ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 139.

³⁴ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 142.

³⁵ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*. (Paris: Berger- Levrault et Cie Editeurs, 1892) 40.

ikinci bölüme karşılık, üç yıllık birinci bölüm ‘Eleniki Skoli- Hellenic Scholl- Elen Okulu’ adıyla anılmaktadır. Okulda, küçük bir kayıt ücreti dışında öğretim parasızdır. Kuruluş, kısmen vakıf olarak bağlanmış ev ve arsaların gelirleri, kısmen de yukarıda sözü edilen ortak varlığın zengin kişilerin yardımlarıyla yaşatılmaktadır. Evangelik okulun sınırları içindi bütün bu kuruluşların bağlı olduğu ve zengin vakıflarla beslenen Aya Fotini /St. Photinie Kilisesi yer almaktadır.”³⁶

Fotoğraf 4: Evangelik Okulu Beden Eğitimi³⁷

Gimnasyum bölümünde Latince ve ilk iki sınıfta Fransızca zorunluydu. Burada Rumcaya olduğu kadar Fransızcaya da önem verilmekteydi.³⁸ Daha sonra derslere felsefe ve yabancı dil dersleri de eklenmiştir. Okulun üst sınıflarında Homeros, Heredotos, Sofokles, Arisofanes, Pindaros, retorik, cebir, astronomi, fizik, psikoloji dersleri okutulurken; alt sınıflarda Langastrian adı verilen (hazırlık) eğitim metodu uygulanıyordu. Okulda okutulan dersler şöyledir.

³⁶ Beyru, “Rumlar,” 178.

³⁷ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 140.

³⁸ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 40.

I. yıl; Aritmetik, Yunan grameri, Yunan Dili, eskiçağ tarihi, din tarihi, yazılı egzersizler, güzel yazı, resim.

II. yıl; Aritmetik, Yunan grameri, Etimoloji, Eski Yunan filozofları, Ortaçağ tarihi, politik coğrafya, din tarihi, güzel yazı, resim.

III. yıl; Pratik geometri, Yunan grameri, sözdizimi, Yunan dili, filozof ve yazarlar, Fransızca, politik coğrafya, modern tarih, Yunanistan tarihi, din, resim.

IV. yıl; Teorik, aritmetik, Yunan sözdizimi, deyimler, konuşma sanatı, eski filozof ve hatiplerden deyişler, Fransızca, tabii bilimler, matematik, fiziki coğrafya, Eskiçağ tarihi, din dersleri, Latince.

V. yıl; Aritmetik ve cebir, sözdizimi, eski yunanca, hitabet, İyon lehçesinin özellikleri, kompozisyon, Fransızca, fizik, Ortaçağ tarihi, kiliseler tarihi, Latince.

VI. yıl; Cebir ve geometri, metrik öğretimler, eskiçağ Yunancası, Homer'in İlyada ve Odise'si ve diğer eserleri, Dor lehçesinin özellikleri, Fransızca, psikoloji, Roma tarihi, din tarihi, Latince.

VII. yıl; Geometri, metrik öğretimler, eski Yunan trajedileri, hitabet, Eol lehçesinin özellikleri, Fransızca, modern tarih, mantık, Hıristiyan ahlak kuralları, Latince.³⁹

Evangelik Okulunun eğitimi tüm Rum okullarında olduğu gibi parasızdır. Zengin aile çocuklarından yılda sadece 3-25 gümüş mecdiye arasında bir ücret alınırdı. Eğitim sonunda verilen diploma Fransız diplomalarına eşit sayılır, Yunanistan Eğitim Bakanlığı tarafından tanınır, buradan mezun olanlara Atina Üniversitesine giriş hakkı verilirdi.⁴⁰

Andria L. Jacob, 1895 yılında'nun yönetimi altında 4 şubesinin olduğunu belirtiyor. Bunlar okullar ve buldukları yerler şu şekildedir; Evangelik Okulu Küpecioğlu ile birlikte St. Katherine, Jean Prodrumo Okulu, St. Jean Theo Yüksek Okulu ve Fassoli Yüksek Okulu'dur. Ayrıca bu okullarda 48 öğretmenin ve 1500-1600 arasında öğrencisinin olduğunu belirtmektedir. Andria L. Jacob'un aksine F. Rougon ve Vital Cuinet okulun 3 şubesinin olduğunu belirtmektedir. Bu şubeler ise şu şekildedir. 400 öğrencisiyle Küpecioğlu, 200 öğrencisiyle St. Jean Theologue ve yine 200 öğrencisiyle St. Jean Schinadiko okuludur. Fransız Konsolos F. Rougon, okulda müdür ile birlikte 22 öğretmenin ve diğer

³⁹ Beyru, "Rumlar", 305.

⁴⁰ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 40.

şubelerinde 14 öğretmenin olduğunu belirtmektedir. Cuinet ise şubelerinde 13 öğretmenin, 1800 öğrencinin olduğunu söylemektedir.⁴¹

Fotoğraf 5: Evangelik Okulu Öğretmenleri ve Öğrencileri 1910⁴²

Evangelik okulunun bazı ünlü öğretmenleri şunlardır: Theofilos Kairis, Benjamin Lesvios, Panagiotis Venetokli, Ierotheos Dendrinos, Neoklis Papazoglou, K.S. Xanthopoulos, ve Matthaios Paranikas.⁴³

Evangelik Okulunun oldukça zengin bir de kütüphanesi vardı. Bu kütüphanede 30.000 cilt kitap, 200 elyazması, önemli arkeolojik ve nümizmatik koleksiyonları bulunmaktaydı. Kütüphaneyi yılda 3500 kişi ziyaret ediyordu.⁴⁴ Okulun yıllık harcaması 450.000 kuruştur yani yaklaşık 10.000 Frank'a denk gelmektedir. Bu harcamalar bina kiralari ve gönüllülerin yardımlari ile sağlanmıştır. Dendrinos başkanlığında 1733'te açılan Evangelik Okulunda maddi durumu yetersiz zeki öğrenciler için burs imkânı sağlanmıştır. Okulda daha

⁴¹ Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l'Anatolie*, 31. Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 40; Cuinet, *La Turquie D'Asie*, 99.

⁴² Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 143.

⁴³ Kitromilides, *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, 142.

⁴⁴ Cuinet, *La Turquie D'Asie*, 99.

sonraları yatılı bölüm de açılmıştır. Krisantos, okulun ikinci başkanı olduktan sonra okulun öğretmen kadrosu güçlendirilmiştir.⁴⁵

Ayrıca H. 1300-1301 (M. 1883-1884) yıllarına ait Aydın Vilayeti Salnamesine göre Evangelik okulunun müdürünün ismi Boranika'dır ve okulun 25 öğretmeni, 1403 de erkek öğrencisi bulunmaktadır.⁴⁶ Sonuç olarak salnamelere ve çeşitli yazarların vermiş olduğu bilgilere göre okulunun 19. yüzyılın sonunda 1100'den fazla öğrencisi bulunmaktaydı.⁴⁷ 1326 *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Evangelik Okulu'nun Aya Fotini Kilisesi bahçesinde bulunduğu ve idadi derecesinde bir erkek okulu olduğu belirtilmektedir. Ancak okulun öğretmen ve öğrenci mevcudu ile ilgili bilgi verilmemektedir.⁴⁸

2.2. İzmir'de Açılan Diğer Okullar

İzmir'de varlık göstermiş bir diğer okul da 1808 yılında kurulmuş olan Edebi Okul'dur. Bu okula da yine Aya Fotini, Aya Yorgi kiliselerinden ve Rum cemaatinden destek alınmıştır. Okul, 1819'da maddi sorunlar nedeniyle kapanma noktasına gelmiştir.⁴⁹

Yunan milliyetçiliğini savunan diğer bir eski okul 1810 yılında Konstantin Kumas tarafından kurulan ve 1819 yılında kilise tarafından kapatılan İzmir Gimnazyumu'dur. Okulda müdürlük yapan Kumas, Adamantios Korais⁵⁰'in dil çalışmalarından ve milliyetçilik fikirlerinden etkilenmiştir. Okulun programı, felsefe ve bilim eğitim üzerine kurulmuştur. Okulda, deneysel fizik, kimya, matematik, coğrafya, ahlak dersleri okutulmakta ve Korais'in düşünceleri paralelinde bir dil geliştirilmekteydi. Okulun çok kapsamlı bir bütçesi olup, İzmir, İstanbul, Odesa, Moldovya Rumlarından gelen yardımlarla desteklenmektedir. Okulun verdiği eğitim, kilisenin büyük tepkisine sebep olmuş ve kilisenin baskısı sonucunda okul kapatılmıştır.⁵¹

⁴⁵ Vere, "Mütakereden İşgale İzmir'de Rumlar", 15.

⁴⁶ H.1300-1301 Aydın Vilayeti Salnamesi

⁴⁷ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 41.

⁴⁸ H. 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 72.

⁴⁹ Cuinet, , *La Turquie D'Asie*, 100.

⁵⁰ Adamantios Korais, çağdaş Yunan yazın dilinin geliştirilmesine öncülük eden hümanist bilgin. Antik Yunan kültürünün canlandırılmasını savunarak, Yunan bağımsızlık mücadelesinin düşünsel temellerinin hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Nassia Yakovaki, "Adamantios Korais's 'The Greek Library' (1805–1827): An Ingenious Publisher and the Making of a Nation. In: Spiers, J. (eds) *The Culture of the Publisher's Series*, Volume Two. Palgrave Macmillan, London 2011.

⁵¹ Cuinet, , *La Turquie D'Asie*, 100.

İzmir’de 1840’lardan itibaren pek çok okul açılmaya başlanmıştır. 1844’te keşiş okulu, iki yıl sonra metropolitlik hazırlık okulu, 1873’te Küpecioglu Okulu açılmıştır. Bu kuruluşlardan bağımsız olarak İzmir’de 7 kilisenin her biri, erkeklere ücretsiz olan ilköğretim düzeyinde eğitim vermekteydi. Bu okullar 1000-1100 öğrenci barındırmaktaydı. Erkeklere özgü olan ve yatılı ve örgün olarak ayrılan, belli bir ücret karşılığında özel olarak açılmış Rum okulları da vardı. Açılan bu okulların en eskisi 1857’de kurulan Aroni Ticaret Okulu’dur. Öğrenciler örgün, yatılı ve yarı yatılı olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktaydı. Aroni Ticaret Okulu ilk öğretim ve üç sınıflı gymnazyum olmak üzere iki aşamalıydı. Gymnazyumda Yunan ve Latin edebiyatı, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dersleri verilmekteydi.⁵² Bunların dışında jimnastik, enstrümantal ve vokal müzik, resim dersleri de veriliyordu.⁵³ İlköğretim programı Evangelik Okulu’nun aynı dereceli sınıflarıyla mutlak bir tutarlılık içerisindeydi.⁵⁴ 1300-1301 *Aydın Vilayeti Salnamesi*’ne göre ise ismini müdürünün isminden alan Aroni Okulu’nun 13 öğretmeni 130 erkek öğrencisi bulunmaktadır.⁵⁵ 1890’lı yıllarda ise Aroni Ticaret okulunun mevcudu ile ilgili genel kanaat 18 öğretmen 150 öğrencisinin bulunduğudur. 1860 yılında Scalabrini Sokağında kurulan ve yöneticisi Renieri’nin adını taşıyan Renieri Okulu’nun ise bölümleri ve programları diğeri ile aynıdır. Okulda 10 öğretmen 60 öğrenci vardı.⁵⁶ Dersler Yunanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe olarak veriliyordu. Karacopou Lisesinde 150 öğrenci 14 öğretmen bulunmaktaydı. Hermez Ticaret Lisesi 65 öğrenci 11 öğretmen, Hermes Lisesi yöneticisi ve sahibi Herocopostur. Okul hazırlık okulu ve ticari gymnazyum olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Ticari gymnazyumda 6 sınıf vardı ve dersler ticaret ve yabancı dil üzerineydi. Cuinet, okulda 19 öğretmen, 30’u yatılı olmak üzere 150 öğrencinin olduğunu belirtirken, Rougon 65 öğrenci 11 öğretmenin olduğunu söylemektedir. Yine Scalabrini sokağında bulunan Lyceê G. Malliaros okulunda ise, 4 öğretmen 50 öğrenci bulunmaktaydı.⁵⁷ Kharalambos ilköğretim okulunda, Jacob, 60 öğrenci olduğunu belirtirken Cuinet 30 öğrenci olduğundan bahsetmektedir. İzmir’de tüm erkek Rum okullarının sayısı 25 olup, bütün öğrenciler Fransızca dersi almaktadır.⁵⁸

⁵² Cuinet, *La Turquie D’Asie*, 100.

⁵³ Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l’Anatolie*, 31.

⁵⁴ Cuinet, *La Turquie D’Asie*, 100.

⁵⁵ H.1300-1301 Aydın Vilayeti Salnamesi s. 72.

⁵⁶ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 41. Cuinet, *La Turquie D’Asie*, 100. Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l’Anatolie*, 32.

⁵⁷ Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l’Anatolie*, 32.

⁵⁸ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*, 41.

2.3 Rum Ortodoks Kız Okulları

İzmir’de kızlara ait 26 Rum okulu vardır. İzmir Rum–Ortodoks kız çocuklarının eğitimi için en önemli eğitim kurumu St. Fotini/ Photini Büyük Orta Okuludur. Okula öğrenciler çoğunlukla ücretsiz alınırlandı, okul giderleri gönüllülerin bağışlarından karşılanmaktaydı. Bu okulun hayırseverler tarafından desteklenen başlıca 3 şubesi bulunmaktaydı. Bunlar; Küpecioğlu, Saint Esprit ve Saint Fotini/ Photini’dir. Rougon, Küpecioğlu’da 140, Saint Esprit’te 400, Saint Fotini/ Photini’ne⁵⁹ 200 öğrencinin olduğunu ifade ederken, Cuinet sadece Küpecioğlu ‘ndaki öğrencilerin sayısını benzer şekilde 140 olarak vermektedir.⁶⁰ Bu üç okulda toplamda 15 öğretmen ve 750 öğrenci bulunmaktaydı. Bu okuldaki öğrenciler Yunan edebiyatının yanı sıra Fransızca da öğrenmekteydiler. Bu merkez okullarına ek olarak kızlar için her kilisede bir okul bulunmaktaydı, bu okullara devam eden 1100 kadar öğrenci vardı. Bu okullardaki 1000’den fazla öğrenci ücret karşılığında eğitim almaktaydı. Bunun yanı sıra özel bağışlar da yapılıyordu.⁶¹ Rum-Ortodoks cemaatinden genç kızların eğitim aldığı diğer okulların sayısı 4’tür. Bunlar; Epono Mahallesinde St. Katerina, Kerato Khorı’daki okula, Mortakia, ve Tepecik okullarında 13 öğretmen 100 öğrenci vardı. Bu dört okul ilköğretim düzeyindeydi. Giderleri mahalle kiliseleri tarafından karşılanırdı. Bütün cemaat okullarında ek eğitim olarak öğrencilere dikiş-nakiş, el sanatları ve müzik eğitimi veriliyordu.⁶²

2.4 Ücretsiz ve Yatılı Okullar

Anastassiadis Helenik Enstitüsü 1858 yılında kurulmuştur. İlköğretim ve gimnazyum olmak üzere ikiye ayrılıyordu, Dört sınıfı olan gimnazyum bölümünde eğitim Yunanca ve Fransızca olarak veriliyordu. Yine bu okulda da el sanatları, müzik, piyano ve dans dersleri verilirdi. Bu okulda 11 öğretmen 180 öğrenci bulunmaktaydı. Okul yatılı ve yarı yatılı olarak iki kısımdan oluşuyordu. Yöneticisi Anna Sakellerion olan Krizant Papadaki Okulu’nun müfredatı St.

⁵⁹ *Saint Fotini/ Photini, 1767’de, anne-babaları tarlalarda çalışan küçük çocukların barınma, korunma, bakım ve eğitimi için açtığı "salle d'asile" sığınma evi anlamına gelen okul öncesi kurumlarından biridir.* Hülya Kartal, “Okul Öncesi Eğitimin Fransa’daki Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu” *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 2, 217-225, (2005): 1.

⁶⁰ Cuinet, *La Turquie D’Asie*, 101. Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France* 41. Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l’Anatolie*, 32.

⁶¹ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France* s. 41.

⁶² Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L’Asie- Mineure*, (Paris: Ernest Leroux 1894) 457..

Fotini'deki ile aynıydı. Dragnhatsis Okulu'nun yöneticisi, M. Daldakis'ti ve okulun 114 öğrencisi bulunmaktaydı.⁶³

1881'de kurulmuş olan Homerion'a özel bir yer ayırmak gerekir. Bu kuruluşun amacı, zengin ailelerin kız çocuklarına Helen kültürünü aşılardı. Burası, iki yıl boyunca ilk bilgilerin verildiği bir yetimhane, 5 sınıflı bir ilkokul, 4 sınıflı bir gimnazyum ve 1 yıl devam eden bir öğretmen okulundan oluşmaktadır. Fransızca dersleri yetimhane sınıfında verilirken, İngilizce birinci sınıftan itibaren verilmekteydi. Resim, müzik, şan, piyano, el işleri, ev idaresi, beden eğitimi ve dans gibi dersler de veriliyordu. Yunanistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Hemorion'dan alınan diplomaların Atina'daki Arakion okulundan verilen diplomalara denk olduğu bildirilmiştir. Okul personeli 1 müdür, 1 müdür yardımcısı, 5 Rum öğretmen, 3 Fransızca öğretmeni, 1 İngilizce öğretmeni olmak üzere 9 kadın öğretmenden oluşmaktadır. Öğrenci sayısı 185 olup, öğrenciler buraya din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kabul edilirdi.⁶⁴

Açılan bu yeni okullar Evangelik Okulunu örnek alıyorlardı, onun standartlarına uygun bir eğitim vermeye gayret gösteriyorlardı. Rumların eğitime bu kadar önem verme nedenleri Yunan bağımsızlık savaşından sonra Rum cemaat liderlerini Osmanlı yönetimine karşı yapılan gizli mücadeleye yönlendirmektir. Bu çalışmaları özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru meyvelerini vermeye başlamıştı. 19. yüzyılın ortalarında İzmir'deki Rum okulları nitelik ve nicelik yönünden oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı.⁶⁵ Bu okullarda derslere girmeden sınıf geçme yoktu. Sınıf değiştirme yoktu. Her dersin ayrı hocası vardı. Bir ya da daha fazla dersten 5'in altında alındığı takdirde yaz okuluna kalınır, yaz okulundaki başarıya göre dersten geçilirdi. En yüksek not 10, en düşük not ise 5'ti. Eğitim Eylülde başlar Haziran sonunda biterdi. Dersler hafta içi tam gündü. Hatta cumartesi öğlene kadar da dersler devam edebilirdi. Dersler sabah 8.00'de başlar 16-17.00 gibi biterdi. İki saatlik öğle arası vardı. Her ders 50 dakika, teneffüsler 15'er dakika olurdu. Yılda 7-8 ders alınırdı. Bir gün içinde farklı dersler verilirdi.⁶⁶

⁶³ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France* 41-42. Jacob, *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l'Anatolie*, 33.

⁶⁴ Rougon, *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France* 41-42.

⁶⁵ Rauf Beyru, "Rumlar", 178.

⁶⁶ 1895 yılında, Rum okullarında Türkçe dersi verecek öğretmenlerin maaşını hükümet üzerine aldığı halde Türkçe bu okulların ders programına alınmamış, Türkçe ancak 20. yüzyılın başında Rum okullarında verilebilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra da İzmir Rum okullarında Türkçe dersine gereken önem verilmemiştir. 20. yüzyılın başlarında İzmir'in Türk okullarında Rum öğretmenler de görev yapmışlar, müzik ve dikiş-nakış dersleri vermişlerdir. 1895

Aşağıdaki tabloda, İzmir'deki Rum-Ortodoks okullarının kuruluş yerleri ve tarihleri ile öğrenci ve öğretmen sayılarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Aydın Vilayeti Salnamesi kayıtlarıyla karşılaştırıldığında, yabancı kaynaklardan elde edilen bilgilerle hemen hemen tutarlılık göstermektedir. Küçük farklılıklar mevcut olsa da genel olarak benzerlikler görülmektedir.

Tablo 1: 1891 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesine Göre İzmir'de Rum Okulları

Okul Adı	Kuruluşu	Mahalle	Gündüz Eğitim		Gece Yatılı Eğitim		Öğretmen Sayısı
			Kız	Erkek	Kız	Erkek	
Evangelik Okulu	1733	Rum Metropolidhanesi Civarında	-	1023	-	-	14
Küpecioglu Okulu	1872	----	-	382	-	-	7
Aya Yani Navlogos	---	Yukan Mahalle	-	184	-	-	3
Aya Yani Prodderomos	---	İphane Mahallesi	-	180	-	-	3
Aya Dimitri Kilisesi Okulu	---	Aya Dimitri Mahallesi	-	250	-	-	
Evangelistre	---	Evangelistre Mahallesinde	-	180	-	-	3
Aya Nikola	---	ÇayırılıBahçede	-	120	-	-	2
Mortakiye	---	Mortakiye Mahallesinde	-	100	-	-	1
Aya Kostanti	---	Birunabad Şose Tarafı	-	170	-	-	2
Mezarlık Okulu	---	Mezarlık Mahallesi	-	60	-	-	1
Aya Fotini	1884	AyaFotini Mahallesi	1400	-	-	-	26
Aya Katrina	---	AyaKatrina Mahallesi	125	-	-	-	2
Aya Yani Proderomos	---	Aya Yani Proderomos Mahallesi	340	-	-	-	2
Aya Nikola	---	Aya Nikola Mahallesinde	120	-	-	-	2
Yukan Mahallede Mektep	---	---	350	119	-	26	2
Aroni	1857	---	-	120	-	-	18
Renyeri	1880	---	-	30	-	120	10
Harukyos	---	Gül Sokağı	-	40	-	-	19
Haralabidi	---	----	-	-	-	-	8
Malaros İnstidasidis	1858		180	-	-	-	11
Babadaki	1873	Mimaroğlu sokağında	114	-	-	-	11

tezkeresinde Rum patrikhanesi ve metropolitlere verilen haklar, Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunan Rum okulları tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmış, Rum okullarının birer Yunan okul modeli haline gelmeleri engellenememiştir. Vere, "Mütarekeden İşgale İzmir'de Rumlar", 17.

Aşağıdaki tabloda Andria Jacob'ın kitabında verilen İzmir'deki Rum okullarına ait bilgilerin diğer kaynaklarla uyumlu olduğunu görülmektedir.

Tablo 2: Andria de Jacob'un bildirdiği Altı Kilise Okulu ve Diğer Okulların Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Okul Adı	Kuruluşu	Mahalle	Yöneticisi	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Evangelik Okulu	1733	---	G. Sotiriou	1500-1600	48
Küpecioğlu Okulu ile birlikte St. Katerina	1872	----	-	-	--
Prodromo Okulu	---	Kerassochori Sokak	-	-	--
St. Jean Theo Yüksek Okulu	---	Logue Sokak Apono Mahallesi	-	-	--
Fassoli Yüksek Okulu	---	Farsoli Sokak	-	-	--
St. Dimitri Okulu	---	---	-	360-380	6
Yoksul Çocuklar için	---	---	-	250 Erkek Öğrenci	4
L'Annonciation	---	---	-	150-170	2
St. Nikolas	---	---	-	100	2
Mortakia	---	---	-	90	1
St. Kostantin	---	---	-	160-150	2
Cime	---	---	-	60-170	1
Tzicoudhia	---	---	-	80-100	1
Aroni Okulu	1857	Scalabrini Sokak	N. Aroni	150	18
Renyeri	1859	Scalabrini Sokak	Renieri	60	10
Le Lycee G. Maliaros	---	Scalabrini Sokak	G.Maliaros	50	4
E.Charalambidhi	---	---	E.Charalambidhi	60	

2.5. İzmir'deki Rum Cemaatinin Eğitim Kurumlarına Yönelik Talepleri

Yukarıda belirtildiği üzere, *1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi*'nde gayrimüslim ve yabancı okullara ilişkin en belirleyici hüküm 129. maddedir. Rumlar, İzmir'de yeni okulların açılması veya mevcut okulların tadilatı için bu maddeye dayanarak taleplerde bulunmuşlardır.

“Mekâtib-i hususîye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i devlet-i alîyye gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşbastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunlar masarîfat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve riyyet kılınır” denilmektedir.

Aynı maddenin devamında daha sonra özel okul açılabilmesi için gereken koşullar saptanmaktadır.⁶⁷ Yeni açılan okullar için ruhsat kaydı konurken daha önceden açılmış ve ruhsatsız oldukları bilinen okullar için de ruhsat alma mecburiyeti getirilmiştir.⁶⁸ Buna göre İzmir’deki Rumlar özellikle 1890’lardan itibaren yeni okul binaları yapmaya başlamışlar veya mevcut olan okulları restore etmek için başvuruda bulunmuşlardır.

İzmir Aya Dimitri Kilisenin bahçesinde bulunan Rum Okulu’nun yapım tarihi bilinmese de, 1805 yılında inşa edilen Aya Dimitri Kilisesi bahçesindeki okulun zamanla harap olmasından dolayı Rum Patrikliğinden 1897 yılında okulun yenilenerek inşasına ruhsat talebinde bulunulmuştur. Yeniden yapılacak mektep boyuna 66, genişliği 25 ve çatısı 1.5 yüksekliği ise bodrum katı hariç 8.5 zirai⁶⁹ olmak üzere inşa edilmiştir. Mektep yarı taştan ve tuğladan olarak inşa edilmiş olup masrafları 60.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mektebin masrafları Mette Dimitri, Andon ve kilise cemaatinin yardımlarıyla yapılmıştır.⁷⁰ İnşası istenilen okulunun haritası ekler bölümünde bulunmaktadır.

Plandan görüldüğü üzere, yapılacak olan bu okulun ebatlarının büyüklüğü dikkat çekmektedir. İncelediğimiz planların büyük çoğunluğunda bu durum görülmektedir. İnşa edilecek olan binaların yapımının çoğunda kaynak sıkıntısının yaşanmamış olması ve Osmanlı hükümetinin çoğu bina inşa talebine olumlu yanıt vermiş olması da dikkati çeken önemli konulardandır.

İzmir’de Aya Katherine mahallesinde bulunan Rum Kız mektebinin öğrenciler için yetersiz olması ve 1890’lı yıllarda bulaşıcı hastalıkların baş göstermesinden dolayı okula yeni bir oda inşası için ruhsat istenilmiştir. Bu tehlikenin ortadan kalması için doktorlar tarafından yapılan uyarı üzerine okula yeni bir oda yapılmak istenilmiştir. Okula ilave yapılacak bu odanın inşaat

⁶⁷ Koçak, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar,” 124.

⁶⁸ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. 152.

⁶⁹ Zirai: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü; 75-90cm arasında değişmektedir. Ferit Devellioglu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 22. Baskı, (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2005) 1188

⁷⁰ Osmanlı belgesinde, mahallede 1700 hane ve 6.649 erkek ve kız öğrenci bulunduğu görülmektedir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA BEO.), (1315 B. 26[21 Aralık1897]).

masrafları mektebin gelirleri ve vakıf yöneticileri tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Bu masrafın 90 adet Osmanlı lirası olduğu bildirilmektedir.⁷¹

İzmir'de Aya Yanni mahallesindeki Theologos kilise avlusunda bulunan Rum mektebinin harap olmasından dolayı genişletilmesine ve yeniden inşasına ruhsat verilmesi için Rum Patrikliğinden okulun inşası için izin istenilmiştir. Nikolo Paskali'nin yöneticisi olduğu mülk hanenin büyük mektep arsasına ilave edildikten sonra ek bina temeller üzerine genişliği 13 m 60 cm, boyuna 6 m köşeli olarak 218 m büyüklüğünde ve 5 m yükseklikte 1 katlı bina olmak üzere yeni baştan bir mektep yapılmasına, ayrıca genişliği 3,5, boyuna 5 vüsatında bir teneffüs odası inşa edileceği ve gerekli giderlerin 30.000 kuruşun yarısı Kilise sandığından ödeneceği ve diğer yarısının Evangelik mektebinin sandığından ödeneceği bildirilmiştir.⁷² İzmir Yeni Mahallede Rum cemaatine ait bir ibadet yeri ve bir okul olmadığından, 1892 yılında boyuna 30, genişliği 20 ve yüksekliği 16 zirai olarak bir kilise ile bu kilisenin bahçesinde erkek ve kız öğrenciler için 24'er zirai yüksekliğinde 16'şar zirai genişliğinde ve 13 zirai yüksekliğinde olmak üzere iki inşa ruhsatı istenmiştir. Bu mahallede 500 hane ve toplamda 2450 nüfus vardır. Mektebin taştan ve tuğladan veya yarı taştan ve tuğladan yapılmasına izin istenmiştir.⁷³

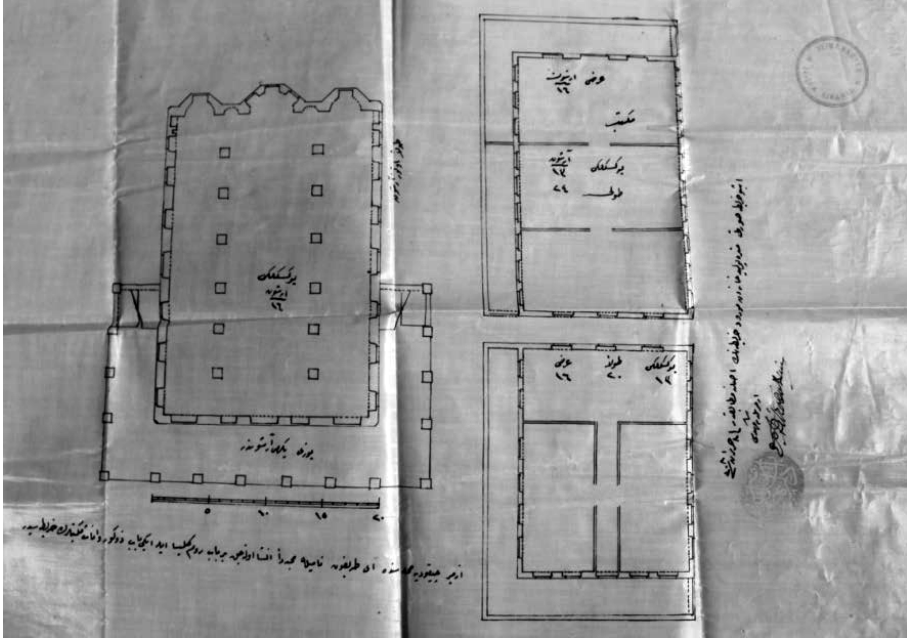
İzmir'de yapılmasına ruhsat istenen bir başka yer Karşıyaka'dadır. Birunabad nahiyesinin Karşıyaka karyesinde Rum cemaatine ait bir mahallede bir mektep ile bir de kilise inşası için Rum Patrikliği tarafından ruhsat istenmiştir. 20 Ağustos 1890 tarihli izin kâğıdı ile belirtilen arsada kilise ve mektebin yapılmasına izin verilmiştir. Yapılacak olan bu kilisenin uzunluğu 24, genişliği 12 ve yüksekliği 8 zirai, uzunluğu 40, genişliği 11, yüksekliği 8 zirai büyüklüğünde okulun inşasına müsaade edilmiştir. 600 lira tutan masrafın Hıristiyanlar tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.⁷⁴

⁷¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Şura-yı Devlet (BOA. ŞD.), 2615/ 31.

⁷² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Şura-yı Devlet (BOA. ŞD.), 1418/6.

⁷³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) İrade Adliye Mezahib Dairesi (BOA İ. AZN.), 3/ 42.

⁷⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) İrade Maarif (İ. MF). 3/ 42.(4 Muharrem 1308- 20 Ağusto 1890))

Belge 1: Yeni Mahallede Yapılacak Olan Bir Kilise İki Okul Planı

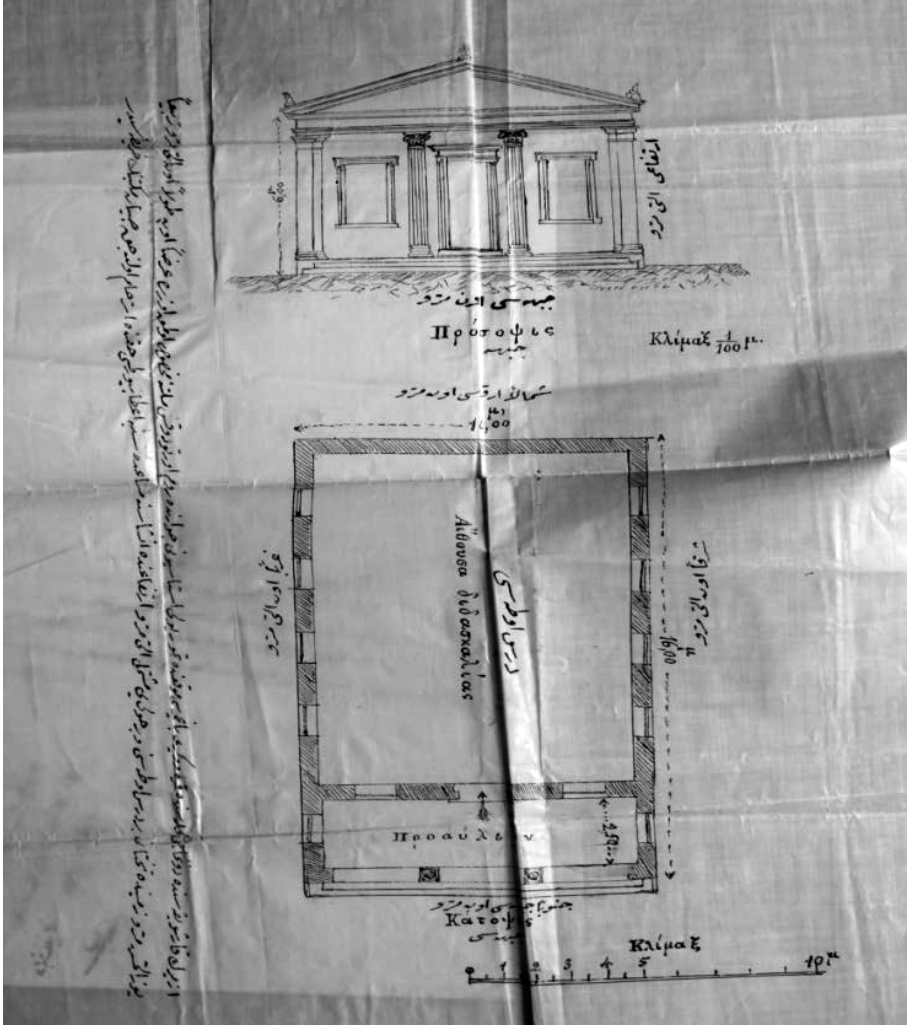
Yine İzmir Karşıyaka mevkiinde Donanmacı Mahallesi Karadonri bahçesinde Arazi-i Emiriye'den bir arsa üzerine Rum cemaati çocuklarına ait bir sıbyan mektebinin yapılmasına 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesine göre karar verilmiştir. Adı geçen mektebin 16 m boyunda, 10 m genişliğinde, 6 m yüksekliğinde taştan ve tuğladan yapılması istenmiştir. Harcamalar için gereken 2000 kuruş, İzmir Dava vekillerinden Toma Andonyadis Efendi tarafından ödeneceği bildirilmiştir. Adı geçen mahallede 1069 Rum nüfusu olup mektebin inşasına bir engelin olmadığı bildirilmiş ve yapılmasına karar verilmiştir. Yine bu mahallede 66 Müslüman, 795 Ermeni toplamda da 1950 nüfusun kayıtlı olduğu görülmektedir.⁷⁵

İzmir Karataş Mahallesinde Aya Paraskevi Rum kilisesi bahçesinde bulunan mektebin yeni baştan inşasına ruhsat verilmesi Rum Patrikliğinden ruhsat izni istenmiştir.

Bu mektep tek katlı olmak üzere 30 adet Osmanlı lirası masrafının kilise sandığından karşılanması ve mahalledeki Rum cemaatine ait erkek ve kız

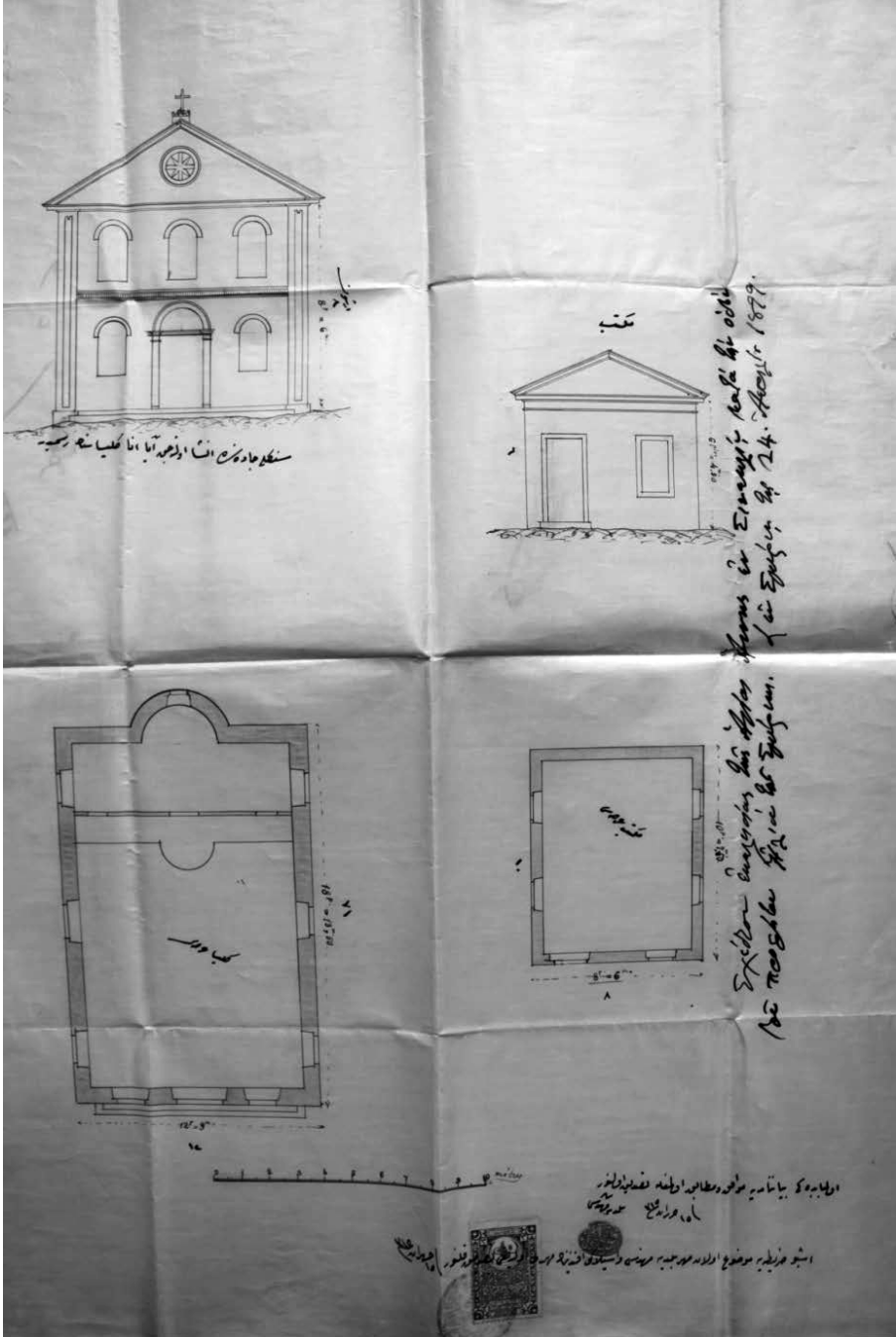
⁷⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye İdare (DH. İD). (1328 Z. 17[20 Aralık 1910])

öğrencilerine mektep yapılmasında bir sakınca olmadığı ve okulun açılmasına karar verilmiştir.⁷⁶

Belge 2: İzmir Karşıyaka'da Rum Mektebinin Planı

⁷⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA BEO.),(1325 M. 17[2 Mart 1907])

Belge 3: İzmir- Sinekli mevkiî arasında yapılacak olan Rum Kilisesi ve Okulu Planı

İzmir ile Sinekli arasında buluna Aya Anna Ayazması civarında Rum cemaatine ait bir kilise ve papaz odaları ile birlikte bir de mektep inşasına ruhsat istenilmiştir. Bu mahallede 70 hane bulunduğunu bu hanelerde 350 erkek ve kız öğrencinin bulunduğunu öğrenilmektedir.⁷⁷ Berberoğlu Marco tarafından bırakılmış ve bağışlanmış olan Kadı İlyas Vakfı'ndan 4160 zirâ ifrazlı arsa üzerine uzunluğu 18, genişliği 12, yüksekliği 8 zirai olarak kargir olmak üzere bir kilise ve yine uzunluğu 15, genişliği 10, yüksekliği 5 zirai büyüklüğünde bir mektep ile bir de papaz odası inşa edileceği ve masraflarından 280 liranın nakit mevcudundan karşılanacağına karar verilmiştir.⁷⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti, başlangıçtan itibaren bünyesinde barındırdığı gayrimüslimlerin ibadet, ayın, hürriyet ve eğitim haklarına büyük bir önem vermiştir. Gayrimüslimler, birçok alanda kendilerine tanınan ayrıcalıklara ve sosyal-ekonomik statüye uygun olarak kendi ibadethanelerini, hastanelerini ve okullarını kurmuşlardır. Eğitim faaliyetlerini kendi dini ve kültürel yapılarına uygun olarak sürdürmüşlerdir. Rumlar da Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden hemen sonra, Ortodoks kilisesinin güçlendirilip teşkilatlandırılmasıyla birlikte, eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamışlardır. Devletin idari ve ticari olmak üzere birçok alanında faaliyet gösteren Rumlar, eğitim konusunda da aynı özgürlüklere sahip olmuşlardır İstanbul'un fethinden, Tanzimat devrine kadar olan süreçte eğitim hizmetleri, Müslümanlarda olduğu gibi, Rumlarda da varlıklı kişilerin destekleriyle yürütülmüştür.

Rum tebaanın 19. yüzyılın başından itibaren dikkatlerini eğitim-öğretim konusuna yoğunlaştırmaları neticesinde İzmir'de okul sayılarında önemli artış olmuştur. Rum okullarının hemen hepsi Kiliselerin himayesinde ve finansörlüğünde kurulmuştur. Başlangıçta kiliselere bağlı olarak faaliyet gösteren bu okullarda dini odaklı bir eğitim veriliyordu. Rum okulları genellikle kiliselerin arazilerinde ve kendi adlarını taşıyan kilise bahçelerinde bulunuyordu. İzmir'de Rumlara ait eğitim kurumlarının başında Evangelik Okulu gelmekteydi. Bu okulun ders programı fen, temel bilimler ve sosyal bilimlere içermekteydi. Avrupa ülkelerindeki okullardan hiçte geri yanı olmayan bu okulda verilen diplomalar özellikle Atina Üniversitesi'nde geçerliydi.

⁷⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Yıldız Resmi Maruzat (BOA. Y.A. RES.) 144/34.

⁷⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Yıldız Resmi Maruzat (BOA. Y.A. RES.) 154/109.

Osmanlının son dönemlerine doğru yeni okul açma ve harap haldeki okulları restore edip hizmete sokma konusunda hayli yoğun çalışmaları olmuştur. Zaman içerisinde okulların devamlılığını garanti altına alabilmek için başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa devletlerinden destek istenmiştir. Zamanla değişime uğrayan Rum okulları millet okulu olma özelliğini kaybederek siyasi faaliyetlerde bulunan kurumlar haline gelmişlerdir. Rumlara milli bilinç ve bağımsızlık duygularını aşıl原因 bir eğitim sistemi izlemişlerdir. Okullardaki ders programlarından da anlaşılacağı üzere okulda verilen milliyetçilik duyguları, Doğu Grek dünyasındaki bütün arkeolojik buluşları sistemli olarak yayınlamak düşüncesini doğurmuştur. Dil çalışmaları ve arkeolojik çalışmalar, Rumların davalarında önemli bir rol oynamıştır. Rumlar bu sayede buldukları yerin en eski halkı ve sahipleri olduklarını iddia etmişlerdir.

Kaynakça

A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. BEO. (Bab-I Ali Evrak Odası)
BOA. DH. İD. (Dahiliye İdares Kalemı)
BOA. İ.AZN (İrade Adliye Mezahib Dairesi)
BOA. İ.MF. (İrade Maarif Dairesi)
BOA. ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı)
BOA. Y.A.RES. (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı)

B. Salnameler-Yıllıklar

- Aydın Vilâyeti Salnâmesi. H. 1308.
Aydın Vilâyeti Salnâmesi. H. 1326.

C. Araştırma ve İncelemeler

- ANDRIA, Jacob de. *Indicateur des Professions Commerciales et Industrielles de Smyrne, de l'Anatolie, 1895 Imprimerie Commerciale Timoni Smyrne.* (Administration: Rue Franque Smyrne 47, Barbaresque Khan, No 47 1895.
- BEYRU, Rauf. "Rumlar," *Üç İzmir*, 1. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- BILIM, Cahit Yalçın. *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir: TC. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.
- CUINET, Vital. *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie- Mineure, V. Le Vilayet de Smyrne et le Mutessariflik de Bigha.* İstanbul: Les Éditions 2001.
- DERI, Mehmet. *Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yabudi ve Ermeni Cemaat Okulları).* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

- DEVELLIOĞLU, Ferit. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, 22. Baskı. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2005.
- ERGIN, Osman. *Maârif Tarihi*, Cilt 1-2. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- GÜLER, Ali. *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Berikan Elektronik Basım Yayım Sn. ve Tic. Ltd. Şti, 2003.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- KARTAL, Hülya. "Okul Öncesi Eğitimin Fransa'daki Tarihsel Gelişimi Ve Bugünkü Durumu" *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2005, Sayı 2, 217-225.
- KITROMILIDES, Paschalis M. *Smyrna, Metropolis of the Asia Minor Greek*, Greece: Ephesus Publishing, 2001.
- KOÇAK, Cemil. "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- ROUGON, F. *Smyrne Situation Commerciale et Économique des pays compris dans la Circonscription du Consulat Général de France*. Paris: Berger- Levrault et Cie Éditeurs, 1892.
- SOLOMONIDIS, Christos. *The Church of Smyrna*. Athens: 1960
- TEKELİ, İlhan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişimler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993, İstanbul, 8. Cilt, s. 539-541.
- TUTSAK, Sadiye. *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)* TC. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- TÜMER Erdem, Yasemin. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 26, 2009: 55-92.
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- YAKOVAKI, Nassia. "Adamantios Korais's 'The Greek Library' (1805–1827): An Ingenious Publisher and the Making of a Nation. In: Spiers, J. (eds) *The Culture of the Publisher's Series*, Volume Two. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- YILMAZ, Durmuş. "Lozan Anlaşmasından Önce Azınlık Okullarının Durumları" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, Sayı 4, 279-287.
- VERE, Onur Gülsün. "Mütakereden İşgale İzmir'de Rumlar," Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.
- İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal altındaki Bir Kentin Öyküsü*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Dr. Engin Berber, İzmir: Akademi, 1998.

Εκλερ

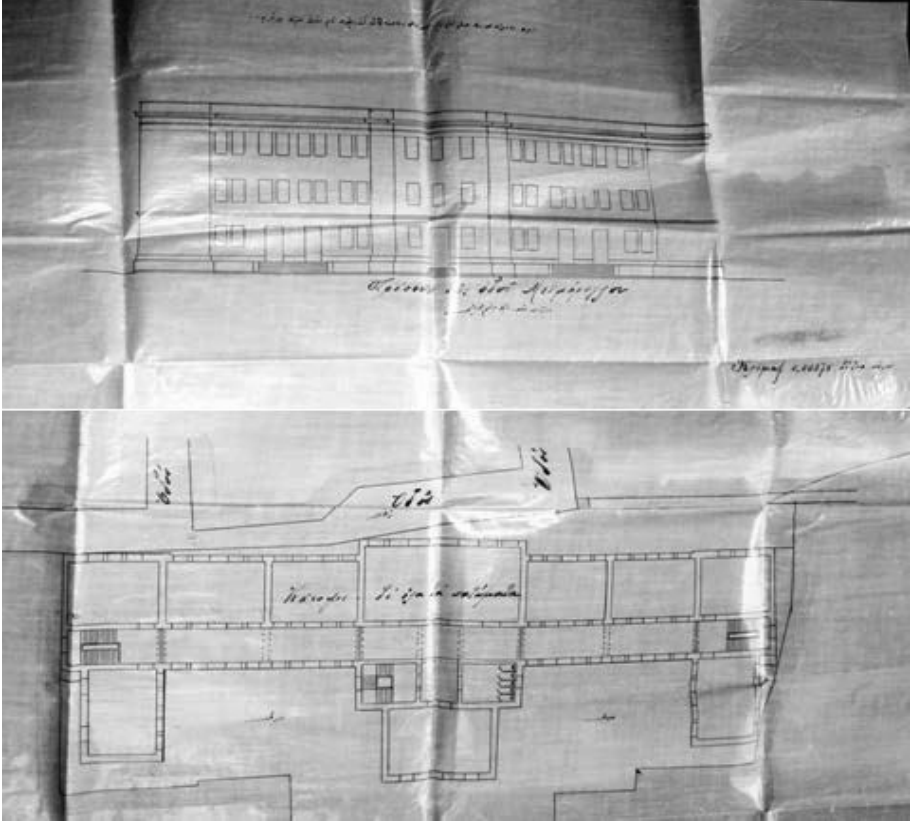
Εκ 1 : Εuangelik Okulu Öğrencileri

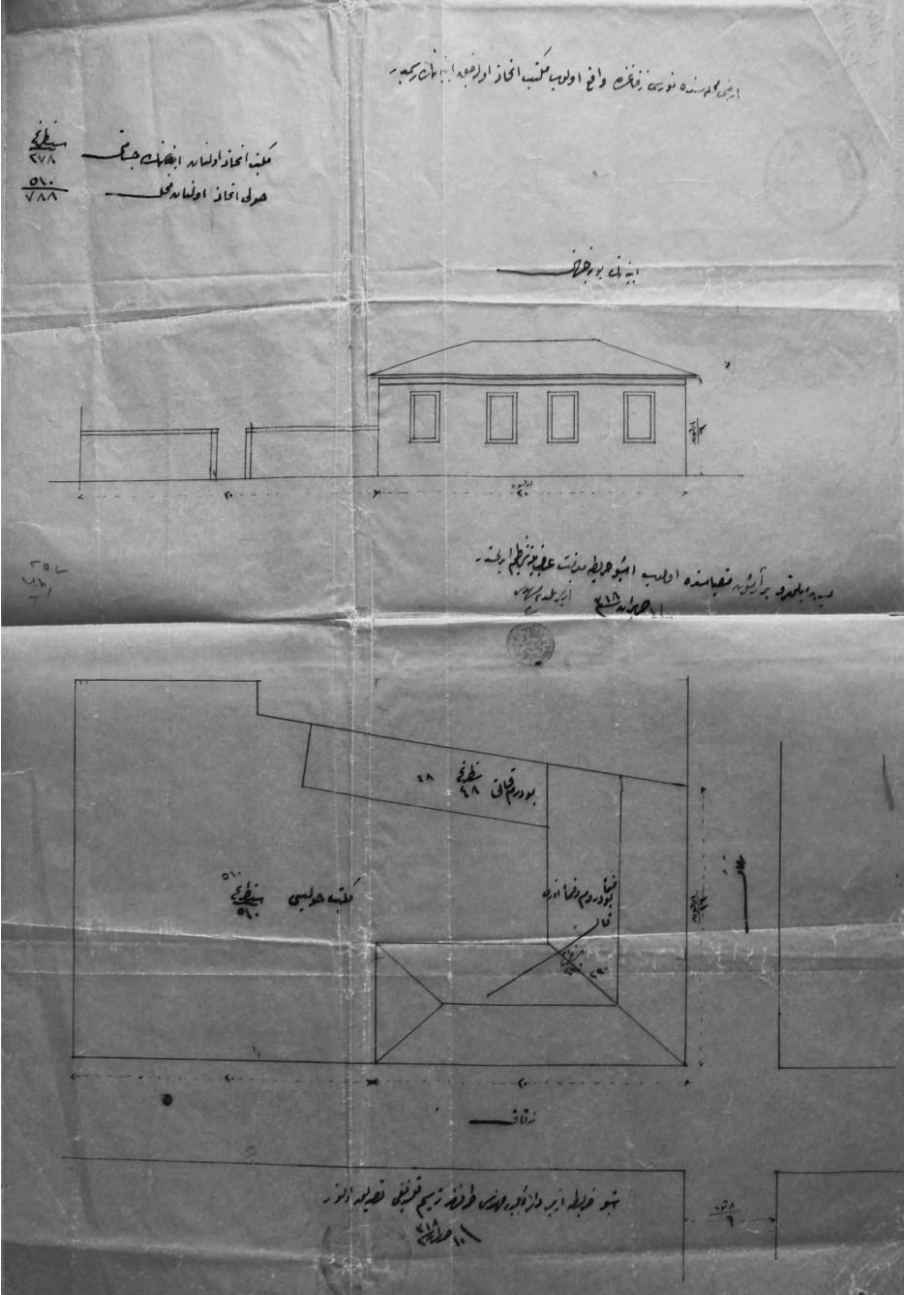
Εκ 2 : Εuangelik Okullarına Αit Diplomalari

Ek 3: İzmir Aya Dimitri mahallesinde yapılacak olan Rum mektebinin planı

Ek 4: Aya Katerina Kız Rum Mektebine ilave yapılacak oda planı

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ŞAHANEDE BİR BULGAR ÖĞRENCİ: DR. YOSİF LYUBENOV'UN TOPLU MSAL FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

A Bulgarian Student at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane: Social Activities and Works of Dr. Yosif Lyubenov

Hüseyin Mevsim*

Özet

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane II. Mahmud tarafından 1827'de askeri hekimler yetiştirmek üzere kurulmuştur. Gerek yerli ve yabancı hoca kadrosuyla verdiği sağlam eğitim sonucunda itibarlı bir meslek sahibi yapması ve kariyer imkânı sağlaması, gerekse de öğrencinin bütün ihtiyaçlarını devletin karşılaması, bilime susuz Bulgar gençleri yarım yüzyıl boyunca mektebin sınıflarına çekmiştir. Buraya gelen yüzlerce genç arasında, daha önce doğduğu kasabada eczacı çırağı yapan Yosif Lyubenov da bulunmaktadır. 1877'de mezun olduktan sonra Bosna-Hersek'te ve daha sonra Yemen Vilayetinde askeri hekim olarak görev yapan Yosif Lyubenov, tıpta sadece neşterle tedavi etmenin yeterli olmadığını, ama kalemle de geniş kitlelerin sağlık bilincinin ve kültürünün yaygınlaşmasına katkı sağlanması gerektiğini anlamıştır. Yazdığı ve yayınladığı kitaplarla Bulgar toplumunda bulaşıcı hastalıklar ve beden temizliği gibi konularda farkındalık yaratmıştır. Bir bütünsellik içinde değil de, farklı yıllarda kesitler hâlinde kaleme aldığı hatırat ağırlıklı eserleri Osmanlı tıp tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Mekteb-i

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi; e-posta: hmevsim@ankara.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000 0001 5929 7943.

Tıbbiye-i Şahane'de okuyan Bulgar öğrenciler ve Dr. Yosif Lyubenov'un hayatı, toplumsal faaliyetleri ve Osmanlı tıbbi açısından önem arz eden eserleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dr. Yosif Lyubenov, Balkanlar, Yemen, Osmanlı'da tıp.

Abstract

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was founded by Mahmud II in 1827 to train military doctors. Both the facts that it promises a prestigious profession and gives career opportunities as a result of the solid education it has given with his local and foreign professors, and that the state meets all the needs of the students, attract the Bulgarian youth who are thirsty for science to the classes of the school for half a century. Among the hundreds of young people who come here is Yosif Lyubenov, who was previously an apprentice pharmacist in the town where he was born. After graduating in 1877, Yosif Lyubenov, who served as a military doctor in Bosnia and Herzegovina and later in the Province of Yemen, understood that it was not enough to treat medicine with a scalpel alone, but that it is necessary to contribute to the spread of health awareness and culture of large masses with a pen. With the books he wrote and published, he raised awareness in Bulgarian society on issues such as infectious diseases and body hygiene. His memoir-dominated works, which he wrote not in a holistic way, but in sections in different years, are also of great importance for the history of Ottoman medicine. This study focuses on Bulgarian students studying at Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane and Dr. Yosif Lyubenov's life, social activities and important works in terms of Ottoman medicine.

Key Words: Bulgarians, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Dr. Yosif Lyubenov, Balkans, Yemen, Medicine in the Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı unsuru Bulgarların İstanbul'da boy gösterme süreci II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesiyle başlar (1826). Yenilediği ordusuna Avrupai üniforma giydirmek isteyen ıslahatçı padişah, abacılara ihtiyaç duyunca, yüzlerce Bulgar aba ustası, kalfaları ve çıraklarıyla beraber eski bir kervansaray olan

Ambar'ı mekân tutarlar. Günümüzdeki Atmeydan'ı civarında bulunan ve kurşun çatısı, yüksek kubbeleri ve zaman içinde aşınmış taş basamaklarıyla adeta bir manastırı andıran Ambar'ın koğuş benzeri odalarında Bulgar terziler sabahtan akşamın geç saatine kadar elde iğneyle bel bükerek kaba abadan orduya giysi dikerler. Tanzimat'ın ilânıyla da çeşitli bölgelerden Bulgarların payitahta akın ettikleri ve esnaf loncaları oluşturma yoluyla kısa zamanda abacılık, kaytancılık, şayakçılık, dericilik, celeplik, kasaplık, bahçıvanlık, fırıncılık, tatlıcılık, dülgerlik, sütçülük, yoğurtçuluk, seyislik, faytonculuk vs. zanaatları adeta tekellerine aldıkları görülür. İlk başlarda Bulgarların büyük kısmı birkaç yıl burada çalışıp para kazandıktan sonra memleketine dönen bekâr erkeklerden oluşurken, daha sonraki yıllarda maddi durumunu sağlamlaştıranlar ailesini de buraya getirerek kalıcı şekilde yerleşirler.

Ancak bu aşamada Bulgarlar arasında henüz milli bilinçlenmeden söz etmek doğru olmayacaktır, zira birçoğu dini aidiyetini daha öne çıkararak kendini Rum addetmeyi yeğler. 1840'lardan itibaren Mısır Çarşısı arkasında bulunan Balkapanı Han Bulgar abacıların odağına dönüşür; burada ve civarda bulunan Vezir Han, Süleyman Paşa Han, Boyacı Han, Sümbül Han, Papaz Han, Valide Han gibi mekânlarda buğday, un, gülyağı, peynir, kaşar, sızdırma, deri, şayak, aba, kaytan, kilim, örme çorap, balık, havyar, şeker, pirinç, pamuk vs. ürünlerin ticareti yapılır. Bu şartlar altında İstanbul'da oluşan Bulgar kitlesi organize bir güce dönüşerek Fener Rum Patrikliğine karşı yürütülen bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesini başlatır; iç ve dış konjonktürün etkisi altında sağa ve sola savrulmalarla gelişen bu çetin mücadele Bulgar Ekzarhlığının kurulmasıyla taçlanır (1870).

Bulgar unsurun iktisadi potansiyelinin yükselmesiyle doğal olarak İstanbul önemli bir Bulgar kültür merkezi kimliğine bürünür; Bulgarca süreli yayıncılık ve matbaacılık gelişirken, Bulgar Ruhani Cemaati ve okuma yurdu da geniş çaplı faaliyetlerde bulunur. Bunun yanı sıra payitaht, sunduğu eğitim ve kariyer imkânlarıyla da bilime susuz Bulgar gençleri cezbetmeye başlar. İstanbul'un yakınlığı, kara ve deniz yoluyla ulaşım kolaylığı bu süreci tetikleyerek hızlandırır. Şöyle ki 19. yüzyıl ortalarına kadar Bulgar gençlerin Heybeli Ticaret Mektebi, Heybeli Ruhban Mektebi, Kuruçeşme Yüksek Rum Mektebi, Bebek Katolik Koleji gibi eğitim kurumlarına yöneldikleri görülürken, 1850'lere gelindiğinde askeri hekim yetiştiren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin cazibesine kapıldıkları anlaşılır. (Daha sonraki yıllarda kapılarını açan Robert Kolej ve Mekteb-i Sultani de Bulgar gençlerin yoğun ilgi gösterdikleri eğitim yuvaları olurlar.)¹

¹ Daha ayrıntılı olarak bakınız: Hüseyin Mevsim, "Uyanış Çağında Bulgarların İstanbul'da Eğitim Gördükleri Kurumlar", *Bilge*, 45 (2005), 31-36. Orhan Sabev (Orhan Salih), "Boğaziçi Kıyılarında

I. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Bulgar Öğrenciler

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin askeri ve sivil alanlarda ıslahatlarıyla ünlü II. Mahmud tarafından 1827'de, orduda büyük ihtiyaç duyulan askeri hekimler yetiştirmek amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Bu mektebin çatısı altında önce idadi ve tıbbiye öğrencisi (1858-1868), ardından da anatomi muallim muavini ve muallimi (1868-1877) sıfatıyla neredeyse yirmi yılı geçen Dr. Hristo Stambolski, Türkçeye de tercüme edilen kapsamlı hatıratında², kurumun kuruluş yılı olarak Tıbbane-i Amire'nin ve Cerrahane-i Amire'nin birleştirildiği 1836'yı temel almaktadır.³ Bulgar hekimin verdiği bilgiye göre, anılan iki mektepte dersler daha çok otacı kimliğindeki hekimler tarafından Türkçe yapılmaktadır. Bu hekimlerin arasında en bilgili ve donanımlı olarak İtalya'da ve Fransa'da tıp eğitimi alan, ayrıca insan vücudunun çeşitli kısımlarını çizimlerle tasvir eden Türkçe bir anatomi atlası yayınlayan Şanizade Mehmed Ataullah Efendi kabul edilmektedir.

Devletindeki eğitim düzenini belirli bir sistematiğe oturtarak iyileştirme düşüncesiyle açtığı tıbbiye, askeriye ve bahriye mekteplerinden padişahın özellikle tıbbiye fevkalade büyük önem verdiği bilinmektedir. İlk adım olarak Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerden tıp tedrisatı müfredatını hazırlamak üzere çok sayıda muallim hekim davet edilmiştir. Bu seçkin âlim zümresi tıbbın, Şark'ta daha yaygın dil olan Fransızca ve Paris Tıp Fakültesi'nin müfredatı üzerinden okutulması kanaatine varır; ıslahatçı padişah, ulemanın direnmesine rağmen, anılan zümrenin bütün kararlarını ve önerilerini kabul eder; süreç içinde doğal olarak başka zorluklarla da karşılaşılır.⁴

Osmanlı padişahı Galata Sarayı'nı mektebin fiziki ihtiyaçları için tahsis eder (1838); aynı yıl müdürlüğe (müdür; nazır diye geçer) davet edilen Karl Bernard (1810-1844) enerjik adımlarla mektebi Avrupalı kurum kimliğine büründürmek ister, müfredat ve öğrenci kabul şartları da değiştirilerek beş yıllık eğitim süresi

Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbul'u III, Bildiriler*, (2015), 163-181.

² Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018; Hristo Stambolski, *Yemen'de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

³ Bulgar araştırmacı ve yazar Nikola Naçov ise kuruluş tarihi olarak 1832'yi kabul eder. (Nikola Naçov. *Tsarigrad kato kulturen tsentâr na bälgarite do 1877 godina*, Sofya: Sbornik na BAN, 1925, 136. Bulgarca kaynaklarda sadece İstanbul'da çıkan *Pravo* (Hak) Gazetesi'nde (IV, 1), geleceğin sadrazamı Keçecizade Fuad Paşa'nın 1828-1832 yılları arasında burada eğitim görmüş olduğu hususundan hareketle mektebin daha önce açıldığı belirtilir.

⁴ Hristo Stambolski'ye göre, ilk başlarda padişahın önüne, insan anatomisinin öğrenilmesi ve öğretilmesi için vücudun açılması ve yarılması yasası gibi ciddi bir dini engel çıkar. Bu yasak, hemen ölümden sonra ruhun bedenden ayrılmadığı ve meleklerin mevtaya mezarda yaptıkları sorgunun parçalanmış bir bedene yapılamayacağı inancına dayanır (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34).

benimsenir. Ancak beklenen iyi sonuçlar bir türlü alınamadığından, ilk yıllarda mektepteki eğitim süreci yeni düzenlemeler yoluyla sıkça değişikliğe uğrar. Karl Bernard'ın vefatı üzerine nazırlığa Hekimbaşı İsmail Efendi'nin getirilmesiyle mektebin bir tıp fakültesi kimliğine büründüğü kabul edilir.

Başlangıç yıllarında mektebin geçirdiği aşamalar ilk Bulgarca süreli yayın olma özelliğini taşıyan *Lyuboslovie* (Filoloji) dergisindeki⁵ bir yazıdan⁶ izlenebilmektedir. “Galatasaray Tıbbiyesi” başlıklı yazıda, 1832’de II. Mahmud tarafından kurulan mektebin on dört yıl sonra yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilir. 80 talebeden sadece 15’inin tıp tedrisatı için yeterli altyapıya sahip oldukları, geri kalanların ise anadilin yanında, zorunlu olan Fransızca’yı da öğrenmeleri gerektiği ortaya çıkar. Nazır Karl Bernard’ın vefatına kadar eğitim üç hazırlık ve dört tıp sınıfı şeklinde devam ederken, İsmail Efendi’nin⁷ gelişiyle üç sınıf daha eklenerek toplamda on sınıfa çıkar. İlk beş sınıfta doğu dilleri, Fransızca, güzel yazma, aritmetik, coğrafya, tarih, doğa bilimleri, mantık gibi dersler görülürken, geri kalan beş sınıfta tamamen tıbbi ağırlık verilir.

Bulgarca dergiye göre, mekteple ilişkisi kesilen 48 tembel ve başarısız öğrencinin yerine, her vilayetten 5’er olmak üzere 125 öğrenci kabul edilir. Mezun olduktan sonra bunların sivil hekim sıfatıyla vilayetlerine dönmeleri öngörülür, zira padişah hazretleri Rumeli seyahati sırasında sivil hekimlerin yetersiz olduklarına kanaat getirmiştir. Mektebin fiziki imkânları 400 öğrenciden fazla yatılı ve burslu öğrenci almaya el vermediğinden, dışarıdan gelen öğrenci sadece derslere katılabilir; elbette ki mezuniyetten sonra dışarıdan gelen öğrenci normal öğrenciyle eşit haklara sahip olmaz.

Yazıdan, mektep bünyesinde küçük bir matbaanın varlığı da anlaşılır; 1845’te bazı eksikliklerin giderildiği matbaada tıbbi konularda tercüme eserlerin basıldığı belirtilir. Yeni bir mektep tüzüğüne hazırlanmış haberi de verilir. Mektepte çalışan hekimlerin görevi ders vermekle sınırlı olmayıp mektep kliniğinde bin 200 hastaya baktıkları, öğrenciler önünde 200’ün üzerinde ameliyat tatbik ettikleri, birçok çocuğa padişahın huzurunda aşı yaptıkları vurgulanır. Hekimler padişah hazretlerinden yeni tıbbi literatür ve ilaç dolapları alımı için izin vermesi, ayrıca yabancı bitkilerin yetiştirileceği botanik bahçesi ve 150 yataklı hastane kurulması

⁵ Konstantin Fotinov (1790-1858)’un 1842 ve 1844-1846 yılları arasında yayınladığı ve toplamda 25 sayı çıkan dergi hakkında bakınız: Hüseyin Mevsim, “İlk Bulgarca Dergi Liuboslovie İzmir’de Çıktı”, *Toplumsal Tarih*, 225 (2012), 86-90.

⁶ *Lyuboslovie*, II, sayı 19, Temmuz 1846, 111-112.

⁷ Hekimbaşı İsmail Efendi’nin kolera ile ilgili bir eseri Türkçe, Rumca ve Ermenice’nin yanı sıra Bulgarca’ya da tercüme edilir (1848). Aynı yıl Knez Aleksandar Karacorceviç’in talimatıyla Bulgarcadan Sırpçaya tercüme edilerek Belgrad’da basılır (Nikola Naçov, *Novobülgarskata kniğa i pečatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 godina*, Sofya, 1921, 80).

şeklinde talepler iletirler. Mektep matbaasında aşının faydalarına ve nasıl yapıldığına dair bir risale basılır. Huzur imtihanına teşrif eden Abdülmecid'in, Dolmabahçe'de 300 öğrencilik on amfi ve 150 yataklı hastanesi olan bir tıp akademisi kurulması için beş milyon kuruş bağışladığı aktarılır. Anılan akademiye mektepten mezun olan öğrencilerin devam etmesi öngörülür.

Yine aynı derginin sayfalarında yer alan “Talebe İmtihanları” başlıklı başka bir yazıda⁸, imtihanların son günü olan 31 Temmuz'da [1846] padişah hazretlerinin, altı yaşındaki ilk oğlu şehzade Murad'la ve o zaman İstanbul'da bulunan Hıdiv Mehmed Ali Paşa'yla mektebe teşrif buyurduğu; Nazır İsmail Efendi, muallimler, öğrenciler ve zabitanın avluda iki sıra hâlinde dizilerek yüce misafiri karşıladıkları belirtilir. Huzur imtihanının yapıldığı salonda padişah için özel taht konur. Türkçe ve Fransızca imtihana tabi tutulan öğrencilerin 33'ü hekim diploması almaya hak kazanırlar; bunların 17'si Müslüman, 13'ü Rum ve 3'ü Ermeni asıllı olduğu anlaşılır. Gösterilen başarıdan ve mektebin iyi düzeninden ötürü padişah nazıra teşekkür eder. Mektepte ebelik okuyan yaklaşık 40 kadın da imtihanla diploma almaya hak kazanırlar.

*Tsarigradski Vestnik*⁹ (İstanbul Gazetesi)¹⁰ 1848'de mektebin Hasköy civarındaki Humbarahane'ye (Humbaracı Kışlası) taşındığını, Abdülmecid'in yüksek memurlarıyla huzur imtihanını şereflendirdiğini duyurur.¹¹ Aynı gazete Babıalı'nın, mektebin yer aldığı Humbaracı Kışlası'nın Kırım Savaşı sırasında Fransızlara askeri hastane olarak kullanılması için tahsis etmesi üzerine, öğrencilerin başka yere nakledildiklerini bildirir.¹² Sonra mektep yine Galata Sarayı'na taşınır, ancak burasının yanması üzerine yeniden Humbarahane'ye dönülür.

Rum Kisvesi Altında Bulgar Öğrenciler

Ayrıcalıklı Müslüman ailelerin oğullarının yanı sıra Rum, Ermeni, Ulah ve Sırp asıllı öğrencilerin de eğitim gördükleri mektebin kapısı uzun yıllar Bulgar unsuruna kapalı kalır. Dr. Hristo Stambolski'ye göre bunun başlıca nedeni, devlet

⁸ *Ljubostorie*, II, sayı 19, Temmuz 1846, 102.

⁹ *Tsarigradski Vestnik*, sayı 20, 16 Ekim 1848.

¹⁰ İstanbul'da çıkartılan bu ilk Bulgarca gazete hakkında bakınız: Hüseyin Mevsim, “Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesi'nin (Tsarigradski Vestnik) Yeri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 20-24 Eylül 2010, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 6, Ankara: TTK, 2015, 37-52.

¹¹ *Tsarigradski Vestnik*, sayı 88, 21 Haziran 1852.

¹² *Tsarigradski Vestnik*, 22 Ocak 1855.

katında Bulgar gençlere referans olacak nüfuzlu birilerinin olmadığından kaynaklanır.¹³

1827-1877 yılları arasında, elli yıllık bir dönemde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olan Bulgarları, zaman ve toplumsal şartlar kıstasıyla dört kuşağa ayırarak ele almak mümkündür.¹⁴ Birinci kuşağa, 1827-1846 yılları arasında, başka deyişle mektebin faaliyete geçmesinden tıp fakültesi kimliğine kavuşmasına kadar olan zaman diliminde eğitim gören bir kişi dâhil edilir. Mektebe kaydı Sisam Adası beyi, Bulgar asıllı Stefan Bogoridi'nin vasıtasıyla yapılan Kotel (Kazan) doğumlu Anastas Granitski (1825-1879) bir süre burada okuduktan sonra mezun olmadan ayrılır; hayatının geri kalan kısmında ağırlıklı muallimlik ve Fransızcadan tercüme yapar.¹⁵

İkinci kuşağa, mekteple yolu 1846-1857 yılları arasında kesişen öğrenciler dâhil edilir, ne var ki bu öğrenciler resmi kayıtlara Bulgar değil, Rum milletine mensup olarak geçerler. Bu kuşakta on bir hekim, ayrıca iki eczacı yer alırlar. Daha sonra neredeyse hepsinin askeri hekim olarak Osmanlı ordusunda üstün kariyer yaptıkları görülür. Söz gelimi, Georgi Popoviç Maltepe'de Dr. Rigler'in asistanlığını yaptığı sırada hocasıyla beraber Abdülmecid'i başarıyla ameliyat eder (1855), sonra da Mısır'da askeri sıhhi düzenin temellerini atar. Bir başka öğrenci, 1856'da¹⁶ mezun olan Georgi Vilkoviç de parlak mesleki başarılarıyla dikkat çeker. Edirne'de, Avratalan'dan göç eden bir ailede dünyaya gelen (1833) Georgi Vilkoviç, tıbbiyeden mezun olduktan sonra devlet imkânlarıyla cerrahide ihtisas yapmak üzere Paris'e gönderilir (1859), dönünce de Haydarpaşa Hastanesi'ne seririyat cerrahi muallimi olarak tayin edilir; Niş'te ve Bağdat'ta askeri hekimlik yapar. Dönemin Rus yanlısı Bulgar Ekzarhı Antim I'nın yakın çevresinde bulunduğundan, Dar-ı Şura kararıyla İstanbul'dan Şam'a uzaklaştırılır (1877). Memleketine döndüğünde Şarki Rumeli Vilayetinde ziraat, ticaret ve nafia müdürlüğü, Bulgaristan Emetinde dışişleri bakanlığı gibi önemli makamlara getirilir. Bulgar diplomatik temsilciliği yaptığı sırada, İstanbul Galata'da siyasi hasımlarının düzenlediği bıçaklı suikasta uğrayarak hayatını kaybeder (1892).

¹³ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34-36.

¹⁴ Ekaterina Mihaylova, "İmperatorskoto voennomeditsinsko uchilishte v Tsarigrad, (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) i negovite bălgarski vāzpitanitsi (1827-1878)", *Godishnik na Sofijskiya universitet "Sv. Kliment Obridski", İstoričeski fakultet*, tom 101 (2008), 91-121.

¹⁵ Mektepte gördüğü eğitim sırasında yeterli mesleki altyapıya sahip olmuş olacak ki yaptığı tercüme arasında Hekimbaşı İsmail Efendi'nin yukarıda anılan kolera konulu risalesi dışında, Fransızcadan tercüme ettiği ve her ikisi de İstanbul matbaalarında basılan Hijyen. Sağlık Korumanın Yolu (1851) ve Üç Bölüm Hâlinde Pratik Tıp (1854) gibi eserler de dikkat çeker.

¹⁶ Dr. Stambolski, Georgi Vilkoviç'in 1857'de binbaşı rütbesiyle mezun olduğunu belirtir (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 54).

Bir başka mezun olan Tırnovalı Pantelîy Minçeviç (1834-1898) yirmi yıl kadar bahriyede askeri hekimlik hizmeti vererek miralay rütbesine yükselir. Yine Tırnovalı Paraskev Kazaski, İstanbul'da 6. Muhafız Alayında askeri hekimlik yaptıktan sonra on yıl kadar Bağdat'ta hizmet verir, İstanbul'a döndüğünde dâhiliye alanında uzmanlaşır. Pavel Markov (1824-1880) da binbaşı rütbesiyle orduya katılır; Bağdat'ta, sonra da İstanbul hastanelerinde ve Yemen'de askeri hekimlik yapar.¹⁷

Dr. Hristo Stambolski bu kuşağa Şumnu'dan Viço Panov'u, Rusçuk'tan Dimitir Hristov'u ve Filibe'den Aleksandır Kurtoviç'i de dâhil eder. Ancak hatıralarda Aleksandır Kurtoviç'in daha talebeyken Bulgarlığa ait her şeyden nefret ettiği, hatta yeni kaydolan Bulgar talebelere mektep idaresi nezdinde iftira attığı belirtilir: "Yetmedi, Kurtoviç olan soyadından vazgeçip Yunanca Zoiros soyadını benimseyerek her yerde Rum olduğunu söylüyormuş."¹⁸

Mektebin Kapısının Bulgar Öğrencilere Açılması

Dr. Hristo Stambolski'nin tanıklığına göre, daha Mayıs 1858'de Ahkâm-ı Adliye üyesi Gavril Krısteviç'in (Gavril Efendi, daha sonra Gavril Paşa) ısrarıyla Bulgar Ruhani Cemaati adından Babıali'ye sunulan bir arzuhalde, diğer taleplerin yanı sıra, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye Bulgar soyundan öğrencilerin alınması gündeme getirildiyse de, herhangi bir sonuç elde edilemez. Aynı yıl, ünlü tüccar Hristo Tıpçileştov'un öncülüğünde payitahttaki Bulgar muteberanın padişah nezdinde tekrarladığı talep 10 Eylül 1858 tarihli iradeyle onaylanınca, Rumların bütün engelleme çabalarına rağmen mektepte Bulgar gençlere de yirmi kişilik kontenjan ayrılır.¹⁹

Tsarigradski Vestnik 27 Eylül tarihli sayısında coşkulu bir üslupla 15 (başka kaynaklara göre 12) Bulgar gencin mektebe kabul edildiklerini muştuladıktan sonra, öğrencilerin yiyecek, içecek, elbise ve çamaşır yıkama gibi bütün hizmetlerinin ve masraflarının devlet tarafından karşılandığını, ayrıca her öğrenciye aylık harçlık sağlandığını, mezun olana hekim unvanı ve kolâğası rütbesi verildiğini, göreve başlarken binbaşılığa yükseltildiğini belirtir; askeri hekimlerin aldıkları yüksek maaştan da dem vurulur. Gazete, Bulgarlara bahşedilen yüce bir

¹⁷ Vasil Stefanov, *Bulgarskata meditsina prez Vazrajdaneto*, Sofya, 1980, 210-211.

¹⁸ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 34-36.

¹⁹ Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 35.

lütuf şeklinde değerlendirdiği bu gelişmeyi heyecanla aktarıırken, okurlarına mektebin etkili bir reklamını da yapmış olur.²⁰

Üçüncü kuşağa 1858-1867 yılları arasında okuyanlar dâhil edilir. Anılan toplu alımı izleyen dönemde yerel makamların merkezi idare nezdinde yaptıkları başvuru üzerine mektebe her yıl birer-ikişer öğrencinin kabulüne devam edilir. Bu kuşak Bulgar Ruhani Cemaati'nin faaliyetlerini yoğunlaştırdığı, Bulgarların Rumlara karşı yürüttüğü bağımsız kilise mücadelesinin hararetlendiği ve milli bağımsızlık fikrinin gittikçe olgunlaştığı şartlarda eğitim görür. Öğrencilerin karşılıklı dayanışma duygusuyla ve gerek mektep idaresi, gerekse muallimler nezdinde rezil olmama dürtüsüyle ve bahşedilen güvene layık olma motivasyonu ile hareket ettikleri görülür.²¹ Büyük ölçüde başarılı da olunur, zira muallimler ve mektep idaresi katında Bulgar öğrenciler hakkında olumlu bir izlenim oluşur; sıkça gayretlerinden, mesleki adanmışlıklarından ve çalışkanlıklarından dolayı örnek gösterilir,²² huzur imtihanına çıkarlar.

Askeri hekim olarak görev yapan bu kuşağın öğrencileri arasından, 1868 mezunu Dr. Hristo Stambolski sivrilerek parlak başarısıyla dikkat çeker. Mezun olduğu mektepte (ve yeni açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de) teşrih (anatomi) muallimliği yapar (1868-1877); Osmanlı tıp tedrisatı tarihinde ilk defa anatomi dersini Türkçe olarak sunar; ilk Osmanlıca anatomi kitaplarından birini (Miftah-ı Teşrih, 1873) kaleme alır; kendisine tevdi edilen resmi görev üzerine Arapça ve Farsça tıbbi kaynaklardan tercüme yoluyla büyük ölçüde Türkçe tıp terimlerini ve terminolojisini oluşturur; tıbbi ve tıp eğitimine yaptığı hizmetlerden padişah nişanı ile ödüllendirilir; payitahtta önde gelen idari ve askeri zevatın özel hekimliğini yapar; 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlamasından sonra Rusya yandaşlığı ayyuka çıkan Bulgar Ekzarhı Antim I'e yakınlığından ötürü İstanbul'dan Yemen'e uzaklaştırılır (1877-1879); burada Medine kurdu diye bilinen hastalığın nedenlerini araştırır ve askerin mustarip olduğu hastalığın kökünü kazımayı başarır. Memleketine döndükten sonra Şarki Rumeli Vilayetinde

²⁰ *Tsarıgradski Vestnik*, sayı 398, 27 Eylül 1858. Margarita Dobreva, "1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *Osmanlı İstanbul'u II*, Bildiriler, İstanbul, 2014, 361-387.

²¹ "Etrafımdaki Bulgar talebelere imtihanların yaklaştığını hatırlatıyor, Bulgar muteberan önünde mahcup olmamak ve babalarımızın desteğini hak etmek, keza öteki talebelerin önüne geçmek, ayrıca muallimlerin ve mektep nazırının gözüne girmek için oturup sıkı sıkı hazırlanmaları için teşvik ediyordum." (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 57).

²² "Mektep nazırı Hayrullah Efendi Bulgar talebelere itaatlerinden ve mektep talimatnamesini harfiyen tatbiklerinden, ama en pek de çalışkanlıklarından ve derslerinde ilerlemelerinden dolayı sempati duyuyor ve seviyordu." (Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin*, 106).

önemli idari görevler üstlenir (1879-1885); hayatının geri kalan yıllarında da ülkesine sağlık alanında büyük hizmetlerde bulunur.²³

1860'ların sonuna doğru mektebin ünü Bulgarlar arasında artarak devam eder, öyle ki 1867 başlarında yine iradeyle kırk adaydan yirmi öğrenci alınır. Dördüncü kuşağı teşkil eden öğrencilerin mekteple yolu 1867-1878 yılları arasında kesişir. Anılan kuşak bağımsız kilise meselesinin çözümünü görür, Vidin'den getirilen yeni Bulgar Ekzarhı Antim I'ı Ortaköy iskelesine karşılamaya çıkar, 1876 Nisan Ayaklanması ve 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı gibi Bulgarların kaderine etki eden sarsıntılı hadiselerle tanıklık eder. Sayıca (76 öğrenci) öncekilerden iki misli daha kalabalık olan bu kuşaktaki Bulgar gençlerin büyük kısmı doğrudan idadının üst sınıflarına alınır; bu da adayların mektebe iyi bir altyapıyla geldiklerine işaret eder.

Söz gelimi, 1869'un Şubat ayında mektebin hazırlık sınıfına kabul edilen, ancak ağır bir hastalığa yakalanınca iki yıl sonra memleketi olan Tuna kıyısındaki Lom kasabasına dönen Dimitır Marinov (1846-1940) hatıratında, o yıllarda mektebin İstanbul'un en güzide noktasında, Gülhane'de (Sarayburnu) yer aldığını, akşam yoklamasından sonra özellikle de Rum ve Bulgar öğrencilerin kümeler hâlinde toplanarak vatanperver marşlar söylediklerini anlatır: "Bütün Bulgar öğrenciler yoğun bir vatanperverlik hissiyatına kapılmışlardı. Mektep idaresi bunun farkında mıydı, bilmem, ancak aramızdan hiç kimse ne sorguya çekildi, ne de soruşturuldu."²⁴

Yine Dimitır Marinov'un tanıklığından, o dönemde hazırlık niteliğindeki idadide üç yıl okunduğu, 5. sınıftan 9. sınıfa kadar müfredatta sadece tıp derslerine ağırlık verildiği anlaşılır. İlginçtir ki askeri düzenin hüküm sürdüğü ve disiplinin üst seviyede olması gerektiği mektepte, Lyuben Karavelov (1834-1879) ve Hristo Botev (1848-1876) gibi ihtilalci kanadı temsil eden Bulgar yazar ve şairlerin Bükreş'te çıkarttıkları ve neredeyse her sayısında isyan çığırkanlığı yapılan gazetelerin alındığı, ayrıca avluda öğrenciler arasında okunduğu ortaya çıkar. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede okuyan Bulgar öğrencilerin "Napred" (İleri) adında bir cemiyet kurdukları, bunun tüzüğü doğrultusunda her hafta toplanıp çeşitli konularda konferanslar verdikleri, topluca gazete okudukları ve hararetle müzakereler yaptıkları anlaşılır. Anılan öğrenci cemiyetinin başkanlığına seçilen Dimitır Marinov, mektep tüzüğünün izin vermediğinden dolayı bunun gizli cemiyet olduğunu açıklar. Cemiyet, "Balkan" başlığı altında beş sayıya ulaşan el yazısı bir gazete de çıkarır.

²³ Hristo Stambolski, *Yemen'de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020, 9-23.

²⁴ Dimitır Marinov, *Spomeni iz moyata jivot ili Moyata biografija*, Sofya, 1992, 94.

Her ne kadar bu kuşağın yaklaşık yarısı (41 kişi) mezun olsa da, önceki kuşaktan farklı olarak disiplinsiz davrandığı, tüzüğe uymadığı, sanki dirsek çürüterek askeri hekim olmaktan ziyade başka amaçla geldiği, önceliklerin ve gündemin farklı olduğu görülür. Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlamasıyla Bulgar öğrenciler mezun olmadan mektepten firar ederek memleketine dönerler. Söz gelimi, 1878'de Hristo Fetvaciev ve Krıstyo Kovaçev adındaki iki öğrencinin firar etme süreci ve gerekçeleri bir hatıratan pekâlâ izlenebilir.²⁵

Rus-Osmanlı Savaşı'nın sona erdiği 1878'e kadar Osmanlı ordusunda 34 Bulgar askeri hekimin hizmet ettiği ve bunlardan sadece üçünün Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane dışından mezun oldukları ortaya çıkar. Açılışından 1877'e kadar burada eğitim gören 139 Bulgar'dan 71'inin mezun oldukları, dolayısıyla en büyük Bulgar hekim grubunun Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kökenli olduğu, tıbbi donanımın burada kazanıldığı, mezunların daha sonra Bulgar siyasi ve idari hayatında önemli mevkiler²⁶ işgal ettikleri anlaşılır.²⁷

Osmanlı unsuru Bulgarların yaşadıkları bütün bölgelerden, ancak Kocabalkan ve Karacadağ arasındaki kuşakta konumlu yerleşimlerden gelen öğrencilerin

²⁵ “Fetvaciev bana büyük bir sırrını açtı: Artık Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane çok sıkılmıştı ve kaçmak istiyordu. Haksız da sayılmazdı, zira hür bir Bulgaristan'da yaşamak varken, burada ne yapsın? Mektepten mezun olduktan sonra askeri hekim olarak Arabistan'a bir yere mi gitsin? Ayrıca, Balkan Yarımadası'nda gelişen son askeri hadiseler bağlamında mektepte kalan Bulgar talebelere kötü davranılıyormuş: Yeterince beslenmiyor ve sıkça azarlanıyorlarmış. Fetvaciev kendisi de zaten bedenen çok zayıflamış ve ruhen çökmüştü; bağımsızlığına kavuşmuş olan anavatanını görmeyi, onda hür ve huzur içinde yaşamayı özlemişti. Daha önce de mektepten bazı talebeler kaçmıştı. Ne ki artık firar etmek çok zor, ayrıca gayet de tehlikeliymiş.” (Nikola Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, 25-26). “Daha üst sınıfta olan Kaloferli Krıstyo Kovaçev de kararlı şekilde kaçmayı düşünüyordu. Kimse fark etmeden bazı giysi ve kitaplarını mektepten çıkarmak isteyen Fetvaciev, dükkâna her gelişinde, üzerinde gizlice 1-2 kitap ve altına giydiği bazı giysilerini getiriyordu. Bir keresinde uzaktan onu ve Krıstyo'yu Pera'daki Rus Sefareti'ne kadar refakat ettim: Dış kapıya kadar, Sefir Prens Lobanovskiy'e yazdıkları arzuları ve bazı evrakları götürdüm, ancak sefaret, İstanbul'dan herhangi bir Rus vapuruyla Burgaz'a veya Varna'ya kaçmalarına yardımcı olamadı. Belki de başına iş açmak istemedi; sadece para verdi.” (Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), 37-38); “Şimdiye kadar her şey yolunda gidiyordu; geriye en zor ve korkulu kısım kalıyordu: Fetvaciev dükkândan Fransız vapuruna kadar nasıl gidecekti? Kayıkla güpegündüz dubalı köprünün yanından, dükkândan alınan abacı giysileriyle tebdili kıyafet geçmesi gerekiyordu. Birisi onu görebilir ve peydir İstanbul'da yaşadığından tanıyabilirdi. Nihayet, öğleye doğru Fetvaciev Türk üniformasını çıkararak şayaktan giysilerini giydi. Galata'dan tanıdık bir Rum'un kayığına binerek Fransız vapuruna doğru yola çıktı. Biraz sonra ben de, yaşlı Türk Mehmet Ağa'nın Galata iskelelerinde dolaşan kayığıyla peşlerine takıldım. Fetvaciev'in mektup, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan evrak, kitap ve astan kırmızı çuhadan siyah mektep cübbesi gibi bazı eşya ve evrakını taşıyordum. “ (Naçov, *Bursa'ya Gidiş ve Dönüş* (1879), 39).

²⁶ Söz gelimi, mezunlardan Georgi Vilkoviç dışişleri, Georgi Jivkov milli eğitim ve maliye, bir yıl okuduktan sonra Rusya'ya nakil olan Sava Mutkurov savunma, Stefan Bobçev milli eğitim bakanlıkları yaparlar. (Sabev, “Boğaziçi Kayılarında”, 180).

²⁷ Mihaylova, “Imperatorskoto voennomeditsinsko”, 93.

ağırlıkta olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, sunduğu imkânlarla ve kolaylıklarla okumak ve yükselmek isteyen Bulgar gençleri cezbeder. Her şeyden önce öğrencinin bütün ihtiyaçlarını devletin karşılaması, önde gelen yerli ve yabancı hoca kadrosuyla sağlam teorik ve pratik eğitim vermesi, askeri hekimlik gibi zorlu, ama geçerli ve itibarlı bir meslek sahibi yapması, kariyer imkânı sağlaması gibi etkenler Bulgar gençleri yarım yüzyıl boyunca mektebin sınıflarına çeker.

II. Bir Elinde Neşter, Diğerinde Kalem: Dr. Yosif Lyubenov'un Mütevazı Hayatı ve Tıbbi Eserleri

Yosif Lyubenov 1846'da bugün Bulgaristan'ın güneybatısında, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırı yakınında bulunan Kyustendil'in [Köstendil] Gorni Koriten köyünde, folklor derleyiciliği ve etnografya araştırmalarıyla da ilgilenen papaz bir babanın oğlu olarak dünyaya gelir. 19. yüzyıl ortalarında Köstendil; Varoş, Bağlık, Aydın, Alaybey, Kavaklı, İncili, İmaret, Saray vs. gibi 19 mahalleden oluşmaktadır. 1859'da kasabayı ziyaret eden Amerikalı misyonerler, buradaki 15 bin nüfusun yarısının Türk, yarısının Bulgar olduğunu belirtirler. 1866 tarihli başka bir istatistikten, kasabada bin 300 Türk evi ve 6 bin Türk nüfus, 600 Bulgar evi ve 3 bin 600 Bulgar, ayrıca 150 Yahudi, 60 Çerkez ve 30-40 Çingene, Ulah vs. nüfus olduğu anlaşılır.²⁸

İlköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra on iki yaşındayken kasabada faaliyet gösteren iki otacıdan ve eczacıdan biri olan Rum asıllı Alekso'nun yanında çıraklığa başlar; anlaşmaya göre dört yıl çıraklıktan sonra usta olarak kendi yolunu tutar. Eczaneye borçlu olduğu temel tıbbi birikimin ardından, büyük yeteneklerinden ötürü İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneye gönderilir; devlet bursuyla okuyacak ve mezun olduktan sonra Osmanlı ordusunda askeri hekim sıfatıyla görev yapacaktır.²⁹ Payitahta ne zaman gönderildiği ve eğitime hangi yıl başladığıyla ilgili hatıralarında veya başka kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak toplu hâlde kabul edilen yirmi Bulgar gencin arasında kendisinin de bulunduğunu belirtmesinden, eğitime 1867'de başladığı sonucu çıkar. 1876'da mezun olduğu ve eğitimin on yıl sürdüğü (ıdadı ve tıbbiye) göz önünde bulundurulduğunda, hazırlık okumadan başladığı varsayılabilir. Balkanlar ve genel olarak Osmanlı için çalkantılarla geçen bir yılda mezun olduktan sonra hemen askeri hekimliğe başlar. İlk başta Niş'e, ardından Mostar'a askeri hekim olarak gönderilir, Bosna-Hersek'teki isyanın bastırılmasından sonra buradan İstanbul'a

²⁸ Milena Angelova, "Kogato lekaryat beshe "hekim." Spomenite na d-r Yosif Lyubenov za lechebnite praktiki v Kyustendil prez 60-te godini na XIX vek", *Balkanistic Forum*. 2 (2018), 250.

²⁹ B. Kojuharov, "D-r Yosif Lyubenov", *Meditsinski Pregled*, 3 (1940), 202.

döner. Denizyoluyla yapılan sancılı dönüşü daha sonraki yıllarda, ilginç ayrıntılar eşliğinde kaleme alırken, bir anlamda Osmanlı'nın Balkanların batısından çekilişinin tablosunu canlandırmış olur.

İstanbul'a dönen Bulgar hekim, 17 Eylül 1877'de Redif Paşa'nın Yemen Kolordusuna gönderilir. Kendi değerlendirmesiyle, külustür bir Avusturya vapuruyla yapılan deniz yolculuğundan sonra Kızıldeniz'in Hudeyde limanına ayak basar, buradan da çölü aşarak başkent Sana'ya ulaşır. İlginçtir ki hatıratta deniz yolculuğu hakkında bilgi verilirken, çölün nasıl ve hangi şartlarda kat edildiğiyle ilgili bir not düşülmemiştir.

Bağlı olduğu askeri birliğiyle bütün Yemen'i dolaştıktan sonra Dr. Yosif Lyubenov, müdürlüğünü Dr. Hristo Stambolski'nin yaptığı Sana Merkez Hastanesi'nde çalışmaya başlar. Bunun yanı sıra yerli seçkin zümreye özel hekim olarak hizmet verir. Hızla gelişen siyasi ve askeri hadiseleri takip eden Lyubenov, valinin özel hekimi olması ayrıcalığından yararlanarak gerekli izni almayı başarır ve hemen İstanbul'a döner. Bir süre Rus Sefaretinde saklandıktan sonra, bir Rus vapuruyla Bulgar toprağına ayak basar.

Köstendil'de garnizon hekimliğine tayin edilir (1881). Daha sonraki yıllarda da Varna, Sliven (İslimye) ve Sofya'da görevler üstlenir; başkentte, faaliyetlerini günümüze kadar sürdüren askeri hastanenin kurulmasında ve yapılandırılmasında aktif rol oynar. Görev yaptığı her yerde gerek askerinin, gerekse yerli ahalinin sevgisini kazanır; hafızalarda güzel izler bırakır. İsviçre'de bazı hastanelerde gözlemlerde bulduktan sonra Paris'te Pasteur Enstitüsü'nü ziyaret eder; Moskova'da düzenlenen uluslararası tıp kongresine katılır (1898). Aynı yıl yarbaylığa terfi ettikten sonra ordudan ve resmi görevden ayrılarak serbest hekimlikle geçimini sağlar.

Sofya'da sessiz sedasız hayata veda eder (1909).

Ülkesinde bilimsel ve popüler tıbbi literatürün, keza tıbbi kaynakların eksikliğini göz önünde bulunduran Dr. Yosif Lyubenov, sadece neşterle tedavi etmeyi, sağlık dağıtmayı yeterli görmez, kaleme sarılarak yazdığı ve çıkardığı kitaplarla tıbbi bilgilerin ve becerilerin yaygınlaşmasına ve geniş kitlelere ulaşmasına, özellikle de bulaşıcı hastalıklar konusunda Bulgar toplumunda farkındalığın oluşmasına, keza beden temizliği bilincinin ve tıbbi kültürün yükselmesine büyük katkı sağlar. Söz gelimi, sifilis veya zührevi hastalıklar (1881), ağrı tedavisi (1892, 1898), bulaşıcı hastalık neden çıkar ve nasıl tedavi edilir (1894), orduda beden temizliği (1902) gibi konularda bilimsellikten ödün vermeden anlaşılır dilde yazdığı eserleri bu anlayışa hizmet eder. Özellikle "Lekar. Obshtodostäpna kniga za choveshkite bolesti i za tyahnoto lekuvane" (Kendi Kendine Hekim Olmak. İnsan Hastalıkları ve Bu Hastalıkların Tedavisi Üzerine

Herkes İçin Bir Kitap) başlıklı ve kısa sürede ikinci basıma ulaşan (Sliven, 1897) eserde, 136 görsel eşliğinde, deri, göz, kulak, diş, sindirim, sinir, ruh hastalıklarından zehirlenmelere ve kısırlığa kadar yüzlerce hastalığın kısa tasviri yapılır ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilir. Yosif Lyubenov'un 990 sayfalık kapsamlı çalışması, Bulgar toplumunda uzun yıllar sağlıkla ilgili herkesin yararlandığı bir kılavuza dönüşür.

Dr. Yosif Lyubenov'un Osmanlı tıp tarihi açısından önem arz eden eserleri hakkında kısaca bilgi vereceğim.

1) “Otuz Beş Yıl Önce Köstendil’de Tıp” (“Meditinata predi 35 godini v Kyustendil (lichni spomeni)”

Bulgar hekim, *Meditinski Pregled* (Tıbbi Derleme) başlıklı derginin 1895’e ait sayılardan birinde yayınladığı bu özel hatıratında, 12 yaşındayken kasabadaki iki otacıdan biri olan Rum Alekso’nun eczanesinde geçirdiği çıraklık yıllarını bazen ironiyle, ama daha çok yumuşak mizahi yaklaşımla anlatır. Eserde, otacının toplumdaki konumu ve itibarı³⁰, eczane dükkânının ayrıntılı tasviri, uygulanan tedavi yöntemleri, sunulan hizmetin karşılığını alma şekilleri, otacının marifetleri³¹, hastalıklar, tıbbi âletler ve literatür, ecza malzemeleri, ilaç temini³²,

³⁰ “Her yortuda, ayinden sonra yerli muteberan, kasabanın refahı ve çeşitli meselelerini danışmak ve görüşünü almak üzere onun evine toplanıyordu, zira o sadece otacı değil, ama siyasi otorite de sayılıyordu. Türkler her zaman onun sözünü önemsiyorlardı. Velhasıl kelâm, otacının toplumun bütün katmanları nezdinde kabul gördüğü, her kapının ona açık olduğu, itibar sahibi olduğu ve kolaylıkla istediğini elde edebildiği görülüyor.” (Yosif Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e. Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020, 28).

³¹ “Otacı katarakt ameliyatı da yapıyordu, bunun için özel yapım uzun çorap iğnesi kullanıyordu. Aşırı kola yapıyordu. Üzerinde neşter yoksa ameliyatı dikenle de yaptığı oluyordu. Otacı hastasını muayene ederken sorduğu soruların sonu gelmiyordu. Hastaya kaç yaşında olduğunu, nerede doğduğunu, kimin tarafından vaftiz edildiğini, evli mi bekâr mı olduğunu, kilisede mi, yoksa evde mi nikâh kıydığını vs. soruyordu. Diline bakıyor, nabzını ölçüyor, idrarını ve dışkısını tartıyor, burnunu ölçüyor, dişini sayıyor ve sadece onun kafasından çıkabilecek başka şeyler de yapıyordu. Hastayı yememesi gereken yiyeceklerle suçüstü yakaladığında, saatlerce yorucu nasihatler veriyordu. Hatta hangi yemek artıkları olduğunu görmek için hastanın ceplerini karıştırma küstahlığından bile geri durmuyordu. İnsanların geleceğine baktığı fal kitabı da vardı. Falına baktığı her kişiye düşmanı olduğunu ve bir koca karının güya kor almak için kapısını çaldığını, ama aslında büyü yapmaya geldiğini söylediğini hatırlıyorum. Hatta “iyi ki o yere sağ ayağınla basmışsın, maazallah solla bassaydın, yerinde donakalacaktın” diye ekliyordu.” (Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 36).

³² “Eczaneye ilaç temini hep kasaba civarından yapılıyor, pek nadiren yabancı ülkeden getirtiliyordu. İlkbahar gelince, birkaç gün önceden tellal bu günlerde otacıların bütün yıl için ilaç toplayacaklarını ilan ediyordu. O yüzden ahalden kendilerine tam destek sağlanması, köpeklerden korunmaları, herhangi bir tarladan, çayırdan, bahçeden veya bağdan ilaç toplamaya

otacılar arasındaki amansız rekabet vb. birçok konuda son derece ilginç bilgi kırıntıları aktarılır. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'nın Rumeli coğrafyasında yer alan sıradan bir kasabada tıbbi bilgilerin düzeyi ve eczacılığın bulunduğu durum hakkında içerdiği birinci el tanıklıklardan dolayı bu kısa hatıratın önemli ve yararlı olduğu kuşku götürmemektedir.

2 “İstanbul’daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane” (“Tsarigradskoto voennomeditsinsko uchilishte”)

1905 yılında Filibe’de yayınlanan bir armağan kitabında yer alan bu kısa kesitte Yosif Lyubenov, 1867-1876 yılları arasında öğrencisi olduğu mekteple ilgili hatırladıklarını kaleme alır. Yazar, mektebin kuruluşu ve misyonu hakkında genel bilgiler verdikten sonra, buradaki eğitim süreciyle ve özellikle Farsça hocasının tuhaf eğitim yöntemiyle ilgili bir anısını anlatır. Daha sonra Bulgar öğrencilere odaklanarak yazının kaleme alındığı yıla kadar bu mektepten mezun olup da vefat edenlerin ve hayatta olanların listelerini kısa notlar eşliğinde sunar. Mektepteki tedrisatla, ders içerikleriyle, muallimlerle vs. ilgili ayrıntılı bilgiler vermesi beklenirken, Dr. Yosif Lyubenov Bulgar öğrencilerin mektep dışı faaliyetlerine odaklanmayı yeğler. 1872’de seçilen ilk Bulgar Ekzarhı Antim I’in Ortaköy’de şaşaalı karşılanmasına, ardından da Fener’deki Bulgar kilisesine kadar büyük bir kalabalık tarafından refakat edilmesine uzun uzadıya yer ayrılır.

3) “Asker Hayatımdan Hatıralar” (“Spomeni ot voenniya mi jivot”)

1907’de küçük bir kitabın birinci bölümünü teşkil eden bu sayfalarda Yosif Lyubenov 1876’da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olduktan sonra askeri hekim sıfatıyla gönderildiği Mostar’daki faaliyetlerine odaklanır. Bu kesitte tıbbi pratik bağlamında yaşadıklarıyla ve karşılaştığı zorluklarla ilgili bilgilerden ziyade Bosna-Hersek’in toplumsal yapısından ve yerli ahalinin hayat tarzından edinilen izlenimler aktarılır. Özellikle de Hersek İsyanından ve Süleyman Paşa’nın ordusuyla, Plevne’deki Osman Paşa’ya yardım götürmek amacıyla Dedeğaç’a hareket etmesinden sonra hastalar ve yaralılar için tahsis edilen vapurla Adriyatik, Ege ve Marmara Denizi güzergâhı takip edilerek İstanbul’a sancılı dönüş

gerek duyduklarında buna engel olunmaması talimatı veriliyordu. Zira otacılar ortak yarar için çaba sarf ediyorlardı. İşte, sırtına iki-üç torba almış, ustamın peşinden yürüyorum. Ağır ağır yürüyor ve herkesin bizi görmesi için çarşının orta yerinden geçiyoruz. Ovada torbalarımızı ebegimci, gül, papatya, gelincik vs. ile dolduruyor ve bu şekilde kışlığımızı ve gerekli özütləri hazırlıyorduk.” (Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 39).

yolculuğu üzerinde durulur; yolda uğranılan yerleşimler (Raguza, Kotor, Korfu, Siros Adası...) hakkında gözlemlere yer verilir. Söz gelimi, Korfu şöyle anlatılır:

Korfu'da vapurun yanaşmasından ve muayyen karantina muayenesinden sonra, otel temsilcileri ellerinde defterlerle geldiler. Defterlerde otellerin tanıtımını yapan çeşitli reklamlar yer alıyordu. Otelde kalan her Türk, otel hakkında Türkçe bir tavsiye yazısı yazmak zorundaydı. Sözgelimi, biri otelin geniş, ala turca, ibrikli memişhaneleri olduğunu yazıyordu. Başkası da otelde Türkçe konuşulduğunu veya domuz eti hazırlanmadığını temin ediyor, harem için kapalı, abdest alınacak ve namaz kılınacak yerlerin olduğunu vs. belirtiyordu. Biz birkaç otel seçtik ve çıktık. Otellere yerleştikten sonra tuttuğumuz 20 faytona 2'er-3'er kişi binerek bütün subaylar ve memurlar şehri dolaştik. Kasaba içinde serbest dolaşmamız sakinleri rahatsız etmiş olacak ki sokak çocukları ışıklı, bazı yerlerde de taşlarla üzerimize yürüdüler. Türk konsolosluğu kenarından da geçtik.

Yunanların Kerkira dedikleri ve İyonya'nın en büyük adalarından olan Korfu'nun o zaman nüfusu 25 bin 230'du; Trieste – İstanbul hattında çok güzel bir şehirdi. O her şeyin bulunduğu, her zevke hitap eden envaiçeşit eğlencelerin sunulduğu 1001 gece şehriydi. Orada arkadaşlarım güzel şarap da buldular, başka şeyler de. Her yer medeniyetti ve medenice soyuyorlardı. Gördüğümüz yerler arasında bahçe ve daha önce İngiliz valisinin kaldığu kral sarayı da vardı. Subaylar bir akşam bir komedyaya temsiline gittiler; komedyada Türklerin alaya alınması üzerine arkadaşlarımız küfürlerle memnuniyetsizliğini dile getirince coşkuya kapılan palikaryalar üzerlerine saldırmışlar, araya polis girmiş.³³

4) “Yemen Hatıratım” (“Moeto vāspominanie ot Emen”)

İlk önce, Bulgar Genelkurmayı'nın yayın organı olan *Voenen Jurnal* (Askeri Mecmua) başlıklı derginin üç sayısında³⁴ dizi olarak yayınlanan seyahat notları ve hatırat niteliği taşıyan metin, 1890'da ayrı bir kitaba dönüştürölür. Bulgar edebiyatında Arap coğrafyasını ve daha somut olarak Yemen'i odağına alarak ayrıntıyla tasvir eden ilk eser olma özelliğini taşıyan hatıratta Yosif Lyubenov, 1877'nin Eylül ayında İstanbul'dan hareketle Mısır ve Kızıldeniz üzerinden Hudeyde'ye ve oradan Sana'ya kadar deniz ve kara yolculuğunu anlatır. Daha sonra, görev yaptığu birkaç yıl boyunca askeri birliğiyle gezdiiği ve dolaştığu yerleri canlandırarak buralarla ilgili adeta arşiv değerini taşıyan bilgiler ve somut veriler sunar. Bunun yanı sıra eserde Yemen'in doğası, tarımı ve bitki örtüsü, yerli Arapların hayat tarzı, geçim kaynakları, ilginç âdetleri ve gelenekleri, yeme ve içme

³³ Lyubenov, *Rumeli'den Yemen'e*, 64.

³⁴ V (Eylül, 429-441), VI.-VII. (Ekim / Kasım, 552-568) ve VIII. (Aralık, 690-703) 1889.

alışkanlıkları, vilayetteki sağlık hizmetleri, endemik hastalıklar vs. gibi onlarca başka konuda detaylar aktarılır, yerleşim tasvirlerine yer verilir. Yer yer eserin dili ve üslubu pürüzlü, cümleler askeri emir misali kısa, ancak yazar samimidir.³⁵ Söz gelimi, vilayetteki sıhhiyenin durumuyla ilgili şunlar notlar edilir:

Yemen’de sıhhiyenin durumu pek memnun edici değil, zira askeri hekimler dışında başka hekim yok, kaldı ki askeri hekimler de yetersizler. Her taburda birer hekim olması gerekse de, sıkça koskoca alayda tek bir hekimin olduğu görülüyordu; hastanelere de ayrı hekimler bakıyorlardı. Yemen’de, sivillerin de tedavi gördüğü altı daimi askeri hastane var, en iyisi de Sana’da. Hastane binası kullanışlı; küçük olmasına rağmen böyle kullanışlı bir binaya Türkiye’nin başka yerinde rastlanacağını hiç sanmam. Hastanenin yanında değirmenli nehir akıyor ki bu Yemen’de nadir bir olaydır. Hastane hep ağaçlar ve bahçelerle çevreli. Öyle ki hastane Yemen’de görebileceğiniz en güzel şey.

Başka bir hastane Menaha’da var. Oraya, tebdili havaya ihtiyacı olan hastalar sevk ediliyorlar. Üçüncü hastane Hudeyde’de ve kamıştan yapılmış. Elli yataklı bu hastane hükümete 10 bin Levaya mal olmuş, ancak bir kibrit bile bunu iki saatte küle çevirebilir. Dördüncü hastane Taiz’de, beşincisi Cidde’de, altıncısı ise Mekke’de bulunuyor. Medine’de de bir hastane vardı sanki. Mekke’deki hekim aynı zamanda şerifin yaveri, dolayısıyla her zaman bu hekim Müslüman oluyor, zira oraya Hıristiyan gidemez. Saydığım hastaneler dışında ara sıra, ordunun sefer düzenlediği yerlere bağlı olarak Taiz, Emran, Damar gibi kasabalarda seyyar hastaneler kuruluyordu.³⁶

Sonuç

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan mezun olan Bulgar öğrenciler askeri hekim sıfatıyla Bosna’dan Suriye’ye, Dobruca’dan Yemen’e, Kırım’dan Cezayir’e kadar engin bir coğrafyada Osmanlı ordusunda hizmet yaparlar. Bazen de (Dr. Hristo Stambolski ve Dr. Georgi Vilkoviç örneğinde olduğu gibi) muallim olarak Osmanlı’daki tıp eğitimine ve tıp biliminin gelişmesine katkı sağlarlar. 1878’den sonra Bulgaristan Emaretine veya Şarki Rumeli Vilayetine dönerek geniş çaplı siyasi, kültürel ve toplumsal faaliyetler yürütürler.

Sayıları onlarca olan Bulgar hekimlerin bazıları mektepte geçirdikleri yıllarla veya daha sonra askeri görev yaptıkları yerlerle ilgili hatıralarını kaleme alırlar. Bunu, daha önceden planlanan bir çerçeve kapsamında, bütünsellik bilinciyle

³⁵ Georgi Nikolov, “Bălgarski voenen lekar – “Moeto văspominanie ot Emen”, *Literaturen svyat*, <https://literaturensviat.com/?p=27149>.

³⁶ Lyubenov, *Rumeli’den Yemen’e*, 100-101.

yapanlar olduğu gibi, sadece kesitlerle yetinen hekimler de olduğu ortaya çıkar. Birinci yaklaşıma en iyi örneğin Dr. Hristo Stambolski'nin olduğu kuşku götürmez. Bin 300 sayfayı aşan kapsamlı hatıratında Kazanlı doğumlu Bulgar hekim kendi hayatını anlatırken, toplumsal süreçlerin ve hadiselerin de izini sürer; mektepteki eğitimle, keza öğrencilik, muallimlik ve hekimlik pratiğinde karşılaştığı tıbbi vakalarla ilgili, kişisel gözleme ve deneyime dayalı eşsiz bilgiler sunar. İkinci yaklaşımı, Hristo Stambolski'den sonraki kuşakta yer alan Dr. Yosif Lyubenov temsil eder. Dr. Lyubenov, baştan sona hayat serüvenini takip edebileceğimiz kapsamlı ve sistematik bir hayat hikâyesi veya hatırat bırakmamıştır, ancak çeşitli yıllarda kesitler halinde kaleme aldığı tanıklıklar bir araya getirildiğinde bir bütünlük oluştuğu görülür.

Yolu bir veya başka şekilde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyle keşişen öteki Bulgar öğrencilerin kaleme aldıkları notların, hatıraların ve değerlendirmelerin Bulgar arşivlerinde araştırılıp ortaya çıkarılması, Osmanlı tıp tarihi çalışmalarına değerli malzeme sunacağı kuşku götürmemektedir.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- ANGELOVA, Milena. “Kogato lekaryat beshe “hekim.” Spomenite na d-r Yosif Lyubenov za lechebnite praktiki v Kyustendil prez 60-te godini na XIX vek”, *Balkanistic Forum*. 2 (2018): 247-262.
- DOBREVA, Margarita. “1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü”, *Osmanlı İstanbul'u II, Bildiriler*, İstanbul, 2014, 361-387.
- KOJUHAROV, B. “D-r Yosif Lyubenov”, *Meditsinski pregled*. 3 (1940).
- LYUBENOV, Yosif. “Meditsinata predi 35 godini v Kyustendil (lichni spomeni)”, *Meditsinski Pregled*, 9/12, (1895): 772-784.
- LYUBENOV, Yosif. *Moeto vāšpominanie ot Emen*. Sofya, 1891.
- LYUBENOV, Yosif. *Spomeni iz voenniya mi život*. Sofya, 1907.
- LYUBENOV, Yosif. *Tsarigradskoto voennomeditsinsko uchilishte*, s. 125-131 // Hristo G. Danov (1855-1905), *Yubileen sbornik*, tom II, Plovdiv, 1905.
- LYUBENOV, Yosif. *Rumeli'den Yemen'e. Bir Osmanlı Bulgar Hekiminin Hatıraları*, Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- MARİNOV, Dimităr. *Spomeni iz moya život ili Moyata biografija*, Sofya, 1992.
- MEVSİM, Hüseyin. “İlk Bulgarca Dergi Liuboslovie İzmir'de Çıktı”, *Toplumsal Tarih*. 225 (2012): 86-90.

- MEVSİM, Hüseyin. “Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesinin (Tsarigradski Vestnik) Yeri”, *XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 6, Ankara: TTK, 2015, 37-51.
- MİHAYLOVA, Ekaterina. “İmperatorskoto voennomeditsinsko uchilishte v Tsarigrad, (Mekteb-i Tibbiye-i Şahane) i negovite bālgarski vāzpitanitsi (1827-1878)”, *Godishnik na Sofyiskaya universitet “Sv. Kliment Ohridski”, İstoričeski fakultet*, tom 101 (2008): 91-121.
- NAÇOV, Nikola. *Novobālgarskata kniga i pečatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 godina*. Sofya, 1921.
- NAÇOV, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentār na bālgarite do 1877 godina*. Sofya: Sbornik na BAN, 1925.
- NAÇOV, Nikola. *Bursa’ya Gidiş ve Dönüş (1879)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- SABEY, Orlin (Orhan Salih). “Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul’unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İstanbul’u III*, Bildiriler, İstanbul, 2015, 163-181.
- STAMBOLSKİ, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anlarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.
- STAMBOLSKİ, Hristo. *Yemen’de Bir Bulgar Hekim (1877-1878)*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- STEFANOV, Vasil. *Bālgarskata meditsina prez Vāzrajdaneto*. Sofya, 1980.

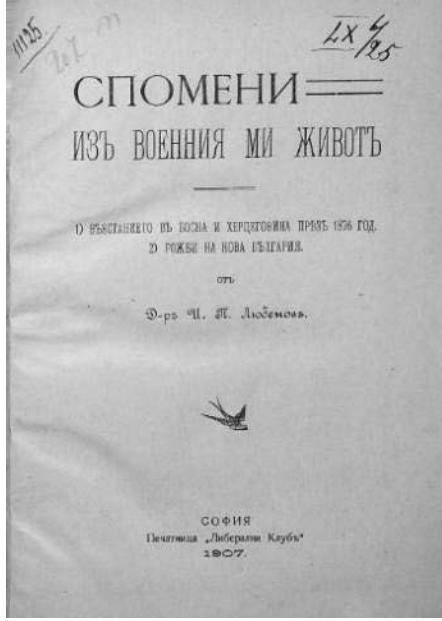
İnternet Kaynağı

<https://literaturesviat.com/?p=27149> Erişim tarihi: 01.02.2023. Nikolov, Georgi. “Bālgarski voenen lekar – “Moeto vāspominanie ot Emen”, *Literaturen slyat*.

EKLER**Ek 1. Resim 1. *Dr. Yosif Lyubenov***

Ek 2.

Resim 2. Dr. Yosif Lyubenov'un Asker Hayatından Hatıralar adlı eserinin iç kapağı.

Ek 3.

Resim 3: Yosif Lyubenov'un Kendi Kendine Hekim Olmak... (1897) başlıklı kitabında düşün nasıl alınması gerektiğini gösteren görsel.

BİR OSMANLI FERİKİ VİTALİS PAŞA'NIN RAPORU

Report of an Ottoman Feriki Vitalis Pasha

Jülide Akyüz ORAT*

Öz

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Balkan coğrafyasında yaşanan siyasi gelişmelerle uğraşmak durumunda kaldı. 1878 Berlin Antlaşması sonrasında adeta yeniden şekillenen coğrafyada Şarki Rumeli Vilayeti kuruldu. Vilayet için ayrı bir nizamname hazırlandı. Avrupalı devletler neredeyse her aşamaya müdahil oldu. Vilayete Vali olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından asıl adı Aleksandr Bogoridi olan Aleko Paşa atanmış, milis ve jandarma komutanı olarak da raporun sahibi Ferik Vitalis Paşa tayin edilmiştir. Söz konusu raporu hazırlayan Vitalis Paşa bölgeye gönderilen ilk Osmanlı ferikidir. Raporun sahibi Vitalis Paşa, Fransa'da otuz sene muharebelerde askerlik yapmış, lisana vakıf bir askerdir. Kendisini bu vasıflarına istinaden Avrupa Komisyonu'nun tercih ettiğini açıkça belirtir. 1878 Kasım-1879 Temmuz arasında bölgede hizmet eden Vitalis Paşa raporunu 1882'de kaleme almış ve ilgili makamlara sunmuştur. Rapor aslında Vitalis Paşa ile yine devletin tayin ettiği vali Aleko Paşa arasında yaşanan hadiselerle odaklanmıştır, hatta Vitalis Paşa açıkça Vali Aleko Paşa'yı vatana ihanetle itham etmektedir. Vitalis Paşa'nın kaleme aldığı rapor aslında arka planında kişiler, olaylar, yaşanan hadiselerle birlikte vilayetin siyasi durumunu da gözler önüne sermektedir. Bu nedenle rapor "kişisel bir mesele"nin kaleme alınmasından ötedir. Söz konusu çalışma raporun tanıtımı noktasında gerek okuyucuya gerekse bu alanla

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, jorat@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6064-6650

ilgilenen araştırmacılara kaynak hizmeti olma mesabesinde bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şarki Rumeli Vilayet, Vitalis Paşa, Aleko Paşa, Bulgaristan, milis.

Abstract

The Ottoman Empire had to deal with the political developments in the Balkan geography in the 19th century. Eastern Rumelia Province was established in the geography that was virtually (almost) reshaped after the Treaty of Berlin in 1878. A separate regulation was prepared for the province and European states were involved in nearly every stage. Aleko Pasha, whose real name is Alexandr Bogoridi, was appointed as the governor by Sultan Abdülhamid II, Lieutenant General Vitalis Pasha the author of the report was appointed as the militia and gendarmerie commander. Vitalis Pasha who prepared this report is the first lieutenant general of Ottoman sent to the region. The author of the report Vitalis Pasha is a soldier who served in combat in France for thirty years and is fluent in the language. He clearly states that the European Commission chose him based on these qualifications. It focuses on the events that took place between the state-appointed governor Aleko Pasha and Vitalis Pash who served in the region between November 1878 and July 1879, even Vitalis Pasha openly accuses the governor Aleko Pasha of treason. In addition to all these, the report also reveals the political situation of the province, along with the incidents, events and people in its background. Therefore, the report is more than just a "personal matter". The study aims to contribute to the presentation of the report by serving as a resource for both the reader and researchers interested in this field.

Key Words: Eastern Rumelia Province, Vitalis Pasha, Aleko Pasha, Bulgaria, militia.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyası her açıdan ok mühim ve vaz geilmez bölgelerinden birisidir. Bu coğrafyanın Osmanlı Devleti'nden ayrılma süreci ok sancılı, sıkıntılı ve Avrupalı devletlerin müdahaleleri sayesinde yaşanmıştır. Şarki Rumeli Vilayeti de hem bu coğrafyada hem de Osmanlı devletinden ayrılma noktasında benzer süreçten geçmiştir. Bu sürece katkı

sunacağını düşündüğümüz ve yaşananlara ışık tutacak mahiyetteki söz konusu rapor Osmanlı Arşivi'nde Şura-yı Devlet tasnifinde yer almaktadır¹. Osmanlıca olan kısım bittikten sonra arkasında Fransızca yazılmış metin yer almaktadır. Metin içerisinde ve tasnifte yer alan tarih C. 6. 1299/25 Nisan 1882'dir. Rapor genel itibarıyla iyi durumdadır, arkasındaki Fransızca kısma sonradan rakamlar verilmiştir. Fransızca kısım daha fazla yıpranmış durumdadır.

Rapor Vitalis Paşa tarafından hazırlanmış, devletin ilgili bürolarında tercümesi yapılmıştır. Raporu kaleme alan kişi hakkında hem kendi yazdıklarından hem de arşivlerimizde kayıtlı evraklardan az da olsa bilgi edinmek mümkün oldu. Vitalis Paşa kendi hakkında verdiği bilgilere göre 1878 Teşrin-i sani evvili/Kasım başlarında Filibe'ye gitmiştir. 1879 Temmuz ortalarında görevinden azline dair tahrirat gönderilmiş², Ağustos ortalarında ise kendisine rütbesine uygun maaş tahsisi yapılmıştır.³ Resmi kayıtlar haricinde Vitalis Paşa, kendisinin Fransa'da otuz sene muharebelerde bulunup askerlik tahsil ettiğini, beş sene de muallim sıfatıyla Osmanlı ordusunda bulunduğunu belirtir. Kendisinin seçilmesine sebep olan özelliklerinden biri "lisan" bilmesidir. Bu avantajı nedeniyle Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin askeri kumandanlığına her ecnebi zabıttenden fazlasıyla hakkı olduğuna inanarak Filibe'ye gittiğinden bahsetmektedir. Mahir Aydın, çalışmasında Şarki Rumeli Vilayeti'nin milis ve jandarma kumandanı olarak görev yapan ilk subayın Vitalis Paşa olduğunu belirtir.⁴

Osmanlı döneminde jandarma teşkilatı Zabıttıye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte ortaya çıktı. 16 Şubat 1846 tarihinde Zabıttıye Müşirliği oluşturulduktan sonra zabıttıye işlerine bakmak için müşirliğe bağlı olarak Rumeli ve Anadolu'da piyade ve süvari zabıttıye alayları teşkil edildi. Bugünkü jandarma ve polis teşkilatının görevlerini ifa eden jandarma dairesi ihtiyaca ve şartlara binaen çeşitli birimlere devredildi, değişikliğe uğradı. II. Abdülhamid saltanatı ve sonrasında ise gelişimini tamamladı. II. Abdülhamid döneminde 1904 yılında yapılan düzenlemelere kadar Umum Jandarma Dairesi kumandanlığını üstlenenlerden birisi de Ferik Vitalis'tir.⁵

Rapor, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yaşadıkları ile örtüşmektedir. Raporda geçen isimler, mahaller, olaylar, gazeteler, vilayet nizamnamesi, meydana gelen hadiseler vb. bu alana ilgi duyanların aşinalığından

¹ Şura-yı Devlet, Ş.D, 2427/27.

² Hariciye Nezareti Tercüme Odası, HR. TO, 380/15.

³ HR. TO, 205/68.

⁴ Mahir Aydın, *Şarık Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 131-132.

⁵ Zekeriyâ Türkmen, "Jandarma", TDV İA, Ankara 2020, Ek-1. 689-691.

kaçmayacaktır. Bu nedenlerle öncelikle yaşanan hadiseleri kısaca hatırlamak gereklidir.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlar’da büyük bir Bulgaristan kurulmuş, fakat bu duruma özellikle İngiltere ve Avusturya’nın muhalefet etmesi nedeniyle Berlin Kongresi’nde Ayastefanos Antlaşması tadil edilmişti. 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması ile Şarki Rumeli Vilayeti iç işlerinde serbest, fakat askeri ve siyasi yönlerden Osmanlı idaresine bağlı bir vilayet haline getirilmiştir. Vilayet Avrupa Devletleri’nin kabulü ve Osmanlı Devleti’nin onayı ile bir Hıristiyan vali tarafından beş yıllığına yönetilecekti.⁶ Bölgenin asayiş vilayet halkının ahalisinin mezhep farkı dikkate alınarak, subayları padişah tarafından tayin olunan milli askerler tarafından sağlanacaktı. Osmanlı askeri vilayetin uğrayacağı her hangi bir iç veya dış saldırı söz konusu olursa vali tarafından davet edilecekti.⁷

Vilayetin teşkilatına ait hususlar Babıalı ile ortak çalışan bir Avrupa komisyonu tarafından tespit edilmiştir. Komisyon, 30 Eylül 1878’de çalışmalarına başlamış ve 495 esas ve 637 ilave maddeden meydana gelen “Dahili Nizamname”sini hazırlamıştır. Bu nizamname 15 Mayıs 1879 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından bir fermanla ilan olunmuş ve valiliğe Aleko Paşa tayin edilmiştir.⁸

Ferik Vitalis Paşa tarafından hazırlanan raporda adı çokça geçen vali Aleko Paşa’dır. Asıl adı Aleksandr Bogoridi olan vali, Sultan II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde devlet hizmetinde bulunmuş Stefan Bogoridi’nin üçüncü oğlu olup, eğitimini Paris’te tamamlamıştır.⁹ İstanbul Kuruçeşme’de 1823 tarihinde dünyaya gelmiştir. 27 Şubat 1867 tarihinde 6.000 kuruş maaş ile Meclis-i vala azalığına tayin olunan ve bu memuriyette iken, 1 Ocak 1868 tarihinde ikinci rütbe Mecidi nişanı ile taltif edilmiş, 23 Haziran 1876 tarihinde de vezaret rütbesi ile Viyana Sefareti’ne tayin olunmuştur. 15 Mayıs 1879 tarihli bir ferman ile Şarki Rumeli Vilayeti valiliği tevcih edilmiştir.¹⁰

Aleko Paşa ile Vitalis Paşa’nın birbirleriyle pek anlaşmadığı rapordan anlaşılmaktadır. Vitalis Paşa 1878 Kasım-1879 Temmuz arasında görev yapmıştır.

⁶ Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, TDVİA/5, Ankara 1992, s. 516-517.

⁷ Cenk Reyhan - Serap Sert, “Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu”, TAD, C.40/S.70, 2021, 407-447.

⁸ Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, 32-113.

⁹ Leman Ergenç, “Babıalı’da Bulgar Asıllı Bir Diplomat”, Belleten, Nisan 1998, C 62/S 233, 65-74.

¹⁰ Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, 41-42.

Kendisi jandarma kumandanı olarak hizmet etmiş ve Aleko Paşa ile de bu münasebetle ilişki kurmuştur. Raporun tarihi Nisan 1882'dir, yani üç sene sonra böyle bir rapor tanzim etmiştir. Bunun nedeni olarak ikili arasındaki hoşnutsuzluk olmakla beraber arşiv belgelerinden Vitalis Paşa'nın 1880'de; "*Aleko Paşayı zât-ı hazret-i şevket-me'ab padişahiye hükümet-i seniyyeye ihanetle itham ediyorum. Eğer bu itham muzırradan sıhhat ise Aleko Paşa hakkında kanunen mücazat-ı lazıme tertib edilmelidir, değil ise bendeniz te'dib olunmalıyım.*" şeklinde vatana ihanetle ithama varan şikayeti söz konusudur.¹¹ Bu şikayete binaen mebzul miktarda evrak üretilmiştir. Rapordan zaten ikili arasındaki ilişkinin hiç de iyi olmadığı, Vitalis Paşa'nın vali olarak görev yapan Aleko Paşa'nın çeşitli hile ve entrikalarından bahsettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Rapordan Bazı Örnek Konular

Vitalis Paşa ile Aleko Paşa arasında daha sonra mahkemeye taşınan bir süreç söz konusudur. Bu nedenle Ferik Vitalis kaleme aldığı raporunda Aleko Paşa'nın hem kendisi hem de devlet aleyhine yaptığını düşündüğü olumsuz davranışlardan sürekli dem vurmıştır. Tanıtımı amaçlanan raporda iki Osmanlı bürokratu arasındaki ilişkinin seyri haricinde raporda anlatılan hadiseler aslında dönemi gözler önüne serer vaziyettedir.

İlk olarak askeri açıdan rapor yabancı devletlerin duruma müdahalelerini ortaya koymaktadır. Vitalis Paşa ilk olarak üç kısımdan oluşan askeri tertibatla ilgili bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnamenin tetkiki İngiliz ve Fransız elçiliklerinin ateşe militerlerine havale edilmiş fakat jandarma taburu konusundaki karara General İstolipy'e muhalefet ederek "droçin" adı verilen daima silahlı bir grup asker oluşturmuştur. Jimnastik cemiyetlerinin droçin askerine ilave olunmasıyla birlikte eyalette on iki bin kadar asker mevcudu söz konusudur. Raporda jimnastik cemiyetlerinin Ruslar tarafından kurulduğu ve milis yerine hizmet ettiği belirtilmektedir. Droçin-milis-jimnastik cemiyeti üyelerinin aslında Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulduğu açıktır. Askeri komisyon Vitalis Paşa'nın varlığından rahatsız olduğundan paşa İstanbul'da iken yokluğunda bazı yeni kararlar almıştır. Alınan kararlardan biri Vitalis Paşa'nın harp erkânını seçmek ve sıkıntılı gördüğü adamları çıkarmak salahiyetini kaybetmesidir.

Martın dördüncü günü Ferik Vitalis'e jandarma başkumandanlığına atanması hakkında bir ferman gönderilmiş ve arkasından bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Ruslar fermana milise dair açıklık bulunmadığı bahanesiyle Keysakof adlı bir Bulgarı milis başkumandanı tayin etmek ve Vitalis Paşa'yı onun emri altına almak

¹¹ HR TO, 466/44.

istemişlerdir. Paşa, buna şiddetle itiraz etmiş, gönderilen fermanı göstererek padişahın başka bir padişah tanımadığını söylemiştir. Rus general İstolipiye bir kaç gün sonra fermanı asla tanımamakla birlikte jandarmanın tanziminde ferike yardım etmek için kumandanlığa kendisi tarafından atandığını, askere bunu bizzat Vitalis Paşa'nın takdim etmesini aksi taktirde askerinin süngüsü ile karşılaşacağını belirtmiştir. General İstolipiye buna dair bir arzuhal yazıp imza için göndermişse de padişahın şanını lekelememek için Vitalis imzalamamış, kendisini tehdit eden süngülerden korkmadığını zabıt vasıtasıyla bildirmiştir. Rus generalin bu hadsizliği ileriye taşıdığı anlaşılmaktadır şöyle ki; Tatarpazarcık tarafında bulunan Rum ve İslam köylerine Bulgar jandarmaları göndererek gençleri zorla milis yapmak istemiştir. Bundaki amacı bir ihtilal çıkararak Rus askerinin kalmasını uzatmak, Keysakof'u ihtilali bastırabilecek kişi diyerek kumandan tayin etmektir. Rusların bu hamlesi bölgedeki Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamış, buna razı olmaktansa silaha sarılmayı tercih edeceklerini söyleyince Ferik Vitalis imam ve muhtarlara istenileni yapmalarını nasihat etmiş, kumandayı ele aldığı anda kura usulü ile zorla alınanları kurtaracağını taahhüt ederek olayların büyümesini engellemiştir.

Fakat özellikle Rusların bu konudaki ısrarı devam etmiştir. Rus General; Vitalis Paşa'nın dağlı İslamlara kumanda etmek için Edirne Valisi Rauf Paşa'dan Osmanlı zabiti talep ettiğini, Rumlardan ve İslamlardan toplanan adamlarla Rus askeri çekildikten sonra Bulgarlara hücum edeceği mealinde iddiaları yaymıştır. Bu şayialar neticesinde Filibe ve havalisindeki Bulgarlar endişelenerek Bulgar mektebi yakınlarında buluşmuşlar, bu gruba Keysakof ile kardeşi İskarof kumanda etmişlerdir. Hadiselerin büyümesi üzerine Vitalis Paşa ahali ve Bulgar ruhbanı huzurunda General İstolipiye ile yüzleşmiş, Generalin yaptığı entrikaları halka bizzat kendisi anlatmıştır. Rusların Bulgarları kıskırtmak, Müslümanlar ile gayrimüslim halkı karşı karşıya getirmek, Bulgarları el altından idare etmek ve kendi âli menfaatlerini korumak istedikleri açıkça anlaşılmaktadır.

Vitalis Paşa'nın ahali arasında çıkmasından imtina ettiği hadise Deli Kamçık bölgesinde cereyan etmiştir. Gerçi Paşa bu hadisenin kendisini Filibe'den uzaklaştırmak isteyen vali ve avanesi tarafından çıkarıldığını bilmektedir. Güya bir ihtilal çıkartılacak, isyan eden Müslüman köylüleri tedip için Ferik Vitalis gidecektir. Gerçekten de isyan çıkmış, demiryolu ile bölgeye giden Ferik'e bunun kendisine yönelik bir leke olduğu komisyon azası tarafından zaten söylenmiştir. Dağlı İslamlarla milis askerleri arasında zuhur eden hadise; Ahyolu Müdürü Barkalof'un iki adamının iki Müslümanı dayak ile öldürmesiyle çıkmıştır. Bunu İngiliz ve Avusturya konsolosları dahi teyit etmiştir. Hadiseye ilaveten öldürülen Müslümanların hemşehrileri bu durumu şikayete geldiklerinde Ahyolu zabıta müdür jandarma göndererek tutuklatmış ve bunlar dahi öldürülmüştür. Olaylara

vakıf olan Vitalis Paşa Burgaz, Aydos ve Karınabad Müslümanlarına, imam ve muhtarlarına Padişahın fermanını okumuş, Padişahın himayesinin daima üzerlerinden eksik olmayacağını, sakin ve sabırlı olmalarını tembih etmiştir.

Uzun süren savaşlar sonucunda yeniden şekillenen coğrafyada toplumsal olayları hareketlendirecek olayların bazılarının kasıtlı olması kaçınılmazdır. Bu tür taciz hareketlerinin memurlar, askerler tarafından tetiklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Vitalis Paşa'nın yerinde gözü olan Keysakof nihayet uzaklaştırıldığında yerinde kalan Yüzbaşı Blok emrindeki askere para dağıtıp İslamların başından feslerini aldırır ve onları dövdürtürmüş. Müslümanlar için bir giyim tarzı/tercihi olmakla birlikte “fes” giyinmek siyasi bir mesaj olarak da algılanmaktadır. Siyasi mesaj noktasında ise Vali Aleko Paşa etrafında yaşanan olaydan bahsetmek gerekir. İlginç olan bu hadisenin mahalli matbuatta kendine yer bulmasıdır. Aleko Paşa tedbir olarak gecelik torbasında bir Bulgar kalpağı buldurduymuş. Gerçi Vitalis Paşa, Aleko Paşa'yı İstanbul'dan hareket etmeden önce de fesli muhakkar bir şey olarak gördüğü noktasında eleştirmektedir. Valiyi getiren özel katarın geldiği Rus memurlarına haber verildiğinde General İstolipiye asayiş nedeniyle valiye fes ile şehre girmesinin bazı hakaretlere neden olacağını, şapka takmasının daha uygun görüneceği nasihatını verdiği için Vitalis Paşa'ya bahsetmişse de Vali ne fes ne de şapka takmış yerine Bulgar kapağını tercih etmiştir. Bu duruma hem Vitalis Paşa hem de General İstolipiye şaşırmış hatta general deyim yerindeyse dalga geçmiştir.

Vali Aleko Paşa'nın tertip ettiği bir diğer menfi olay neredeyse bir nümayiş hareketine dönüşmüştür. Bu Bulgar bayrağı yerine Osmanlı bayrağının çekilmesi hadisesidir. Aleko Paşa'nın Filibe'ye görev nedeniyle gelmesi etrafında bir takım Osmanlı Devleti aleyhdarı kişilerin toplanmasını da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri yukarıda da bahsedilen Keyskarof ve diğeri kardeşi İskarof'tur. Babıalı Bulgar bayrağının indirilerek yerine Osmanlı bayrağı çekilmesini Validen talep edilmiş, Aleko Paşa kabul etmiş gibi davranmışsa da alttan alta buna mani olacak entrikalar peşinde koşmuştur. Vitalis Paşa; Bulgar bayrağının bir bez parçası görünümünde olduğunu, hava şartları nedeniyle neredeyse tamamen parçalanacağını ve kimsenin buna dikkat etmezken birden bire önem kazandığını belirtir. Aleko Paşa, Padişahın fermanının okunacağını ve Hükümet Konağı'na Osmanlı bayrağı çekilmesi gerektiğini fakat durumun biraz nazık olduğunu çağırıldığı Vitalis Paşa'ya huzursuz şekilde ifade etmiştir. Bunun bir plan olduğunu anlayan Vitalis Paşa, bir sorun çıkarsa gerekli tedbirleri alacağını bildirmişse de baltalı adamların bayrak direğini keseceği şeklinde şayialar dolaşmaya başlamış, bayrağın indirilmesine karşı çıkan bir grup tarafından nümayiş tertip edilmiş, bir başka Bulgar bayrağı çekilmesi için bir kaç kişiye talimat verilmiş, konağa saldırı endişesiyle güvenlik tertibatı alınmıştır. Tüm bu olumsuzluklarda bayrağın

indirilmesinden Vitalis sorumlu tutularak Vali Aleko Paşa'ya şikayet edilmiş, Vali güya bi-habermiş gibi yaşananlar nedeniyle çok üzgün olduğunu, bayrak indirilmezse istifa edeceğini mahirane oynamıştır. Bu bayrak hadisesinde Vali Aleko Paşa, İskarof'u Adliye Müfettişi olarak hem devlete hem de ahaliye kabul ettirmek için de böyle bir yola tevessül etmiştir. İlk olarak bu yaşananlara ilaveten Vali Aleko Paşa bayrağın çekilmemesine dair emir vermiş, Vitalis bunun nedenini sorduğunda Avrupa Komisyonu'nun buna engel olduğunu söylemiştir. Vitalis durumun elbette böyle olmadığını, Aleko Paşa Avrupa Komisyonu'ndan görüş sorduğunda kendisine “Vali sizsiniz siz bilirsiniz” meailinde cevap alınca buna istinaden bayrağın çekilmemesini emr ettiğini anlamıştır. Vitalis Paşa durumu fark ettikten sonra Aleko Paşa ile şiddetli bir tartışma yaşamış, Aleko Paşa'ya hitaben “Padişahın sancağ-ı şerifini çamura attığı” şeklinde konuşmuştur.

Osmanlı Padişahının doğum günü “yevm-i veladet” nedeniyle yaşananları da zikretmeden geçmemek lazım. Padişahın doğum gününden bir gün önce Aleko Paşa yirmi bir pare top atılmasını isteyince Vitalis Paşa bu vesile ile askere bir resmi geçit yaptırmanın münasip olduğunu ifade etmiş fakat vali kabul etmemiştir. Ferik, Valiyi ikna etmek için iki Bulgar zabiti göndermiş geri döndüklerinde kahkahalarla gülererek “valinin resmi geçit icrası istemek şöyle dursun topların sesi az çıksın diye az barut kullanılsın” şeklinde tavsiye verdiğini söylemişlerdir. Israrından vaz geçmeyen Ferik Konak meydanında her piyade ve süvari bölüğünden bir miktar asker ve mızıkacının toplanması emrini vermiş ve geçit törenini kendisinin yaptıracağını bildirmiştir. Vitalis Paşa'nın beklediği fırsat Aleko Paşa'nın Değirmendere'den dönüşü olmuştur. Vali'nin dönüşünde yirmi bir pare top atılmış, Vali bunun nedenini sorduğunda Padişahın doğum günü için droçin bölüklerinden gelen bir heyet olduğunu, resmi geçit için askerin hazır olduğunu söyleyince itiraz edemeden tören yapılmıştır. Hatta bir grup ile birlikte Valinin huzuruna çıkarak Padişahın doğum günü tebrik edilmiş, Vali bunu istemeyerek de olsa kabul etmiştir.

Bu doğum günü töreni Vitalis Paşa için daha sonra menfi bir durum yaratmıştır. Şöyle ki tüm asker bu nedenle bir ziyafet tertip ederek feriki de davet etmişler, karşılıklı teşekkür edilmiştir. Vitalis Paşa Padişahın doğum günü vesilesi ile düzenlenen bu ziyafeti Fliyişol Gazetesi Müdürü ile paylaşmış, gazete ertesi günkü nüshasında bununla ilgili bir yazı yayımlamıştır. İşte bu yazıdan sonra gazeteye bir mektup gönderilerek durum protesto edilmiş, bir takım söylentiler vuku bulmuştur. Durumun neden kaynaklandığını anlamak isteyen Vitalis Paşa, erkan-ı harb yüzbaşısından gerçeği öğrenmiştir. İddiaya göre Vitalis Paşa Padişahın doğum günü için değil droçin kumandanı Kohneson'un doğum gününü kutlamak için davet olunmuştur. Vitalis Paşa'nın Vali Aleko Paşa'yı

istemeyerek de olsa kutlamak zorunda bıraktığı bu vaziyetin bir karşılığı başarıyla tertip edilmiştir.

Bu kısa fakat, siyasi ve askeri örneklem üzerinden yapılan vurgulardan sonra aşağıda raporun transkripti yer almaktadır.

“Rumili-i şarki milis ve jandarma kumandanı sabık saadetlü Vitalis Paşa tarafından takdim kılınan raporun tercümesidir.

Bab-ı Ali nezaret-i celile-i hariciyye tercüme odası

Fransa’da otuz sene müddet-i muharebelerde bulunarak askerliği tahsil ettiğim ve beş sene müddet muallim sıfatıyla ordu-yı hümayunda bulunduğum gibi lisan-ı memlekete dahi vakıf olduğum cihetle Rumili-i Şarkinin askeri kumandanlığına mülazemete her ecnebi zabıtinden ziyade hakkım olduğu itikadıyla 1878 senesi teşrin-i sani evailinde Filibeye girdim. Ve Avrupa komisyonu ekseriyet- ara ile beni intihab eylediğinden tertibat-ı askeriyye dair üç fasıl üzerine muhtasar bir nizamname kaleme aldım.

Der-saadetdeki İngiltere ve Fransa sefaretlerinin ateşe militerlerine bu nizamnamenin tedkiki komisyon tarafından havale olunduğunda muma ileyhuma jandarma ile muallimin taburuna müteallık fasıllarını tamamıyla kabul etdiler. Lakin Ceneral İstipoliye milis faslında muhalefet göstererek “droçin” denilen daima silah altında durur bir nev askeri ifa eyledi. Bununla beraber ceneral-i muma ileyh yaptığım nizamnameden istifade ile cimnastik cemiyetlerini dahi ihdas eylediğimden bunlar droçin askerine ilave olununca takriben oniki bin silah bi-dest asker peyda olmuşdur ki eyaletin bu kadar askeri idare etmesi muhaldir.

Komisyon-ı askeri meclisinde bir defa bulunduktan sonra Ceneral İstipoliye bana der-saadete gidüb familyamı getirmeliğim için pek ısrar etdi. Ve avdet eder etmez kumandanlığı ele alacağımı dahi temin eyledi. Muma ileyhin beni acele der-saadete göndermesi nizamnamemi ben yoğiken komisyona tedkik ve müzakere ettirmek için olduğunu anladım. Şayet azl edilecek olur isem tazminat ahzına hakkım olmasını şart-ı ittihaz ile Rumili-i Şarkıdaki mevkiimi kuvvetleştirmesini Mösyö Furi’ye havale ile der-saadete avdet eyledim. Komisyon-ı askeri kaleme aldığım nizamname layihasının bil-cümle maddelerini müzakerat vakıyasında esas ittihaz etmişiken ber-muktezası kadar Fransa birinci murahhası Baron “Dorinig”in ilerüde duçar olacağım müşkilat-ı na-mütenahiyeyi mukteza-yı hasefatı üzere teferrüs ederek mevkiimi temin için yazmış olduğu altıncı ve yedinci bezl tayy olunarak yerine bir şey konulmayacağından bu sebeble erkan-ı harbi kendim intihab etmek hakkını ve hatta işime gelmeyen adamları çıkarmak salahiyetini gaib etdim. Mevkiimin şu zaafiyeti ya Aleko Paşa tarafdarının su-i

adide ile teklif ettikleri gibi beni itimad-ı mülükanelerine layık gören hükümdar-ı meali-i şîara hıyanet ederek paşa-yı müşarun ileyhle müttefik olmak veyahud vazifemi ifa yolunda kendi menfaatimi feda eylemek şıklarından birinin ihtiyarını icab ettiğinde bir saniye dahi tereddüd etmeksizin şikk-ı aheri ihtiyar eyledim. Gelelim vukuata Martın dördüncü günü jandarma başkumandanlığına nasbımı mübeyyin sadır olan ferman-ı aliyi aldım. Ruslar fermana milise dair bir sarahat olmamasından istifade ile Keysakof namında bir Bulgarı milis baş kumandanlığına nasb etmeğe ve beni onun emri altında bulundurmağa çalışıyorlar. Ve bu maksada mebni jandarmanın tanzimine beda ve mübaşeret etmekden beni men eyliyorlar. Lakin ika eyledikleri mevakiye bakmayub ifa-yı vazifeye müsaraaat eylediğimde Ceneral İstolipiye bundan dolayı beni nahita etdirse de kendüsüne hamil olduğum fermanı gösterüb beni kumandan nasb iden padişahdan gayrı bir padişah tanımadığımı söyledim. Ve birkaç gün sonra ceneral-i muma ileyh beni çağırub fermanımı asla tanımayacağını ve fakat jandarmanın tanziminde bana muavenet etmek istediğinden beni kumandanlığa biz-zat kendüsü nasb idüb askere dahi kendüsü takdim itmesi lazım geleceğini ve aksi takdirde askerinin bana süngü çekeceğini söyledi. Ve bu musahebet mealinde bir istidaname yazub li-ecli'l-imza bana gönderdi. Lakin şan-ı padişahiye ihlal eden böyle bir istidanameyi imza etmeyeceğimi ve tehdid makamında söylediği süngülerden korkmayacağımı istidanameyi getüren zabıt vasıtasıyla muma ileyhe bildirdim. Onun üzerine ceneral işi başka yola dökdü. Ve Tatarpazarcık tarafında bulunan Rum ve İslam köylerine gençleri cebren milis sınıfına idhal etmek için bir takım Bulgar jandarmaları gönderdi ve bundan maksadı bir ihtilal çıkarub Rusya askerinin temdid-i ikametine ve Keysakofu ihtilali teskin edebilecek odur deyu kumandan nasbına bir bahane ve vesile bulmaktan ibaret olduğunu anladığımda kendi gençlerini öyle cebren milis edilmek istenilmesinden dolayı bana şikayete gelen ve buna razı olmaktan ise silaha sarılmağı tercih edeceklerini söyleyen imam ve muhtarlara istenilen adamları derhal vermelerini nasihat ve kumandanlığı elime aldığım gibi kura usulünce hareketle cebren alınan adamları kurtaracağımı taahhüd eyledim. Ceneral İstolipiye bu hususda dahi nail-i meram olamayınca güya dağlı İslamlara kumanda etmek için Edirne valisi Rauf Paşa hazretlerinden Osmanlı zabiti taleb etmişim ve güya Rumlardan ve İslamlardan topladığım adamlar Rusya askeri çekildikten sonra Bulgarlara hücum edecekler imiş gibi bir takım lahika? neşr ettirmiştir. Bunun üzerine Filibe ve havalisi Bulgarları beyninde heyecan hasıl olarak bütün gece yüzlerce adam Bulgar mektebi kurbunda birleşürler idi. Ve bu cemiyetlere milis kumandanı Keysakof ile muharebeden evvel Todoraki çorbacı tesmiye olunan karındaşı İskarof riyaset eder idi. Lakin benim de bu cemiyetlerde Bulgarlardan casuslarım bulunduğundan bunlara benim aleyhimde sairlerden ziyade bulunmalarını ve esbab-ı hareketimi halkın önünde beyan etmek için benim Ceneral İstolipiye ile

Bulgar ruhbanı huzuruna davet olunmaktığımlı teklif etmelerini tenbih eyledim. Memul etdiğim netice hasıl olarak cemiyet beni kendi huzuruna davet etmeğe karar verdi. Davet olundum. Ceneral İstolipiye dahi cemiyetde hazır idi. Bulgar rahibi Panaratos ayağa kalkub bana hitaben siz İslamları ve Rumları milis nasıl idhal idiyorsunuz siz Pazarcık tarafındaki dağluları kıyam itdirmek için Rauf Paşa'dan Osmanlu zabitleri nasıl istediniz suallerini irad edince hemen ben doğrudan doğruya Ceneral İstolipiyeye hitab iderek “etdiğim muhalefete bakmayarak Rumları ve Türkleri cebren askere idhal eden siz değil misiniz ve güya ahali-i İslamiyeyi teskin bahanesiyle Pazarcık dağlarına Osmanlu zabitleri gönderilmesini Çerenolif vasıtasıyla talep eden yine siz değil misiniz hele cesaret et de aksini söyle” dedim. Böyle bir sual vuku bulacağını memul etmeyen İstolipiye “evet ben yalnız iki zabıt istedim ve Berlin muahedesine tevfiğ-i hareket için İslam ve Rumlardan askere ancak birkaç kişi yazdım” cevabını verdi. Orada bulunanların cümlesi mahcub oldular. Bulgar rahibi bana Rumca olarak ben bundan bir şey anlayamıyorum rica ederim yarın bana geliniz de konuşalım dedi. Havluda bekleyen halka bu söylediğim şeyleri gidib tebliğ etmesini ekserhadan rica etdimse de itiraz eylediğünden biz-zat gidüb bütün şu entrikaları halka tefhim eyledim.

Çar tarafından gönderilen Ceneral Obroçof der-saadete gider iken bu karışıklıklardan haber aldığıında Filibeye avdet eyledi. Tekrar konağa davet olundum ve söylediklerimi Obroçofun ve mebusan-ı ahalinin önünde tekrar söyledim. Muma ileyh Rusya memurlarının evamir-i katiyye-i imparatoru hilafında ika etdikleri mevanie vakıf olunca içlerinden lüzumu mıkdar zabıt intihab etmek üzere bana bir esami defteri verdi. Ve Bulgarları Berlin Muahedesi hilafında hareket etdikleri için eyü bir takdir etdikden sonra müfarakat eyledi. Ma haza gider gitmez evvelki muhalefet kendüsünün bilmeyerek intihab ettiği zabitlerin bazıı tarafından daha ziyade icra olunmağa başlandı. Bu zabitlerin cümlesi Pan-islavizm taraftarı idi. Ben bu müşkilatla uğraşur iken Ceneral İstolipiye ve Konsolos Çeretelof ve Ceneralin katibi Nekderodofun Aleko Paşayı kendülerine celb itmek ve fermanın ibarat-ı mühimmesinden istifade ile Keysakofu milis baş kumandanlığına tayin etdirmek için der-saadete gideceklerini haber aldım. Onların bindükleri temür yol ile İstanbula ben de gitdim. Ve vasıl olduğum ahşam Sadrazam Hayreddin ve Hariciye nazır Kara Todori Paşalar hazeratını görüb eyaletin bil-cümle kuvve-i askeriyelerinin baş kumandanlığını uhdeme tevcih eden ve mukaddema dahi vaad olunmuş olan fermanın ita olunmasını rica etdim. O ahşam Rusya sefarethanesinde Aleko Paşaya ziyafet verilecek ve ziyafetde Filibeyi karışdıranların cümlesi hazır bulunacak idi. Kara Todori Paşa taamdan birkaç saat evvel beni Aleko Paşaya tayinim hususunda muvafakatini istihsal etmek üzere gönderdi. Aleko Paşa

kendüsünden beklenen şeyi daha bilmediği hasebiyle kendi indinde hiç kimseyi mürecceh tutmadığından bu memuriyet-i mutenaya tayin olunmaklığımdan memnun olduğu cevabını verdi. Heman hariciye nazırının nezdine gittim. Ve Aleko Paşanın muvafakatını söyledim. Müşarun ileyh ferman-ı katiyi yedime teslim ettiği zaman Aleko Paşaya dahi muvafakat-ı vakiasına mebni Vitalis Paşanın asakir-i eyalete kumandan nasbını mübeyyin olub hayli vakitten berü taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden imza olunmuş olan fermanın kendüsüne teslim olduğunu müşar bir mektub yazmışdım. Bu mektubu getüren adam kendüsünü konağında bulmayacağından Rusya sefarethanesine gidüb teslim eylemiştir. Taamdan sonra Aleko Paşaya benim yerime Keysakofu tayin etmesini söylediler ise de ne faide ki iş işden geçmiş idi. Müşarün ileyh hakkımda işte bu dakikadan itibaren izhar-ı kin ve adavete başlamıştır.

Fasl-ı sani

Bu fasılda bir müddet matbuat-ı mahalliyeyi işgal iden tuhaf bir vakadan bahs edeceğim. Bu da fes vakasıdır. Aleko Paşanın ihtiyat olarak gecelik torbasına bir Bulgar kalpağı koymuş olmasına bakılır ise fes kendi indinde der-saadetden hareket etmezden evvel dahi muhakkar bir şey imiş. Müşarün ileyhi getüren katar-ı mahsusun vusulü Rusya memurlarına haber verildiğinde muhafaza-i asayiş-i mahalliyeye dair Petersburgdan talimat-ı ekide almış olan Ceneral İstolipye Aleko Paşa fes ile girer ise bazı erazilin hakaret etmesi melhuz olacağından memlekete şabka ile girmeyi kendüne nasihat eder ise eyü olacağını bana söylemişti. Ve bu şabkayı dahi katibi Nekledorof götürecekti. Müşarün ileyhın oturduğu vagona girdiğimde kendüsünü İstolipyenin söylediği bir şabka ile göreceğim deriken bir kalpak ile gördüğüme pek taaccüb eyledim. Sonradan işitdimki Ruslar dahi buna benim kadar taaccüb itmışler. Bir gün İslimyede İstolipye gülererek şu tabirle “meğer Rumili prensinin tacı mahud torbada eski pantoflarla beraber duruyor imiş” dedi sonra bana hitaben “sizin Aleko ne halt ediyor yalnız ben ona memlekete gider iken bir şabka giysün demiş idim bak bir kere şuna geceleri bile o pis Bulgar kalpağı ile yatıyormuş adama zahmet veriyor bu eşek çok koşuyor” deyu ilave-i makal eyledi.

Aleko Paşa Filibeye muvasalat eder itmez etrafını Keysakof ile karındaşı İskorof yahud Todoraki çorbacı aldılar. Keysakof kumandanlıktan el çekmiş iken Filibede mahzan entrika için oturur idi. Vali paşa muvasalatdan birkaç gün sonra beni çağırtdı. Yarın ferman-ı ali kıraat olunacak Osmanlı bayrağını konağın üzerine çekmek lazım gelecek lakinbu olamaz karışıklık zuhur ider... değil mi dedi. Bunda bir hile olduğunu yüzünden anladım ve kendüsüne nasıl karışıklık çıkacak bilmiyorum siz heman emir verin sonrası benim bileceğim şeydir cevabını

verdim. Onun üzerine ertesi gün bayrağı çekmek emrini canı sıkılarak verdi. Haneme avdet eylediğimde bayrağın ertesi gün saat beşde hükümet konağına çekilmesi için ittihaz olunması lazım gelen tedabire dair zabıta müdirine talimat verdim merkum baltalar ile bir takım adamlar gelüb bayrağın direğini kesecek imiş gibi bir şayia deveran ettiğini haber verdiğinde konağın Meriç tarafındaki kapusuna yirmi ve şehir tarafındaki kapusuna dahi yirmi jandarma koymasını ve kırk kadar jandarma dahi ihtiyat olarak bulundurmasını ve konağa girmek için baltalarla gelen olur ise dağıtmasını ve mukavemet vukuunda nizami vechle üç kere nasihatden sonra urmasını tenbih eyledim. Ertesi sabah pencereden bayrağın çekilmemiş olduğunu gördüğümde heman zabıta müdirini çağırub sebebinin sual eyledim. Merkum sabahleyin erkenden vali kendüsüne bir adam gönderüb bayrağı çekmemesini emr etmiş olduğunu söyledi. Ve benim haberim olmamasına pek taaccüb etdi. Hakikati anlamak için Aleko Paşaya gitdim. Bayrak çekilmemesine karar veren kendüsü değil Avrupa komisyonudur dedi. Su-i şöhretiyle beraber bu derece yalan söyleyeceğini ümid etmediğimden sözüne inandım. Birkaç saat sonra ferman okundu lakin bayrak çekilmedi iki gün sonra Asım Paşa hazretlerinin evinde idim. Müşarün ileyh Aleko Paşa bayrağın çekilmesine emr vermiş iken komisyon buna mani olmamalıydı deyu ihtar eylediğümde öyle ise siz Rumili-i Şarki valisinin yalan söylemekte hiç güçlük çekmeyeceğini bilmiyorsunuz dedi. Ol vakt anladım ki Aleko Paşa komisyona bayrağın çekilüb çekilmemesini istifsar itmiş ve komisyon dahi taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden mansub-ı vali olduğunuz için bu yalnız sizin bileceğiniz şeydir cevabını vermiş. Aleko Paşanın böyle beni aldatmasından bir derece canım sıkıldı ki heman nezdine gidüb şu bayrak işinde ettiği denaati yüzüne urdum. Müşarün ileyh hiddetinden köpürerek ve parmağıyla kapuyu göstererek siz kim oluyorsunuz ve bu lakırdıları kime söylüyorsunuz deyu bağırmağa başladı. Kalpağını alub başına giydi. Anın üzerine bendeniz kasketimi giyüb o savt ile yine sizi nasb eden padişahın nasb-gerdes bir memurum lakin ben o padişahın sancağı-ı şerefi için çabaladığım halde siz bayrağı çamura atmağa çalışıyorsunuz. İşte aramızdaki fark budur dedim ve çıktım.

Keysakofun Filibeden mufarakat etmediğini gördüğümde İslimiyede bulunan İstolipiyeden merkuma Sofyada mensub olduğu tabura gitmesi için emr etmesini talep eyledim lakin üç gün sonra karındaşının evine gidüb gizlendi ve her ahşam vali ile eskiden Gavril Efendi denilen müsteşar Kristoviç ile görüşür idi. Müsteşarla görüşüdüm ve eğer Keysakof yirmi dört saat zarfında şehirden çıkmaz ise vevelü (velvele)? edeceğimi ve merkumun mütemadiyen Filibede entrikalar etmiş valinin muvafakat-ı hafiyesine mebni olduğunu bildiğimi söyledim. Vakıa o ahşam merkum Sofyaya müteveccihen Filibeden mufarakat eyledi lakin yerine Rusya zabitlerinden olub Filibede bir süvari bölüğü kumandanlığı için Rusya

ordusundan ayrılmış olduğu halde azimetimde kabul etmemiş olduğum yüzbaşı Blok nam kimesneyi bıraktı. Bu adam eskiden kumanda ettiği neferata paralar dağıtır ve onları İslamlarla Rumların başlarından feslerini alub kendülerini döğmeğe gönderir idi. Bir gece hanesine Sofyanın mekteb-i askeriyesinden çıkmış eşhası toplayub ben anlara her ne mücazat edecek olur isem cümlesi birden mukavemet etmelerine dair bir sened imzalattı ve ertesi gün mest-i la-ya akıl olduğu halde sokaklarda gezüb dürlü rezaletler etdi. Yine bir gice eşhas-ı merkuma ile birçok içdikden sonra önlerine düşüb kendi kullarını memur-ı padişahi aleyhinde nümayişler etmek için ikamet ettiğim loksanburg önüne doğru geldiler. Ben onları rövölver ile karşılamağa hazırlanmış idim. Lakin bir zabıt eşhas-ı rezile-i merkumeyi tekdir ederek savmışdı. Artık bu bölük güruhunun rezaletine nihayet vermek lazım geldiğinden gitmelerine henüz birkaç gün kalmış olan Rusya askerinin kumandanıyla bir küçük mukavele akd ederek kumandam tahtındaki jandarmalardan biri kabahat eder ise Rusya neferatının ahz ve girift eylesmesini ve anlardan biri dahi o gibi hareketde bulunur ise benim jandarmalarımın ahz ve girift etmesini kararlaştırdık. Kumandan-ı muma ileyhin hakkımda ettiği muavenet doğrusu şayan-ı teşekkürdür. Aleko Paşa bu karar sayesinde muhal-i asayiş bir güne hareket vuku bulmayarak kendüsü dahi azlimi Babıaliden taleb etmeğe bir bahane bulamayacağını anladığından canı sıkılıb beni müdiran-ı memleket önünde memuriyetimi bir Rusya ceneraline terk ve havale etmekle itham etdi. Anın üzerine benimle sabıkan asakir-i şahane tabiblerinden olub el-yevm ticaret ve ziraat ve umur-ı nafia ve posta ve telgraf müdiri bulunan ve Volkoviç beyninde bir mübahasa zuhur ile muma ileyh dışlerinizi karışdıracak olsanız daha arasında bu derece tahkir ettiğiniz bir devletin ekmeğini bulabilirsiniz dedim muma ileyh refiki Gavril Efendi yani müsteşar Kristoviç ile Baron Dörnife benden şikayete gitdiler.

Bütün bu karışıklıkları muhafaza-i asayişe muktedir değilim deyu benden hükümet-i seniyyeye şikayet etmeğe bir bahane bulmak için Aleko Paşa tahrik eder idi. En gayretleri avanesinden biri sabıkan Avradalı Petraki namında bir bakkal olduğu halde el-yevm Evralos namıyla Filibenin zabıta ve daire-i belediyesi reisi bulunan adam idi. Vali ika itdiği bil-cümle mevani ile beraber yine bir tertibat-ı askeriyenin yolunda gitdiğini ve Rus zabıtlarının çoğu heyet-i müdiranın desayis-i hafiyelerinden ikrah ederek aynı samimü'l-kalb benimle birleşdiklerini gördüğünde kullandığı tedbiri değışdirüb Değirmenderesini mevki-i hareket ittihaz ile her gice muhalifinin reisleri olan zabitanı hafı komite tarzında yanına toplar ve ertesi gün edecekleri muhalefetin planını anlar ile birlikde tertib eder idi. Fakat zabitan-ı merkumeyi alel-gaffle eyaletin mahal-i baidesine dağıtmış olduğumdan Değirmenderesi komitesi biz-zarure münfesih oldu. Yalnız Filibede değil dahil-i eyalette bulunan memurin-i mülkiyenin cümlesi hususan

jandarmanın tertibatına mümkün olduğu kadar hail olmaklığı usul-ı ittihaz etmişler idi. Vali ettiği kötülüğü nihayet-i dereceye isal için muavenetleri bence pek lazım olan ecnebi zabitleri hakkında nizamname-i dahili mucebince vuku bulan teklifatımı dahi redd ettiği cihetle her dürlü muavenetden mahrum kaldığımdan başka Berlin Muahedesi hilafında hareket etmeği kendülerince usul-ı ittihaz eden zabitanın su-i niyetleri dahi mesai-i vakıanın cümlesini tesirsiz bırakur idi. Meclis-i hususiyenin birinci ictimainda valinin birinci lakırdısı “evvel be-evvel bizim maaşların mıkdarı tayin olunmalıdır müdirlere ne verilmek lazım ise kararlaştırınız kendim için maaşımı buraya geldiğim günden değil tayin olduğum günden itibaren alacağım” demek olub lakin Volkoviç kendüsüne bir işaret etdi. Maaş meselesi kapanub milislere mahsus bir bağçede birkaç kirazın sirkati maddesiyle iştilal olundu. Meclis dağıldıktan sonra vali ve müdiran tekrar birleşüb her biri kendüsüne yüz Osmanlı lirası maaş ayırdılar ve valiye dahi Rumili-i Şarki valiliğini kabul edüb etmeyeceğini istifsaren gönderilen telgrafnameyi Parisde aldığı günden itibaren maaşını almağa müsaade eylediler. Bu meclis-i hususinin ne makule şey olduğu şundan anlaşılır ki bir hafta sonra oraya gitmekliğim lazım geldiğinde içerüye girmezden evvel müdirler yekdiğeriyle azim münazaa etdiklerini işitdim. Ve Volkoviç ile Gardika? müsteşar Kristoviçin maaşını tenkis itmek isteyorlar idi. Halbuki Kristovic yüz elli Osmanlı parası isteyüb sonra yüz yirmibeşe indi ve bundan bir feraiz bile gelür ise derhal İstanbula avdet edeceğini beyan ile tehdid eyledi. Kendüsüne istediği iblağı verdüler. Fakat müdirlerden iki memuriyeti birden ifa idenlere iki maaş birden almalarını şart-ı ittihaz eylediler. Acaibi şu ki içerüde birisi Kristoviçe muhabbet-i vataniyyeden bahs ider idi. Kristoviç cevab olarak muhabbet-i vataniyye vazifeden bile değil eğer istediğim paradan bir feraiz dahi kesecek olur iseniz giderim dedi anın üzerine ben girdim aylık gavgası birden bire kesildi. Heyet-i müdiran kendü aylıklarını ayırıp bana hiçbir şey tahsis etmediklerinden bakiyye hasıl eylediğimden valiye gidüb maaşımın mıkdarını tayin etmesini talep eyledim. Siz askersiniz maaşınızı devlet tahsis etsün cevabını verdi. Ayın nihayetinde askeri bütçesinden maaşımı sair müdirler misüllü yüz liradan aldım. Şu farkla ki maaşımı birinci ferman imzalandığı günden değil jandarma neferatını toplamağa başladığım günden itibaren aldım.

Bir gün meclise gider iken Mösyö İşdimi gayet hiddet haliyle sokakda gider iken gördüm. Ve sebebini sual eyledim vali ile pek fena gavga etdim bu adam herkesin aleyhinde lakırdı söylemekden başka bir şey yaptığı yok dedi. Meclisden çıkar iken kapuyu hızlı çektiğinden tokmağı yerinden fırlayub valinin yüzüne çarpdiğini dahi hikaye eyledi. Meclisin ve hususan reisi olan zat-ı kuvvet-şiarın mahiyeti bundan anlaşılıyor. İka olunan mevani ile beraber yine asker işlerini yoluna koyduğumdan vali ile avanesi beni Filibeden tebid için Deli Kamçık

Balkanında bir ihtilal tasni ederek isyan iden kura-yı Müslimeyi tedib için beni derhal azimete mecbur etdiler. Temüryolunda rast geldiğim Avrupa Komisyonu azası Deli Kamçık ihtilali sizi lekedar etmeğe bir bahane olmak ihtimali vardır binaen aleyh mütebassırane hareket etmeniz lazımdır dediler benim de mütalaam bu idi. Ceneral İstolipiye ile istişare için doğruca İslimyeye gitdim muma ileyh sebab-i seyahatimi öğrendiğinde gülmeğe başlayub katl veya cerh olunan iki üç milis için İslamlar aleyhinde şiddet göstermemenizi size arkadaşça nasihat ederim çünkü Deli Kamçık vakasında bütün kabahat Bulgarlarındır dedi İslimyeden Aydos ve oradan Burgaza gitdim ve vusulümde dağlı İslamlarla birkaç milis beyninde zuhur eden mücadele Barkalof namında Ahyolu müdiri olan adamın iki İslamı dayaklar altında öldürmesinden neşet etmiş olduğunu İngiliz ve Avusturya konsoloslarından haber aldım bu malumatı sairleri dahi kamilen teyid eylediler. Bir de Barkolofun hareketinden Burgaz mutasarrıfına şikayete gelen ve dayakla öldürülen İslamların hemşehrasi bulunan iki kişiyi Ahyolu zabıta müdiri ormanda tutub getürmek için jandarmalar göndermiş ve o günden berü merkumlar nabeid ölmüş olduğunu dahi işitdim Deli Kamçık vakasının hakikatini anlamış olduğumdan Burgazdan kalkub Aydos ve Karınabada geldim. Orada toplanan kura-yı Müslime imam ve muhtarlarına hamil olduğum fermanı kıraat ve ve kendülerine sabır ve sükunetle hareket etmeleri ve işleriyle meşgul olmalarını nasihatle beraber himayet-i seniyye-i cenab-ı padişahinin daima üzerlerinden eksik olmayacağını temin eyledim. Ve silah taşımalarına ruhsat virdim. Karınabadda Musa Efendi namında asakir-i şahane mülazımlığında bulunmuş bir zata tesadüfle muma ileyhi İslimye jandarması mülazımı ve Karınabad zabıtası reisi nasb eyledim.

İslimyeye avdetimde Ceneral İstolipiyeden jandarmanın teslimi zımnında İslimye mağazalarında bulunan kara penyelerle kaliçaları istedim. O dahi jandarma piyadesiçün bin yüz ve süvari için dahi iki yüz seksen kara penye ile hendese ve topa müteallık bir takım alat ve edevatı Rumili- i Şarki idare-i askeriyesine terk ile bunları göndereceğim zabite teslim etmesini mezkur mağazaların muhafızına tenbih eyledi. Badehu muma ileyhden Burgaz yolunda tesadüf eylediği birçok fişenk yüküne dair izahat talep eylediğimde bu fişenkler Rusya ordusundan kalarak Burgazda duruyor idi milisin nişan taliminde kullanılmak üzere şimdi Burgazdan İslimyeye getürtüyorum dedi ise de fişenkler doğrudan doğruya Hocabeyden gelüb Burgaza nakl ve ihrac olunmuş olduğunu Burgazda haber aldım.

Ceneral-i muma ileyh Rumili-i Şarkide birçok müşkilata uğrayacağımdan orasını terk ile Bulgaristanda bir hıdmete girmekliğimi teklif eyledi. Ben de hakkımda icra olunan müşkilatı görüyorum ve bundan sonra dahi icra olunacağını anlıyorum lakin Bulgaristan hıdmetine girmek müşkilatdan kaçmak demek

olacağından bunu yapamam cevabını verdim. Ol vakt muma ileyh hile-i diplomasiyi terk ile “size arkadaşça söylemeğe bundan on kat ziyade ehliyetiniz ve sebat ve gayretiniz olsa yine hakkınızda vuku bulan husumete mukavemet edemezsiniz kendinizi tutmak ister iseniz Yüzbaşı Rozofu erkan-ı harb reisi etmekden başka çareniz yokdur” dedi ve zaten erkan-ı harb riyasetine başkasını tayin ettiğimi beyan ile merkumu kabul etmemek istemişsem de ne sıfatla olur ise olsun istihdam etmeğimi pek rica ettiğinden zaruri muvafakat eyledim. O akşam Filibeye gidecek iken ceneral ertesi gün İslimyedeki askere resmi geçid icra edireceğinden hazır bulunmağımı rica eyledi. Ertesi gün bu resmi geçidde birkaç Rusya taburu dahi bulunacak zann ederken cimnastik cemiyetlerinden bin kadar adamı milis taburunun sol tarafında durur gördüğümde taaccüb eyledim. Milis askeri geçer iken kumandanlığını aldım ise de cimnastik efradı kumandanlığını almayub ceneralin yanına gitdim oturdum. Ceneralin bana cimnastik cemiyetlerini resmen tanıtdurub sonradan beni lekedar etmek için tasavvur etmiş olduğu manavrayı ol vechle ibtal eyledim.

Filibeye avdetimde memuriyetimi ne suretle ifa eylediğimi heyet-i müdirana tamamıyla bildirdikden sonra daire-i askeriyye mahsus edevat ve mühimmatı getürtmek için lazım gelen karavitonun açılmasını meclisden talep eylediğim ve hemen kabul olunur zann ettiğim halde birçok itirazlar der-meyan olunarak avk ve tehir edildi. Ben karavitoyu bekler iken Aleko Paşa ile müsteşarı kara penyelerle mühimmatı gizlice cimnastik cemiyetlerinin reisine gizlice teslim ettiklerinden yalnız top ve hendese edevatı Filibeye götürülüb daire-i askeriyye tevdi edilmiştir. Milel-i muhtelifeden terkiib ve emniyet ve asayiş-i mahalliye temin için teşkil olunmuş ve icab eder ise milisi daire-i nizam ve itaatde tutmakda dahi istimalle salih bulunan jandarma o münasebetle silahsız ve faidesiz kaldığından vali ile müdiran-ı muhteremeleri istenilen karavitoyu ancak jandarma neferatının icra eyledikleri bir küçük nümayişden sonra ita eylediler. Onun üzerine edevat ve mühimmatı kabz etmek üzere Yüzbaşı Milkoviçe gönderdim. Cimnastik cemiyetleri reisinin muma ileyhe söylemiş olduğu takrirlerden canım sıkıldığı cihetle muma ileyhin ona dair gönderdiği mufassal mektubu meclisin masası üzerine vaz ile esliha ve mühimmatın daire-i harbiyye teslimini Aleko Paşadan talep eyledim. Mösyö İşmidden maada bütün müdirlerle reis-i muhteremleri bir adama iyi bir oyun oynayan çapkınlar gibi gülmeğe başladılar. Bu adamlara layık oldukları vechle muamele etmemek için kendimi güç zabt eyledim. Aleko Paşaya cimnastik cemiyetleri nizamsız ve serkeş bir kuvvet olduğundan bir takım fasidenin eline düşerek eyaletin hürriyetini kenar-ı hazara-i helaka götürebileceğini şerh ve beyan ile cemiyetlerin dağıtılmasını heman emr ederek onun yerine akvam-ı muhtelifeden mürekkeb bir garonasyonal teşkil ve bu suretle eyaletin maliyesini beyhude yere harab iden milisin mıkdarını tenkıs

etmekliğime müsaade etmesini nasihat eyledim. Lakin hep söylediklerim susamamış eşeğe su içirmek kabilinden idi. Aleko Paşa beni söyletirdi durdu. Ve gitdiğim gibi kazadarlarını toplayub cimnastik cemiyetlerini dağıtmak ve milisin mıkdarını azaltmak ve kuvve-i askeriyeyi mahv ile eyaleti asakir-i şahaneye kolayca teslim etmek istediğimi söyleyince hakkımdaki gazab ve adavetleri tekrar alevlendi. Ve yeniden tahrikata kıyam olundu. Rövölörler ve kamalarla itlaf edileceğime dair tehditler vuku buldu.

Aleko Paşanın adamları vasıtasıyla birçok gürültüler ettiği askerin mıkdarı meselesini şu vechle şerh ve beyan ederim. Kumandanlığı ele aldığım vakit ne kadar talep ve istida etdimse de bir dürlü Rusya erkan-ı harbinden mıkdarına dair bir defter-i sahih alamadığımdan ben de Nisan ayında ve Mayıs ibtidasında askerin mülazımlar ve çavuşlarla beraber sekiz bin iki yüz altmış sekiz kişiye baliğ olduğunu defterlerde görülen mıkdarını itibar eylemeğe mecbur oldum. Lakin bu mıkdar bana çok görüldüğünden milis kumandanına o hesap üzere maaş vermekden imtina ile askeri esamisi ile gösterir yeni defterler istedim. Kumandanlar eğer istedikleri parayı vermez isem işden çekilüb neferlerini zabitsiz kendi başlarına bırakacaklarını ve bundan tevellüd idecek fenalıkların mesuliyeti bana raci olcağını beyan ile tehdid etmişler ise de bildikleri gibi hareket etmelerini söyleyüb tehditlerine hiç kulak asmadım. Bu kumandanlar Rusya (ya) avdet etdikden sonra yerlerine gelen zabitlerden askerin mıkdarını mübeyyin defterleri bin bela ile istihsal eyledim. Fakat bu defterlerde sekiz bin iki yüz altmış sekiz kişi yerine altı bin dokuz yüz elli yedi kişi gösterilmiştir. Eğer Aleko Paşa yerine bir namuslu ve akıllı bir vali olmuş olsaydı bu vali benim bunca zahmetleri ihtiyar ile milisin mıkdar-ı sahihine meydana çıkardığıma teşekkür ederdi. Lakin Aleko Paşa bil-akis en ziyade şayan-ı sitayiş olan hareketimi kendi aleyhinde istimal ile askerin mıkdarı hiçbir vakit altı bin dokuz yüz elli yedi kişiden ziyade değil idiğine onun için bin üç yüz on bir kişi eksik olarak gösterdiğim farkın asla fazla olmayacağını sade demlere inandırmağa çalışmıştır.

Deli Kamçıkı gitmezden evvel drojinlerin adedini dokuzdan on ikiye iblağ eylemek esbabını istihsal eylemiş ve erkan-ı harb reisine eyaletin bütün her tarafında bulunan kumandanlara lazım gelen harekete mübaşeret etmelerini telgraf ile bildirmesini emr etmiş idim. Deli Kamçıkı gider iken yolda drojin bölüklerinden bazılarına rast gelerek emr olunan hareketin suret-i icrasına dair malumat talep eylediğimde bölük yüzbaşları bu işe dair yekdiğerini mütenakız emirler almış oldukları cihetle işin kayrılmış olduğunu söylediler. Ben Filibeye gidüb şu habaset-i cedidenin sebebini keşf edinceye kadar hareketi tehire mecbur oldum. Ve Filibeye hareketimde erkan-ı harbden gönderilen telgrafnamelere bakub bunları verdiğim emre muvafık buldum. Meğer onun hilafında gönderilen emirler valinin konağındaki telgraf odasında ve bunun da sebebi vali benim için

daima yekdiğerine münakız emirler vererek asker işini karma karış ediyor deyu der-saadetden İngiliz Ceneralı Dikson ile ateşe militeri Mösyö Todiyi taleb eylemiş olduğunu valiye mahsus kalemde bulunan bir memurdan haber aldım. Vali ile birlikte bütün bu entrikaları eden Volkoviç idi. Bu adam kumandanlığı akrabasından Keysakof nam kimseye vermek için Keysakofun karındaşı olan ve Vavloka adliye idaresinde bulunan Viskorof dahi aleyhinde bulunanlardan aşağı kalmaz idi. El-yevm Kristoviç namıyla yad olunan Gavril Efendi ise eğer amir-i muhteremi Aleko Paşa azl olunacak_olur ise ticaretdeki eski memuriyetinden mahrum olmayayım deyu ikiyüzlülük eder idi. Bu adam bir gün evvel muhacirin-i İslamiyeye biraz buğday verildiğine itiraz eder iken ertesi gün Asım Paşanın müfarakatında der-saadetdeki memuriyetinden çıkub Rumiliye gelmesinden ağlayarak izhar-ı teessüf etmiştir.

Ceneral Dikson ve Mösyö Todi nizamname-i dahiliyi icra için drojin bölüklerinin teklifim mucebince teşkili icab edeceğini vali-i kuvvet-şiarı anlatmakda bana muavenet etdiler. Aleko Paşa meclisde kendisine irae eylediğim zabitan defterindeki iki Fransız zabitanın ismini görünce tehevvrle “teşkilata çok Fransız alındı” diyerek tayy etmekte ısrar eyledi. Ve icab eden zabitanı “bunlar meyanından intihab et” diyerek bana kendi himayesi tahtında tecemmu eden Değirmendere askeri komitesi tarafından tanzim edilmiş bir defter irae eylemiştir ki kendisinin hile ve desayisini anlatmak için bu defterin aslını Ceneral Dikson ve Mösyö Todiyeye verdim. Bu defterin başında Filibe zabıta müdürlüğü ile jandarma kumandanlığı için mahud Yüzbaşı Blok ve merkez vilayet kumandanlıkları için mukaddema dağıtmış olduğum askeri komiteleri rüesasından birçok zabıt gösterilmiş idi.

Meclisde cereyan eden hali anlatmak için Fransız komiseri Nezyona gitdim. Ceneral Dikson ile İngiltere konsolosu Mösyö Mişli dahi orada idi. Bana hiçbir vakit diriğ-i muavenet eylememiş olan konsolos-ı muma ileyhe burada beyan-ı teşekkür ederim. Valinin hareket ve muamelatından bunların canları sıkılarak muma ileyh ile Ceneral Dikson birlikte müşarün ileyh Nezyona gitdiler. Vali bunlarla büyük bir mücadeleden sonra kendüsüne irae eylediğim defteri imzalamıştır. Fakat nizamname mucebince idare memuriyetlerinin teşkili için lüzum gördüğüm Fransız zabitanın esamisini tayy etmekte ısrar eylemiştir. Bu memuriyetler için ehl ve erbab-ı zabitan bulamadığımdan sonradan birkaç memuriyeti birden Mösyö Mersiniye ilave-i memuriyet etmeğe mecbur oldum. Memuriyetlere yerleştirilecek olan yüz altmış yüz seksen kadar zabitanın ehliyet ve ahlaklarını ariz ve amik tedkike vaktim olmadığı cihetle bu babda sathice bir malumat istihsal eylemek üzere bunlardan en büyük rütbede bulunanlarını birkaç defa hanemde toplamışdım. Zabitan-ı muma ileyhim kendülerine halisane tavır ve muamele ibraz eylediğimi görünce aleyhime edilen ithamatdan dolayı hayretde

bulduklarından ve kendilerinin ne derece iğfal edildiklerini şimdi anladıklarından bahisle nasb ve tayinlerinde vukua gelen taahhürat-ı mücerred kendilerini def için Bulgar zabitiyle Rus zabıtasının beynini bozuşdurmak maksadına mübeyindir denilerek beni kendilerine geçdiklerini söylediler.

Zabitan-ı muma ileyhime bu lakırdıları söyleyenlerin isimlerini haber vermelerini vermezler ise kendilerine mücazat eyleyeceğimi muarız tehdide beyan eylediğimde bunlardan birkaçı Siver ve Volkoviçi haber verdiler. Ertesi günü meclisde diğer müdirler hazır olduğu halde Volkoviçden ol babda izahat istediğimde muma ilyh kendisine atf olunan şeyleri inkar eyledi zabitan benim teklifim üzerine işi anlamak için müsteşarın hanesine girdiler. Müsteşar-ı muma ilyh ve Volkoviçin kendüsüne isnad olunan şeyleri fil-hakika inkar eylediğini evvela söylemek istememiş ise de benim katıyyen vaki olan talebim üzerine bunu itirafa mecbur oldu. Bunun üzerine zabitan-ı muma ileyhim müsteşarın huzurunda gerek Volkoviçin ve gerek bütün idare azasının say-ı bil-fesad olub zabitanı serkeşlik ve itaatsizliğe teşvik ve iğra eylediklerini tasdik eylediler.

Kumandan Blokun serkeşlik haline getirdiği süvari taburunu taht-ı inkiyad ve inzibata almak için komara odasında ikamet eylemişdim. İki islam dört Rum tabur-ı mezkur neferatı tarafından döğülüp soyulduklarından ve neferat-ı merkumenin Petrakoğlu Çiftliğini ihrak eyleyeceklerini dahi muarız tehdidde söylediklerinden dolayı gelüb şikayet eylemeleriyle derhal Komara gitdim. Taburun neferatı dizdirildikde müstekiler müttehimini tanıdılar. İşde zi-medhal bulunan bir bölük emini ile iki çavuşun rütbelerini derhal tenzil edüb sair müttehimini dahi Filibeye getürmek üzere yola çıkardığım sırada yaver-i harim gelüb taburun isyan eylediğini haber verdi. Taburun önüne gitdiğimde serkeşler bana arkadaşlarının tevkifinden dolayı valiye benden şikayet eyleyeceklerini söylemeleriyle bunların artık mertebe-i nihayeye isal eyledikleri şu itatsızlıklarından pek canım sıkılıb kendilerine iyi bir ders vermek üzere kılıcımı çeküb yan tarafıyla en asisine birkaç kere urarak taburun bir takımında li-ecli't-te'dib Filibeye getürmek üzere hareket etdirdiğimde şu tedbirin hüsn-i tesiri görüldü. Zira taburdan derhal bir heyet-i mebusan teşekkül ile nezdime gelüb asıl müttehimler tevkif edilen askerler olmayub biz-zat Yüzbaşı Blok idüğünden bahisle tevkif edilenlerin afvv olunmalarını rica etdi ve Blokun taht-ı kumandasında bulunan askerlere şarab ve rakı ve para tevziinden hali olmadığını ve Rum ve İslamları ve Avrupalıları bile döğmelerine ve fesleri kapub yere atmalarına emr verdiğini ve muahharan dahi Petrakoğlu Çiftliğini ihrak eylemelerini teklif eylediğini söyledi. Dört gün sonra taburu Filibeye getürerek şu serkeşliğin tedibinde asakir-i saireye iyice ibret olmak üzere tabur-ı mezkuru kamilen dağıdarak efradını Burgaz Hasköy gibi vilayetin en uzak mahallerindeki piyade bölüklerine taksim etdim. Neferatın atları da müzayedede satıldı. Şu

hareketim nizamname-i dahili ahkamına tamamıyla muvafık idi. Çünkü nizamname iktizasınca vilayet için yalnız seyyar bir süvari taburu bulunacağından bu tabur fazla idi.

Komarada müttehem askerleri haber vermekden imtina eden köylülere bazı nasihatler vermişdim. “Mariça Gazetesi lakırdılarının manalarını an kasdın tağyir eylediğinden söylediğim sözleri zirde aynen derc ederim.

“Ordunun namusunu ihlal eden askerleri himaye eylemeniz hatadır. Sizin vazifeniz bil-akis bu askerleri li-eclit-tedib hükümet yedine teslim eylemektir. Bunlar hakkında gösterdiğiniz sahabet kendilerini vilayetin akvam-ı sairesi hakkında zulm ve taaddi icra eylemeğe teşvik eder. Akvam-ı mezkurenin şikayatu ise nihayetü'l-emr üzerlerimize asakir-i şahane sevk olunmasına sebebiyet verir. Asakir-i mezkurenin buraya girmesini Rusların size vermiş oldukları garnika tüfenkleriyle men idemezsiniz. Zira bu tüfenkler martini tüfenklerine nisbetle elinizde süpürge sapı mesabesinde kalacağından tahta biti gibi ezilirsiniz.

Aleko Paşanın bir eser-i muvaffakiyeti gibi gösterilmek istenilen Bulgar bayrağının indirilmesi komedyasında hükümet-i mahalliyenin gülünç hareketini meydana koymak için birkaç tasadduru söylemek isterim. Bu bayrak bir bez parçasından ibaret olub tesir-i tahavvulat-ı hava ile külliye parçalanub buna kimse dikkat bile etmemekte iken Aleko Paşa atide beyan olunacağı üzere her nasıl olur ise olsun hükümet-i seniyyeye adliye müfettişliğini kabul ettirmek istediği dostu İskarofı meydana çıkarmağa bunun indirilmesini vesile ittihaz eylemiştir. Şöyle ki Babıali Bulgar bayrağının indirilmesini Aleko Paşadan talep etdikde müşarün ileyh İskarof ve emmizadesi Volkoviç ile beynlerinde mahramane verdikleri karar üzerine bayrağın kalan parçalarını indirmeğe zabıta müdürüyle birkaç muhacir göndermiştir. Diğer taraftan Sivor ve Volkoviç dahi bayrağın indirilmesi aleyhine bir nümayiş icrası ile diğer bir bayrak çekmek üzere birkaç serseriye talimat vermiştir. Eşhas-ı merkume bir hayli bağırub gürültü etdikden ve Bulgar bayrağının indirilmesine emr veren dahi ben olduğumu söyledikten sonra önlerinde İskarof olduğu halde vali nezdine gitmişlerdir. O vakit gayyur ve sadık vali sahte nümayişat icra edenlerin kendi talimatı mucebince başka bayrak çekdiklerini güya o vakit haber almış gibi eğer çekilen bayrak şimdi indirilmez ise istifasını vereceğini söylemiş ve İskarof akl-ı selim ashabından bulunan kimesnelerin bakmağa rağbet etmedikleri bu ikinci bayrağın güya müşkil ve nazik bir şey gibi gösterilen indirilmesi maddesine memur eylemiştir. Halbuki bütün bu nümayiş evvela bayrak ve kalpak maddelerinde hükümet-i seniyyeyi aldatmak saniyen bu suretle sadakat yüzünden görünmekle idare-i müheyyasını setr ile beraber İskarofu halkın hakkındaki meyl ve tevcihinden dolayı vilayetce büyük bir medar-ı müzaheratı olacak zat gibi göstererek ve bunu müeyyed olarak bayrağın sefk-i dimayı muceb olmaksızın indirilmesi dahi muma ileyhın nüfuzu

sayesinde idüğünü meydana koyarak adliye müfettişliğine tayinini talep etmek için Aleko Paşanın tertib etdiği komedyadan ibaret bir şeydir.

Ben cereyan eden ahvale muttali olduğumdan rüesa-yı memurini şu yeni oluverenlerin netayıcı hakkında biraz terhib etmek maksadıyla müsteşar Gavril Efendinin nezdine gidüb cereyan eden ahvali bazı kimesnelerden haber alub hatta bazı zabitan dahi nezdime gelerek Aleko Paşanın masharalıklarını bana gülerak nakl ve hikaye eylediklerinden ve bir alay erazilin hükümet-i seniyyenin evamirine mukavemet eylemelerine ru-yı müsaade gösteremeyeceğimden bahisle şimdi asker çıkarub nümayiş icra edenleri tüfenk dipçığıyle dağıdacağımı söyledim. Gavril Efendi ifadatımdan izhar-ı havf ve telaş ederek bayrağın derhal indirileceğini ve bunun için vali ile istişare eylemek üzere Değirmendereye bir komisyon gitdiğini temin ile dediğimi yapmamaklığımı tavsiye eyledi. İşte bayrak maddesi bundan ibarettir. Birkaç gün sonra ahşam saat on bir raddelerinde haneme gider iken karşıma kasab çırağı kıyafetinde üç şahıs çıkarak Bulgar mektebinde tecemmu eden komiteye davet olunduğumu mütehakkimane bir tavırla söyledi. Bunlara cevaben komiteleri tanımadığımı ve bunlarla bir işim olmadığını ifade ettiğimde merkulmar lakırdılarını tekrar ve Mösyö Volkoviç ve İşmidin dahi orada bulunub bana muntazır olduklarını ilave-i makal eylediler. Bunun üzerine eşhas-ı merkumeyi oradan def etmek istediğimde bunlar “Çarşamba gününe kadar başına geleceği görürsün” diyerek kaçmışlardır. Ertesi günü icra eylediğim tahkikatdan fil-vaki komitenin o gece tecemmu ederek pek geç dağıldığını ve Mösyö İşmid ve Volkoviçin girüb çıkar iken görüldüğü anlaşılmışdır. Siver ve Volkoviçin orada bulunması tabii ise de Avrupa komisyonu tarafından intihab ve hükümet-i seniyye canibinden tasdik edilen Mösyö İşmidin iltihab-ı efkara mail olan Bulgarların cemiyet-i hafıyyelerinde bulunmağa vicdanının nasıl kail olduğunu bir dürlü anlayamadım. Her halde memuriyeti iktizasınca orada bulunması münasib değil idi. Komitenin o geceki ictimayı dahi benim azlimi Aleko Paşadan talep için imiş. Ol babda bir arz u hal tertib olunub sancak vekilleriyle komiteler rüesası tarafından Aleko Paşaya verilmiş ve Aleko Paşa da bu arz u hali kabul eylemiştir.

İşte komitelerin bana gönderdiği adamlar vasıtasıyla vuku bulan tehdidatı dahi bu imiş.

Paşa-yı muma ileyh komitelerin giden heyet-i mebusana benim azlim için kendülerinin arz u hallerini beklemeyüb bunu evvelce talep eylemiş olduğunu söylemiştir. Kabul ettiği arz u hallerin intihabında ihtiyatkarane davranması için Avrupa komisyonu tarafından Aleko Paşaya bazı ihtarat vuku bulmuş ise de kendisi komisyonun ihtaratına hiç kulak asmaz idi. Zira heyet-i müdiran her ne vakit ictima etse biz-zat bu komisyon azasından biri vali-i kuvvet-şiarın rehber-i harekatı olmak ve biz-zat imzaladığı Avrupa komisyonu evrakını istihza eylemek

için meclisin yanındaki odada oturur idi. Zat-ı hazret-i padişahinin yevm-i veladetine tesadüf olan günden bir gün evvel Aleko Paşa bana yirmi bir pare top atdırmağı söyledi. Ben bu vesile ile askere bir de resm-i geçid icra etdirilmesi münasib olacağını ifade eyledim ise de müşarün ileyh bunu kabul etmediğinden kendisini ikna eylemek için nezdine iki Bulgar zabiti göndermişdim. Bunlar harbiye dairesine avdetle orada hazır bulunan birçok rüfekaları huzurunda kahkaha ile gülererek “bu nasıl vali resm-i geçid icrasını istemek şöyle dursun atılacak topların sadası bit bit bit diye çıkmak için toplara az barut kullanılmasını bize tavsiye eyledi” dediler. Bu sırada valiyi görmüş olması muhtemel bulunan topçu kumandanı dahi bir hortumcu bile bulunmadığını der-meyan eyledi.

Ben kendüsüne geleli yirmi bir pare top atılması ve valinin emri hilafında topların çok gürültü etmesi için emr verdim. Valinin resm-i geçidi istemediğini gördüğümde ertesi gün Konak meydanında her piyade bölüklerinden birer miktar asker ile bir miktar süvari ve muzıkanın cem idilmesi için lazım gelenlere emr virüb resm-i geçidi dahi biz-zat kendim icra etdireceğimi söyledim.

Ertesi gün öğleye doğru ve tam Aleko Paşanın Değirmendereden avdeti esnada yirmi bir pare top atıldı. Müşarün ileyh bu askerin niçün toplandığını sual etdikde bunun zat-ı hazret-i padişahinin yevm-i veladetleri vesilesiyle droçin bölüklerinden gelmiş bir heyet-i mebusa olduğunu ve resm-i geçid icra etdirilmek askere hazıran olduğunu söyledim. Bunun üzerine müşarün ileyhe artık bir şey diyemediğinden kendüsünü icab eden mevkide bostan korkuluğu gibi durdurub askerin önünden geçirdim. Ve müteakıben Filibe asakir-i mustahfazası zabitanını cem edüb tehiyye-i veladet-i hümayun için huzuruna götürdüm. Müşarün ileyh tebrikatımızı bürüdetle telakki etdi.

Bade veladet-i hümayun vesilesiyle bütün zabitan afiyet-i seniyye-i mülükane bade-noş olmak için beni kumandan Kohnesonun hanesine davet eylediklerini yaver-i harim mülazım Cuburcoroviç ifade etmesiyle oraya gidildi.

Zabitan evvela benim sıhhat ve afiyetime bade-noş etmeleriyle bunların Rusya zabitanı sıfatıyla sıhhat ve afiyet-i seniyye-i mülükane bade-noş etmekden sıkılarak zat-ı hazret-i padişahinin kumandanları sıfatıyla bunu bu suretle bil-vasıta icra eylediklerini anlayub ben de kendilerine ber-vech-i ati ibraz-ı teşekkür eyledim.

“Bugün beni davetinizden ve hükümdar-ı memleketin kumandan-ı askerisi sıfatıyla sıhhat ve afiyetime bade-noş etmenizden dolayı teşekkür eder ve maiyyetime sizin gibi ağraz ve makasid-ı politikaya hıdmet etmeyen zabitler vermesinden dolayı imparator Aleksandır hazretlerine dahi arz-ı teşekkürat eylerim.” Bunlardan hin-i müfarakatımda şu davetlerine icab edenlere bildireceğimi kendülerine söyledim. Ve fil-hakika icra-yı tebrik için devletlü Asım

Paşa hazretleri nezdine gittiğimde bunu kendülerine ifade eylediğim gibi o gün rast geldiğim “Filipoyopol” Gazetesi müdürüne de söylemiş idim. Mezkur gazete ertesi günkü nüshasında milis zabitanı beni davetle sıhhat ve afiyet-i seniyye-i mülükaneye bade-noş etdiklerini nakl ve hikaye eyledi. İki gün sonra müdir-i muma ileyh nezdime gelüb üç zabitin mezkur gazetenin bendi aleyhine protestoyu havi on iki kadar refikleri tarafından mümza matbaaya bir mektub getirdiğini ve bu zabitlerin kendü efkarları iktizasınca sıhhat ve afiyet-i mülükaneye bade-noş edemeyeceklerinden bahisle protestolarının gazeteye dercini talep eylediklerini ve mübahasa esnasında bunların matbaadan on adım mesafede vaki Rusya konsoloshanesine ve oradan matbaaya gidüb gelmekden hali olmayub her gelişlerinde dahi iddia ve zırlatılarını arttırdıklarını söyledi.

Ben derhal erkan-ı harb yüzbaşısını celb ile bu babda kendüsünden izahat istediğimde muma ileyh “bu işin nasıl olduğuna ben de vakıf değilim zabitanı tahrik edenler maliye dairesinde müstahdem olanlar imiş bunların ifadelerine bakılır ise siz zat-ı şahanenin yevm-i veladetleri değil droçin kumandanı Kohnosenun yevm-i veladetleri vesilesiyle davet olunmuşsunuz.” dedi. Ben bu yalandır zabitanın bir droçin kumandanının yevm-i veladeti vesilesiyle beni davet etmesi mümkün değildir. Bil-farz bu olsa bile ben mukabele-i bade-noş olduğum vakit zabitanın protesto etmeleriyle bunlar gülünç entrikalardır. Fakat her halde zabitanın protestoları neşr olunur ise o vakit işin icabına bakarım dedim. Ve mösyö İşmide de maiyyetindeki Alman memurların hareketlerinden haber verdim. Fakat sonra sadmenin yukarıdan geldiğine cezm ve yakın-i hasıl eyledim.

Mariça Gazetesi salifüz-zikr protestonameyi “on kadar zabıt tarafından gelen mümza varakadır” diyerek neşr eyledi. Bu zabitlerin isimlerinin haber verilmesi talebini havi bir mektub ile erkan-ı harb reisi Mösyö Devotos ve mülazım Vokoli Mariça matbaasına gönderdim. Gazetenin müdiri şimdi dışarı çıkmaya mecbur bulunduğundan bahisle bu isimleri yarım saat sonra vereceğini söylemiş ve şübesiz istişare eylemek için konağa giderek avdetinde istenilen isimleri veremeyeceğini katıyyen ifade eylemiştir. Bunun üzerine matbuat umuruna bakan müsteşar Kristoviçe müracaatla tardına karar verdiğim salifüz-zikr zabitanın isimlerini istedim ise de muma ileyh cevaben “mehakim var onlara müracaat edin” dedi. Ben de buna cevaben “mütevfi maaş alan adliye müdirini tanıyor isem de mehakimin nerede olduğunu kimesne bilmiyor” dedim. Zabitanın esamisini haber vermemekte cümlemin müttefik olduğunu gördüğümde teşebbüsat-ı vakıamın neticesini mübeyyin valiye bir mektub yazdım. Ve bu mektubda şu vaka hakkındaki fikir ve mütalaamı ketm etmeyerek bunun mesuliyetini kamilen kendisine atf eyledim.

Veladet-i hümayun gecesi hanem ile harbiye dairesini tenvir ettirmişdim. Harbiye dairesinin mesarif-i tenviriyyesi olan iki yüz sekiz guruşu harbiye

sandığından tediye etdirdim. Vali benim azlimden sonra bu mesarif-i aliyyeyi bab-ı aliye şikayet eylemiştir.

Hanemin mesarif-i tenviriyyesi ile muhacirin-i İslamiyye nisvanına yevmiye tevzi etdirdiğim yüz ekmeğin bedeli kendi kesemden tesviye olmuştur. Rus yüzbaşılardan Niranko ve Yarinkonun salifüz-zıkr protestonameyi imzalayanlar meyanında bulunduğuna cezm ve yakın-i hasıl eylediğimden bölük hesablarında görülen bazı yanlışlıklardan bil-istifade bunları istifa etmeğe icbar ve istifalarını derhal Aleko Paşanın tasdikine arz eyledim. Müşarün ileyh serd etdiğim bunca mülahazat hilafında bu istifaları kabulden imtina etmiştir ki şu imtinayı zat-ı hazret-i padişahinin şan ve haysiyetine iras-ı nakıs eden zabitler adadına kendisinin da dahil olmasını icab eder.

Valinin yaver-i harblerinden Mösyö Marinof “Mariça” gazetesine derc etdirdiği bir mektubda Avrupa Komisyonu ile Berlin Muahedesine ve nizamname-i dahiliye tariz etmiş olduğundan şu hareketin sairlerince su-i misal olmasını men için muma ileyhın tayin etdiğim mahalle gidüb on beş gün hafif suretde habs cezası görmesine emr verdim. Aleko Paşa zabıt-i merkumu cezadan kurtarmak için üç gece Değirmendereye kendü hanesine göndermiştir. Verdiğim emre imtinal etmemesinden dolayı Marinofu karağöl vasıtasıyla tevkif ettirmek emriyle Değirmendereye iki zabıt gönderdim ve evvelki cezasını on beş günlük habs-i askeri cezasına tebdil etdim.

Mösyö Marinof bunun üzerine artık müsteşarın evvelce meclisde bana bir zabiti tedib edeceğim vakit bunu evvelce kendisiyle kararlaştırmaklığım lazım geleceği hakkında vuku bulan mülahazatına bakmayarak cezasını çekmek üzere Filibe'ye gelmiştir.

Bu adamın cehlini bildiğim cihetle mektubun muharriri kendüsi olmamak lazım geleceğinden işi anlamak için habishaneyeye gitdim. Fil-vaki' muma ileyh mektubu başkalarının ısrarı üzerine imza etdiğini itiraf ve fakat o kimilerin bugünkü gün kendisini tasahüb etmemelerinden dolayı bunu yaptığını aynı samimül-beyan nadim olduğunu söyledi.

Gavril Efendi bu zabitin afvını bid-defaat rica etmiş olduğundan veladet-i hümayun gününden bil-istifade cezaları afv edilen sair asakir-i adavine Marinof da dahil bulunmuş idi.

Birkaç gün sonra Bulgarcadan Fransızcaya mütercimim bulunan yaver-i harim mülazım Corcoviç bana Avrupa Komisyonunun iki azası huzurunda gelüb istifasını vererek “komiteler beni bıçakla uracaklarını muarız tehdidde beyan eylediklerinden şu harekete mecbur oldum” dedi. Komitelerin bu hareketi zabiti muma ileyhın hıdmetinden beni mahrum etmek için yine bir entrika idi.

Müteehhil ve ailelerinin idare ve iâşesi kendilerine münhasır iken Rusya memurları tarafından nizamsız olarak askere alınan bir takım adamların vatanlarına iadeleri müdir ve kaymakamlar ve drojin kumandanları canibinden istida olunmuş olmağla bu istidaldan bazı evrak ile müeyyed olanları isaf ile yüz altmış kadar eşhasın memleketlerine iadelerine emr vermişdim. Komiteler beni milisi kamilen dağıtmak maksadında bulunmahlıkla itham ederek halkın efkarını aleyhime tahrike bu bende ser-rişte ittihaz eylemiştir. Aleko Paşa ise halkın bu suretle iğfalinden gereği gibi istifade eylemek üzere kendi idare-i maharetkaranesi tahtında icra edilen bunca rezaletlere seza bir suretde bana bir dam tezvîr kurmak istediğinden meclisde milisin tenzili hakkında kendisine serian bir layiha vermeliğime emr verdi.

Ben layihayı tanzim etmek üzere iken komitelerin fesadatından haber almış olan bir Bulgar zabiti “valinin emrini icra eylemezden evvel eyüce tefekkür ve mülâhaza et bu emr ciddi olmak mümkün değildir müşarün ileyh bununla seni bir dam tezvîre düşürecektir zann ederim.” dedi. Bunun üzerine kendi tarafından mümza bir emirname-i resmi olmadıkça mezkur layihayı tanzim edemeyeceğimi müşar valîye bir mektub yazdım. Müşarün ileyh ertesi günü layihayı bana bir fikir ve mütalaa kabilinde olarak söylediğini beyan etdi.

Vali aleyhime şimdiye kadar icra eylediği desayis ve fesadat ve rezaletden istediği gibi semere hasıl olacağını görünce vilayetten maaş aldığı malum olan Mariça gazetesinin tarizatını aleyhime çevirmek üzere der-saadetden bir Fransız gazeteci celb etdi ise de muma ileyh kalemini lekedat etmek istemediğinden akd ettiği kontratoyu fesh ile der-saadete avdet eyledi. Fakat müşarün ileyh gayretine asla fütur getirmediğinden akıbet aradığını bulmuşdur. Şöyle ki Mavranko namında bir şahısa teklif edilen hıdmeti kemal-i hahişle kabul ederek kendisine müdiran-ı meclis odası ittisalinde bir oda tahsisi ve biçare vilayet hazinesinden müstevfî maaş tahsisiyle memurin-i nazikesini ifaya başladı. Fakat aleyhime icra edilen fesadattan husemama teslimiyet göstermeğe beni icbar eden nizamat-ı askerîye sayesinde yakında semere-i matluba hasıl olacağından şübhe olmadığından ve Aleko Paşanın zaten kendi adamlarının bile haberi olmamasından naşi bir müddet sonra bu Mavrankoyu def etmek istediğimde merkum Aleko Paşaya biz-zat kendisinin kaleme aldığı veyahud söylemeyüb yazdırdığı müsveddatı bana irae ile kendi hakkındaki şu kadar na-şinaslığının intikamını alacağını muarız tehdidde beyan etmesiyle Aleko Paşa merkumu Rumili-i Şarki Fransızca tahrirat müdiri nasb ile tayine mecbur olmuş ve Mariça gazetesinin diğer muharrir-i müstekrehi olan birini dahi muhakemece büyücek bir memuriyete tayin eylemiştir.

Aleko Paşa zabıta müdiri Petraki Evravalinin tahrikiyle İmaret camiinden sırkat edilüb bedelini birkaç askerin maaşından tazmin etdirdiğim kurşun

maddesinden dolayı Rumili-i Şarkiden müfakatımdan sonra Babı aliye şikayet eylemiştir.

Kuvvet-ıfraz olan şu masharalıklardan matlub olan semerenin iktitafi şerefi atide beyan olunacağı üzere vali paşa hazretlerinin kase-lisanından en sadığı bulunan Volokoviç Beye aiddir.

Fesler yırtmak Osmanlılara harb olunmak Rumlara su-i muamele edilmek camilerin kubbelerindeki kurşunlar sırat olunmak fezayihı alıvermemiş gibi müstakim ve devlet-i aliyeye sadık olan bir memurun azli lazım gelerek bu hususta yine o devletin nan ve nimetiyle perverde olan Tabib Volkoviç bil-cümle maharetini hazır ile tedbir-i atiyi ittihaz eylemiştir. Şöyle ki muma ileyh Tatarpazarcık jimnastik cemiyetinin kendi adamları meyânından on nefer dinç ve kuvvetli adam intihab etmesine ve bunların milis askeri kıyafetinde müsellahan Filibeye nakl olunmak üzere cebren temüryol katarına binmelerine emr vermiştir. Şu komedyanın birinci faslı mahirane oynanmıştır. Bu vakadan büyücek bir gürültü hasil olarak temüryol kumpanyası askerinin şu hareket-i na-marziyyesi aleyhine bi-hakk şikayet etdikde erbab-ı fesad ve Mariça gazetesi bit-tabi baş kumandanı askerinin zabt ve rabtında rehavetle itham etmiştir. Ben Rus zabitanı marifetiyle işi bil-etraf tedkik etdirmiş ve keyfiyeti Tatarpazarcık droçin kumandanına yazmış olduğumdan tahkikat-ı vakıadan hiçbir milisin Filibeye gitmek için temüryol katarına binmediği ve milis denilen altı neferin Rusya devleti tarafından teşkil edilen jimnastik cemiyetlerine mensub kesandan oldukları anlaşılmışdır.

Heyet-i müdiranın komedyalarına alışmış olduğumdan bu vakaya o kadar ehemmiyet vermemişdim. Fakat Volokoviç bu komedyanın ikinci faslını aynı mahirane oynamıştır. Şöyle ki malum olduğu üzere Bulva ormanının bazı Bulgar karyeleri ahalişi mezkur ormanın sahib-i imtiyazı Heris kumpanyasının kendi karyeleri arazisinin istimali hakkına ötedenberü itiraz ettiklerinden bazı suver-i tesviye vasıtasıyla kumpanyanın bu hakkını tasdike ahalisinin icbar edilmesinchün kumpanyanın vekili Volokoviç ile icra-yı müzakere etmekte iken Volkoviç şu güzel fırsattan bil-istifade milis neferatının temüryol katarında vuku bulan hareketi Rumili-i Şarki eyaletince endişeyi mucib olması cihetiyle ol emirde bu meselenin tesviyesi lazım geldiğinden bahisle kumpanya tarafından “temüryolunda bir daha böyle vukuat-ı vahime tekrar eder ise Rumili-i Şarkiye işlemeği tatil edeceğine muarız tehdidde beyan eder” yolunda resmi bir şikayetname verilmesini talep etmiş ve bu şikayetname üzerine badema böyle vukuatın men-i tekerrürü zımnında vali tarafından icab edenlere emr verdireceğini ve badehu kendisinin Bulva ormanına giderek köylüleri münazaa fih olan arazinin istimaline irzaya elinden geleni diriğ etmeyeceğini vaad eylemiştir. Kumpanya Rumili-i Şarki vilayetinin hile ve desisesine vakıf olmadığından

istenilen şikayetnameyi itaya müsaarat eylemiştir. Ve Volokoviç şikayetnameyi aldıkda vaadi muccebince bendenizden otuz süvari alarak Bulvaya gitmiştir. Aleko Paşa ise şikayetnameyi asakirin mütemadiyen meşhur olan serkeşlik ve itaatsizliğini ser-rişte ve bahane ile benim azlim talebi havi bir tahrir ile bab-ı aliye göndermiştir. Bu tahriratı zat-ı hazret-i sadaret-penahiye götüren memur benim aleyhime kendilerine daha birçok şeyler arz ve ifade etmeğe memur olmuş ise de bunları söylemediğini temin eyledi. Ben bu fesadta vakıf idiysem de Aleko Paşanın devlet-i aliyyece mazbut olan ahlak ve müşvarı cihetiyle sadece bir talebi üzerine nizamname-i dahili ahkamına tamamıyla riayet eden bir memurun kendisinden bir şey sorulmaksızın azl edileceğini memul eylemez idim. Bu fesadın tafsilatını azlim talebi havi olan tahriratı kaleme alan ser-katibinden haber aldım. Bu memurun ismini indel-icab ileride söyleyeceğimdir.

Aleko Paşa ile kazadarı ve Volokoviçin aleyhimdeki husumetlerine bir sebep de “saray-ı fehimanelerinin” tefriş için emval-i vilayetın gasbına muhalefet etmekteyimdir. Şöyle ki ganbur Volkoviç bunun için hod-be-hod eşya defterleri tanzim etmiş ve badehu bunları tebliğ eylemek üzere mühimm bir iş bahanesiyle müdiratı hanesinde toplamıştır. Defterlerinde yalnız meşrufat masrafı olarak yirmi iki bin ve gümüş takım ve yatak ve gecelik elbise ve billur ve adi ve ziyaf günler için sofrta takımları masarifiçün dahi altmış bin frank ki ceman seksen bin frankdan mütecaviz masarif gösterilmiştir.

Senevi yetmiş bin frank maaşdan başka masarifi fevkalade olarak yirmi üç bin frank ahz eden bir vali konağı için bu masrafı çok gördüğümü ve Aleko Paşanın ne kadar enfes ve ziyetli olsa yatak ve çamaşır takımları halefi tarafından kullanılacağı memul olunamayacağı cihetle beğlik yatak ve çamaşır takımları zaid idüğünü ve'l-hasil bunca alam ve masaibe duçar olan memlekete böyle bi-lüzum eşya veyahut eşya sırasında gösterilen at ve araba masarifi değil fakat şiddet lüzumu olan meşrufat masrafı tahmil edilmesi lazım geleceğini söyledim.

Fakat müdir Volkoviç kemal-i akl ve fetaneti icabınca “mefruşat” lafzından murad eşyanın mükemmel ve nefaset olduğunu beyan etdi. Bunun üzerine ben yalnız şiddet lüzumu olan eşyanın iştirasına rey vereceğimi ifade ile meclisten çıktım.

O aralık der-saadete avdet etmekteğimi emr canib-i bab-ı aliden vürud iden tahrirat-ı samiye tarafıma tebliğ edildi.

Her şey nizamname-i dahili ve Kanun-ı Esasi ahkamına tevfikân tertib ve tanzim etmişiken bu suretle bila-muhakeme azlime itiraz edebilir idiysem de bu tahriratda başka memuriyete tayin olunacağım muharrer bulunduğundan bu emre imtisal eyledim.

Halefim Esteraki Paşaya cizye dairesi muhasebesini gayet muntazam bir surette vermiş ve teslim ve teslim mazbatası halefim ve maliye müfettişi ve bil-cümle erkan-ı zabitan tarafından imzalanarak yedime teslim kılınmıştır.

Filibeden müfakatım günü silah altında olarak bil-cümle asakirle zabitanın ve hususan uzaktan gelen Rus zabitanının ve Rusya konsolosundan maada bil-cümle konsolosların ve Bulgar ve Ermeni ve Rum ve Katolik piskoposları ve Rum ahalinin ve hususan İslamların ve Bulgarların aşağı takımının temüröl mevkiinde bulunmalarından fevkül-gaye müteessir oldum.

Zükurunun gelmekden ihtiraz etmesine mebni birkaç yüz İslam nisvanının önlerinde İmam Şakir Efendi bulunduğu halde temüröl mevkiine gelüb azimetimden hasıl olan teessüflerini rikkat-engiz kelimat ile beyan ve kendülerine tevzi etdirdiğim nan-ı azizden dolayı ibraz-ı teşekkür eylediler. Ve doğrudan doğruya zat-ı hazret-i padişahiye takdim olunmak üzere bana bir arz-u hal tevdi etdiler.

Aleko Paşa ve kazadarları Filibeden çıktığımın ertesi günü İslam kadınlarını temüröl mevkiine götürmüş olan imam Şakir Efendiyi habs ile kadınların nümayışatından dolayı ahz-ı sar ve intikam eylemiştir.

Azimetimden bir gün evvel Filibe asakir-i mustahfazası zabitanıyla vilayetin diğer mahallerinden gelen ve içlerinde Bulgar zabitanı dahi bulunan zabitan müfakatım münasebetiyle bana bir ziyafet keşide etdiler. Diğer taraftan heyet-i müdiran dahi maliye müdiri Mösyö İşmid vasıtasıyla beni bir ziyafete davet etmiş ise de nefret etdiğim şu adamların ziyafetini redd etdim. Mösyö İşmid benim bu babda hatada bulunduğumu temine çalışmış ve her ne kadar müdiran beni takdir etmek de iseler de bunların politikaya tabi olduklarını ve benim düşmeğlim dahi yine politikadan olduğunu söylemiştir.

Mösyö İşmid'in dediği politika ise adeta Rusya politikasıdır fakat müdiran Rusya memurlarından ibret alsalar pekiyi ederler. Çünkü bu memurlar devletlerinin politikalarının husulü için hiç teşebbüsde kusur etmedikleri halde kendileri bir takım rezaletle vazifesinde asla kusur etmeyen bir memuru azl ettirmekle Rusya memurlarına alet-i fesad olmakda ve devlet metbualarına ihanet etmektedirler. Bu halde Rusya memurları hasımlarınca bile şayan-ı takdir ve Bulgarlar kendilerini kullanan tarafça bile muhkar bir kavim oldukları vareste-i iştibahdır.

Der-saadete muvasalatımda gördüğüm rical-i devlet-i aliyyeden bazı zevat-ı kiram Aleko Paşanın fesadını bab-ı aliye bildirmemeğlimde hata eylediğimi ihtar etdilerse de hükümet-i merkeziyye ile mükatebe için bir sıfatı haiz olmadığım gibi Aleko Paşanın maiyyetinde bulunduğum cihetle tanzim edeceğim

raporlar hakkı olmak lazım gelir idi ki bu da benim mesleğime külliye mugayirdir.

Şurasını beyan ile hatm-i kalam ederim ki bendeniz ile Aleko Paşa bir devlet memuru olduğumuz ve ikimiz de nizamname-i dahiliyi mevki-i icraya vaz etmeğe memur olduğumuz halde bendeniz Aleko Paşayı zat-ı şevket-meab hazret-i padişahi ile hükümet-i seniyelerine ihanet ile itham ediyorum. Eğer bu itham tasarrufu sıhhat ise Aleko Paşa hakkında kanunen mücazat-ı lazıme tertib edilmelidir değil ise bendeniz tedib olunmalıyım. Mahkeme hakikat-ı hali zahire ihrac edecektir. Bazı namussuz adamlar nice mücazattan kurtulacaklarına güvenerek namusu her şeyden muazzez add edenlere bile tecavüz ve taarruz etmekte olduklarından artık erbab-ı namusu bu makulelere çiğnedmemek icab eder. Binaen aleyh işbu istida-yı acizanem hakkında iktiza eden muamelenin icra buyurulmasını zat-ı hazret-i sadaret-penahiden istirham eylerim.”

Sonuç

Yabancı devletlerin büyük planları neticesinde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının yeniden şekillendirilmesi her anlamda derin izler taşımaktadır. Şarki Rumeli Vilayeti de baskılar sonucunda yeni kurulan ve tanzim edilen rapordan da anlaşıldığı üzere yeni düzenin görünür emsali, bir parçası konumundadır. Raporu hazırlayan Vitalis Paşa gayrimüslim bir Osmanlı feriki olarak söz konusu coğrafyada asayiş temelli bir hizmet sunmaya gayret göstermiştir.

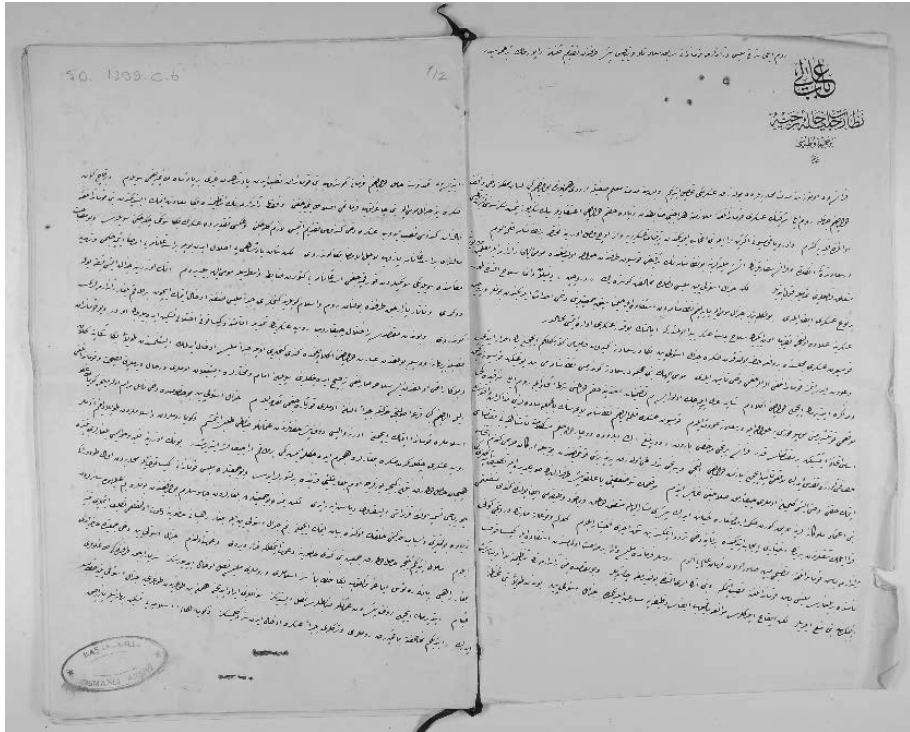
Raporu tanzim eden Vitalis Paşa raporun genelinde Vali Aleko Paşa ile olan münasebetini kaleme almıştır. Hem vali hem de ferik Vitalis aslında Osmanlı Devleti'nin bir memuru olarak bölgeye Sultan tarafından tayin edilmişlerdir. İkili arasındaki münasebetin pek de iyi olmadığı barizdir. Öyle ki ferik Vitalis Paşa, Vali Aleko Paşa'yı “vatana ihanetle itham” dahi etmektedir.

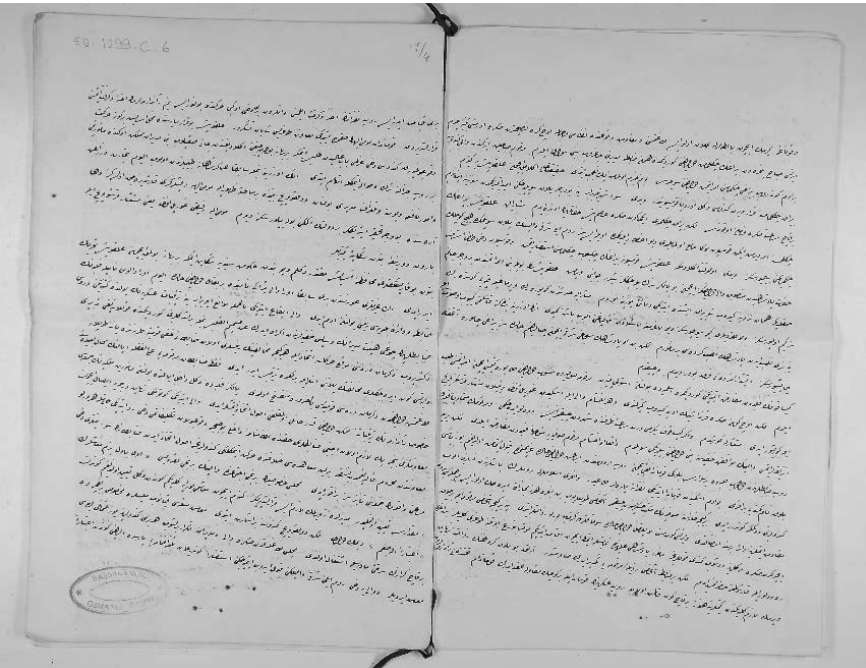
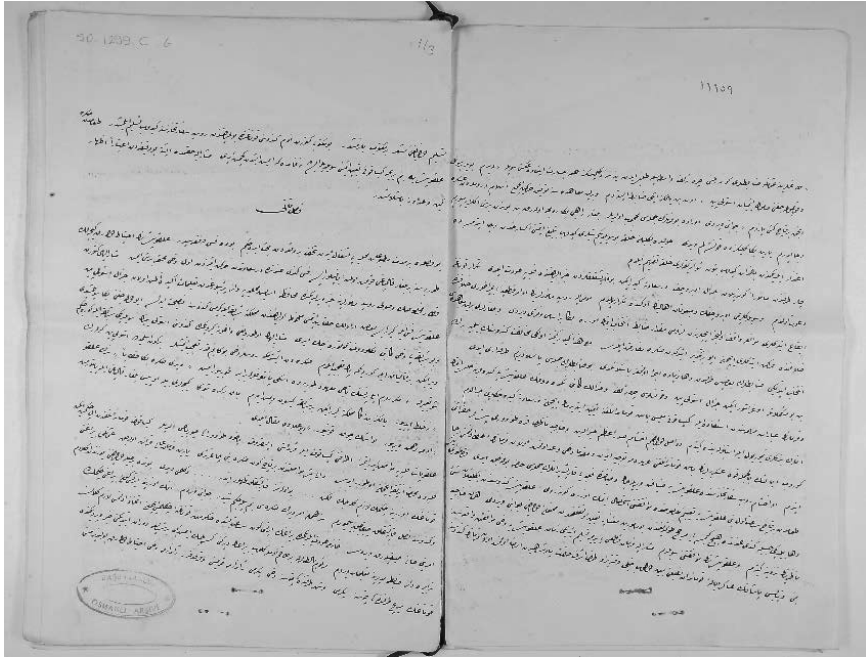
Rapor aslında Rumeli Şarki Vilayeti örneğinde başta Osmanlı Devleti olmak üzere medhali olan her kurum ve memurdan dem vurmaktadır. Osmanlı Devleti tayin ettiği memurları ile bölgede sözde “var” olmakla birlikte dönemin düvel-i muazzaması sayılan İngiliz, Fransız ve Rus devletleri oldukça etkili hareket alanı bulmuşlardır. Yabancı güçler özellikle askeri anlamda general rütbesindeki memurlar ile etkin olmuşlar, milis kuvvetlerini daima kendi kontrolleri altında tutmak için mücadele etmişlerdir. Raporda bahsedilen hemen her husus aslında Osmanlı Devleti'ne karşı bir komplo, bir istemezlik anlatısıdır.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Şura-yı Devlet Ş.D, 2427/27.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası HR. TO, 380/15.; 205/68.
- AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- ERGENÇ, Leman, “Babıali’de Bulgar Asıllı Bir Diplomat”, Belleten, Nisan 1998, C 62/S 233, 65-74.
- GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, TDVİA/5, Ankara 1992, s. 516-517.
- REYHAN, Cenk-SERT, Serap, “Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu”, TAD, C.40/S.70, 2021, 407-447.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Jandarma”, TDV İA, Ankara 2020, Ek-1. 689-691.

EK 1.

BİR OSMANLI SAHİL KASABASI: DARICA'DA TOPLUM VE EKONOMİ

An Ottoman Coastal Town Darıca: Society and Economy

Said ÖZTÜRK*

Özet

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına dahil olan Darıca, İzmit körfezinin kuzey batı sahillerinde Müslim-Gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı, tarım ve hayvancılığın yanında denizcilik yapılan bir vakıf köydür. Bu çalışmada, Çelebi Sultan Mehmet'in Bursa'da yaptığı Yeşil Cami, medrese ve imaretine vakfedilen Darıca'nın, uzun Osmanlı asırlarına tekabül eden dönem içinde idari yapısı ve demografik gelişimi incelenecek, tarım, sanayi ve ticaret alanında gelişmeler üzerinde durulacaktır. Buna ilâveten vakıf mallar üzerindeki tasarruf biçimleri, halk arasında ortaya çıkan kimi sorunlar ve çözüm örnekleri, küçük bir köy topluluğu içinde Müslim-Gayrimüslim ilişkilerinin seyri, afetler karşısında Osmanlı tecrübesinin detaylarını göreceğimiz 1910 yılında vukua gelen yangın ve 19. yüzyılda Darıca halkının iktisadi imkânları ve vergi yükü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Darıca, Vakıf, İltizam, Temettuat, Müslim, Gayrimüslim

Abstract

Darıca, which was included in the Ottoman lands during the Orhan Gazi period, is a waqf village on the northwest coast of the Gulf of İzmit where Muslim and non-Muslim populations live together, agriculture and animal husbandry, as well as maritime activities. In this study, the administrative structure, demography, developments in agriculture, industry and trade, the forms of savings on foundation goods and the

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saidozturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2476-1475

public relations in Darıca, which was dedicated to the Yeşil Mosque, madrasah and *imaret* built by Çelebi Sultan Mehmet in Bursa, in the period corresponding to the long Ottoman centuries. Some problems and solutions that have emerged, the course of Muslim-non-Muslim relations in a small village community, the fire that took place in 1910, where we will see the details of the Ottoman experience in the face of disasters, will be focused on, and the economic opportunities and tax burden of the people of Darıca in the 19th century will be examined.

Keywords: Darıca, Vaqf, İltizam/ Tax farming, Temettuat, Muslim, Non-Muslim

1. Giriş

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarına dahil olan Darıca ve çevresi (1329), Fetret Devrinde kısa bir süre Bizans hakimiyetine girmiş olmakla birlikte (1403-1420) Çelebi Sultan Mehmet'in komutanlarından Gazi Timurtaş oğlu Umurbey tarafından tekrar fethedilerek Osmanlı hakimiyetine geçti. Osmanlı siyasi hâkimiyetine giriş şeklini kaynaklar, eman suretiyle olduğunu belirtir. *Neşri Tarih*'nde "Biri dabi Darıca derler. Ol ahidle ita'at edüb verdi. Anı Sultan Mehmed, imaretine vakf etdi", *Solakzâde Tarih*'nde "Darıca adlı hisarda oturan düşman ise, Çelebi Sultan Mehmed'e itaati ibtiyâr eyledi ve ahd u aman ile hisarı teslim ettiler" der. Yani halk Çelebi Sultan Mehmet'in askerlerine silahla karşılık vermeden "ahd u aman ile" kendi rızasıyla Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar. Savaş hukuku gereği eman suretiyle tebaalığa geçen bir bölge halkı zimmi statüsüne istihkak kesbetmiş olur. Can ve mal emniyeti ve din özgürlüğünü teminat altına alan bu statü gereği Darıca ve çevresinde Gayrimüslim nüfusun yoğunluğu Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir¹. 1805 yılında Darıca'da ortaya çıkan bir anlaşmazlık sonucu Divan-ı Hümayun'dan çıkan bir kararda Darıca halkının "ahd u aman" ile Osmanlı tabiiyetine geçtikleri hatırlatılır².

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, 827 (1423) hicri yılında Darıca'yı Çelebi Sultan Mehmet Han fethetmiştir. Gebze'nin nahiyesidir. 300 kadar hane, bir camii, bir hanı, bir hamamı, küçük bir çarşısı bulunmaktadır. Gebze'nin

¹ Derviş Ahmed Aşki: *Tevârih-i Ali Osman (Aşıkpaşazâde Tarih)*, İstanbul 1332.s.93-94; Mehmet Neşri, *Kütâb-ı Cihan-nümâ*, Yay. F.R.Unat- M.A.Köymen, Ankara 1987, 2. Baskı, c.2, s. 549; Solakzâde: *Solakzâde Tarih*, Haz. Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989, c.1, s.181.
² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.52, hüküm 112, Evâhir-i R sene 1220 [19-28 Temmuz 1805] tarihli hüküm; Said Öztürk, *Osmanlı Belgelerinde Darıca*, İstanbul, 2005, s.184

iskelesidir. Gebze ise, Darıca'nın kuzeyinde bir saat mesafede, Bağdat ve Erzurum yolu üzerindedir³.

1861 yılında Anadolu arkeolojik araştırmalar için Fransız hükümetinin görevlisi olarak bulunan Georges Perrot, Anadolu'da gördüklerini ve intibalarını anlattığı eserinde Darıca ile ilgili şu bilgileri verir; “Darıca’da yedi yüz evden sadece yüz adedi Müslümanlara aittir. Altı yüz Rum aile çocukları için iki okul ve okula devam eden öğrenci sayısı iki yüz civarındadır. Rumlar eğitime büyük önem vermekte ve öğretmen ücretini kendileri karşılamaktadır. Köy civarında bol zeytin ağaçları yetişmektedir”⁴.

Ali Cevad'ın 1313/1895 yılında yayınlanan eserinde Darıca'dan şöyle bahsedilmektedir; “Şehremaneti mülhakatından Gekbüze kazasına mülhak bir nahiye merkezi olub Marmara denizi sahilinde ve Tuzla'nın biraz ilerisinde vaki'dir. Nahiyesi haylice cesim olub sebze ve meyvesi ve şarab ve rakısı ve zeytûnyağı ile meşhurdur. Şimendüfer hattı güzergâhında bulunduğundan ticareti dahi vâsidedir”⁵.

2. İdari Yapı

Darıca idari olarak Gebze'ye olan yakınlığından dolayı daima Gebze'nin bir köyü, nahiyesi ve bucağı olarak görülmektedir. Evliya Çelebi, Darıca'dan bahsederken Gebze'nin nahiyesidir der⁶. 1845 yılına ait bir metinde Darıca kazasından bahseder ki, bu bilgi hatalıdır⁷. 1866 tarihli bir resmi yazışmada Darıca'dan bu tarihte “Kartal kazasına tabi Darıca karyesi” diye bahsedilmektedir⁸. 19. yüzyılın sonlarına kadar köy statüsünde olan Darıca, 1886 tarihinden itibaren nahiye statüsü kazanmıştır.

2.1. Nahiye Teşkilî

1883 yılında iki yüzü aşkın Darıca ahalisi, köylerinin kazaya tebdili için verdiği mahzarda, köylerinin beş binin üzerinde nüfusa sahip ve senelik varidatın on beş bin liraya balığ olduğunu, eğer kaza yapılırsa gerekli masrafın kendilerince karşılanacağını belirtirler. Böyle bir talebin geri planında Gebze kaymakam ve hâkiminin haksız tutumları yer alıyordu⁹. Yapılan incelemelerde

³ *Evliya Çelebi Seyabathamesi*, İstanbul 1314, c. 2, s.60-61.

⁴ Öztürk, age, s.13.

⁵ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet, 1313, s.381.

⁶ *Evliya Çelebi Seyabathamesi*, İstanbul 1314, c.2, s.60-61.

⁷ 12 Ramazan 1261 [14 Eylül 1845], BA, HR.MKT, nr. 9-23, Öztürk, age, s.78.

⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şabân sene 1282 [8 17 Ocak 1866]; Öztürk, age, s.70.

⁹ BA, MB.İ.113/184. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fî 17 Kanun-ı sâni sene 1298 [28 Ocak 1883].

kaza teşkiline “mütehammil” olmadığı¹⁰, ancak “cesamet ve ehemmiyeti cihetiyle” nahiye yapılabileceğine karar veriliyor, bu yönde 12 Şubat 1886 tarihli irade çıkıyor¹¹. İlerleyen tarihte, Aralık 1912 de, Darıca'nın “*cesamet ve ehemmiyet-i mevkiyesi cihetiyle, Gebze kazasının üç misli cesamette ve kalabalık ve sahil ve ticaretgâh bir mahal olduğu ve ala'l-busus mevsim-i sayfda züvvâr-ı ecnebiye eksik olmadığı*” gerekçeleri sunularak Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından Darıca nahiyesinin birinci sınıfa terfi edilmesi için Dahiliye Nezaretine talep arz ediliyor¹². Bu talebin gerçekleştiğine vakıf değiliz. Nahiye statüsünde olmakla beraber yazışmalarda köy olarak yer alır. 1910 yılına ait bazı resmi yazışmalarda Darıca karyesi ifadesi geçer¹³. 1910 yılında vukua gelen yangın dolayısıyla yapılan yazışmalarda Darıca bazen nahiye bazen de kasaba olarak zikredilir. Bu tarihlerde Darıca'da belediye teşkilatının faaliyetleri belgelere yansımıştır. Bazı çalışmalarda birinin diğerinden iktibas ederek tekrarladığı Darıca Belediyesi'nin 1926 yılında kurulduğu şeklindeki değerlendirmeler hatalıdır. Mayıs 1915 de Gebze ve Darıca belediyeleri teftiş geçirmiştir¹⁴. 1919 ve 1920 yıllarında Darıca Nahiyesi belediye reisi Osman Ağa idi¹⁵. Cumhuriyet döneminde bucak statüsü de verilen Darıca'nın bu statüsü 1980'li yılların başında kaldırılmıştır. İdari yapısı Gebze'ye bağlı belde olarak devam ederken 2008 yılında ilçe statüsüne yükseltmiştir.

3. Göç-Mübadele

Osmanlı asırlarında Darıca ve çevresine uzak ve yakından Türk göçleri vukua gelmiştir. Bu göçler Darıca merkezinde etnik yapının değişiminde kısmi bir etkisi olmuştur. Öyle ki, 1530 sayımında sadece iki Müslüman vergi mükellefi -bu isimler de muhtemelen sonradan ihtida etmiş olmalı- görülürken, 1573 yılında sayı 14'e¹⁶, 1844 Temettuat sayımlarında ise 85 vergi hanesine ulaşmıştır¹⁷.

BA, *İrade Dahiliye nr. 69835*. Öztürk, age, s.220.

¹⁰ BA, Y.A.RES. 20/11.

¹¹ BA, İ, ŞD, nr. 80/4713. Ayrıca bkz. ŞD, nr. 715/16

¹² BA, DH.İD. 144/56

¹³ BA, İ.ML, nr. 1328 Za 7-2, Öztürk, age, s.112.

¹⁴ BA, DH.İUM, nr. 471/11; DH.UVM, nr. 92/21

¹⁵ BA, DH.İUM, nr. 2025/14092, 10 Rebiülevvel 1339 /22 Teşrinsani 1336 [22 Kasım 1920]; Fikretin Yavuz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Sahil Kasabası: Darıca”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2, s.875.

¹⁶ Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, “Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kayırlarında Türk İskânı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 21, Yıl 14 Güz 2016 Sayı 21, s.39 40.

¹⁷ BA, Temettuat Defterleri, nr. 3604

Rum Ortodoks yoğunluklu bu nüfus yapısı Lozan mübadele hükümleriyle tamamen değişecektir. Buradaki Rumlar, Selanik civarında Neo Rission ve New Aretsou adında iki kasaba başta olmak üzere Amerika, Fransa (Marsilya) gibi farklı ülkelere göç etmişlerdir. Mübadele gereği, Selanik, Yanya, Manastır, Drama, Serez, Kavala ve Girit adasından gelen Müslümanların bir kısmı Darıca'ya yerleştirilmiştir. Darıca'ya iskân edilenlerin kısm-ı ekserisi Giritlidir. Gelen bu Türk göçmenlere Rumlardan geri kalan evler tahsis edilmişti¹⁸. Darıca'ya iskân edilen mübadil göçmen sayısı kesin bilinmemekle beraber 1800 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁹. 1960'lı yıllarda Romanya ve Bulgaristan'dan göç eden 250 aile de Darıca'ya yerleştirilmiştir²⁰.

4. Nüfus

Osmanlı dönemi Darıca nüfusunun gelişimini 16. yy başlarından itibaren takip edebiliyoruz. Vergiye esas olmak üzere hazırlanan defterlerden elde edilen bilgilere bakılırsa nüfusun 1530-1810 arasında durağan olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde nüfus iki katından daha fazla artmıştır²¹.

Nüfusun etnik özelliği Gayrimüslim lehinedir. 1455 tarihli tahrir defterinde: “*Kariye-i Darıca tabi-i Gökbüççe be-vilayet-i Koca-ili gâvurlardır*” ifadesi yer alır²². Rum Ortodokslar, mübadeleye kadar kasabanın nüfusunun ekseriyetini teşkil etmiştir. 16. yy başlarında (1530) Darıca'da 164 vergi hanesine ilave olarak bekâr genç erkek anlamında 36 mücerred bulunuyordu. Bu tarihte Darıca'nın

¹⁸ Darıca'ya gelen Türk muhacirlerle ilgili Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) bkz. Drama muhacirleri 272.0.0.11.20.99.1 (06.11.1924), 272.0.0.12. 43.64.9 (02.01.1925); Girit muhacirleri 272.0.0.11.17.78.11 (06.03.1924); Selanik Siroz muhacirleri 13.16.13.2.666/2023.8 (10.07.1926; Manastır muhacirleri 130.16.13.2.149.1.12 (12.07.1924); Yanya muhacirleri 130.16.13.2.1026.4110.3 (13.02.1925); F. Yavuz Ulugün, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015 c.3, s.1301; Muhammet Sarı-Ayşegül Can, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36 (2018-Bahar), s.49; Mehmet Kiracı, Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, YL Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.143, 148.

¹⁹ Mutlu Kerem Kolcuoğlu, *Kariye-i Darıca’dan Darıca İlçesine*, İstanbul 2013, s.347.

²⁰ Ulugün, agm, s.1301.

²¹ BA, Tahrir Defteri, nr 438, 937/1530 tarihli s.791; ML_VRD_TMT_d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606; Gülfettin Çelik, Gebze (Sosyo Ekonomik Bir İnceleme) I-II , Gebze 2003, c. 1, s.118; Gülfettin Çelik “Kocaeli Yanmasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)” *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.1, s.455, 458.

²² BA. Ali Emiri 71, s.9b'den Aktaran: Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, agm, s.40.

tahmini nüfusu 856 kişi idi²³. 1573 yılı tahrir defterinde hane sayıları aynı görünmektedir. Dolayısıyla toplam nüfusta bir değişiklik olmamıştır. 1615 tarihli bir cizye defterinde; “Vakf-ı Sultan Mehmed Han”a ait Darıca’da 210, yine 1671 tarihli bir kadı sicilinde Darıca’da 240 nefer kayıtlıdır²⁴. Cizye defterindeki bilgiler sadece belli erkek yaş gruplarını içine alan Gayrimüslim cizye mükelleflerini vermektedir. Bu sayıyı en azından iki-üç ile çarpmak gerekir, bu durumda 700 civarında Gayrimüslim nüfusa ulaşırız. İlerleyen tarihlerde 1764 yılında, vergi hane sayısı 14 Müslüman, 177 Gayrimüslim hane olmak üzere toplam 191’e yükselmiş olup tahmini toplam nüfus 955 civarında idi²⁵.

Tablo 1: Darıca Nüfusu (1530-1844/45)

	1530			1740			1751			1764			1844		
	Hane	Nefer	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus	Hane	Tahmini nüfus
Müslim	2		10	14	70	14	70	14	70	85	425				
G.Müslim	160		800	177	885	170	850	177	885	437	2185				
Mücerred		36	36												
Muaf/Pirifâni	2		10												
Toplam	164	36	856	191	955	184	920	191	955	522	2610				

1740 yılı: 3 Müslim + 11 haricden eken Müslim ve 177 Gebran

Kaynak: BA, Tahrir Defteri, nr.438, s.791; ML. VRD. TMT. d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.89, hüküm 345, Evâil-i Ca sene1164 [28 Mart-6 Nisan 1751] tarihli hüküm; Said Öztürk, Osmanlı Belgelerinde Danca, s.152-4; Gülfettin Çelik, Kocaeli Yanımadasında, Nüfus Ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar), s.455, 458; Şahin Kılıç-Raif Kaplanoğlu, Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı, s.39-40.

17. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere göre, Darıca’da 300 kadar hane bulunuyordu. Tahmini nüfusun 1500 olduğu söylenebilir. Ancak bu rakam yukarıda tablolarda verilen rakamlara göre biraz abartılıdır. 19. Yüzyılın başlarına gelinceye kadar toplam vergi hanesi 190’ı geçmemiştir²⁶. Osmanlı’nın ilk nüfus sayımı olarak da görülen 1831 tarihli nüfus sayımında Mevali-i devriyeden İlyaszâde Seyyid İbrahim Efendi İzmit ve havalisini tahrir etmiş fakat Darıca bu sayımda gözükmemektedir²⁷. 1840’lı yıllarda yapılan Temettuat

²³ BA, Tahrir Defteri, nr.438, s.791. Bir başka kaynakta 1530 yılında 2 Müslüman haneye karşılık 160 hane Gayrimüslim yaşamaktaydı. BA,MAD 22, s.17; TKA. II. 579, v. 35a 36a. Aktaran; Kılıç- Kaplanoğlu, agm, s.39.

²⁴ Kılıç- Kaplanoğlu, agm, s.40.

²⁵ Çelik, agm, s.455.

²⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1314, c. 2, s.60-61.

²⁷ Bu sayım sonuçları toplu halde yazma olarak İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu sayım sonuçları 1943 yılında yayınlanmıştır. Bu sayımda İzmit ve çevresindeki kaza nüfus

sayılarına göre ise Darıca'nın beş mahallede toplam 522 vergi mükellefi bulunmaktadır²⁸. Tahmini olarak bu tarihlerde nüfusun 2610 kişi olduğu söylenebilir. Nüfusun etnik dağılımı ise 522 vergi mükellefinin 85'si Müslüman, 437'si ise Gayrimüslim olmak üzere toplam nüfusun 425 kadarı Müslüman, 2185'i ise Gayrimüslim idi. 1841 yılında Darıca Gayrimüslim kesimin genç-yaşlı bütün erkek nüfus sayımı yapılmıştır²⁹. Bu sayıma göre toplam 1068 kişi bulunmaktadır. Kadınları da eklediğimizde iki katı kadar bir Gayrimüslim nüfus yekûnuna ulaşırız. Temettuat defterlerinden ulaştığımız 425 kadar Müslüman nüfusu da eklediğimizde bu tarihlerde toplam 2600 civarında nüfus tahmini yapılabilir. Bu veri, Temettuat defterlerinde kayıtlı vergi mükellefleri üzerinden çıkardığımız toplam nüfus rakamı ile uyumludur.

Nüfus defterinde kişilerin adı, yaşı, şekli, cizye durumu (evsat, edna, ala) belirtilmiştir. Cizye 11 ve altındaki yaşlar için alınmamış, 12 yaştakilerin ise bir kısmı cizyeye tabi tutulmuştur. Defterlerde bütün erkek çocuklar kaydedilmiş olmakla beraber cizye mükellefiyetini belirten işaretler konulmamıştır. 1841 yılında Darıca'da Gayrimüslim mahallelerinde yaşayan erkek nüfusun mahallelere göre dağılımı şöyle idi³⁰:

Tablo 2: Darıca Gayrimüslim Nüfusu (1841)

Mahalle adı	Nüfus
Aya Nikita Mahallesi s. 1-8	324
Aşağı mahalle s.9-15	341
Aya Nikola Mahallesi s.17-21	217
Orta Mahalle s.23-27	186
Toplam	1068

Arkeolojik araştırmalar için bulunan Fransız Georges Perrot, 1861 yılında Darıca'da yedi yüz hane bulunduğunu, bunun yüzünün Müslümanlara, diğer altı yüzünün ise Rumlara ait olduğu tespitini yapar³¹. Perrot'un verdiği hane sayısına göre bu tarihlerde toplam nüfusun 3500 kadar olduğu tahmin edilebilir. 1883 yılında Darıca ahalisinin, köylerinin kazaya tebdili için verdikleri mahzarda (dilekçe), Darıca'nın beş binin üzerinde nüfusa sahip olduğu belirtilir³². 1910

rakamları yer alırken Darıca ve bağlı olduğu Gebze bulunmamaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, II. Baskı, Ankara 1997.

²⁸ BA, Temettuat Defterleri, nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606.

²⁹ BA, NFS.d. 618. (H-29-12-1256 [21 Şubat 1841])

³⁰ BA, NFS.d, nr. 618, s.1-27.

³¹ Öztürk, age, s.13.

³² BA, MB.I.113/184. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fi 17 Kanun-ı sâni sene 1298 [28 Ocak 1883].

yılında vuku bulan Darıca yangını ile ilgili yazışmalarda ise, 800 civarında evin yandığı bizatihi tespit edilen Darıca'da 1400 kadar hanenin olduğu kaydedilir. Her hanede 5 kişinin bulunduğunu varsaydığımızda 1910'lu yıllarda toplam nüfusun 7000'e ulaştığı söylenebilir. 1840-1910 yılları arasında nüfustaki bu aşırı yoğunlaşma dışardan göçler ve yüksek doğum oranları ile izah edilebilir. Zira 13 Ocak 1856-11 Şubat 1860 tarihleri arasında dört yıl içinde doğum ve ölüm oranlarını tespit eden bir istatistiğe göre, Darıca'da Gayrimüslimler arasında çocuk doğumları (tevellüd) 144, vefat sayısı 68'dir³³. Bu dört yıllık istatistiki veriye göre doğum oranları ölüm oranlarının iki kat üzerinde gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Darıca nüfusu geriledi. 1959'da yapılan bir çalışma, Darıcalı yaşlı bir zâtın ifadelerine dayanarak 1910-1920 arasında Darıca nüfusunun 1500 olduğunu kaydetmektedir. 1924 yılına gelindiğinde ise Darıca nüfusu 400'e kadar düştü. Milli Mücadele yıllarında gerek Rumlar gerekse Türkler Darıca'yı terk etmişlerdi³⁴.

1910 yılında vukua gelen yangın felaketi ve daha sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında Türklerin katliam korkusuyla verdiği göçler ile mübadele gereği verilen göçler sebebiyle nüfusun hızla gerilediği 1910-1924 yılları hariç Darıca sürekli göç aldı. 19.yy sonlarında başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden bölgenin sanayileşmesi ve özellikle Bayramoğlu'nun turistik bir nitelik kazanması Darıca'nın nüfus yoğunluğunu artırdı 1970'lerden sonra nüfus hızlı bir artış trendine girerek günümüzde iki yüz binin üzerinde nüfusa ulaşmıştır.

Tablo 3: Cumhuriyet döneminde Darıca'nın nüfusu

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927	2115	1970	6560
1935	3243	1980	23905
1940	2859	1985	33551
1945	3014	1990	53560
1950	3213	2010	146896
1955	3825	2011	152542
1960	4952	2015	182710
1965	5575	2020	214796

BA, *İrade Dabilye nr. 69835*. Öztürk, age, s.220.

³³ BA, NFS.d, nr. 8893.

³⁴ Kolcuoğlu, age, s.346.

5. Sanayi

20. yüzyıl başlarına kadar Darıca'da tespit ettiğimiz sanayi kuruluşları sadece kireçhanelerdir. Kireçhaneler 16.yüzyıl. kayıtlarında yer alır. 1574 tarihli İzmit Kadısına yazılan bir hükümde kireç yakıcılığı meslek edinen köyler tek tek sayılmaktadır. Bu sayılan köyler, Üsküdar kazasına tabi Darıca, Tuzla, Mengiri, Pendik köyleridir³⁵. Darıca, İstanbul'un kireç ihtiyacının karşılandığı üretim merkezlerinden biri idi. 1702 yılında İstanbul'da artan kireç talebini karşılamak için Bakırköy, Yalova, Darıca, İzmit gibi yerlerdeki atıl işletmeler faaliyete geçirilmiştir³⁶. 1762 yılında İstanbul büyük yangını sonrası kirece aşırı ihtiyaç duyulunca, Kütahya, Bursa, Mudanya, Aydın ve civarlarına dağılan Darıcalı zimmi tairesinden kireç ustalarının herhangi bir mazeret ve ısrarlarına bakılmaksızın Darıca'ya iadeleri istenmiştir³⁷. 1782 tarihinde İstanbul'un ihtiyacını karşılamak üzere Selanik'e tabi Yeniköy'deki kireç ustaları Darıca'ya kireç yakmaları için getirilecektir³⁸.

19. yüzyılın sonlarında itibaren modern sanayi kuruluşlarının tesisi başlar. 1879 yılında Darıca ile Hereke arasında bir şeker fabrikası tesisi için Fenerler İdaresi Müdürü Mösyö Mişel izin talebinde bulunuyor³⁹. Ancak bu proje teşebbüs aşamasında kalmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde, Darıca'da un ve çimento fabrikaları kurulmasına yönelik çalışmalar görülür. İlk teşebbüs 1904 yılında Osmanlı tebaasından İstirati Vozvoni'ye aittir. Vozyoni, Darıca'da bir un fabrikası tesis etmek istemektedir. Fabrikanın tesis edileceği yer, Büyükliman mahallinde Çelebi Sultan Mehmet'in vakıf arazisi içerisinde Yağ iskelesi tüccarlarından Andon Haçi Vasil ve İstirati Vozvoni'nin mutasarrıf olduğu bir dönüm tarladır. Bu arazinin sekiz yüz zira yerine buhar ile çalışan un fabrikası tesis edilmesi ve geri kalan kısmının ise bahçe şeklinde kullanılması, ayrıca tesis edilecek fabrikanın başka amaçlarla kullanılmaması şartıyla 30 Zilhicce 1322/7 Mart 1905 tarihinde ruhsat verilmiştir. Fabrika yapılacak arazi vakıf arazi olduğundan mukata-ı zemin olarak da vakfa kira ödenecektir. Ayrıca fabrika için

³⁵ BA, Mühimme Defteri, nr. 21, s.330, hüküm 778, 11 Muharrem 981 [13 Mayıs 1573] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.104; BA, Mühimme Defteri, nr. 23, s.333, hüküm 741, 15 Zilkade 981 [9 Mart 1574] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.106.

³⁶ Ahmet Refik, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.35, 36.

³⁷ BA, C.BLD, nr.118/5863. Fi evaili- Za 1175 [24 Mayıs 1762].

³⁸ BA, C.DH, 339/16908, Gurre-i Ra 1196/14 Şubat 1782. Kireç üretimi ile ilgili bkz. Zafer Karademir, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Kireç Üretimi Ve Tüketimi", Tarihın Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: 2018, Sayı: 19.

³⁹ BA, HR.TO. 465/53, [19 Eylül 1879 tarihli]

Avrupa'dan getirilecek alet ve edevatın emsalinde uygulandığı üzere gümrük resminden muaf olacaktır⁴⁰. Bu tesis işletmeye açılmış olmalı, zira 1915 tarihli bir yazışmada öteden beri ekmekçiler cemiyetinin idare ettiği Darıca un fabrikasından söz edilmektedir. Bu fabrika bölge halkının un ihtiyacını karşılıyordu⁴¹.

Bir diğer teşebbüs ise, 1910 yılında çimento fabrikası kurma teşebbüsüdür. Fabrikanın kuruluşuna zemin hazırlayan şirket “Arslan Osmanlı Anonim Şirketi” namıyla İstanbul’da Osmanlı vatandaşı olan Rum asıllı Andrea Hacı Kiriyaçu, Konstantin Glitsos, Marko G. Langas, Kimyager Kiriyaço Syngros, Demetrius Yanakopulo ve Nikolas Zarkali tarafından 1910 yılında kuruldu⁴². Taş Liman mevkiinde Çelebi Sultan Mehmet’in vakfından olan bağ ve zeytinliğe, kireç ve çimento imal etmek üzere fabrika kurulması talebiyle şirket kurucuları arasında ismi geçen Galata’da İspekor İsyon Jeneral Han’ında mukim Markolanga (Marko G. Langas) namına mühendis Süreyya Bey müracaatta bulunur. Arazinin mülkiyeti vakfa ait olmakla beraber tasarrufu adı geçen Markolanga’ya aittir. Fabrika yapılmak istenen arazinin mesahası ise on yedi dönüm üç evlek iki yüz iki zira’dır. Yapılan incelemede arazi üzerine fabrika inşasında bir mahzur olmadığı tespit edilmiştir. Fabrikanın yasal sınırlar içinde faaliyetlerini sürdürmesine hükümetçe dikkat olunmak ve bedel-i feragına karşılık olarak senelik olarak vakfa 49 kuruş 20 para tahsis edilmek üzere ruhsat verilmiştir. Ruhsat işleminden sonra fabrika inşasına müsaade edilir⁴³. Fabrika Arslan Osmanlı Anonim Şirketi unvanı altında faaliyette bulunacaktı. Fabrikanın tesisini bir Danimarka şirketi üstlenmişti. Fabrika kuruluş aşamasında yılda 20.000 ton sun’i çimento ve 10.000 ton su kireci üretmek üzere planlanmıştı, fabrika tamamlanmadan yıllık çimento üretimi 30.000 ton ve su kireci üretimi de 20-25.000 ton olacak biçimde genişletilmesi gündeme geldi. Fabrika Ekim

⁴⁰ İ.DFE, nr.16/17, 30 Zilhicce 1322/ 22 Şubat 1320 [7 Mart 1905] tarihli İrade-i Seniyye; BA, İ. RSM, nr. 6 Ra 1322-4, 6 Rebiülevvel 1322/ 9 Mayıs 1320 [21 Mayıs 1904] tarihli İrade-i seniyye; Danca’da kurulacak dakik fabrikasına dair BEO 2340/175458, 10 Ra 1322 [25 Mayıs 1904]; Büyük liman mevkiinde kurulacak un fabrikası BEO, 2523/189220, 4 M 1323 [11 Mart 1905]; Öztürk, age, s.110, 118.

⁴¹ BA, DH.İ.U.M, nr. 89-1.

⁴² Emre Dölen, ‘Osmanlı Döneminde Kocaeli’ndeki Sanayi Kuruluşları’, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2, s.682.

⁴³ BA İ.ML, nr. 88/2, 7 Zi’l-kade sene 1328 Fi 27 Teşrin-i evvel 1326 [9 Kasım 1910] Tarihli İrade-i Seniyye. 17 Zilhicce 1328/ 6 Kanunievvel 1326 [20 Aralık 1910] tarihli irade için bkz. İ. TNF, nr. 22/31: Öztürk, age, s.112. Padişah iradesi çıkınca gereğinin icrası için dönemin sadrazamı Talat Paşa imzasıyla Defter-i Hakani Nezareti’ne ve Ticaret ve Nafi’a Nezareti’ne tebligat yapılmıştır. Ayrıca Dahiliye Nezareti’nden İstanbul Valiliğine yazı gönderilmiştir. BA, DH-İD, nr. 107-10. Öztürk, age, s.114-116.

1911’de işletmeye açıldı. Bu fabrikanın kuruluş aşamasında gerekli alet ve edevatı Avrupa’dan gümrük muafiyeti tanınarak getirildiği gibi, fabrikayı işletecek ustalar da Avrupa’dan getirilmişti. 1911 yılında işletmeye açılan bu fabrika ile 1912 yılında işletmeye açılan Eskihisar çimento fabrikasını işleten iki ayrı şirket, “Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi” adıyla 1920 yılında birleşti. Cumhuriyet dönemine gelince, Eskihisar fabrikasının üretimi 1940’da durduruldu. Darıca’daki fabrika ise zaman zaman aksamalarla beraber üretime devam etti. Şirket 1978’de Türkiye İş Bankası’na geçti ve şirketin adı “Arslan Çimento Anonim Şirketi” oldu. 1989’da Fransız Lafarge şirketine satıldı ve sonunda Lafarge’in Türkiye’den ayrılması üzerine fabrika 2009’da OYAK Çimento Grubu’na satıldı⁴⁴.

6. 19. yüzyıl Ortalarında Darıca Halkının İktisadi İmkanları ve Vergi Yüğü

1840’lı yıllarda ve Tanzimat’ın cari olduğu yerlerde verginin yeniden tespiti amacıyla yapılan sayımlar ve bu sayımlar sonucu oluşan Temettuat defterleri sayesinde kişilerin sahip olduğu tüm menkul ve gayrimenkul mal varlıklarını, sınai, ticari faaliyetlerini, yıllık kazançlarını ve bu kazanç üzerinden tarh edilen vergi yükünü tespit edebiliyoruz⁴⁵. Bu kaynakların verdiği bilgilere göre; Darıca’da yaygın hububat tarımı ile beraber bağcılık, zeytincilik ve sebzeçilik de gelişmiştir. Zeytin yetiştiriciliğinde arazi büyüklüğü yerine ağaç sayısı verilmiştir. Tarımda kiracılık yöntemiyle işletmecilik yapılmakta, ancak sınırlı olduğu görülmektedir. Koyun, keçi, inek, camus, öküz gibi büyük ve küçükbaş hayvanı beslenmekte, beygir ve merkepten taşımacılıkta faydalanılmaktadır. Bir sahil kasabası olması dolayısıyla balıkçılık yapılmakta, balıkçılık için mülk ve vakıf dalyanlar bulunmakta ve dalyanlarda hissedarlık yaygın görülmektedir.

Tarım işletmeleri küçük ölçekli işletmelerdir. Nadasa bırakılan araziler içinde 165, 75, 60, 40, 30, 18, 17, 16 ve 15 dönümlük sınırlı sayıda işletme bulunmakta, diğerleri daha küçüktür. Ekilen araziler içinde ise 100, 50, 26, 25,

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Dölen, agm, s.681- 686. Gebze’nin Darıca karyesinde "Arslan" ve Eskihisar karyesinde "Eskihisar" çimento ve su kireci fabrikalarından oluşan "Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi"nin nizamname-i dahilisi ile emval-i gayr-ı menkulesi hakkında bazı ifadeyi havi Şirket Müdürü Dimitri Ekyadi Efendi’nin arzuhali, BA, ŞD.3180/28, (İstida 49) H-29-08-1340/ 29 Nisan 133[29 Nisan 1922] tarihli.1917 yılında ustabaşı Kopenhaglı (Danimarka) Mösyö Anderest’dir: BA, DHEUM. 5. Şb., nr. 44/ 7; Öztürk, age, s.124.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Said Öztürk, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, sayı 1. İstanbul 2003, s.287-304; Said Öztürk, Temettuat Tahrirleri, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), İstanbul 2000.

17, 15, 13, 12 dönüm büyüklüğünde yine sınırlı sayıda işletme dışındakiler küçüktür. Bağcılık yapılan tarım işletmeleri yaygın olup küçük ölçeklidir.

Tarım ve hayvancılık dışı faaliyetlere bakıldığında deniz ve kara taşımacılığı yapılmaktadır. Hamam, mağaza, fırın işletilmekte, berber, kasap, bakkal, enserci (nalbur), duhancı dükkanları, kahvehaneler bulunmakta ve bekâr odası, Arnavut odası diye tanımlanan odalar yıllık kiraya verilmektedir. Bir kasaba görünümüne sahip Darıca'da atölye düzeyinde herhangi bir sınai işletme kaydı görülmemektedir.

Osmanlı Arşivi'nde Darıca'ya ait beş adet temettuat defterinde kayıtlı 522 vergi mükellefi bulunmaktadır⁴⁶. 1845 yılına ait bu defterlerden sadece bir defter Müslüman ahaliye aittir. Darıca'nın İslam ahalisine ait defterde vergi mükellefi 85 kişi kayıtlıdır. İslam ahalinin yıllık vergilendirilen kazanç toplamı 124102 kuruş, yıllık toplam vergisi ise 4651,5 kuruştur. Gayrimüslim kesim ise 437 vergi hanesinden oluşmaktadır. Toplam yıllık gelir 501314, tarh edilen vergi ise 34116 kuruştur. Tanzimat sonrası mali reform çerçevesinde yapılan bu sayımlar sonucu Darıca toplamı 625416 kuruş yıllık gelire karşılık tarh edilen vergi 38767,5 kuruştur. Gelir üzerinden % 6.2 oranında vergilendirme yapılmıştır.

7. Vakıflar

Çelebi Sultan Mehmet'in Darıca ve çevresini tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına almasında Bursa'da yaptırdığı (822 (1419) Yeşil Cami, medrese ve imaretinin etkisi olduğuna Osmanlı vakâyinâmeleri işaret etmektedir⁴⁷. Bu hayır müesseselerine vakıflar tayin etmek istediğinde, istişarede bulunduğu devlet adamları Çelebi Mehmet'e, Timur hadisesi dolayısıyla Bizans'ın eline geçen İstanbul mıntıkasındaki bu yerlerin tekrar alınarak vakıf tayin olunmasını tavsiye ederler. Bunun üzerine, İzmit körfezindeki Hereke, Gebze, Darıca, Kartal, Pendik taraflarını komutanlarından Gazi Timurtaş oğlu Umur Bey'i göndererek 1420 yılında fetheder. Çelebi Sultan Mehmet, Darıca dahil olmak üzere bu bölgede pek çok yeri, Bursa'da yaptırdığı cami ve imaretine vakfetmiştir. Buradaki vakıf işlemi tahsisat kabilinden vakıf olup, arazilerin yıllık vergi gelirlerinin Yeşil İmaret'e tahsis edilmesidir.

Vakfedilen Darıca köyü mukataa haline getirilmiş ve tarım arazileri iltizam yöntemi ile işletilmiştir. 18. yüzyıla ait bazı metinlerde Darıca mukataasının

⁴⁶ BA, Temettuat Defteri, nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606. Öztürk, age, s.287-463

⁴⁷ Derviş Ahmed Aşık: *Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazâde Tarihi)*, s.93; Solakzâde: *Solakzâde Tarihi*, c.1, s.181; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih I-V*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, c.2, s. 108.

malikâne-ömür boyu iltizam- haline getirildiği kayıtlıdır⁴⁸. Selatin vakıflarında mütevellî yönetimindeki bütün tasarruflar nazır denetimine tabi idi⁴⁹. Bu düzenlemeye bağlı olarak Çelebi Sultan Mehmet vakfına Darussade Ağaları nezaret etmiştir⁵⁰. 1751 tarihli bir hükümden Gebze nahiyesine tabi Darıca köyünde on dört Müslüman, yüz yetmiş Hristiyan ile Akpınar köyünde altmış dokuz reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 33996 akçenin Sultân Yıldırım Hân'ın oğlu Sultân Mehmet Hân'ın vakfına ait olduğu belirtilmektedir. Bir istisna olarak ihtisap ve ihzariye vergileri Gebze, Darıca ve diğer nahiyeye ve köylerde vakıflara gelir kaydedilmeyerek kapucuoğullarına tevcih olunmuştur. Yapılan incelemede “*Defter-i Hâkanî mantûkî üzre Üsküdar kazâsı muzâfâtından nevâhî-i sâbıkâ'l-beyân ibtisâb ve ihzârîyyesi hîn-i tabirde muharrir kalemîyle zîkr olunan evkafa bâsıl yazılmayıp ve bu makûle hîn-i tabirde bâsıl yazılmayan ibtisâb ve ihzârîyye Dîvân-ı Hümayûn tarafından derkenâr olunan kanûn üzre kapucu oğullarına mahsûs*” olduğu tespiti yapılır. İhtisap ve ihzariye vergisinin aidiyeti konusunda görülen bu dava sonucu verilen kararın ayrıntılarında bölgenin vakıf tarihini ilgilendiren şu bilgiler bulunmaktadır;

- 1- Gebze nahiyesine tabi İstavros, Kısıklı, Kuzguncuk köylerinde otuz altı Müslüman ve otuz altı Hristiyan re'âyânın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 27085 akçe, bu gün Kısıklı'da Alemdağ caddesi üzerinde bulunan Bostancıbaşı Abdullâh Ağâ'nın mescid ve çeşmelerine vakıf olarak tahsis edilmiştir.
- 2- Gebze nahiyesine tabi Kartal köyünde seksen dört reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 10611 akçe Orhan Bey tarafından Gebze'de ki camiine vakıf olarak tahsis edilmiştir.
- 3- Gebze nahiyesine tabi Pendik köyünde yüz on bir reayanın hububat öşrü, resm-i arus, cürm ü cinayet ve bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 6790 akçeyi Fazlu'l-kadî (?) Gebze'de İsmâîloğlu Hüseyin'den satın alıp zâviyesine vakf eylemiştir.
- 4- Gebze nahiyesine tabi Darıca köyünde on dört müslüman, yüz yetmiş hristiyan ile Akpınar köyünde altmış dokuz reayanın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 33996 akçe Sultân Yıldırım Hân'ın oğlu Sultân Mehmet Hân'ın vakfına ait olduğu.

⁴⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.44-45.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Mali Tarihi, İstanbul 2016, s. 446.

⁵⁰ BA, Şikayet Defterleri, nr. 62, s.7 hüküm 2, Evâst-ı Za sene 1124 [10-19 Aralık 1712] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.38.

- 5- Gebze nahiyesine tabi Yiğit, diğer adı Tuzla köyünde yedi Müslüman, üç mahalle, iki yüz on sekiz hristiyan'ın hububat öşrü, bâd-ı heva ve diğer vergileri toplamı 54706 akçe Bursa'da merhum Yıldırım Bayezid'in imaretine vakfedilmiştir.
- 6- Gebze nahiyesine tabi Orta, diğer ismi Maltepe köyünde elli dört reaya ile Adakenise diğer ismi Sürgünler köyünde elli dört reyanın.... akçelik vergisi Şehzâde Sultân Mehmet Hân câmi'-i şerifine vakfedilmiştir.
- 7- Gebze nahiyesine tabi Medgerun(?) diğer ismi Kadî (Kadıköy) köyünde altı müslüman, seksen altı Hristiyan ve bir zemin Sultân Selim Hân vakfına tahsis edilmiştir.
- 8- Çenger köyünde dört Müslüman, iki yüz on hristiyanın hububat öşrü, resm-i arus, cürm ü cinayet vergileri toplamı 14396 akçe Kadı Fazlullah zaviyesine vakfedilmiştir⁵¹.

8. Darıca Yangını

1910 yılında çıkan büyük yangın, kasabanın yapısını, etnik dağılımını ve iktisadi hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. 17 Kasım günü sabah saatlerinde başlayan yangın, bütün kasabayı ihata etmiş ve güçlüklerle akşam saat 5 sularında söndürülebilmıştır. Yangından çevre kazalar ve İstanbul kısa sürede haberdar edilerek hızla kontrol altına alınmıştır.

Tespitlere göre, 1400 hanelik kasabada 815 hâne, 90 dükkan, 40 mağaza, 3 yağhâne, 1 ayazma, 11 fırın, 4 kilise, 1 hamam, 9 kahvehâne, 1 eczahâne, 2 han, 9 bekâr odası yanmıştır. Yangından 322 hâne, 9 dükkan, 30 mağaza, 5 yağhâne, 4 fırın, 11 kahvehâne, 1 eczahâne, 2 samanlık, 2 değirmen, 1 Düyun-ı Umumiye binası, bir camii ise kurtulmuştur. Başka köy ve kasabalarda ikamet edenler hâric olmak üzere 3465 nüfus felakete düçar olmuştur. 1064 kişinin hâneleri kurtulmuş ise de yanan mahallerde mağaza, fırın, hâne vs.binaları hasar görmüştür.

Yangına duçar olan halkın yardımına hızla koşulmuş, gıda ve barınma ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştır. Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke ve Karamürsel'den ekmek ve çadır gelmiş, aynı ve nakdi yardımlar yapılmıştır.

İlerleyen günlerde yangın felaketine maruz kalanların askerde bulunan çocuklarının terhis edilmesi ve beş sene müddetle askerlikten muaf tutulmaları talep edilmiş ancak bu talep Harbiye Nezareti tarafından kabul görmemiştir.

⁵¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.89, hüküm 345, Evâil-i Ca sene1164 [28 Mart 6 Nisan 1751] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.152-4.

Yangından zarar gören ailelerin on sene müddetle aşar ve emlak vergisinden muafiyetlerine karar verilmiştir.

Darıca yangını ile ilgili olarak mahallinde yürütülen tahkikat sonuçları bir rapor halinde Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Bu raporda, yanan binaların toplamının 817 adede ulaştığı, kasabanın yeniden tanzim edilmesi, yapılması planlanan evlerin bir inşaat heyetinin nezareti altında yapılması ve sokakların genişletilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Darıca'nın yeniden tanzimi ve bina yapımı için gerekli 120.000 lira kredinin Ziraat Bankası'ndan karşılanması raporda yer almaktadır. Evlerini yenileyecek ailelere -bu evlerin ipotek suretiyle-bankadan kullanılacak krediye Maliye Nezareti'nin kefalet etmesine dair kanun çıkarılmıştır. Ne var ki, bu kredi talebi banka tarafından kabul görmemiştir

Yangın sonrası yaraların sarılması yönünde atılan hızlı adımlar zamanla gevşemiştir. Darıca'nın yeniden tanzimi ve arsa sahiplerine arsalarının gösterilebilmesi için lazım gelen haritanın çizimi birkaç yıla varan sürüncemeye bırakılmıştır. Önce 200 liraya anlaşılan mühendis kısmen masraf yaparak haritanın çizimini deruhde etmiş, ancak taahhüd edilen paranın ödenmemesi üzerine harita yarıda kalmıştır. Haritanın çizim masraflarının hangi kurum tarafından ödenmesi gerekeceği uzun tartışmalara ve yazışmalara sebep olmuştur. Bu konuda İstanbul Valiliği'nin ısrarlı takibi dikkati çekmektedir. Valilik nihayet halkın daha fazla sıkıntıya düşmesini önlemek ve meseleyi çözüme kavuşturmak maksadıyla valiliğin kendi hesabından bu parayı ödemeyi üstleniyor. Sonunda Kadıköy Metropolitliği gerekli parayı karşılayarak haritanın çizilmesi gerçekleşiyor, Darıca halkı da gösterilen arsalarına evlerini yapmaya başlıyor. Bu arada geçen 2-3 yıllık zaman süresince Darıca halkı çadırlarda ve geçici barınma yerlerinde hayatlarını sürdüreceklerdir.

Yangın felaketine maruz kalanlara dağıtılan ekmeğin bedelinin ödenmesi de benzer sıkıntılara sebep olmuştur. Yine, oluşturulan yardım komisyonunun hesaplarının görülmesi ve teftişi meselesi de uzun yazışmalara sahne olacaktır. Sonunda, yangına maruz kalanlar için oluşturulan yardım komisyonunun hesapları sıkı bir teftişe tabi tutulmuştur⁵².

9. Hukuka İntikal Eden Meseleler

Darıca'da farklı dini ve etnik kimliklerin bir arada yaşamasından kaynaklanan meseleler olduğu gibi hayatın olağan akışı içerisinde bütün Osmanlı

⁵² Darıca yangını ile ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, age, s.465-603.

şehir, kasaba ve köylerinde görülmesi muhtemel birçok mesele de görülmektedir. Tarım, hayvancılık ve ticari alanda yaşanan birçok anlaşmazlığın yanında, ehl-i örf taifesi (yöneticiler) ve mültezimlerin kanun dışı uygulamaları, haksız müdahale ve talepleri, ceza hukukuna ilişkin cinayet, tecavüz ve diyet davaları, hibe, emanet, miras, borç-alacak davaları, vakıf arazilerin işletilmesinden kaynaklanan davalar, dini hayatın pratiklerinin yerine getirilmesi aşamasında görülen müdahaleler ilgili idari ve yargı kurumlarına intikal etmiştir.

9.1 Müslüman Halkın Yaşadığı Zorluklar

Müslüman ve Gayrimüslim kesimlerin bir arada yaşadığı Darıca'da dini aidiyetler sebebiyle yaşanan kimi sorunlar hem halkı hem de yönetim mekanizmasını fazlasıyla meşgul etmiştir. 18. yüzyılın ortalarında yaşanan hadiseler, Gayrimüslim nüfus yoğunluğunun, Müslüman halk üzerinde bir baskıya dönüşme eğilimine girdiğine delalet etmektedir. Mevcut literatür yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunda yaşayan Gayrimüslim unsurlara Müslümanların müsamaha ile yaklaştığını belirtirken, Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Darıca'da bilakis, Müslüman ahalinin dini vecibelerini yerine getirmede zorluklarla karşılaştığına tanık oluyoruz.

1759 tarihinde Gebze nahiye naibinin arzında ayrıntılarını göreceğimiz hadise şöyle cereyan etmiştir: Darıca köyü camii köy dışında olması sebebiyle çarşıdaki esnafa namaz vaktini duyurmak için camii müezzini es-Seyyid Ömer Çelebi ibn-i Ali nida etmektedir. Müezzinin bu nidasına Papasoğlu Todoraki veled-i Mavridi adlı şahıs karşı çıkar, müezzini darp etmek ister, küfürlü sözler söyler. Müezzin Seyyid Ömer şikayetçi olur. Mahkemede şahidlerin şahadetiyle sabit olan bu suçuna ilaveten, şahitler Todoraki hakkında mecliste şu ifadelere ayrıca yer verirler; “*meşfur kendi halinde olmayub daima ba'zı ehl-i İslâma şüitum-ı galîza şetm ve betk-i ırz edüb liecli'l-murâfa'a zıbatı ma'rifetiyle huzur-ı şer'a ihzar murad olundıkda firar ve gaybet ve bir zamandan sonra yine karye-i mezburaya gelüb ber-vech-i meşrub mel'anet ve şekavete cesaret birle ahâli-i karye ta'viz ve tekdirden hâli olmamağla ol vecible bir dürlü emn u rabatımız olmadıgı...*”⁵³. Günümüz ifadesiyle; bu zât kendi halinde olmayıp, Müslüman halktan bazı kimselere ağır küfürler söylemekte, ırzlarına tecavüz etmektedir. Davasının görülmesi için zabıtlar marifetiyle mahkemeye celbedilmek istendiğinde firar edip kaybolmaktadır. Bir süre sonra yine köye gelip açıklandığı üzere melanet ve şekavete tekrar cesaret etmektedir. Bu sebeple köy halkı taciz ve tekdirden hâli olmayıp, emniyet ve rahat içinde değildir.

⁵³ BA, Cevdet Zabtiye, nr. 403, 10 Ramazan 1172 [7 Mayıs 1759] tarihli Gebze nahiyesi naibinin arzı; Öztürk, age, s.158.

Hadise sadece bir kişiyle, tekil bir hadise ile sınırlı kalmamıştır. Darıca İslam ahalisinden yüz elli kişinin üzerinde kimse naib huzuruna gelerek, Darıca köyünde ehli zimmet reayanın Müslüman ahaliye yaptıkları zulüm ve teaddinin önlenmesini talep ederler. Gelişen olayların detaylarına bakılırsa; Darıca köyündeki ehl-i zimmet reaya (Hristiyan grublar) gece-gündüz alet-i harb denilen kesici- öldürücü aletlerle dolaşmaktadırlar. Ehl-i İslam'dan sekiz kişiyi öldürmek kasdıyla yaralamışlar, bir kişiyi katletmişler, genç bir çocuğun ırzına tecavüz etmeye teşebbüs etmişler, Küçükliman bölgesinde bir kişinin başına sopa ile vurarak öldürüp denize atmışlar, hamam civarında yine ehl-i İslam'dan bir kişiyi katl, Ramazan ayının 9. gününde Papasoğlu Todoraki, diğerlerinin de tahrikiyle cami müezzini Seyyid Ömer'in ikindi vaktinde ezan sırasında küfürlü sözler söyleyerek üzerine yürümüştür. Bu tür olaylar devam etmiştir. Yine, Darıca'da bekâr olarak yaşayan Mehmed bin Hüseyin, Yamandı zimmetinde olan hakkını talep için evine vardığında boğazına çatal dirgen dayamış, ayağı üzerinde salbetmek (asmak) istemiş, küfürlü sözler söyleyerek kesici aletlerle katletmek kasdıyla Mehmed bin Hüseyin'in üzerine yürümüştür. Sotori isimli kişi, Molla Mustafa'nın üzerine tüfekle hücum etmiş, tüfekten çıkan barutun alevi yüzünü ve gözünü yakmıştır. Meclise çağrıldıklarında bazıları firar etmiş, bazılarını ise ele vermemekle hak yerini bulmamıştır. Yine isimleri yazılı beş zimmi şahıs, Ömer bin Mustafa isimli genç çocuğu katletmek amacıyla küfürlü sözler söyleyerek tüfek ve şiş ile üzerine hücum etmişler, Ömer ellerinden kurtulup köy zabiti Osman'a şikayetçi olmuştur. Köy zabiti Osman, bu hadiselerin faileri zimmi şahıslara müsamaha göstermiştir.

Ayrıca, Darıca'da bu olayların turmanmasında etkin olan (ser-cemiyetleri) kimseler (isimleri kaydedilmiş) hukuka aykırı olarak kilise ve manastırlarını bütünüyle tamir ve kiliselerine “*vaz'-ı kadimlerinden ziyâde yirler zamm u ilbâk*” yani ilaveler yapmışlar. Konu hakkında daha önce bu hareketleri yapanlar uyarıldığı ve mani olunduğu halde, işin muhatapları fiillerine devam etmişler, kiliselerinde daima nakus çalmışlar, putlarını kilise dışına çıkararak çarşı ve mahalle arasında gezdirip herkese göstermek istemişler, bir tür “*izhâr-ı şî'âr-ı külfî*” ederek ezân-ı Muhammedîye mâni' olmuşlar. Bu kimseler Darıca'nın yerleşik halkından olup, köylerinde “*ehl-i İslâm istemezüz çakan ve illâ cebren ve kabran ibrâc iderüz*” diye İslam ahali üzerinde baskılara devam etmişlerdir.

Köyün İslam ahalisinin gündün güne kaçan huzurlarını temin için Üsküdar kadısına yazılan emirde, hukuk bilen, dindar bir naib ile ocak tarafından tecrübeli, müstakim ve mutemed bir mübaşir tayin edilmesi, adı geçen kişilerin yargılanması, katillerin tespiti ve ehl-i İslam ahaliye zulmedenler kimler ise tek tek hasımlarıyla hak ve adalet üzere davalarının görülmesi, katl ve diğer suçları işleyenler tespit edildiğinde hapsedilmeleri, durumun dosyası ile İstanbul'da ilgili

makamlara bildirilmesi, sonra sadır olacak padişah fermanı doğrultusunda gereğinin yapılması istenir. Yazılı emrin devamında; “*abad-i tarafeyne gadr u himâyeden ve celb-i mâl misillü bâlât-ı nâ merzûyyeden be gâyet tevakkî ve mücânebel*” yani, her iki tarafa ne gadr ne de himaye edilmesi ve menfaat talebinden şiddetle kaçınılması yönünde kuvvetli ikaz yapılır⁵⁴.

İlerleyen tarihlerde Darıca’da yaşayan farklı etnik gruplar arasında bu tür çatışmalar görülmektedir. 1887 yılında Müslüman, Hristiyan ve Arnavutlar arasında çıkan münazaada ölen ve yaralanan olmuştur. Rumlardan bir ölü, beş yaralı, Arnavutlardan üç kişi yaralanmıştır. Yapılan incelemelerde bu kargaşanın sarhoşluktan kaynaklandığı tespit edilmiştir⁵⁵.

9.2. Halkın Ortak Şikâyetleri ve Talepleri

Huzur ve sükûnu bozan, mağduriyete sebebiyet veren bazen bir kişi bazen bir eşkiya taifesi köy halkının ortak şikâyetlerine konu oluyordu. Etrafa terör estiren Hacı Eyyûb oğlu Mustafa isimli şahıstan Müslim-Gayrimüslim bütün Darıca halkı şikâyetçi olmuştur. 1764 yılında yakalanıp Seddülbahir Kalesine kalebend edilmesi yönünde karar çıkarılır⁵⁶. 19. yüzyılın ortalarında Darıca halkı köylerinde bulunan “başbozuk” bir taifenin köylerinden çıkarılmasını talep edeceklerdir⁵⁷. Bazen de kadı, nâib, voyvoda, subaşı gibi ehl-i orfe (yönetici) gidip gerçeğe aykırı suç isnadında bulunan, yalan yanlış bilgiler ile halkı gammazlayan, memleket meselelerine, vergi işlerine karışan, sonuç itibariyle ahâliye zulm edilmesine sebep olan kişiler hakkında halkın ortak şikâyetleri görülmektedir⁵⁸.

Vergiden kaynaklanan sorunlar da ortak şikâyetlere yol açıyordu. Yine bu tarihlerde (25 Şubat 1865), bir kısım Darıcalı kendilerinin yabancı ülke tebaasından olduklarını iddia ederek vergi ödemekten kaçınınca Rum ahalinin ortak tepkisine sebebiyet vermiştir⁵⁹. Kocabaşılık iddiasıyla halktan cebren para

⁵⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 5, s.87, hüküm 273, Evâil-i L sene 1172 [28 Mayıs 6 Haziran 1759] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.160-2.

⁵⁵ BA, DH.MKT.nr. 1432/22; 1433/17.

⁵⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr.7, s.39, Evâhir-i L sene 1177 [23 Nisan-1 Mayıs 1764] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.204.

⁵⁷ Darıca ahalisinin karyelerinde bulunan başbozuk Arnavutların defedilmesi talebi. BA, MVL, nr. 550/78, 24 Cemaziyelahir 1284 [23 Ekim 1867].

⁵⁸ Evâsıt-ı L sene 1155 [9-18 Aralık 1742] s.190. Ayrıca bkz., BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.315, hüküm 1160, Evâil-i Z sene 1167 [19-28 Eylül 1754] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.202; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 10, s.219, hüküm 785, Evâhir-i S sene 1197 [26 Ocak-3 Şubat 1783] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.202.

⁵⁹ BA, Hr.TH. 4/10. Yunan tebaasından olduklarını iddia edenlerin sayısı 9, Rusya tebaasından olduklarını iddia edenlerin sayısı iki kişi idi. Bu tarihlerde gerçek olarak Yunan tebaasından olup da Darıca’da ikamet eden 17, Rusya tebaasından 7 kişi yaşıyordu.

tahsil edilmesi de Darıca'da zimmi halkın ortak şikâyetine sebep olmuştur⁶⁰. Zimmi ahalinin ortak şikâyeti, bazen yerleşik sisteme zarar verdiği, edinilmiş haklara müdahale edildiği iddiasıyla da yapılmıştır. 1743 tarihli Gebze kaza naibine yazılan hükümde böyle bir şikâyet yer alırken, Darıca'da tarım arazilerinin statüleri ile ilgili açıklamaya da yer verilmiştir; Darıca'nın Çelebi Sultân Mehmet Hân'ın Bursa'da inşa ettiği imaret ve sebilin evkafı mukaatası olduğu, Darıca mukaatası köylerinin “*mefrûzu'l-kalem ve makâtû'ul-kadem min külli'l-vücûb serbest olup ve re'âyâsının şer'an abz ü habsi lâzım geldükede mukata'a-i mezkeûre voyvodası ma'rifetiyle olagelüp tarâf-ı âbardan vecben mine'l-vücûb dabl olunmak icâb itmez...*”, yani idari-mali-adli muafiyetleri olduğuna yönelik tespit yapıldıktan sonra⁶¹, bazı askerî sınıf mensupları ile rençberlik iddiasıyla dışarıdan gelen Kürt ve Türkmân taifesinden bazı şahısların köyün zimmî halkını rahatsız ve taciz ettikleri, emniyet ve huzuru bozdukları, bu sebeple de perişan olup dağıldıkları, köyü terk ettikleri, bu durumun vakfın mukaata gelirlerinin azalmasına da sebebiyet verdiği açıklanmaktadır. Bu mağduriyet ve zararın önüne geçmek için mukaata voyvodası ve kaza kadısı marifetiyle halkı taciz eden bu kimselere mani olunması istenir⁶².

Osmanlı taşrasında ehl-i örf (yönetici), ayan ve mültezimlerin kanun dışı talepleri, halk üzerinde zorbalığa varan uygulamaları da çoğu zaman ortak şikâyet konusu oluyordu. 1806 yılına ait Darıca ahali hissellerine düşen on beş bin yüz elli dokuz buçuk kuruş vergiyi ödedikleri halde, nahiye a'yanı tahsil edilen bu vergiyi, mahsup etmeyerek gelecekte vuku bulacak vergiye sayarız diye ısrar etmekte, halk üzerine baskı kurmaktadır⁶³. Yine, Darıca köyü ahali aşar vs vergilerini köy zabıtlarına –mültezim- ödedikleri halde, 1238-9/ 1823-4 senelerine mahsuben köyün mültezimi Sertunayî Cığâl Hâci Ahmed aşar vs rüsumdan ayrı olarak köy halkının otuz bin kuruşunu cebren alınca köy ahali mültezimden paranın istirdadını talep edeceklerdir. 1825 tarihli Gebze naibine yazılan hükümde her bir köylü ile mültezimin yüzleştirilerek haksız olarak aldığı paranın tahsili istenmiştir⁶⁴. Halkın haksız vergi talebine yönelik şikâyetleri ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. 1883 başında Darıca köyü ahalisinden iki yüzden fazla kişi vergi bakayaları olmadığı halde, Gebze kaymakamı ve

⁶⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 10, s.220, hüküm 788, Evâsıt-ı S sene 1197 [16-25 Ocak 1783] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.212.

⁶¹ Büyük vakıfların ve reyâsının idari, mali, adli muafiyetleri için bkz. Tabakoğlu, age, s. 445-6.

⁶² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 1, s.84, hüküm 385, Evâil-i S sene 1156 [27 Mart 5 Nisan 1743]; Öztürk, age, s.54.

⁶³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.268, hüküm 577; Evâsıt-ı Ş sene 1222 [14-23 Ekim 1807]; Öztürk, age, s.214.

⁶⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.146, hüküm 387, Evâil-i L sene 1240 [19-28 Mayıs 1825]; Öztürk, age, s.216.

hakiminin haksız vergi tahsilinden, hapis ve tevkif etmek gibi kanunsuz işlemlerinden şikayetçi olmuştur⁶⁵

İltizam sistemi ve mültezimlerden kaynaklanan sorunlar mevzi bir sorun değil, devletin umumuna teşmil edilecek boyutta bir sorun olmaya devam etmiştir⁶⁶. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı olarak literatüre geçen fermanla, dönemin genç sultanı Abdülmecid hem iltizam sisteminin kendisinden hem de mültezim zulmünden yakınmakta, yerine daha adil bir vergi sistemi getirilmesini istemektedir. Ne var ki, getirilen sistem başarılı olamamış, iltizam sistemi 1925 yılına kadar uygulamada kalmış, öşrün tasfiyesiyle beraber sistem kendiliğinden tasfiye edilmiştir⁶⁷. Bir sınai, ticari ve zirai işletmeyi gerek işletmek üzere gerekse vergisini tahsil etmek üzere iltizam yöntemiyle belirli süreliğine uhdesine alan mültezimler, daha yüksek kâr elde etme kaygısıyla kanunsuz işlemlere girişiyorlardı. 1760 tarihli Gebze naibine yazılan hükümde, işletmeci sıfatıyla Darıca mülteziminin usulsüzlüklerine yer verilmektedir. Darıca ve Akpınar köylülerinin tasarruf ettikleri bağlardan hasıl olan üzümünden mültezime onda bir öşür verdikleri halde, mültezim halktan aldığı üzüm öşrünü yine halka kıyyesini ikişer pareye satmak için zorlamakta, halkın üzümünden elde ettiği pekmezden de tekrar öşür talep etmektedir. Yapılan incelemede Defter-i Hakani'de öşr-ı sıra yazılmamış, yazılsa bile içki üretmek (hamr) yasaklanmış olduğu halde mültezim sıra öşrü talebi ile halka gadr etmektedir. İki köy halkı mültezimin haksız talebinin önlenmesini istiyor. Verilen bilgiler içinde Darıca ve Akpınar köylerinin “*Sultân Yıldırım Hân oğlu Sultân Mehmed Hân tâbe serâhu Bursa'da olan imâretine vakf idüp el-ân vakfıdur*” ifadesi bulunmaktadır. Her iki köyün buğday, arpa ve bağ öşrünün otuz üç bin dokuz yüz doksan altı akçe olduğu ve vakıf

⁶⁵ BA, İrade Dahiliye nr. 69835. 19 Rebiülevvel sene 1300 ve Fî 17 Kanun-ı sâni sene1298 [28 Ocak 1883] tarihli; Öztürk, age, s.220.

⁶⁶ 19. Yüzyılda Ege bölgesinde vakıf zeytinliklerde iltizamdan kaynaklanan sorunlar için bkz.Nihal Cihan Temizer-Said Öztürk, “19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremit, Kemeredremit, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl: Aralık 2020, Sayı: 54, s.139-154.

⁶⁷ Fermanla; “Alât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafi'ası görülmeyen İltizamât usul-i muzırrasın cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umur ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i kahrına teslim demek olarak o dahi eğer zaten iyice bir adam değilse hemen kendi çıkarna bakıp cemi'-i hareket ve sekenâtu gadr ve zulümden ibaret olmasıyla ba'd ez-in ahali-i memalikten her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-yi münasib tayin olunarak kimseden ziyade bir şey alınamaması...”. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekalif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999, s.59, 316-7. Öşrün kaldırılışına ilişkin farklı yorumlar ile ilgili olarak bkz. Mehmet E. Palamut, “Aşar ve Düşündürdükleri”, İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1987, s.69-78; Gülsevin Okçuoğlu- İzzettin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı, İstanbul 1988, s.261-276.

defterinde kayıtlı olduğu belirtiliyor⁶⁸. Çifte vergi talebi anlamına gelen bir diğer haksız talep, Darıca iskelesi mülteziminde görülmektedir. Darıca iskelesini iltizam yöntemiyle işletmeye alan mültezim Tavukçubaşı Yorgi, iskeleden gelip geçen yolculardan tarifeye aykırı iki kat ücret/ rüsum alınca köyün Müslüman ve Gayrimüslim bütün sakinleri tarafından şikâyet edilmiştir. İzmit kaymakamına yazılan yazıda mültezimin mevzuata aykırı işlemlerinin önüne geçilmesi, mülteziime verilen tarifenin uygun bir yere asılması, tarifeye uygun rüsum tahsiline dikkat edilmesi ve yine tarifeye aykırı olarak hareket ederse kanun gereği cezalandırılması istenmiştir⁶⁹. Mültezimlerin hukuk dışı uygulamalarına zaman zaman eşleri de dahil oluyordu. Darıca'nın hudutları dahilinde Akpınar çiftliğine mutasarrıf olan sabık İhtisab Ağası Hacı Ebubekir (mültezim) ismindeki şahsın zevcesi, çiftliğe ait olmayan köyün bağları civarındaki tarlaları yaylak olarak üçüncü şahıslara kiralayınca, bine yakın koyun köylülerin tarla ve bağlarına zarar vermeye başlar. Vaki şikâyet üzerine halka zarar verdiği tespit edilip men-i müdahale kararı verildiği halde karara uymayan mültezimin tekiden mahkeme kararına uyması istenir⁷⁰.

Köy halkının mültezim tercihine dair ortak talepleri de görülmektedir. 1785 tarihli Şile naibine yazılan hükümde, vakfın köylerinden Darıca'nın mukaata haline getirilerek iltizam yöntemiyle işletildiği belirtildikten sonra, halkın Darıca mukataasını Mehmet yerine eski mültezimi Hasan'a iltizama verilmesi yönündeki talebi geçiyor. Gerekçe olarak da Hasan'ın müstakim, dindar, kanaatkâr, hal ve hareketlerinden bütün halkın hoşnut ve razı olduğu, Mehmet'ten ise, elinden ve dilinden, hal ve hareketinden rahatsız oldukları beyan edilmektedir. Yapılan inceleme sonunda, halkın talebi doğrultusunda mukataanın Hasan üzerinde ibka edilmesi kararlaştırılmıştır⁷¹.

Verginin ödenme şekli de mültezim ile halkı karşı karşıya getiriyordu. Darıca'da üzüm bağlarını tasarruf eden Rum ahali, ödemeleri gereken öşürü, üzüm üzerinden değil de hamr yani şarap üzerinden vermek isteyince vakfa zararı olacağı gerekçesiyle mültezim itiraz eder ve öşrünün üzüm üzerinden alınması yönünde karar çıkarılmasını talep eder⁷².

⁶⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 5, s.194, hüküm 597, Evâsıt-ı C sene 1173 [30 Ocak 8 Şubat 1760]; Öztürk, age, s.52.

⁶⁹ BA, A.MKT.DV, nr. 193/ 80, 22 Zilkade 1277 [1 Haziran 1861] tarihli; Öztürk, age, s.100.

⁷⁰ BA, Şikâyet Defterleri, nr. 62, s.7 hüküm 2, Evâsıt-ı Za sene 1124 [10-19 Aralık 1712]; Öztürk, age, s.38.

⁷¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 11, s.7, hüküm 14, Evâhir-i R sene 1199 [3-11 Mart 1785]; Öztürk, age, s.40-41.

⁷² BA, Şikâyet Defterleri, nr. 54, s.533, hüküm 3, Evâhir-i B sene 1121 [26 Eylül-5 Ekim 1709] tarihli karar; Öztürk, age, s.36.

Osmanlı taşrasında çok karşılaşılan ve köy halkının ortak şikâyetlerine konu olan bir mesele de halkın ortak kullanımına açık meraya yapılan müdahaledir. Darıca köy halkının müşterek merasına, aynı köyden üç zimmi kişi ziraat etmek maksadıyla müdahale edince köy halkı buna itiraz etmektedir. Kocaeli sancağı muhassılına, Gebze kazası naibine, kaza müdürüne ve diğer ilgili kimselere hitaben yazılan 1848 tarihli hükümde; söz konusu arazi veya mera, kişilerin tapu senediyle tasarruflarında ise buralarda ziraat etmelerinde kanunen bir mani olmadığı, eğer köy halkının müşterek mera yerleri ise bu müdahalenin önlenmesi istenmiştir⁷³.

9.3. Ehl-i Örf İle Mültezimler Arası Anlaşmazlıklar

Ayan ve mültezimlerin kanuna aykırı talep ve uygulamalarına karşı halkın ortak şikâyetleri olduğu gibi, bazen de ehl-i örf (yöneticiler) ile mültezimler arası anlaşmazlıklar vukua geliyordu. Gerek şikâyet dilekçelerinde ve gerekse alınan kararlarda, dolaylı olarak tımar, iltizam, vakıf, miras gibi konuların sahada uygulanış biçimine de yer verilmiş oluyordu. 1761 tarihli mültezim ile subaşı arasındaki bir anlaşmazlığa yer verilen davada mirasçı bırakmadan vefat eden kişilerin mirasının aidiyeti konusuna değinilmektedir. Darıca'da geride mirasçı bırakmadan vefat eden kişinin terekesi beytülmal, dolayısıyla Darıca mukataasını iltizama alan –kayıtlarda sahib-i arz diyor- mültezime ait olması gerekirken Tuzla köyü subaşısı vefat edenin kışlaktaki koyunlarını sürüp götürüyor. Mültezim Hacı Mehmet buna itiraz ediyor, koyunların iadesini istiyor. Yapılan incelemede, Darıca köyünde beytülmalın Defter-i Hakani'de sahib-i arza hasıl yani gelir yazıldığını, köyde bilâvaris vefat eden -yeniçeri ve ona tabi olanlar dışında- kimselerin beytülmal ait olan terekelerini öteden beri Darıca köyünün zabitelerinin (yani iltizama alan kişiler, mültezimler) kabzetmekte olduklarına yer veriliyor⁷⁴.

9.4. Toprağın Tasarruf ve İntikal Hükümlerine Aykırı İşlemler

Toprağın tasarruf ve intikal hükümlerine uyulmadığına ilişkin sayısız örnekler var. Sahib-i arz sıfatıyla intikal hükümlerine uymayan mültezim ile toprağı tasarruf eden halk arasında sürtüşmeler devam etmiştir.

Arazi üzerinde müşterek mutasarrıflar iken mirasçı bırakmadan vefat eden kardeşin hissesinin takdir olunacak tapu resmi ile verilmemesi⁷⁵, vefat eden

⁷³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.21, hüküm 39, Evâhir-i Ca sene 1264 [26 Nisan-4 Mayıs 1848] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.134.

⁷⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.16, hüküm 49, Evâil-i Z sene 1174 [4-13 Temmuz 1761] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.168.

⁷⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.148, hüküm 447, Evâsıt-ı C sene 1178 [6-1 Aralık 1764] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.170.

kişinin tapuya hak sahibi oğlu olmadığından tek kıza intikal etmesi gereken arazinin yüksek tapu resmi alma niyetiyle araziye el konulması veya bir başkasına tevfiz edilmesi⁷⁶, oğul, kız, erkek kardeş gibi öncelikli intikal etmesi gereken kimse kalmayınca, hakk-ı tapusu anneye intikal etmesi gereken arazinin verilmemesi⁷⁷ gibi sahib-i arz sıfatıyla mültezimlerin kanunsuz uygulamaları görülmektedir. Diğer taraftan intikal hükümleri gereği vefat eden kadının geride hakk-ı tapuya müstehak kimsesi kalmadığı için sahib-i arzın dışardan birine ferağ ve tevfiz ettiği araziye, kızkardeşin tapu hakkı kendisine ait olduğu iddiasıyla el koyması gibi işlemler görülmüyordu⁷⁸. Fakat dava süreci içerisinde ileri tarihlerde, vefat eden kadının arazisine el koyan kızkardeşe, resm-i tapu alınarak arazinin tasarrufu verilmiştir⁷⁹.

Hukuka intikal eden bu tür dava süreçlerinde, Osmanlı tımar sisteminin işleyişi ve bu işleyiş sırasında ortaya çıkan sorunlar karşısında üretilen çözümler görülmektedir. Nitekim 1853 tarihinde Darıca köylüleri arasında çıkan bir arazi anlaşmazlığına ilişkin divandan çıkan bir karar metninde tımar sisteminde arazilerin üç yıl boş bırakıldığında bir başkasına tapu bedeli alınarak verilebileceğine dair mevzuat hatırlatılmıştır⁸⁰. Yine bu metinlerden anlaşıldığı üzere bir vakfa ait arazi mukataa haline getirilerek iltizam yöntemi ile işletilse dahi tımar sisteminde cari bazı kurallar işlemektedir. Tımar sisteminde vefat eden kişinin tasarruf ettiği yerler, oğluna, oğlu yoksa kızına intikal ederken, vefat edenin hiç çocuğu yoksa sahib-i arz sıfatıyla sipahi bir başkasına tevfiz ediyordu. Çelebi Mehmet'in vakıfları arasında yer alan Darıca köyü arazisi mukataa haline getirilerek iltizam-malikâne yöntemiyle işletilmiş idi. Mültezimden bu arazileri ziraat yapmak üzere alan şahıslar vefat ettiklerinde, tımar sistemindeki intikal kaideleri esas alınarak, vefat edenin oğlu veya kızının olmaması üzerine bir başkasına verilmiştir. Metinde sahib-i arzdaki bahsedilmektedir. Sahib-i arz tımar sisteminde sipahiyi karşılamaktadır. Burada ise sahib-i arz Darıca köyünü/ mukataasını vakıftan iltizam suretiyle alan mültezim olmalıdır⁸¹. Dikkat çeken

⁷⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.149, hüküm 439, Evâhir-i Za sene 1208 [20 29 Haziran 1794]; Öztürk, age, s.42; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 13, s.6, hüküm 12, Evâhir-i B sene 1210 [31 Ocak-9 Şubat 1796] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.142.

⁷⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 15, s.63, hüküm 160, Evâil-i R sene 1218 [21-30 Temmuz 1803] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.172.

⁷⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795]; Öztürk, age, s.44-45.

⁷⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 13, s.21, hüküm 52, Evâsıt-ı Ş sene 1210 [20-29 Şubat 1796]; Öztürk, age, s.48.

⁸⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.146, hüküm 348, Evâhir-i Ca sene 1269 [2-11 Mart 1853] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.136.

⁸¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.295, hüküm 857, Evâil-i C sene 1210 [13-22 Aralık 1795]; Öztürk, age, s.44-45.

bir ayrıntı arazileri tasarruf ederken vefat eden kişi Seyyid Mustafa, bu arazileri işletmek üzere sahib-i arzdan talep eden kızı ise Şerife Hatice'dir. Bu tarihte Gebze naibi de es-Seyyid Mehmet Habîb'dir. Darıca arazilerine sahib-i arz sıfatıyla denetim ve vergileri tahsil yetkisi –ber-vech-i malikâne- verilen kişi el-Hâc Mehmet'tir. Seyyid ve şerif/şerife sıfatları Hz. Peygamberin soyundan geldiğini ifade eder. El-Hâc sıfatı ise bilindiği üzere hacca gidenler için kullanılır. Arazileri tasarruf eden de, naib de Seyyid'dir. Malikâne yöntemiyle Darıca tarım arazilerini işletme yetkisine sahip kişi de hacıdır.

Küçük yaşta yetim ve öksüz kalan çocuklara tayin edilen vasilerin tasarruflarına müdahale de dava konusu oluyordu. 1801 tarihinde, Darıca'da yetim kalan iki çocuğa intikal eden yerleri vasisi Hatice hanım işletip, öşrünü ve diğer vergilerini sahib-i arza eda ettiği halde, çocukların büyük kardeşi Muhyiddin bu yerlere dört yıldan bu yana müdahale etmekte, vasi tarafından icar eylediği kimselerin zirai faaliyetlerine engel olmakta idi. Bu konuda daha önce men-i müdahale kararı çıktığı halde, Muhyiddin'in müdahalesi devam etmiş, konu yargıya taşınmıştır⁸².

Toprağın tasarruf ve intikal hükümlerine aykırı davranılmasından dolayı mültezimler de zaman zaman halktan şikayetçi oluyordu. 1755 yılında, intikal hükümleri çerçevesinde mültezim tarafından tapu bedeli alınarak tevfiz edilmek istenen araziye dışardan müdahale edilerek mültezimin bu işlemine mani olununca, vakfın gelirlerine zarar vereceği gerekçesi ile mültezim şikayetçi olmuş ve müdahalenin önlenmesini talep etmiştir⁸³.

Vakıf araziler üzerinde mülkiyet iddiaları da mültezimlerin şikâyetine sebep oluyordu. 1755 tarihinde Darıca'da vakfa ait enginar tarlasını tasarruf eden şahsın ölümü üzerine, kızı bu arazilerin kendi mülkleri olduğu gerekçesiyle intikal vergisi yerine düzenlenen resm-i tapu ödemeyeceğini belirtmesi üzerine, vakfın iltizama verdiği İbrahim isimli mültezim şikâyetçi olur⁸⁴.

9.5. Ahdin Bozulması Meselesi

Darıca sakinlerinden Nikolaki Soraki isimli zimmi şahıs, ülkeden ayrılıp, “dar-ı harb”e, muhtemelen bir Avrupa ülkesine iltihak etmiş, yani o ülkenin vatandaşlığına geçmiştir. Nikola'nın Osmanlı ülkesinden ayrılışı ile “nakz-ı ahd” etmiş yani ahdini bozmuş olduğu, Darıca'nın Osmanlı'ya iltihakında halkın

⁸² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 14, s.61, hüküm 149, Evâsıt-ı S sene 1216 [23 Haziran 2 Temmuz 1801]; Öztürk, age, s.218.

⁸³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.351, hüküm 1275, Evâil-i Ca sene 1168 [13-22 Şubat 1755]; Öztürk, age, s.56.

⁸⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.348, hüküm 1265, Evahir-i R sene 1168 [4-12 Şubat 1755]; Öztürk, age, s.36.

verdiği akdi bozmuş ve nihai olarak Osmanlı vatandaşlığından çıkmış olduğu iddia edilir. Bu gerekçelerle el konulan Nikola'nın ev, bağ ve bahçe ile diğer emval ve eşyasını oğlu Dimitri geri almak isteyince, köy halkından bazı kimseler Dimitri'nin bu talebine karşı gelir, babasından kalan emlak ve eşyanın verilmesine mani olur. Dimitri'nin müracaatı üzerine konunun hukuki yönü Divan-ı Hümayun'dan sorulur. Olay anlatıldığı gibi sabit olursa, yapılan müdahalenin engellenmesi gerektiği ve bu konuda padişah emrine de ihtiyaç olduğu belirtilir. Davanın bu mevzuat çerçevesinde mahallinde görülmesi için Gebze nahiye naibine 1805 tarihinde hüküm yazılır⁸⁵. Verilen kararda dikkati çeken bir husus, Darıca'da yaşayan Gayrimüslimlerin hukuki statülerinin konu edilmesidir. Başta da değindiğimiz gibi, Darıca halkı Çelebi Sultan Mehmet'in askerlerine silahla karşılık vermeden kendi istekleri ile Osmanlı hakimiyetini tanımışlar, Osmanlı yönetimi de bu insanlara can, mal emniyetini haiz ahd ve eman vermiştir. Hükümde bu ahd u eman hatırlatılır.

9.6. Zarar-ı Şer'i

Zarar-ı şer'i, Osmanlı toplumunda işlerliği olan bir ilkedir. Şahıs veya amme maslahatına uygun olmayan bir kısım icraatlar zarar-ı şer'i ilkesine dayanılarak dava konusu olmuştur. Bu ilkeye bağlı birçok fetva verilmiştir. Bu ilkenin işletilmesi Osmanlı Devleti'nde şehirciliğin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır⁸⁶. 1794 tarihli hükümde, zarar-ı şer'i kavramı çerçevesinde çevrenin korunması ve kamu sağlığını doğrudan ilgilendiren bir davanın seyri görülüyor; Darıca'da Bekir isimli şahsın şikâyetine bakılırsa, sahip olduğu mülk evinin bitişiğinde bulunan Eyyüboğlu Mustafa, evin sarf suyunu (atıksu) Bekir'in arsasına bırakıyor. Bekir zarar-ı şer'isi olduğu gerekçesiyle konuyu yargıya taşıyor ve bu konuda şeyhülislam fetvası bulunduğu, fetva gereğince işlem yapıp, bu zararın (zarar-ı şer'i) engellenmesini talep ediyor⁸⁷.

9.7. Miras Meseleleri

Aile içi miras anlaşmazlıkları Osmanlı hukuk müesseselerini meşgul eden önemli başlıklar arasında yer alır. Osmanlı şeriye sicilleri, ahkâm ve şikâyet defterleri gibi kaynaklarda miras davalarına sıkça rastlanılır. Miras davaları

⁸⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.52, hüküm 112, Evâhir-i R sene 1220 [19-28 Temmuz 1805]; Öztürk, age, s.184.

⁸⁶ Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Çevre Koruma ve Geliştirme Uygulamaları", *Çevre, İnsan ve Tarih I-II*, (Ed. Said Öztürk), İstanbul 2007, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, c.2, s.433, 720, 754; Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003, s.108,119, 140, 315, 338, 344.

⁸⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 12, s.168, hüküm 494; Evâsıt-ı M sene 1209 [8-17 Ağustos 1794] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.206. Atıksu ile ilgili fetvalar için bkz. Tahsin Özcan, Age, s.216-217.

toplumun her kesiminde görülmektedir. Rum ahalinin yoğun olarak yaşadığı Darıca'da Rumların mirastan kaynaklanan anlaşmazlıkları dönemin Osmanlı şer'î mahkemelerine intikal etmiştir.

Darıca'da zimmi mirasçılar arası bir anlaşmazlıkta zamanışı ilkesi hatırlatılarak-on beş yıl- davanın mahallinde görülmesi ve neticenin İstanbul'da ilgili makamlara bildirilmesi istenir⁸⁸. Vefat eden kişinin geride küçük yaşta çocukları kaldığında bu çocukların haklarını koruma konusunda hassasiyet gösterilmekte idi. Osmanlı kadısının miras üzerinde denetim yapmasının gerekçeleri arasında küçük yaşta mirasçı kalanların haklarını koruma geliyordu. 1817'de Darıca köyünde varislere intikal eden mirasta kıymetli mallar olduğundan, bunların Darıca köyünde satışı yapıldığında küçük yaşta yetim kalan iki çocuğa büyük bir zarar olacağı endişesiyle piyasa değerinden satılması için terekenin İstanbul'a gönderilmesi yönünde karar alınır⁸⁹. Zaman zaman hissedarlardan birinin mirasın tamamına el koymasından kaynaklanan davalar da görülüyordu⁹⁰. Murisin sağlığında mirasçılardan birine yaptığı hibenin vefatından sonra diğer mirasçıların kabul etmeyişi durumunda da konu mahkemeye intikal ediyordu⁹¹.

Aile içi miras anlaşmazlıklarının yanında mirasa dışardan müdahaleler de söz konusu idi. 1823 yılına ait bir dava, küçük yaşta yetim kalan çocuğa miras kalan mülk bağa haksız el koyan kişinin müdahalesi ile ilgilidir. Görülen dava çocuğun lehine sonuçlanır⁹².

Mirasçılar ile üçüncü şahıslar arasında görülen davalarda, murisin hayatta iken gerçekleştirdiği veya gerçekleştirdiği iddia edilen işlemler de önemli yer tutar. Zaman zaman murisin hayatta iken yaptığı işlemler varisler tarafından kabul edilmeyerek dava konusu oluyordu⁹³. Miras mallar üzerinde hibe iddiası

⁸⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.45, hüküm 97, Fî evâil-i B sene 1265 [24 Mayıs 2 Haziran 1849] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.192.

⁸⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 19, s.81, hüküm 223, Evâil-i Z sene 1232 [12-21 Ekim 1817] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.166.

⁹⁰ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 11, s.55, hüküm 158, Evâsıt-ı L sene [11]99 [17-26 Ağustos 1785] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.186.

⁹¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 17, s.119, hüküm 244, Evâsıt-ı Ra. sene 1226 [5-14 Nisan 1811] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.164.

⁹² BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.101, hüküm 280; Evâil-i S sene 1239 [7-16 Ekim 1823] tarihli hüküm. Bu hükmün şerh kısmı hatalı olarak; İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 20, s.109, hüküm 303'ün başına konulmuştur. Şerh kısmının tarihi 26 R sene 1239 [30 Aralık 1823]. Öztürk, age, s.176.

⁹³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.385, hüküm 1202, Evâsıt-ı B sene 1180 [13-22 Aralık 1766] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.194; BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 3, s.233, hüküm 872, Evâhir-i L sene 1166 [21-29 Ağustos 1753] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.198.

da ihtilafli konular arasındaydı⁹⁴. Küçük yaşta çocuklara tayin edilen vasiler ile diğer mirasçı veya çocuğun yakın akrabaları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar da görülmektedir. Vasinin çocuğa harcadığı parayı talep edince sorun çıkıyordu⁹⁵.

9.8.Cinayet, Tecavüz, Diyet Davaları

Darıca'da cinayet, tecavüz, diyet gibi ceza hukukuyla alakalı davalar da görülmektedir. 1766 yılında vukua gelen bir cinayet davasında yeniçeriliğe karşı halkta kin ve nefretin saklı olduğuna tanık oluyoruz. Yeniçeri teşkilatının yetmiş beşinci cemaatinin neferlerinden olan Halil Beşe, Darıca'da işlettiği kahvehane önünde cinayete kurban gider. Darıca köy halkı birbirleriyle anlaşıp, katilleri gizler, yargılayıp ceza vermek mümkün olmaz. Maktulün babası Hasan katillerin bulunup mahallinde yargılanıp hak ettikleri cezaya çarptırılmasını talep eder⁹⁶. Dikkati çeken diğer bir ayrıntı ise, maktul yeniçeri olduğu halde, Darıca'da kahvehane işletmektedir. Osmanlı askeri teşkilatının klasik dönem yapısı içinde yeniçerilerin askerlik dışında her hangi bir uğraş içinde olmaları yasak iken, zamanla bu kural bozulmuş ve yeniçerilerin esnaflaştığı görülmüştür.

Gayrimüslimler arasındaki ceza hukukunu ilgilendiren davalar dönemin resmi mahkemelerinde görülüyordu. Bu mahkemelerde davacı ve davalı Gayrimüslim bile olsa “*şer’le görülüp icrâ-yı şer ve ihkak-ı hakke*” yani İslam Hukuku çerçevesinde yargılanmaya tabi oluyordu⁹⁷. Diyet talebi ile ilgili iki farklı dava örneği var; Birincisi 1768 tarihinde Darıca köyünde, Papazoğlu Estepol isimli şahıs, aynı köyden İsmail’in parmağını yaralayarak parmağı bütün bütün işlevsiz bırakmıştır. İsmail, Papazoğlu Estepol’den parmak diyeti verilmesini talep ediyor⁹⁸. Diğer bir diyet davası ise, 1763 yılında Darıca köyünde ölü bulunan şahsın diyetinin bütün köy ahalisinden tahsili istenir⁹⁹.

⁹⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 19, s.160, hüküm 461, Evâsıt-ı Z sene [1]234 [1-10 Ekim 1819] tarihli hüküm. Selh-i Z sene [12]34 [19 Ekim 1819] tarihli şerh. Öztürk, age, s.180.

⁹⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 17, s.31, hüküm 69, Evâsıt-ı S sene [12]25[18-27 Mart 1810]; Öztürk, age, s.190.

⁹⁶ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 7, s.284, hüküm 877, Evâsıt-ı Ş sene 1179 [23 Ocak 1 Şubat 1766] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.210.

⁹⁷ 1762 yılında Darıca'da Arange isminde bekâr bir kıza tecavüz eden Yakova'nın çavuş marifetiyle ihzar edilip mahallinde yargılanması için Gebze naibine hüküm yazılıyor ve davanın “*şer’le görülüp icrâ-yı şer ve ihkak-ı hakke*” olunması isteniyordu. BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.118, hüküm 335, Evâhir-i N sene 1175 [15-24 Nisan 1762] Tarihli hüküm; Öztürk, age, s.208.

⁹⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 8, s.120, hüküm 367, Evâsıt-ı S sene 1182 [27 Haziran 6 Temmuz 1768] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.208.

⁹⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 6, s.316, hüküm 909, Evâsıt-ı R sene 1177 [19-28 Ekim 1763] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.210.

9.9. Ticari Meseleler, Alacak-Verecek Davaları

Hukuka intikal eden ticari meseleler içerisinde ortaklıklar, borcun temerrüde düşmesi, haciz, şufa hakkının işletilerek alım satım yapılması gibi işlemler görülmektedir. Bu ticari işlemler toplumun her kesimi arasında yapılmıştır. Müslim-Gayrimüslim ortaklıkları kurulduğu gibi, her iki kesim birbirleri ile borçlanma ve kredi ilişkilerine de girmişlerdir.

Ticari ortaklıklar içinde Osmanlı Devleti'nde mudarebe ortaklığı en yaygın ortaklık türüdür¹⁰⁰. 1778 tarihli hükümde bu tür ortaklık kuran Müslim ve Gayrimüslim kişiler arasındaki anlaşmazlık konu edilmektedir. Davanın seyrine bakıldığında mudarebe hukukuna ilişkin ipuçları görülür. Darıca'da, diğer ortakların izni olmadan Varna'ya giderken yolda mudarebe malını zayi eden kişiden malın tazmin edilmesi istenmektedir. Sermayedar olan İbrahim ve Halil, Darıcalı Kırbaçoğlu Zakarya ismindeki zimmi kişiye yüz elli kuruş vermek suretiyle mudarebe ortaklığı kurarlar. Kırbaçoğlu sermayedarların izni olmadığı halde Varna'ya (Bugün Bulgaristan'da) yolculuk yaptığı sırada ticaret mallarını kaybediyor. Sermayedar İbrahim ve Halil, bu paranın tazmini konusunda şeyhülislam fetvası bulunduğunu ileri sürerek bu fetva gereği paranın Kırbaçoğlu'ndan tazmin edilmesini talep ediyorlar¹⁰¹. Bu davada sermayedar ile müteşebbis arasındaki anlaşmazlığın esası, İslam hukukunda emek-sermaye ortaklığına dayanan bu şirket türünde (mudarebe) sermayedarın ticari faaliyeti ve yeri sınırlandırma yetkisine dayanmaktadır. Sermayedar İbrahim ve Halil, mudarebe şirketindeki izin şartına istinaden zayi olan sermayenin/paranın tazminini talep etmektedirler. İslam hukukçuları mudarebe şirketinde yerin ve faaliyetlerin sınırlandırılacağı görüşündedirler. Osmanlı şeyhülislam fetvalarında da bu yönde fetvalar bulunmaktadır. Bu davada dikkati çeken bir konu ise sermayedarın Müslüman, müteşebbisin ise Gayrimüslim olmasıdır. İslam hukukçuları bu durumu iyi karşılamamışlardır¹⁰².

Komşuluk hakkı, alım satımda öncelik hakkı diye tanımlayabileceğimiz şufa hakkını ileri sürmek suretiyle satışa müdahale ediliyordu. 1807 tarihli hükümde sekiz hisseli balık dalyanındaki hissedarlardan biri hissesini dışardan bir kişiye satınca şufa hakkı ileri sürülerek hissedarlar bu satışın iptalini ve kendilerine devrini sağlar¹⁰³.

¹⁰⁰ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İstanbul 1998.

¹⁰¹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 9, s.219, hüküm 838, Evâsıt-ı M sene 1192 [9-18 Şubat 1778] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.60.

¹⁰² Konu ile ilgili bkz. Osman Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku*, İstanbul 1981, s.262, 265, 280, 307, Ahmed Akgündüz, *Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2018, s.514, 515.

¹⁰³ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 16, s.285, hüküm 654, Evâhir-i L. Sene 1222 [22 30 Aralık 1807] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.64.

Borçlunun borcunu ödeme imkânı olmadığı durumlarda, mahallinde alacaklıların da hazır olduğu bir mecliste (meclis-i memleket) defaten ödeme imkânı olup olmadığı tahkik ediliyordu. Bu konuda (taksit-murabaha) Evasıt-ı Cemaziyelahir 1268/6 Nisan 1852 tarihli bir nizamname düzenlenmiştir¹⁰⁴. 1849 yılında yargıya intikal eden bir alacak davasında Darıcalı zimmi bir şahıs 45 kişiye borçlanmıştır. Davanın detaylarına bakıldığında; Darıca köyünde yaşayan Nikola isimli zimmi kişinin 45 kişiye toplam 80749 kuruş borcu bulunmaktaydı. Ancak Nikola bu borçlarını defaten ödemeye gücü olmadığını ifade eder. Mahallinde tarafsız ehl-i vukufun yaptığı tahkikatta Nikola'nın borçlarını defaten ödemeye kudreti olmadığı sabit olur. Bunun üzerine borcun taksitle ödemesine karar verilir. Nikola'nın ne işle meşgul olduğu kaydedilmemiştir. Bu borçlanmanın mudarebe yöntemi içerisinde bir emek-sermaye ortaklığına dayalı bir işlem olup olmadığı açıklanmamıştır. Yaptığımız incelemede Nikola, 29 Müslüman, 16 zimmi olmak üzere 45 kişiye çeşitli miktarlarda borçlanmış, borçlulardan biri Ayşe Hatun isimli Müslüman bir kadın. Alacaklıların tamamı da Darıcalıdır¹⁰⁵.

Temerrüde düşen alacakların tahsili ile ilgili 1861 yılında görülen diğer bir davada; Osmanlı tebaasından Andon isimli kişinin Darıca köyünde yirmi bir kişiye toplam 13200 kuruş borcu bulunmaktadır. Alacaklılardan dördü Müslüman diğerleri zimmidir¹⁰⁶. 1866 yılına ait görülen bir başka davada ise Darıca köyünde Hasan, İsmail ve Mehmet isimli şahısların toplam yedi kişiye 8500 kuruş borçları bulunmaktadır. Alacaklıların üçü aynı köyden zimmi kişilerdir¹⁰⁷.

Borçların ödeme yöntemleri içerisinde istiğlal denilen bir yöntem de başvurulmuştur. 1744 tarihli hükümde açıklandığı üzere, Ermanoz ve Ferikoli ? isimli Darıcalı iki zimmi şahıs, dokuz kişiye farklı miktarlarda toplam 1770 kuruş borçları bulunmaktadır. Borçlu bu iki şahıs alacaklılarla yaptıkları anlaşmada, sahibi oldukları, bağ, bahçe ve tarla mahsulünden istiğlal yöntemi ile yani bu arazilerin geliri ipotek edilerek ödeme yapacaklardı. Yedi yüz elli kuruş alacağı olan Bekir Ağa isimindeki şahıs, kendisine istiğlal yani ipotek edildiği iddiası ile bu gelirlerin tamamına el koymuştur. Yapılan müracaat üzerine, borcun taksitle

¹⁰⁴ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şaban sene 1282 [8-17 Ocak 1866]; Öztürk, age, s.70.

¹⁰⁵ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 23, s.55, hüküm 124, Evâsıt-ı Muharrem sene 1266 [27 Kasım-5 Aralık 1849] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.68-69.

¹⁰⁶ BA, İstanbul Ahkam Defteri, nr. 25, s.38, hüküm 67, Evâsıt-ı Ş sene 1277 [22 Şubat 3 Mart 1861] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.72-73.

¹⁰⁷ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 25, s.137, hüküm 231, Evâhir-i Şabân sene 1282 [8-17 Ocak 1866] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.70-71.

ödenmesi, defaten ödeme yapılması için borçlunun rencide edilmemesine karar verilmiştir¹⁰⁸.

Borçları ödeme/tahsil imkânı kalmadığı durumlarda haciz işlemi başlatılıyordu. Darıca sakinlerinden ve on üçüncü bölük neferlerinden İbrahim (cebeci) dört yüz elli kuruş borcunu ödemedi İstanbul'dan firar ediyor. Gebze naibine hitaben yazılan 1757 tarihli hükümde ocak tarafından tayin edilen kişi vasıtasıyla İbrahim'in Darıca'da bulunan mal ve eşyasının kayd altına alınması istenmiştir¹⁰⁹.

Sonuç

Kuruluş yıllarında Osmanlı hâkimiyetine geçen Darıca, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar Rum Ortodoks nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bir köy ve kasaba görünümünü devam ettirmiştir. Lozan mübadelesi sonrası Rum nüfusun Darıca'dan ayrılmasıyla, kasabanın etnik ve dini yapısı Türk-Müslüman lehine dönecektir.

16-19. yy. arası nüfus durağan seyrini devam ettirmiştir. 19.yy ortalarından itibaren nüfus artış trendine girmiş ve bu trend devam etmiştir.

Bursa'da Yeşil İmare't'e vakfedilen Darıca arazisi üzerinde, yüzyıllar boyunca vakıf hukukunun, tımar, iltizam ve malikâne sisteminin cari olduğu bir mevzuat içinde üretim yapılmıştır. Vakfa ait gelir kaynakları Darıca mukataası adıyla mukataa haline getirilmiş ve özel sektöre ihale edilerek işletilmiştir. Umum itibarıyla vakıf araziler üzerinde tahakkuk eden vergiler mukataa haline getiriliyor, açık ihale suretiyle üç yıllığına iltizama veriliyordu. Darıca mukataası Osmanlı maliyesinde 18. yy sonlarında başlayan ve ömür boyu iltizam olan malikane sistemine dahil edilmiş idi. Darıca mukataasını iltizama alan mültezim-sahib-i arz sıfatıyla da anılıyordu- arazi üzerinde tahakkuk eden vergileri tahsile yetkili olduğu gibi, bu vakıf arazilerin tefvizine de yetkili idi. Tımar sistemindeki intikal hükümleri bu arazilerde de tatbik ediliyordu.

Darıca, tarımın ağırlıklı olduğu bir ekonomiye sahipti. Hububat tarımı yanında bahçe tarımı ve zeytincilik yapılmakta idi. Hane sahipleri küçük ve büyükbaş hayvancılık yapmakla birlikte hayvan sayıları sınırlı idi. Aile ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir özellik arz ediyordu. Bir sahil kasabası olması itibarıyla balıkçılık ve deniz taşımacılığı da önemli idi. Tarım işletmeleri genel

¹⁰⁸ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 1, s.206, hüküm 928, Evâhir-i R sene 1157 [3-11 Haziran 1744] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.84.

¹⁰⁹ BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 4, s.152, hüküm 473, Evâhir-i C sene 1170 [13-21 Mart 1757] tarihli hüküm; Öztürk, age, s.90.

İtibariyle küçük ölçekli olup, elli ve daha yukarı dönüme sahip işletmeler çok sınırlı sayıda bulunuyordu. Tarımda ortakçılık ve kiracılık gibi usullere de başvurulmuştur.

1910 yılında yangın dolayısıyla yapılan tespitlere bakılırsa, Darıca bir kaza ölçeğinde şehir hayatı için lazım gelen ticari, sınai ve hizmet müesseselerine sahipti. Darıca'da, yüzyıllar boyunca kireç üretimi yapılıyordu. İstanbul'un kireç ihtiyacının karşılandığı yakın yerlerden biri idi. Yirminci yüzyılın başlarında un ve çimento fabrikaları kurulmuş, bu sanayi kuruluşlarından olan çimento fabrikası günümüze gelmiştir.

Darıca toplumu dini ve etnik açıdan homojen değildi. Bu farklılık bir zenginlik olarak görülse de zaman zaman çatışmaların da kaynağı olmuştur. 18. yüzyıl ortalarında dini aidiyetler sebebiyle toplumda ciddi huzursuzluklar meydana geldiği gibi, yirminci yüzyıl başlarında iyice hızlanan siyasi-dini-etnik ayrışmadan kaynaklanan ve toplum huzurunu selbenden çatışmalar Lozan mübadele kararlarına kadar devam etmiştir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BA)

- İstanbul Ahkam Defteri, nr. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 25
MAD, nr. 22
ML_VRD_TMT_d (Temettuat Defterleri), nr. 3585, 3586, 3591, 3604, 3606
Mühimme Defteri, nr. 21, 23
Şikayet Defterleri, nr. 54, 62
Tahrir Defteri, nr 438
A.MKT.DV, nr. 193/ 80
BEO 2340/175458, 10 Ra 1322
BEO, 2523/ 189220, 4 M 1323
C.BLD, nr.118/5863.
C.DH, 339/16908
Cevdet Zabtiye, nr. 403
DH.EUM. 5. Şb. nr. 44/ 7
DH.İ.UM, nr. 89-1, 2025/14092, 471/11,
DH.İD. 144/56
DH.MKT.nr. 1432/22, 1433/17.

DH.UMVM, nr. 92/21
 DH-İD, nr. 107-10
 HR.MKT, nr. 9-2
 HR.TH. 4/10.
 HR.TO. 465/53
 İ.DFE, nr.16/17
 İ.ML, nr. 1328 Za 7-2
 İ.RSM, nr. 6 Ra 1322-4
 İ.ŞD, nr. 80/4713
 İ.TNF, nr. 22/31
 İrade Dahiliye nr. 69835
 İrade-i Seniyye, BA İ.ML, nr. 88/2.
 MB.İ.113/184.
 MVL, nr. 550/78.
 NFS.d, nr. 618, 8893.
 ŞD, nr. 715/16, 3180/28.
 TKA. TT. 579
 Y.A.RES. 20/11.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Drama muhacirleri 272.0.0.11.20.99.1 (06.11.1924), 272.0.0.12. 43.64.9 (02.01.1925);
 Girit muhacirleri 272.0.0.11.17.78.11 (06.03.1924); Selanik Siroz muhacirleri
 13.16.13.2.666/2023.8 (10.07.1926; Manastır muhacirleri 130.16.13.2.149.1.12
 (12.07.1924); Yanya muhacirleri 130.16.13.2.1026.4110.3 (13.02.1925).

Ahmet Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi,
 İstanbul 1988

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Şeybülislam Ebusud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2018

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet, 1313

ÇELİK, Gülfettin, “Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar)” *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.1

ÇELİK, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme) I-II*, Gebze 2003, c. 1

Derviş Ahmed Aşıkı: *Tevarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihî)*, İstanbul 1332

DÖLEN, Emre, ‘Osmanlı Döneminde Kocaeli’ndeki Sanayi Kuruluşları’, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2

Enliya Çelebi Seyabathamesi, İstanbul 1314, c. 2,

- GEDİKLİ, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İstanbul 1998.
- Hoca Sadettin Efendi, Tacüt-Tevarih I-V, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, c.2
- KARADEMİR, Zafer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Kireç Üretimi Ve Tüketimi”, *Tarihîn Peşinde -Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: 2018, Sayı: 19.*
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara 1997.
- KILIÇ, Şahin – KAPLANOĞLU, Raif, “Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 21, Yıl 14 Güz 2016 Sayı 21
- KİRACI, Mehmet, *Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk Yunan Nüfus Mübadelesi*, YL Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- KOLCUOĞLU, Mutlu Kerem, *Karye-i Darıca'dan Darıca İlçesine*, İstanbul 2013
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Yay. F.R.Unat- M.A.Köymen, Ankara 1987, 2. Baskı
- OKÇUOĞLU, Gülsevin- Önder, İzzettin, "Aşarın Kaldırılması", *İÜİF. Prof.Dr. Süleyman Barda'ya Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1988
- ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003
- ÖZTÜRK, Said (Ed.), “Osmanlı Devleti’nde Çevre Koruma ve Geliştirme Uygulamaları”, *Çevre, İnsan ve Tarih I-II*, İstanbul 2007, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, c.2
- ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, sayı 1. İstanbul 2003
- ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Belgelerinde Darıca*, İstanbul 2005
- ÖZTÜRK, Said, Temettuat Tahrirleri, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), İstanbul 2000.
- PALAMUT, Mehmet E., "Aşar ve Düşündürdükleri", *İÜİF.Prof.Dr.Sabri Ülgener'e Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1987
- SARI, Muhammet- Can, Ayşegül, “Lozan Antlaşması Gereğince Girit’ten Türkiye’ye Göçün Basına Yansıyan Yönleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36 (2018-Bahar)
- SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekaliğ Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara, 1999
- Solakzâde: *Solakzâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989
- ŞEKERCİ, Osman, *İslam Şirketler Hukuku*, İstanbul 1981
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul 2016
- TEMİZER, Nihal Cihan- Öztürk, Said, “19. Yüzyılda Osmanlı Vakıf Tarım İşletmeleri (Edremid, Kemeredremid, Ayvalık ve Ayvacık Örneği)”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl: Aralık 2020, Sayı: 54
- ULUGÜN, F. Yavuz, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli tarihi sempozyumu bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015 c.3

YAVUZ, Fikrettin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sahil Kasabası: Darıca”, *Gazi Akça Koca* (Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, c.2

OSMANLI SON DÖNEMİNDE BALKANLARDA AMERİKAN PROTESTAN MİSYONERLERİ

American Protestant Missionaries in the Balkans in the Late Ottoman Period

Ömer TURAN*

Özet

Çalışmamız Osmanlı son yüzyılında Balkanlardaki Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu dönemde Balkanlar birden fazla Amerikan Protestan misyonerlik kuruluşunun faaliyetine sahne olmuştur. Merkezi Boston'da bulunan The American Board of Commissioners for Foreign Missions bunların en büyüğüdür. Protestan misyonerlik kuruluşları birbirleriyle uyumlu çalışmışlar, aralarında bir bölge veya faaliyet alanı kargaşasına meydan vermemişlerdir. Protestanlık propagandasının yanı sıra, hitap ettikleri toplulukların dillerinde basım yayım ve eğitim faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Amerikan misyonerler Yahudiler ve Müslümanlarla da ilgilenmekle birlikte, tamamen denilebilecek ölçüde Ortodokslara yönelmişler; Yunanlılar, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar ve Sırlar arasında Protestanlığı yaymaya çalışmışlardır. Büyük iddialarla girdikleri yarımadada ümit ettikleri sonuçları aldıkları söylenemez. Ne Ortodoks kiliselerini etkileyebilmişler ne de önemli sayıda bir Protestanlaştırma gerçekleştirebilmişlerdir. En etkili oldukları Bulgarlar arasında dahi sayıları 1920 itibariyle 6.000'i bulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Protestan Misyonerler, Balkanlar, Osmanlı Devleti, Bulgarlar, Arnavutlar

* Prof. Dr., ODTÜ Tarih Bölümü, e-mail: omert@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4239-8913

Abstract

This study aims to reveal American Protestant missionary activities in the Balkans in the last century of the Ottoman Empire. During this period, the peninsula witnessed the activities of several American Protestant missionary organizations. The American Board of Commissioners for Foreign Missions, headquartered in Boston, was the largest of these. Protestant missionary organizations worked in harmony with each other and did not allow any regional or field of activity confusion among them. In addition to Protestant propaganda, they focused on printing, publishing and education activities in the languages of the communities they addressed. Although American missionaries were also interested in Jews and Muslims, they focused almost entirely on the Orthodox peoples; they tried to spread Protestantism among Greeks, Bulgarians, Macedonians, Albanians and Serbs. It cannot be claimed that they got the results they hoped in their first years. They were neither able to influence Orthodox churches nor to achieve significant Protestantization. Even among the Bulgarians, among whom they were most influential, the number of Protestants did not reach 6,000 as of 1920.

Keywords: American Protestant Missionaries, Balkans, Ottoman State, Bulgarians, Albanians

Bilindiği üzere, Pilyandri Fisk ve Levi Parsons the American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) teşkilatının ilk iki misyoneri olarak 1820 yılı başlarında Osmanlı topraklarına geldiler. İlk buldukları yerler İzmir ve çevresi ve Kudüs bölgesi oldu. Daha sonra İstanbul'a geçtiler. 1830'lu yıllarda Anadolu'ya yayılmaya başladılar. Gayrimüslim toplulukları Protestanlığa celbetmeye çalıştılar. Hedef kitle Ortodokslardı. Ermeniler ve Rumlara yöneldiler. Yahudilerle de ilgilendiler. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin desteğiyle 1850 yılında Protestanlığı müstakil bir "millet" olarak kabul ettirdiler. Bu yeni statüleriyle daha rahat ilerlediler.¹

¹ Misyonerlerin Ortodoks patrikhanelerle münasebetleri ve Protestanların millet olma süreçleri için bk. Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhane'sinin Tepkisi", *Hogğörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, C.III, Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan (ed.), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2009, s.405-438.

Balkanlarda American Board misyonerlerinin ilgilendiği ilk topluluk Yunanlılar oldu. 1821 Yunan ayaklanmasıyla başlayan bağımsızlık süreci İngiltere'den Amerika'ya, Fransa'dan Alman Prenslüklerine kadar pek çok batılı ülkede büyük alâka gördü. İlk defa Hristiyan bir topluluk Müslüman Osmanlılara karşı baş kaldırıyor ve kazanıyordu. Dindar veya laik her kesimde Yunan bağımsızlığı hareketine destek arzusu uyandı. Batı kamuoyunda “Philhellens” olarak adlandırılan bir zümre ortaya çıktı. Kimi siyasi olarak, kimi ekonomik olarak, kimisi de sanat ve kültür yoluyla bu harekete destek oldu.² Protestan misyonerlik çevreleri ise Doğu Hristiyanlığının bu “en uyanık” topluluğunu “gerçek Hristiyanlığa” kazandırarak elde edilen zaferi taçlandırmak gayretine düştüler.³

1820 başlarında İzmir'e gelen Fisk ve Parsons o yazı Sakız adasında geçirdiler. Burada buldukları beş ay boyunca Rumca öğrendiler. Rumca 31 İncil ve 3.700 dini risale dağıttılar.⁴ Kendilerine ilgi duyan bazı gençleri Board hesabına eğitim görmek üzere Amerika'ya gönderdiler.⁵ Bununla birlikte ABCFM'in Yunanistan'daki faaliyetleri Avrupa Misyonu (European Mission) çerçevesinde Jonas King ile başlatılır. 1828 yılında Tenos adasına gelen King, 1830 yılında Atina'da kızlar ve erkekler için bir okul açtı. Halbuki Kral Otto Yunanistan'da yabancıların açtıkları okullarda sadece Katolikliğin öğretilmesine izin veriyordu. King Atina'da bir kitabevi kurdu. Eski Atik ve Yeni Atik'i Eski ve Yeni Yunanca dillerinde basma iznini de aldı. Çok sayıda propaganda yayını dağıttı. Bununla birlikte kendi kaynaklarında hep zorlandığı ve serbest bir şekilde misyonerlik yapamadığı belirtilir.⁶

Yukarıda değindiğimiz saiklerle pek çok misyonerlik kuruluşu Yunanistan'a misyoner göndermişti. Bunların başında İngiliz Chuch Missionary Society gelir. 1800 yılında İngiliz hakimiyetine geçen Malta'yı 1815 yılında Akdeniz Misyonu'nun merkezi yaptı. İyon adalarında propaganda faaliyetlerine girişti. American Board'un yanı sıra the Episcopol Church of America, the American Baptists, the Southern Presbyterians vs. diğer bilinen Amerikan misyonerlik

² İngiltere'de ortaya çıkan Filhelenler hakkında bir araştırma için bk. C.M. Woodhouse, *The Philhellens*, Fairleigh Dickinson University Press, Rutherford 1971.

³ William Brown, *The History of the Christian Missions*, C.III, Üçüncü Baskı, Thomas Baker, London 1864, s.163.

⁴ Ömer Turan “Osmanlı Orta Doğusu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlangıcı”, *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007, s.153-166.

⁵ Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, C.I, Congregational Publishing Society, London 1873, s.143-144.

⁶ *Fifty-Ninth Annual Report of the ABCFM Presented at the Meeting, Held at Pittsburgh, Pennsylvania, October, 5-8, 1869*, 1869, Riverside Press, Cambridge 1869, s.12-14.

kuruluşları oldu.⁷ 1844 yılına kadar Yunanistan'a gelen Protestan misyonerlerin sayısı 27'yi buldu. 200.000 kadar İncil, 1.000.000 civarında kitap ve broşür dağıttılar. Çok sayıda Yunan gencinin Amerika ve İngiltere'de eğitimi sağlandı. 10.000'den fazla Rum genci Yunanistan ve Osmanlı coğrafyasındaki farklı misyonerlik cemiyetlerinin okullarında eğitim gördü. Ancak sadece 10 Yunanlı Protestanlığa celbedilebildiler.⁸

King, uzun bir süre içlerinde kalmış ve düşünce tarzlarına aşina bir insan olarak Yunanlıların bu tutumunu anlayışla karşıladı. Çalışmalarını sürdürdü. King'e göre, Yunanlılar yabancıları sevmiyorlardı. Uzun bir süre yabancıların hakimiyetinde kalmaları sebebiyle böyle olmuşlardı. Yunan bağımsızlık hareketine destek verenleri bile farklı değerlendirmiyorlardı. Yunan hükümeti King'in çalışmalarını zorlaştırırsa da Amerika'nın müdahalesiyle engellemeler aşıldı. Kendisi de dindar bir Protestan olan Danimarka Prensi William George'un 1863 yılında Yunanistan'ın Kralı olması King'in konumunu iyileştirdi. Ahir ömründe güvenilir muteber bir kişi olarak saygı gördü. Ancak Protestanlığın durumu değişmedi. Bu şartlarda ABCFM, King'in 1869 yılında ölümü üzerine Yunanistan'daki faaliyetlerini The American and Foreign Christian Union isimli bir başka misyonerlik cemiyetine bırakarak ülkeden ayrıldı.⁹

Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısında tamamen değilse de ağırlıklı olarak Balkanlara yönelik bir başka Amerikan Protestan misyonerlik faaliyeti ortaya çıktı. Söz konusu hareketin hedef kitleleri Yahudiler oldu. Esasen Katoliliğiyle Protestanıyla Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinde Yahudiler hep düşünüldü. Yahudileri Hristiyanlığa çekme arzusu ve teşebbüsü artsa da eksilse de hep sürdü.¹⁰ American Board'un genel sekreteri James Barton, Amerika ve İngiltere'deki insanları Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerinin ilk kısmında en çok Yahudilere yönelik çalışmaların heyecanlandırdığını yazdı.¹¹

⁷ Julius Richter, *History of Protestant Missions in the Near East*, Oliphant, Anderson & Ferrier, Edinburg and London 1910, s.94-97, 164-166.

⁸ Anderson, s.162; David Hosaflook, "Protestan Missions in the Balkans: Purposes, Policies, and Perceptions", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, Ed. David Hosaflook, Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2018, s.33.

⁹ Hosaflook, s.34; E. L. Clark, *The Races of European Turkey, Their History, Condition, and Prospects*, Dodd, Mead & Company, New York 1878, s.293-300.

¹⁰ ABCFM'nin yanı sıra Free Church of Scotland ve London Society for Promoting Christianity among the Jews bu coğrafyada Yahudilere yönelik Protestan misyonerlik faaliyetinde bulunan diğer bilinen cemiyetlerdir. Ondokuzuncu Yüzyılda Yahudilere yönelik olarak kurulmuş misyonerlik cemiyetleri ve Yahudilikten Hristiyanlığa geçenler konusunda geniş bilgi için bk. Charles Henry Robinson, *History of Christian Missions*, T. & T. Clark, Edinburg 1915, s.473-476.

¹¹ James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press, Boston 1908, s.XIII

Ele aldığımız dönemde ABCFM'nin İstanbul'da ve Ege Denizi'nin iki kıyısında yaşayan Yahudilere yönelik Protestan misyonerlik faaliyetlerinde ilk isim olarak Josiah Brewer gösterilir. 1827 yılında Selanik'e gelen Brewer, şehrin nüfusunun çoğunun Yahudi ve Dönmelerden oluştuğunu gördü. Eğer Yahudilere yönelik bir misyonerlik faaliyeti başlayacaksa bunun yerinin Selanik olması gerektiğini yazdı. Ertesi yıl Amerika'ya gitti. 1829'da İzmir'e geldi. Bir süre sonra ciddi bir başarı ortaya koyamadan geri döndü.¹²

Brewer'den sonra Female Society of Boston for Promoting Christianity Among the Jews, 1831 yılında William G. Schauffler'i Yahudilere yönelik çalışmalar yapmakla görevlendirdi. Schauffler'in en önemli çalışması İncil'i Sefarat Yahudilerinin konuştuğu Ladino diline çevirmek oldu. Yine Ladino dilinde bir sözlük hazırladı. Böylece yapılacak çalışmaların zeminini oluşturdu. Schauffler'in tavsiyesiyle ABCFM'in Yahudilere yönelik faaliyetleri İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne gibi büyük şehirlere genişletildi. Yahudi yönelik çalışmaların merkezi İstanbul'dan Selanik'e nakledildi. 1849'da E. Dodd ve E. Maynard, daha sonra J. Parsons ve H. Morgan eşleriyle birlikte Selanik'e geldiler. Bu şekilde Yahudi Misyonu kuruldu.¹³

Amerikan ve İngiliz konsolosları Selanik'te Yahudilere yönelik çalışmalar yapan ABCFM misyonerlerine destek oldular. Misyonerlerin Selanik'teki Dönmelerle ilişkileri dostane geçti. Birbirlerini dinlediler, inanç esaslarını öğrendiler. Yahudilerle ilişkileri farklı gelişti. Her yerde olduğu gibi evvela evlerde toplanıp Yahudilerin de katıldığı ayinlere başladılarsa da birkaç hafta sonra başhaham duruma el koydu. Ayine katılanlar sorgulandı, ayine katılım engellendi. Israr edenler dövüldü, bazıları cemaatten ihraç edildi. Misyonerler herşeye rağmen binlerce kitap ve broşür dağıttılar. 1853 yılında İzmir istasyonunu açtılar. Bununla birlikte çok az sayıda Yahudi'yi Protestanlığa celbedebildiler. Nihayet 1855 yılında Yahudi Misyonu çalışmalarını durdurup güçlerini çok daha fazla sayıda olan Hristiyanlara yöneltmeyi kararlaştırdı.¹⁴

American Board misyonerlerinin Balkan halklarından Yunanlılara ve Yahudilere yönelik Protestanlaştırma faaliyetleri küçük çaplı ve başarısız girişimler olarak kaldı. Balkanlardaki esas faaliyetleri Bulgarlara yönelik olarak gerçekleşti. İlk temaslar 1830 ve 1840'lı yıllarda İstanbul ve İzmir'de kuruldu.

¹² Cengiz Şişman, "Failed Proselytizers or Modernizers? Protestant Missionaries Among the Jews and Sabbateans/Dönmes in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 6/51 (2015), s.935.

¹³ Schauffler ve Yahudilere yönelik çalışmaları hakkında daha geniş bilgi için bk. W.G. Schauffler, *Autobiography of William G. Schauffler, for Forty-Nine Years A Missionary in the Orient*, Anson D.F. Randof and Co., New York 1887.

¹⁴ Şişman, s.937-940.

American Board'un misyonerlerinden E. Riggs Bulgarca öğrendi ve 1844 yılında Bulgarca'nın gramerini çıkardı. Bulgarların edebi uyanışının öncüsü ismi Konstantin Fotinov ile birlikte İzmir'de *Lyuboslevia* isimli ilk Bulgarca dergiyi 1844-1846 yılları arasında yayınladı. British and Foreign Bible Society isimli İngiliz misyonerlik kuruluşu Riggs'in elden geçirdiği ilk Bulgarca İncil tercümesini bastı. İzmir'de başka propaganda broşürleri de Bulgarca'ya çevrildi ve basıldı. Bulgarların bu tür yayınlara gösterdiği ilgi misyonerleri memnun etti. Yunanlılara ve Yahudilere yönelik çalışmalarında beklemedikleri sonuçları alamamanın üstüne gördükleri bu ilgi onları ayrıca sevindirdi. Edirne'deki İngiliz konsolosunun acilen bölgeye misyonerler gönderilmesini istemesi ve gereken yardımı yapacağı vaadi de bölgeye yönelişte bir rol oynamıştır. Bu şartlarda Amerikan misyonerler yönlerini Balkanlara ve Bulgarlara çevirdiler.¹⁵

Riggs'in Varna ve çevresine yaptığı ziyaret esnasında Bulgarların kutsal kitap tercümelerine gösterdiği ilgi misyonerleri cesaretlendirdi. İstanbul'dakiler Bulgarlara yönelik bir misyon açma arzularını Amerika'ya iletmek üzere Cyrus Hamlin'i görevlendirdi. Hamlin talebi 1856 yılında Boston'daki ABCFM merkezine iletti. Fakat American Board'un kaynakları böyle yeni bir misyona girmeye müsait değildi. Durumu Methodist Episcopal Board isimli bir başka Protestan misyonerlik kuruluşuna sunmayı kararlaştırdılar. Hamlin bu şekilde Metodistlerin genel kurulunda bir sunum yaptı. Onları Bulgarlara yönelik çalışmaya ikna etti. Bir alan kargaşası yaşamamak için bölgeyi paylaştılar. Balkan Dağlarının kuzeyini Metodistler aldı. Zaten Edirne ve Tekirdağ'da uç istasyonları olan American Board Balkan Dağlarının güneyinde kaldı.¹⁶

1857 baharında Hamlin bir İngiliz misyonerle birlikte Filibe'ye kadar olan bölgeyi gezdi. Seyahatinin sonunda kaleme aldığı raporunda buralara gelmenin kolaylığından, buralardan Balkanların kuzey ve batısına ulaşılabilirliğinden, Bulgarların Fener Patrikhanesi'nin dini baskısından bunaldıklarından, Rumların baskısını Türklerden daha ağır bulduklarından, yayınlarına büyük ilgi gösterdiklerinden, okul istediklerinden, ve hazırlık çalışmalarının zaten tamamlanmış olduğundan hareketle Edirne, Filibe, Üsküp ve Manastır'da istasyonların açılması gerektiğini yazdı.¹⁷

Ondokuzuncu Yüzyılın başlarında Fener Patrikhanesi kiliselerde Bulgarca literatürü yasaklamıştı. Bu şartlarda Bulgarlar Amerikan misyonerlerin sundukları

¹⁵ James F. Clarke, *Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria*, Arno Press & The New York Times, New York 1971, s.251-290.

¹⁶ Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, American Tract Society, New York 1877, s.262.

¹⁷ Hamlin, s.262-272; *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Eight Annual Meeting, Held in Providence, Rhode Islands, September 8-11, 1857*, Press of T.R. Marvin & Son, Boston 1857, s.65-66.

Bulgarca İncil ve diğer kutsal metinlere büyük bir ilgi göstermişlerdi. Misyonerler bu durumu Protestanlığa duyulan açlık olarak değerlendirdiler. Önlerine çıkan bu fırsatı tepemeyeceklerini ileri sürerek Kuzey Ermeni Misyonu (Northern Armenian Mission) 1857 yılı genel kurulunda Balkanlarda Bulgarlara ve diğer Slav topluluklara yönelik çalışma kararı aldılar. Amerikan misyonerler Fener Patrikhanesi'nin baskıcı tutumuna karşı Bulgar bağımsız kilisesi hareketini destekleyerek Bulgarların sempatisini kazanacaklarını düşündüler. Bu hengâme içerisinde Bulgarları Katoliklerin kucacağına düşürmeden, “gerçek Hristiyanlığı” anlatarak insanları kendilerine çekmeyi umdular. Kurulacak Bulgar Kilisesini etkileyebilmek bir diğer hedefleriydi.¹⁸

American Board Balkanlardaki ilk istasyonunu Temmuz 1858'de Edirne'de kurdu. Evvela C.F. Morse daha sonra T.H. Byington eşleriyle birlikte şehre geldiler. Katolik misyonerlerin muhalefetine rağmen çalışmalara başladılar. Ertesi yıl W.W. Meriam ve J. F. Clarke da geldi. Misyonerler Bulgarların yanı sıra Müslümanlara da ulaşmayı arzu ediyorlardı. Bunun için bazı misyonerler Türkçe öğrenmeye girişti. 1859 yılında Filibe ve Eski Zağra istasyonları açıldı. Meriam ve Clarke Filibe'de, Byington ve W.F. Arms Eski Zağra'da görevlendirildiler. Filibe'de Türkçe ve Bulgarca ayinler yaptılar. Sonraları Bulgarlara yönelik faaliyetlerin merkezi olacak Samokov istasyonunun açılış tarihi ise 1867'dir.¹⁹

Başlangıçta Balkanlardaki veya Bulgarlara yönelik çalışmalar için ayrı bir misyon kurma yoluna gidilmedi. Faaliyetler Kuzey Ermeni Misyonu (Northern Armenian Mission) bünyesinde yürütüldü. Bu misyonun faaliyet alanının Balkan Dağlarından Fırat nehrine kadar geniş bir alanı kapsaması ve Ermenilerden başka milletleri de içermesi sebebiyle 1860 yılında ismi değiştirildi. Balkanlar, Batı ve Orta Anadolu'yu kapsayacak şekilde Batı Türkiye Misyonu (The Mission to Western Turkey) kurularak bu yeni üç istasyon bu misyona dahil edildi.²⁰

Yeni gelen misyonerler ilk yıllarını oranın dilini öğrenmek ve çevreyi tanımakla geçirdiler. Ortodoks kiliselerine, okullara, kahvehanelere ve diğer halka açık yerlere gittiler. Oralarda konuştular, vaazlar verdiler, kitaplarını ve broşürlerini sattılar veya bedava dağıttılar. İlgi çekmek için İngilizce öğretmek ve Bulgarca ilahiler söylemek yoluna gittikleri de oldu. Bu ilk yıllarda Protestanlık ile

¹⁸ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Forty-Eight Annual Meeting, Held in Providence, Rhode Islands, September 8-11*, Press of T.R. Marvin & Son, Boston 1857, s.68. Ele aldığımız coğrafyada İtalyan, Fransız ve Polonyalı Katolik misyonerler uzun bir süredir çalışıyorlardı. Yarınadada Rusya'nın etkisine karşı durmak için bir Katolik birlik oluşturulmuştu. Bk. Clarke, s.21-24.

¹⁹ Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerler*, ASAM, Ankara 2002, s.107-108.

²⁰ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Boston, Mass., October 2-5, 1860*, Press of T.R. Marvin & Son, Boston 1860, s.46-48.

Ortodoksluk arasındaki ortaklıklar üzerinde durdular. Bununla beraber bekledikleri başarı bir türlü gelmedi. 1862 yılında American Board ve Methodist Board misyonerleri Eski Zağra'da bir araya gelerek hayal kırıklıklarını paylaştılar, neden başarılı olamadıklarını tartıştılar. Ortak bir politika olarak kendi kiliselerini kurma tasavvurlarını erteleme yoluna gittiler. İlk 12 yıl zarfında mevcut kiliseyi ve Bulgar kitleyi Protestanlaştırmaya çalıştılar fakat ne bir Protestan kitle oluşturabildiler ne de kurulmakta olan Bulgar Eksarhlığını Protestanlık anlamında etkileyebildiler. Örneğin 12 yıl boyunca istasyon kurarak çalıştıkları Eski Zağra'da sadece bir kişiyi Protestan yapabildiler. Buna rağmen Bulgarların milli duygularını incitmeyip, mevcut kilisenin yanlışlarını dillendirmemeyi tercih ettiler, “şahıslarında örnek Hristiyanlığı temsil” yetindiler.²¹

Bulgarlar misyonerlere sıcak baktılar, onların dağıttıkları propaganda malzemesini aldılar, açtıkları okullara çocuklarını gönderdiler ama Protestan olmadılar. Daha doğrusu misyonerlerin bekledikleri kadar Bulgar Ortodoksluktan Protestanlığa geçmedi. Hatta Protestan oldukları takdirde Bulgarlıktan çıkacaklarını düşünüyorlardı. Bulgarlar arasındaki bu kanaat misyonerleri hayal kırıklığına uğrattı. Bu “yanlış anlayış” o yıllardaki dini bağımsızlık hareketinin coşkusuna vererek tolere ettiler. Bulgarlar arasında gerekli tohumları attıklarını, emeklerinin boşuna gitmeyeceğini, hasat zamanının uzak olmadığını düşündüler. 1870 yılında, Balkanlardaki çalışmalarını Avrupa Türkiye Misyonu (European Turkey Mission) isminde müstakil bir misyon çatısı altında yürütmeyi kararlaştırdılar. Samokov bu yeni misyonun merkezi oldu.²²

Bulgarların Fener Patrikhanesi'nin dini ve kültürel hegemonyasına karşı sürdürdükleri direniş nihayet meyvesini verdi. Bulgar milli kilisesi olarak nitelendirebileceğimiz Bulgar Eksarhlığı 1870 yılında kuruldu.²³ Eksarhlığın kurulması Bulgarlar arasında milli coşkuyu arttırdı. Milli bütünlüğe zarar vereceği düşüncesiyle Protestanlığa izin verilmemesi görüşü ağırlık kazandı. Bu şartlarda Bulgarlar arasında çok az insan hem Bulgar hem Protestan olunabileceğini değerlendirdi; ne kitlelerde, ne idarecilerde, ne de Bulgar kilisesinde Protestanlığa

²¹ Tatyana Nestorova, *American Missionaries Among the Bulgarians (1858-1912)*, New York 1987, s.12-13; Paul Benjamin Mojzes, *A History of the Congregationalist and Methodist Churches in Bulgaria and Yugoslavia*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Boston University 1965, s.208; Clarke, s.304.

²² *Sixtieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 4-7, 1870*, Riverside Press, Cambridge 1870, s.22.

²³ Vemund Aarbakke, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*, Boulder, New York 2003, s.42-45. Bu sürece Rusya'nın yaklaşımı için bk. Thomas A. Meininger, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872*, The Department of History, University of Wisconsin, Madison 1970.

kayda değer bir yönelme oldu. Bununla beraber eğitime talep arttı. Bulgarca yayınların dağıtımı devam etti. Amerikan misyonerler çalışmalarını sürdürdüler.²⁴

Eksarhlığın kurulması Bulgarlara yönelik Protestan misyonerlik hareketinde bir dönüm noktası oldu. Bundan sonraki yıllarda farklı bir strateji izlendi. Bulgar kilisesini açıkca tenkid etmeden kendi müstakil cemaatlerini ve kiliselerini kurma yoluna gittiler. İlk kiliseyi Ağustos 1871’de Bansko’da kurdular. Aşağıdaki Avrupa Türkiyesi Misyonu istatistiklerine baktığımızda, çok ağır bir ilerlemenin kaydedildiğini ama hiçbir zaman büyük kitleler halinde Protestanlaşmanın gerçekleşmediğini söyleyebiliriz.²⁵

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra hukuken Osmanlı Devleti’ne bağlı fiilen bağımsız Bulgaristan Prenslığı kuruldu. Akabinde liberal bir anayasa kabul edildi. Amerikan misyonerler bu yeni devlette mevcut anayasanın vaad ettiği geniş hak ve özgürlükler içinde daha rahat bir çalışma ortamına sahip olabileceklerini düşünmüşlerdi. Kısa bir süre içerisinde yanıldıklarını anladılar. Bulgar Eksarhlığı Bulgaristan Prenslığı yönetimini misyonerlere karşı tavrı almaya sevketti. O dönemde Bulgaristan üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan Rusya ise Bulgarların Protestanlaşmasına hep karşı çıktı. Misyonerler herşeye rağmen varlıklarını ve çalışmalarını sürdürdüler.²⁶

Aşağıdaki tabloda American Board’un Avrupa Türkiyesi Misyonu bünyesindeki dini faaliyetlerine dair istatistiki bilgiler sunulmaktadır. Buradaki Protestanlığa celbedebildikleri insanların hemen tamamının Bulgar (ve Makedon) olduğunu düşünmek gerekir. Esas hedef kitle Bulgarlar olmakla birlikte Türkler ve Müslümanlar arasında da Protestanlığı yaymaya çalıştılar. Türkçe bilen elemanlar istihdam ettiler. Fakat bir sonuç elde edemediler. Filibe’den 1907 yılında gönderilen bir raporda, istasyondan Fatıma Hanımın hayatını kaybettiği, 48 yıldır çalışması boyunca sadece bir Müslüman kızını “karanlıktan aydınlığa çıkarabildiği” yazmaktadır.²⁷

²⁴ *Sixtieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 4-7, 1870*, s.22-23.

²⁵ Nestorova, s.14.

²⁶ Bulgaristan’ın ilk 40 yılındaki siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler için bk. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, Boulder, New York 1983.

²⁷ Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Houghton Library, Harvard University, ABC:16.9.6. Central Turkey Mission, Woman’s Board, v.01, European & Central Turkey Mission, 1903-1909, Report of Woman’s Work in the Philopopolis Station for the Year Ending May 2, 1907, By Mrs. Ursula Clarke Marsh.

Tablo 1. *ABCFM Avrupa Türkiyesi Misyonu İstatistikleri*

	İstasyon	Uç İstasyon	Cemaat	Kilise	Üye
1870	4	4	121	0	76
1881	4	15	973	4	188
1890	4	38	1.844	12	827
1900	5	55	2.887	16	1358
1909	4+1	56	3.266	19	1456

Kaynak: Nestorova, s.28-29.

Doğrudan din propagandasının dışında ABCFM misyonerlerinin faaliyetleri eğitim, basın-yayım ve sağlık olmak üzere üç ayak üzerine kuruldu. Eğitim Bulgarlara ulaşabilmenin en ekonomik ve emin yolu olarak görüldü. Hiç şüphesiz eğitim bir amaç değil araçtı. Bazı misyonerler eğitim faaliyetlerinin esas amaçlarının önüne geçtiğinden şikayet etseler de diğerleri okulların doğrudan Protestanlaştırmaktan ziyade geleceğin yerli Protestan liderlerini yetiştirmek için kurulduğunu savundular. Okullarının sayısı her zaman kiliselerinin sayısından fazla oldu. American Board misyonerleri Eylül/Ekim 1860'da Filibe'de ilk okullarını iki Bulgar öğrenciyle açtılar. Okumayı bilen ve inançsız olmayan öğrencilerin kabul edildiği bu okul dört yıllıktı. Yatılı kısmı da olan okula ilk yıl 11 yatılı ve iki gündüzlü öğrenci kabul edildi. Öğrencilerden bir ücret alınmadı. Bulgaristan'da ilk fizik ve kimya deneylerinin yapıldığı bu okul 1869 yılında kapatıldı.²⁸

ABCFM Osmanlı coğrafyasındaki eğitim faaliyetlerinde kızların eğitimine özel bir önem verdi. Bu çerçevede 1863 yılında Eski Zağra'da kızlar için bir okul açtı. Eğitim süresi önce üç yıl olarak planlanmıştı, sonraki yıllarda arttırılarak yediye çıkarıldı. Kız okulu 1871 yılında Samokov'a taşındı. Başlangıçta eğitim dili İngilizce olarak belirlendiği halde daha sonra Bulgaristan eğitim sistemine uymak adına Bulgarca yapıldı. Yatılı kısmı da olan okulda yatılılık ücretini ödeyemeyen kız öğrenciler mezuniyet sonrasında okudukları kadar yıl mecburi hizmet yapmayı kabul ettiler. Okul 1912 yılına kadar 800 civarında mezun verdi.²⁹

American Board misyonerleri Balkanlarda ihtiyaç duyacakları yerli yardımcılarını yetiştirmek üzere Eylül 1870'de Eski Zağra'da bir erkek okulu açtılar. Ertesi yıl Samokov'a nakledilen okul, 1880-1881 eğitim yılında The American

²⁸ Nestorova, s.64, 68.

²⁹ Georgeta Nazarska, "Graduates of the Protestant School for Girls at Samokov in the Bulgarian Social Modernization", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, s.143-144.

Collegiate and Theological Institute ismini aldı. Okula iki çeşit yerli öğrenci alındı. Birinciler aldıkları eğitimin parasını ödediler. İkinciler para ödemediler ancak okudukları her bir yıl için misyonun emrinde iki yıl mecburi hizmet yapmayı kabul ettiler. Okulda 1886 yılında basım işleri ve ağaç işlemeciliği öğretilen bir bölüm açıldı. Bu bölümün açılmasıyla öğrenciler para kazanabilir oldular. Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz hizmet karşılığı eğitim seçeneği kaldırıldı. Okulda iki aşamalı eğitim sunuldu. Evvela bilimsel kısımda müsbet bilimler okutuldu ve bu esnada bol bol dini bilgi verildi. Birinci kısmı bitirenlerden isteyenler teoloji kısmına geçti. Burada tamamen dini bilimler okutuldu. Okulun birinci kısmında yedi yıllık Bulgar gimnazya modeli uygulandı. Mezunlar aldıkları eğitime göre, misyonun eğitim faaliyetlerinde öğretmen ve propaganda faaliyetlerinde din adamı olarak görev yapacak şekilde yetiştirildiler. Misyonun 1910 yılı faaliyet raporunda, 800'ü aşkın öğrencinin burada eğitim gördüğü yer aldı.³⁰

ABCFM misyonerlerinin Bulgarlara yönelik eğitim faaliyetleri çerçevesinde ana okullarına, halk okullarına ve Pazar okullarına da değinmek gerekir. 1898 yılında Samokov'da bir kreş kurdular. İki yıl sonra Sofya'ya taşınan kreşin 1908-1909 öğretim yılında 76 çocuğu vardı. Burada aynı zamanda kreş öğretmenleri yetiştirildi. Bundan başka common school adı altında yerli öğretmenlerin Bulgar çocuklarına eğitim verdiği ilkokullar açtılar. Yerli öğretmenler tamamen değilse büyük ölçüde misyonerlerin okullarından yetişiyordu. Burada okul olarak adlandırsak da hepsi muntazam okul değildi. Bazıları bir okulda bir veya birkaç sınıftı. Ortak yönleri misyonerlerin idaresinde olmalarıydı. Pazar okulları çocuklara değil yetişkinlere yönelikti. Fazla para ve kaliteli öğretmen gerektirmeyen bu okullarda çok düzenli olmasa da pazar günleri İncil eğitimi veriliyordu.³¹

Tablo 2. ABCFM Avrupa Türkiyesi Misyonu Eğitim İstatistikleri

Yıl	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Pazar Okulu	Pazar Okuluna Katılan
1870	1	4	15	5	104
1880	15	9	454	18	849
1889	17	19	597	14	1497
1900	24	39	657	53	2379
1909	27	55	866	57	2578

Kaynak: Nestorova, s.69.

³⁰ Nestorova, s.64-65; *The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Centenary Meeting Held at Boston, October 11-14, 1910*, Congregational House, Boston 1910, s.98.

³¹ Nestorova, s.67-69.

American Board misyonerleri Bulgarları Protestanlaştırma anlamında kayda değer bir başarı ortaya koyamazken, eğitim faaliyetlerine dikkati çekerek gelecek nesillerin liderlerini yetiştirdiklerini iddia ettiler. Yukarıdaki tabloda Avrupa Türkiyesi Misyonu bölgesindeki bütün eğitim kurumlarına ait veriler sunulmaktadır. 1909 faaliyet raporunda, o yıla ait verilerin detayları -çok az bir farkla- yer almaktadır. Rapora göre, Samokov'da Teoloji Okulu'nun yanı sıra beş tane yatılı ve orta dereceli okulda toplam 344, 24 ilkokulda ise 504 olmak üzere toplam 847 öğrenci bulunmaktadır. Yani öğrencilerin yaklaşık %40'ı orta dereceli okullarda, %60'ı ise ilkokullardadır.³²

Nestorova Amerikan okullarının Bulgaristan'ın modernleşmesinde belli bir rolü olduğunu belirtir. Misyonerlerin ilk yıllarında okullarının topluma öncülük yaptığını ancak Bulgaristan eğitim sisteminin kurulmasından sonra Bulgar okullarının gerisinde kaldıklarını yazar.³³ Samokov'daki kız okulunu bitirenlerin Bulgar toplumu içerisindeki yerini çalışan Nazarska, Amerikan eğitim geleneği çizgisinde verdikleri pratik eğitim sebebiyle mezunları Bulgaristan'da sosyal modernleşmenin ve Amerikan kültürünün temsilcisi olarak değerlendirir.³⁴ Misyonerlerin okulları arasında İstanbul'daki Robert Koleji'nin ayrı bir yeri vardır. Okulun 1903 yılına kadar verdiği mezunlar milliyetlerine göre sıralandığında 195 kişi ile Bulgarlar en başta yer alır.³⁵ Bunların arasından Bulgaristan'da belediye başkanı, bakan, büyükelçi, başbakan çıkmıştır. "Bulgaristan doğuşunu ve gelişimini Robert Koleji'ne borçludur" sözü abartılı olsa da tamamen temelsiz değildir.³⁶

Misyonerlik faaliyetlerinde ulaşılmak istenilen kitlenin dilinde kitap ve broşür basımı ve dağıtımı her zaman önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı topraklarına gelirken ilk yaptıkları şeylerden biri İngiliz bayrağı altındaki Malta'da 1822 yılında bir matbaa kurmak olmuştur. On yıl içinde burada Rumca, İtalyanca, Ermeni Türkçesi ve Arapça olmak üzere dört dilde 21 milyon sayfadan fazla baskı yaptılar. Aslan payını Rumca yayınlar aldı. Propaganda malzemesinin yanı sıra ders kitapları da bastılar. Sadece bir tanesi Yunanistan'da 27.000 sattı. 1833 yılında

³² *The Ninety-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Minneapolis, Minnesota, October 13-15, 1909*, Congregational House, Boston 1909, s.47.

³³ Nestorova, s.72-78.

³⁴ Nazarska, s.150-151.

³⁵ George Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston 1909, s.293.

³⁶ Ele aldığımız dönemde Amerikan misyonerlerinin Bulgar milliyetçiliğine katkıları konusunda bk. Turan, *Avrasya'da...*, s.101-118.

matbaa İzmir'e nakledildi. Burada 20 yılda yaklaşık 20 milyon sayfa yayın yaptıktan sonra 1853 yılında İstanbul'a taşındı.³⁷

Misyonerler bastıkları kitapları ve broşürleri talep olduğu ölçüde sattılar. Amaçları para kazanıp kâr etmek olmadığı için yayınları pahalı değildi. Bulgarların çocuklarına alabilecekleri en ucuz Bulgarca neşriyatı üretiyor ve satıyorlardı. Yayınları Bulgarlar arasında büyük ilgi gördü. Bunların başında Bulgarca'ya çevirip bastıkları İncil gelir. Kimisi okumak için, kimisi milli duygularla, kimisi de evde kötü ruhları kovmak için bir tane edinmek istedi. ABCFM misyonerleri yayınlarını satmak için 1860 yılında Filibe'de bir kitapçı dükkanı açtılar. Daha sonra bu işi bir büyük yayıncıya devrederek dükkanı kapattılar. Misyonerler sattıkları kadar belki daha fazlasını bedava dağıttılar. Balkanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde kullanılacak literatür 1898 başlarına kadar İstanbul'da hazırlandı ve basıldı. Ertesi yıl Samokov'a taşındı. Samokov Koleji bünyesinde 1884 yılında açılan Evangelical School Press misyonerlerin ihtiyacını büyük ölçüde karşıladı. American Board'un genel sekreteri Barton, ilk 100 modern Bulgar kitabının 75'inin matbaalarında basıldığını yazdı.³⁸

Misyonerlerin hazırlayıp basıp dağıttıkları yayınların önemli bir kısmı tercüme bir kısmı da o dilde yazılmış orijinal metinlerden oluşuyordu. Bunların içerisinde Bulgar okullarında okutulmak üzere Amerikan okullarında okutulan ders kitaplarının Bulgarca çevirileri de vardı. 1888-89 yılı itibariyle kitabevlerinde 80 çeşit satılık, 76 çeşit de bedava dağıtılmak üzere kitap bulunuyordu. 1896 yılına kadar 70 dini kitapçık bastılar. Nestorova'nın incelemesine göre, 1870-1909 yılları arasındaki dönemde ortalama olarak yılda 2.201.608 sayfa yayın yaptılar. Basılan toplam sayfa sayısı Bulgaristan'ın nüfusuna bölündüğünde her bir Bulgar vatandaşa 16 sayfadan fazla ABCFM yayını ortaya çıkar. Fiyatları ucuz ve bazıları da bedava olduğu halde her bastıklarını Bulgarlara ulaştıramadılar. 1902 yılında 4 milyon sayfa basılı malzemeyi kağıt olarak sattılar.³⁹

Misyonerlerin ürettikleri Bulgarca literatür içerisinde süreli yayınlar ayrı bir öneme sahiptir. İlk Amerikan Protestan dergisi *Zornitsa* (Sabah Yıldızı)'nı Metodist Long 1864-1871 yılları arasında aylık olarak İstanbul'da çıkardı. American Board 1874 yılında dergiciliğe girdi. Evvela Riggs *Zornitsa*'yı aynı şekilde büyüklere yönelik olarak aylık, sonra T.L. Byington aynı isimle haftalık bir dergiyi çocuklara yönelik olarak çıkarmaya başladı. ABCFM'nin 1877 yılı faaliyet raporunda, aylık derginin tirajının 900, haftalık derginin tirajının ise 3.000'e

³⁷ Barton, s.197-198; Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerlerinin matbaaları için bk. Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, Aybay, İstanbul 1988, s.267-285.

³⁸ Barton, s.199.

³⁹ Nestorova, s.87-90.

ulaştığı; Makedonya, Rumeli ve Bulgaristan'da 250 şehir ve köye ulaştığı; Byington'un iki Bulgar yardımcısının bulunduğu ve Robert Kolej hocalarının yazılarıyla katkı sağladıkları; bu yayınların amacının halkın ilgisini çekecek politik ve bilimsel yazıları verirken İncil'in hakikatini yaymak olduğu, çok sayıda önemli öğretmen ve papazın dergiyi okuduğu yazıldı.⁴⁰

1885'te R. Thomson iki derginin de editörlüğünü üstlendi. 1896'da haftalık derginin yayınlanması durdu. 1902'de bu sefer Filibe'de A.S. Tsanov isimli bir Bulgarın editörlüğünde çıkmaya başladı. 1887'de Samokov'da yine misyonerlerin yayını olarak *Detevoditel* isimli bir başka çocuk dergisi çıkmaya başladı. Dergi 1896 yılında aylık *Zornitsa* ile birleşti. 1901 yılında kapanana kadar iki ayda bir yayınlandı. Diğer yayınları gibi dergiler de Bulgaristan'ın yanı sıra Makedonya'da da satıldı ve dağıtıldı. Eldeki bilgilere göre aylık olan da haftalık olan da 1000'in üzerinde basıldı. Zaman zaman baskı sayısının 5000'i geçtiği de oldu. Büyük bir kısmı abonelere dağıtıldı. Dergilerde çıkan yazılar Bulgar kültür ve edebiyatında önemli bir yeri doldurdu.⁴¹

Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerinin üçüncü ayağı sağlıktır. Ondokuzuncu Yüzyılın Anadolu'sunda misyoner doktorlar valinin konağından aşiret şeyhinin haremine kadar her yere girebildiler. İnsanlara şifa dağıtarak onları kendilerine minnettar kıldılar. Kurdukları hastahaneler, dispanserler sayesinde Hristiyan Müslüman, zengin fakir, idareci çalışan herkes kapılarını çaldı.⁴² Mamafih Balkanlardaki Bulgarlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde sağlık ayağı zayıf kaldı. Bir hastahane veya dispanser açmadılar. Bununla birlikte farklı zamanlarda sağlık misyonerleri bölgede görev yaptı. 1880'li yıllarda Manastır'da görev yapan Bayan F.G. Bond bunlardan biridir. Bütün mesai saatlerini hastalara tahsis etti. Bazen günde 40 hasta gördüğü oldu. Artan vakitlerde eğitim işleriyle ilgilendi.⁴³

Samokov'da 1881-1898 yılları arasında bulunan F.L. Kingsbury de sağlık misyoneri olarak çalıştı. Bir hayli gayret sarfederek hasta muayene izni alabildi. Bu süreyi Bulgarca çalışarak ve okuldaki işlere yardım ederek değerlendirdi.⁴⁴ Sabahları misyona gelenleri muayene etti, öğleden sonraları hasta ziyaretleri yaptı.

⁴⁰ *Sixty-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Providence, Rhode Island, October 2, 1877*, Riverside Press, Boston 1877, s.17.

⁴¹ Nestorova, s.91-96.

⁴² İdris Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastahaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

⁴³ *Seventy-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Boston, Mass., October 13-16, 1885*, Press of Stanley and Usher, Boston 1885, s.26.

⁴⁴ *Seventy-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 3-5, 1883*, Press of Stanley and Usher, Boston 1883, s.33.

Her çeşit hastayı gördü. Hastalarla ilişkilerinde her vesileyle İsa'dan bahsetti, onun sözlerini aktardı. Ocak 1897'den Nisan 1898'e kadar 2.271 hastaya baktı. Bu çalışmaları çerçevesinde 86.11 dolar harcadı, 138.20 dolar kazanarak Samokov istasyonu kasasına yatırdı.⁴⁵ ABCFM'in 1911 yılına dair faaliyet raporunda, daha önceki yıllarda Bulgaristan'da sağlık misyonerlerine görev verildiği ancak çok sayıda Bulgar doktorun Avrupa'da ve Amerika'da tıp okuyarak Bulgaristan'da çalışmaya başladığı için bir sağlık misyonerine artık gerek olmadığı yazdı.⁴⁶

Bulgaristan coğrafyasını American Board ile paylaşan Methodist Episcopal Board ilk iki misyonerini Balkanların kuzeyine gönderdi. Pretyman Varna'da, Long ise Şumnu'da çalışmaya başladı.⁴⁷ Birincisi sağlık misyoneriydi. Başlangıçta iki istasyon açtılsa da sonra Şumnu'da toplandılar. Bir yıl sonra F. W. Flocken üçüncü misyoner olarak geldi. 1859 yılında Long Tırnova'da bir istasyon açtı. Ertesi yıl da Flocken Tulça'ya geldi. Burada Bulgarların yanı sıra Romenler, Almanlar ve Ruslar bulunuyordu. Rus Molokanlar arasında çalışmaya başladı. Onlar üzerinden Rusya'ya geçmeyi planladı. Bir sonuç alamayınca yönünü Tulça'da yaşayan Luteryen Almanlara çevirdi. Oradan da bir şey çıkmadı. Bununla birlikte 1860 yılında açtığı okul ilgi gördü. Kısa bir sürede öğrenci sayısı 258'e çıktı. 1862 yılında Pazar okulunun yanı sıra bir tane kızlar için bir tane de erkekler için okulu bulunuyordu. Long 1863 yılında İstanbul'a gitti. Kendini tamamen dil çalışmalarına verdi.⁴⁸

Metodistler de sağlık ve eğitimin yanı sıra basım ve yayın faaliyetlerine girdiler. Ruscuk'taki kendi matbaalarında bastıkları Bulgarca yayınları Bulgarlara dağıttılar.⁴⁹ Methodist Board ve American Board misyonerleri Bulgarlara yönelik Protestanlık literatürü oluşturma, çevirileri yapma ve basma işlerinde birbirlerine yardım ettiler. Bulgarca İncil'i Metodist Long ve American Board'dan Riggs birlikte hazırladılar. Hem Metodistler hem American Board misyonerleri yayın ve dağıtım işlerinde London Turkish Missions Aid Society, the British and Foreign Bible Society, the American Bible Society, the American Track Society, ve

⁴⁵ *Eighty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Grand Rapids, Mich., October 4-7, 1898*, Congregational House, Boston 1898, s.38-39.

⁴⁶ *The One Hundred and First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Milwaukee, October 10-13, 1911*, Congregational Hosue, Boston 1911, s.97-98.

⁴⁷ Richter, s.168-169. Bahse konu iki misyoner evvela İstanbul'a geldiler. Talepleri üzerine ABCFM'den bir misyoner (Bliss) kendilerini Bulgaristan'ın kuzeyine götürdü. Bk. *Forty-Ninth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Detroit, Michigan, September 7-10, 1858*, Press of T.R. Marvin & Son, Boston 1858, s.47-48.

⁴⁸ Mojzec, s.190-194.

⁴⁹ Richter, s.169.

London Religious Tract Society gibi diğer Protestan cemiyetlerinden destek gördüler.⁵⁰

Yukarıda değinildiği üzere, Long İstanbul'da görev yaptığı için, Methodist Episcopal Board tek misyonerle Balkanların kuzeyinde çalışmalarını sürdürdü. 1868 yılında Flocken Tulça'da yaşayan bir diğer Rus dini topluluğu olan Lipovanlar arasında çalışmaya başladı. Lipovanlar üzerinden Rusya'ya açılmayı planlıyordu. Tulça'da 17 üyelik bir Metodist topluluk oluşturmaya muvaffak oldu. Pazar okuluna 38 üye topladı. Bu başarının verdiği cesaretle Metodistler Ruslara yöneldiler. Rusça'ya çeşitli kitaplar tercüme ettiler. 1869 yılında Sviştov'da 14 Bulgardan oluşan bir Metodist topluluk oluşturdular. Plevne, Lovech ve Lom Palanka'da da daha küçük topluluklar kurdular. On yılın sonunda gelebildikleri durumu yeterli görmediler. 1871 yılında Bulgaristan'daki faaliyetlerini durdurdular.⁵¹

Metodistler 1873 yılında yeniden Balkanların kuzeyinde çalışmaya başladılar. Flocken ve H.W. Buchtel bölgeye geldiler. Bu sefer sadece Bulgarlara yönelik olarak çalışma kararındaydılar. Kurulan Eksarhlığın beklentileri karşılayamaması dolayısıyla yarattığı hayal kırıklığından yararlanabileceklerini düşündüler. 1875 yılında Sviştov ve Ruscuk'ta faaliyet gösterdiler. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde faaliyetlerini durdurdularsa da savaştan sonra misyonerlerin sayılarını arttırarak yeniden işe koyuldular. Yine umdukları gibi bir başarı kaydedemediler. Bu durumu savaşın yarattığı moral tahribatla açıkladılar. 1882 yılında Bulgarlara yönelik çalışmaları durdurma kararı aldılarsa da uygulamadılar. Takip eden yıllar misyonu kapatma ve sürdürme tartışmalarının gölgesinde geçti.⁵²

Metodistler American Board'dan daha zayıf bir kuvvetle Balkanlarda/Bulgaristan'da çalıştılar. Genellikle iki misyonerleri oldu. 1880'li yıllarda açtıkları okullar sık sık kapatıldı. Hatta okul binaları yakıldı. Öğrenciler askere çağırıldı, mezunların diplomaları tanınmadı, öğretmen yapılmadı, üniversiteye alınmadı vs. Bulgaristan'da Rusofil hükümetler döneminde daha bir zorlandıklarını, Liberal yönetimlerde daha rahat çalıştıklarını söylemek doğru olur. 1894 yılında Bulgaristan'daki çalışmalarını iki merkezden (Lovec ve Ruscuk) yürütme kararı aldılar. Yüzyıl biterken 19 ilkokulun yanı sıra Lofça'da bir kız okulu ve Ruscuk'ta bir erkek okuluna sahiptiler. Ayrıca büyüklü küçüklü 10 kilisede 432 kilise mensubu olmak üzere toplam 1.000 kişilik bir cemaatleri vardı. Bununla birlikte 40 yıllık çalışmanın hasılatını yeterli görmediler. İnsanları doğrudan Protestanlığa celbetmede ve Bulgar Eksarhlığını

⁵⁰ Nestorova, s.87-90.

⁵¹ Mojzec, s.210-212, 219.

⁵² Mojzec, s.220, 228-229.

Protestanlaştırabilmekte başarılı olamadıkları, ancak Protestanlığı Bulgar milli hayatına yaymayı başardıkları şeklinde bir açıklama getirdiler.⁵³

ABCFM ve Methodist Board misyonerleri Bulgaristan'daki çalışmalarında işbirliği yaptılar. Long ve Riggs'in birlikte tercüme ettiği İncil ve diğer metinleri kullandılar. Dergileri birlikte çıkardılar. Birbirlerinin yıllık toplantılarına katıldılar. Birbirlerine tecrübelerini aktardılar. Ortak problemlerini tartıştılar. Bununla birlikte her bir misyon kendi bölgesinde çalıştı. İki cemiyetin de faaliyet yürüttüğü tek yer Sofya oldu. 1915 yılında iki cemiyetin faaliyet alanlarını birleştirmeyi konuştular. Bununla beraber yine ayrı ayrı çalışmakta karar kıldılar.⁵⁴

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, Bulgaristan resmi sayımlarında Protestanların sayısı 1887 yılında 1.358, 1910 yılında 6.335, 1920 yılında ise 5.617 kişi olarak kaydedilmiştir. Toplam nüfusa kıyaslanırsa Protestanların paylarının % 0.2'yi bulmadığı görülür. Bulgaristan'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkışından sonraki dönemde -ne Prenslik ne de bağımsızlık yıllarında- Protestan sayısının artışında kayda değer bir gelişme olmadığı açıktır. Hatta Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan sayımda ülkenin toplam nüfusunda bir artış görülürken Protestanların sayısında azalma ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'ın resmi sayımlarına giren söz konusu rakamların Bulgaristan'daki toplam Protestanların, yani hem Balkan Dağları'nın kuzeyinde faaliyet gösteren Methodistlerin hem güneydeki American Board misyonerlerinin faaliyetlerinin toplam sonucu olduğunu unutmamak gerekir.

Tablo 3. *Bulgaristan'da Protestan Nüfus*

Yıl	Toplam	Protestan
1887	3.154.375	1.358
1893	3.310.713	2.384
1900	3.744.283	4.524
1910	4.337.513	6.335
1920	4.846.971	5.617
1926	5.478.741	6.735
1934	6.077.939	8.371

Kaynak: <https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> (Son görülme tarihi: 29.11.2023)

American Board misyonerleri Avrupa Türkiyesi Misyonu'nu başlatırken faaliyet alanının nüfusunu altı milyonu Bulgar olmak üzere 12-14 milyon olarak

⁵³ Mozjes, s.169, 245-248.

⁵⁴ ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.80.

değerlendirdiler.⁵⁵ Basım yayın faaliyetlerinin hazırlandığı ve yürütüldüğü İstanbul'u hariç tutarsak misyonun yarımada Filibe, Eski Zağra ve Samokov olmak üzere üç istasyonu bulunuyordu. Mevcut istasyonların hepsi misyon alanının en doğusunda yer alıyordu. Makedonya'ya açılmaya karar verdiler. 1873 yılında Manastır istasyonunu kurdular. Osmanlı son döneminde Manastır şehri "Makedonya'nın kalbi" olarak anılıyordu. Türk, Makedon, Bulgar, Arnavut, Rum, Çingene, Yahudi, Ulah vs çok sayıda dil, din ve milliyetten insanı barındıran şehir, aynı zamanda bölgenin ticaret merkeziydi. Çok sayıda konsolosluğu barındırması sebebiyle "konsoloslar şehri" olarak da biliniyordu. Misyonerlerin Manastır şehrinin seçiminde yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra sağlıklı ve yaşanabilir bir yer olması da rol oynadı.⁵⁶

Amerikan misyonerler Manastır istasyonunu açtıklarında ilk gelen misyonerler J.W. Baird, E.W. Jenney ve G.D. Marsh oldu. Misyonerler bir süre dil öğrenmek için çabaladılar. Zaman içerisinde katılımcıların sayısının 15 ile 25 kişi arasında değiştiği pazar ayınlarına başladılar. Kadınlara yönelik toplantılar ve çevreye yapılan propaganda gezileri düzenlediler. Rum Ortodoks kilisesi yetkilileri, Protestanların ayınlarına katılan ailelerin aforoz edileceğini; vaftiz, nikah ve cenaze törenlerinin yapılmayacağını duyurmuştu. Bu şartlarda ilk Protestanlığa geçiş 1876 yılı biterken -üç yıl sonra- gerçekleşti. Derken 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başladı.⁵⁷

1876 Nisan ayaklanması, ayaklanmanın bastırılması ve arkasından gelen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Balkanlarda o zamana kadar sürdürülen tarzdaki misyonerlik faaliyetlerini durdurdu. Misyonerler Lady Strangford ve diğer İngiliz yardım kuruluşlarının faaliyetlerinde görev aldılar. Hatta öğrencilerin bir kısmı söz konusu kuruluşların elemanlarına tercümanlık yaptı. Eski Zağra büyük ölçüde yandı. Buradaki misyonerler istasyonu terk ederek İstanbul'a gittiler.⁵⁸

⁵⁵ *Sixty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Salem, Massachusetts., October 3-6, 1871*, Riverside Press, Cambridge, Boston 1871, s.17.

⁵⁶ Ondokuzuncu yüzyılın başlarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Makedonya'daki kargaşada Manastır için bakınız, Bernard Lory, Alexandre Popovic, "Balkanların Kavşağındaki Manastır 1816-1918", Paul Dumont, François Georgeon (Ed.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.60-78.

⁵⁷ John Quanrud, *Gerasim Kyrias and the Albanian National Awakening, 1858-1894*, Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2016, s.21-30; Osmanlı son döneminde Manastır ve Makedonya'da Amerikan misyonerlik faaliyetleri için bk. Ömer Turan, "American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms", *Middle Eastern Studies*, 4/36 (2000), s.119-136.

⁵⁸ *Sixty-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Providence, Rhode Island, October 2, 1877*, Riverside Press, Boston 1877, s.17-19.

Savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Karadeniz'den Ohri Gölü'ne Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne kadar yayılan büyük bir Bulgaristan Prenslığı kuruldu. İtirazlar üzerine büyük devletlerin katılımıyla toplanan Berlin Konferansı'nda Ayastefanos Antlaşması iptal edildi ve Berlin Antlaşması imzalandı. Bulgaristan Prenslığı, Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında sıkıştırılırken, Balkan Dağları ile Rodoplar arasında Filibe merkezli Doğu Rumeli Eyaleti teşkil edildi, Makedonya bölgesi reformlar yapılması koşuluyla Osmanlı yönetimine geri verildi. Bu şekilde American Board'un Balkanlarda Bulgarlara yönelik olarak başlattığı faaliyetin üç ayrı yönetim ve bayrak altında sürdürülmesi durumu ortaya çıktı. Mamafih büyük bir sıkıntı yaşanmadı. Faaliyetler Balkan Savaşlarına kadar bu şekilde devam etti.

Berlin Antlaşması'nda yer alan Makedonya'da reformlar yapılması koşulu bölgede Osmanlı yönetiminin otoritesini zayıflatırken büyük devletler reformları denetlemek bahanesiyle Makedonya'da söz sahibi oldular. ABCFM'in genel sekreterliğini yapan Barton, büyük devletlerin Makedonya'da etkisini artırması sonucunda bölgenin Türk hakimiyetinden çıkacağını yazdı.⁵⁹ Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan ise Makedonya bölgesini ele geçirebilmek için ne mümkünse yaptı. Her bir devletin el altından veya açıktan desteklediği çeteler bölgede üstünlüğü sağlayabilmek için hem Osmanlı yönetimiyle hem de birbirleriyle mücadele ettiler. Aynı şekilde kiliseler ve okullar üzerinden dışı dışı, göze göz bir rekabeti sürdürdüler.⁶⁰

Makedonya'da kiliseler, okullar ve çeteler üzerinden bir nüfuz mücadelesi verilirken American Board misyonerleri bölgedeki faaliyetlerini Bulgarca yürüttüler. Makedonları Bulgar, Makedonca'yı Bulgarca'nın bir versiyonu, ve Makedonya'yı Bulgaristan'ın bir parçası olarak gördüler ve gösterdiler. American Board'un 1901 yılına ait faaliyet raporunda, Manastır'daki çalışmalarının Bulgarlar için olduğu belirtilirken;⁶¹ 1912 raporunda, Manastır'daki yatılı kız okulu "Makedonya'daki Bulgar kızlar için tek evanjelik yatılı okul" olarak tanımlandı.⁶² Kız okulunun ders programında beş yıl boyunca verilen derslerin başında İncil dersi, İngilizce ve Bulgarca geldi. Bulgar olarak niteledikleri Makedonları

⁵⁹ Barton, s.264.

⁶⁰ Aarbakke, s.54-96; Duncan M. Perry, *The Politics of Terror, The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903*, Duke University Press 1988, s.1-106.

⁶¹ *The Ninety-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Hartford, Conn., October 8-11, 1901*, Congregational House, Boston 1901, s.41.

⁶² *The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Portland, Maine, October 8-11, 1912*, Congregational House, Boston 1912, s.98.

Protestanlaştırmaya çalışırken, bölgede Bulgar dilinin ve kültürünün korunmasına ve genişletilmesine ve Bulgar etkisinin güçlenmesine katkı sağlamışlardır.⁶³

American Board misyonerleri Makedonya’da asayişin elverdiği ölçüde uç istasyonlara ve çevre köylere giderek Protestanlık propagandası yaptılar. 1883 yılı itibariyle bu şekilde 180 gün dolaştılar. Zaman zaman Rum din adamlarının çıkardıkları zorluklara göğüs gerdiler. Örneğin Strumitsa’da Rum piskoposun şikayeti üzerine Osmanlı askeri yöneticisi yerel yardımcıya hükümetten izin belgesi getirmesini veya bölgeyi terketmesini söyledi. İngiltere’nin konsolosu Blunt’un desteğiyle hükümetten gerekli izin alındı ve faaliyet sürdürüldü.⁶⁴

Amerikan misyonerleri Makedonya’daki ikinci istasyonu 1894 yılında Selanik’te açtılar. Makedonya’nın bu kozmopolit liman şehri aynı zamanda bölgenin en önemli ticaret ve kültür merkeziydi.⁶⁵ Önemli şehirlere tren yolu bağlantısı olması sebebiyle Selanik’i diğer yerlere göre avantajlı gördüler.⁶⁶ Şehir Yahudiler, Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sabataistler, Çingeneler, Makedonlar, Arnavutlar gibi pek çok inanç ve ırktan topluluğu bünyesinde barındırıyordu. İki milyon nüfusa sahip olan istasyonun faaliyet alanı diğerlerinden kat kat genişti, aynı şekilde bu alanda yaşayan insan sayısı da diğerlerinden kat kat fazlaydı. Manastır istasyonuna dokuz uç istasyon bırakarak kalan 19 uç istasyonu buraya bağladılar. Balkanlardaki misyonerlerden J.H. House ve E.B. Haskell eşleriyle beraber şehre geldiler. Diğer yerlerde olduğu gibi şehir merkezinde ve çevre yerleşimlerde dolaşarak Protestanlık propagandasının yanı sıra eğitim faaliyetlerine giriştiler. Burada 1919 yılına kadar her zaman en az iki misyoner görev yaptı. bir başka Amerikan Protestan kuruluşu olan Southern Presbyterian Mission’a bağlı misyonerler 1874-1892 yılları arasında çalışmışlardı. Keza Serez’de British and Foreign Bible Society temsilcisi bulunuyordu. ABCFM misyonerleri Protestan Yunanlıların mevcut kilise düzeni ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiler.⁶⁷

⁶³ Nestorova, s.23.

⁶⁴ *Seventy-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the meeting Held at Detroit, Michigan, October 3-5, 1883*, Press of Stanley and Usher, Boston 1883, s.31.

⁶⁵ Ondokuzuncu Yüzyıl sonları ve Yirminci Yüzyılın başlarında Selanik şehrinin durumunu çeşitli açılardan ele alan değerli bir derleme kitap için bk. *Selanik 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, Ed. Gilles Veinstein, İletişim, İstanbul 1999.

⁶⁶ Tahmin edileceği gibi bu yıllarda Selanik’te Katolik misyonerler de faaliyet gösteriyordu. Lazaristlerin Filles de la Charite kuruluşunun burada iki yetimhane, bir erkek okulu, bir kız okulu, bir dipanser ve bir hastahaneleri vardı. Sağlık kuruluşlarına civar yerleşimlerdeki her din ve ırktan insan şifa aramak için geldi. Katolik misyonerler de Müslümanlardan ziyade Ortodoks ahali arasında taraftar toplamaya çalıştılar. Bk. Meropi Anastassiadou, “Yörenin Batılıları”, *Selanik 1850-1918, Yahudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, s.160-163.

⁶⁷ ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.48.

Ondokuzuncu Yüzyıl biterken arkasında devletlerin yer aldığı çete, okul ve kilise kavgaları Makedonya’da düzen ve asayışı neredeyse ortadan kaldırmıştı. Makedon ihtilalciler 1903 yılında büyük bir ayaklanma gerçekleştirdi. Ancak başarılı olamadı. Osmanlı kuvvetleri ayaklanmayı bastırdı.⁶⁸ İkinden Ayaklanması ve sonrasında mağdur olanlara yönelik olarak Amerikan misyonerler bir yardım kampanyası başlattılar. Çağrı İngiltere ve Amerika’da müsbet karşılandı. Önemli miktarda yardım gönderildi. Manastır ve Selanik’teki misyonerler hemen bütün mesailerini yardım faaliyetlerine hasrettiler. Manastır istasyonu yardım faaliyetlerinin merkezi, Manastır istasyonundaki misyoner Bond yardım faaliyetinin baş sorumlusu oldu. Mağdur ve muhtaç ailelere yardım ettiler. Kadınlara yönelik atelyeler kurdular. Malzemelerini verdiler. Ürettikleri el işlerini değerlendirerek onlara destek oldular. Türk hükümetinin himayesinde çalıştılar. Bulgaristan topraklarına geçen mağdurlara da oradaki misyonerler yardım etti. Bulgaristan hükümeti onları destekledi. Mağdurlara yardım faaliyeti çerçevesinde Manastır’daki kız okulunun yanında bir yetimhane kurdular. Muhtaç yetimleri burada barındırdılar. 1904 yılı itibariyle Manastır’daki yetimhanede 20 civarında kız ve 14 erkek çocuk bulunuyordu.⁶⁹

Makedonya’daki isyan mağduru çocuklara yardım faaliyetleri çerçevesinde Selanik istasyonu misyonerleri şehrin dışında geniş bir arazi temin ettiler. Burada yetim çocukların barınmakla kalmayıp aynı zamanda para da kazanabilecekleri ve meslek sahibi olabilecekleri bir okul inşasına giriştiler. Selanik Ziraat ve Endüstri Okulu (The Thessalonica Agricultural and Industrial Institute) bu şekilde açıldı. Okul istasyonun en gözde kurumu olarak öne çıktı. Burada öğrencilere halıcılık, ayakkabıcılık ve terziilik gibi meslekler öğretildi. Okul, statüsü itibariyle -Robert College gibi- hem misyonun içinde hem de bağımsız olarak faaliyet gösterdi.⁷⁰

Osmanlı Devleti’nde 1908 yazında İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle Makedonya’daki gerginlik son buldu, uzun sürmeyecek bir barış ve sükunet dönemine girildi. Amerikan misyonerler büyük bir rahatlık içerisinde çalışmalarını hızlandırdılar. American Board’un 1910 yılı itibariyle üçü Bulgaristan’da (Samokov, Filibe ve Sofya), ikisi Makedonya’da (Manastır ve Selanik) ve ikisi

⁶⁸ Perry, s.107-212.

⁶⁹ *The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Grinnel, Iowa, October 11-13, 1904*, Congregational House, Boston 1904, s.38. Amerikan misyonerlerinin benzer yetimhane ve atelye faaliyetlerini Ermeni isyanlarından sonra Van’da da yürüttüklerini görüyoruz. Bk. Ömer Turan, “Osmanlı’nın Son Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde Amerikan ve Alman Misyonerlik Faaliyetleri ve Rekabeti”, *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Konferansı*, Ed. R. Çalık, C. Schönig, M. Çıpan, H. Muşmal, Konya Valiliği, Konya 2010, s.478-504.

⁷⁰ *The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Grinnel, Iowa, October 11-13, 1904*, s.38.

Arnavutluk'ta (Korca ve Elbasan) yedi istasyona bağlı 51 uç istasyonu vardı. Misyonda 13 tayin edilmiş misyoner, 11 misyoner eşi ve altı bekar bayan olmak üzere toplam 30 misyoner görev yapıyordu. Öğretmen, vaiz vs. şeklinde istihdam edilen yerli yardımcılarının sayısı ise 109'du.⁷¹

Meşrutiyeti takip eden yıllarda Manastır istasyonu, Protestanlık propagandasının yanı sıra eğitim faaliyetleriyle de dikkati çekti. Beş yıllık kız yatılı okulu istasyondaki en önemli kurumdu. 1878 yılında -istasyonun kuruluşundan beş yıl sonra- normal bir okul olarak açılmış, daha sonra yatılıya dönüştürülmüştü. Bulgaristan'da olduğu gibi Makedonya'da da okul kiliseden evvel açılmıştı. 1912 yılı itibariyle iki misyoner ve beş yerli öğretmenin nezaretindeki okulda 68 öğrenci barındırıyordu. Bunların 25'i yatılı, 33'ü gündüzlü, 33'ü hazırlık, dördü ilkokul ve altısı özel öğrenciydi. Okuldan mezun kızlar açılan ilkokullarda öğretmen olarak çalışıyorlardı. Bunun yanı sıra Manastır istasyonunun bir ana okulu, bir ilkokulu, kız okuluna bağlı dört hazırlık sınıfı, ve bir erkekler bölümü bulunuyordu.⁷²

Balkanlarda Arnavutlara yönelik Protestan misyonerlik faaliyetlerini British and Foreign Bible Society başlatmıştır. Cemiyetten Robert Pinkerton'un Yeni Atik'i Arnavutça'ya tercüme ettirmesi Protestanların Arnavutlara yönelik ilk faaliyeti olarak gösterilir. 1819 yılında tercüme edilen Yeni Atik'in ilk versiyonu 1827 yılında Korfu'da, gözden geçirilen yeni hali ise 1858 yılında Atina'da basıldı. Cemiyetin bastığı kitapların dağıtımını sağlamak için 1864 yılında H. Riedel İşkodra'da, ertesi yıl A. Davidson Yanya'da görevlendirildi. Cemiyet Protestanlıkla ilgili kitap ve broşürleri Arnavutça'ya tercüme ettirerek basma ve dağıtmayı Yirminci Yüzyılın başlarına kadar sürdürdü. Bu şekilde 1824 yılından 1908'e kadar 27.000'den fazla kitap satıldı/dağıtıldı. Söz konusu literatür Korfu, Atina, İstanbul, Manastır ve Bükreş'te basıldı; cemiyetin İşkodra, Yanya, İstanbul ve Üsküp'teki depolarından dağıtıldı.⁷³

American Board misyonerlerinin Arnavutlarla temasları Manastır'daki çalışmaları esnasında başladı. 1877 yılında bu şehirdeki evlerine yakın oturan Ortodoks Arnavut bir ailenin genç oğlunu Protestan yaptılar. Gerasim Kyrias isimli bu genç bir süre Manastır'da misyonerlerden ders aldı. Daha sonra Samokov'daki Teoloji Okulu'na gönderildi. Burada dört yıl okuduktan sonra

⁷¹ *The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together With the Minutes of the Centenary Meeting Held at Boston, October 11-14, 1910*, Congregational House, Boston 1910, s.94-95.

⁷² *The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Portland, Maine, October 8-11, 1912*, Congregational House, Boston 1912, s.70, 98.

⁷³ *The Albanian Book & Protestant Enterprise a 200 Years Cultural Journey*, Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2017, s.7-13; Quanrud, s.46.

1882 yılında mezun oldu ve Üsküp'e tayin edildi. Kendisi ise Samokov'da aldığı eğitimin de etkisiyle Arnavutlar arasında çalışmak istiyordu. 1883 yılında ABCFM'in oluruyla British and Foreign Bible Society'nin bünyesinde Arnavutlara yönelik çalışmaya başladı. Gittiği yerlerde kendi insanlarına kendi diliyle Protestanlığı anlattı. Kitap satışlarını düzenledi. Haziran 1884 Manastır'da 36 kişinin katıldığı ilk Arnavutça ayini gerçekleştirdi. Yayınlar hazırladı.⁷⁴

O yıllarda Korça Ortodoks ve Müslüman Arnavutların birlikte yaşadığı bir şehirdi. Prizren Ligi ile başlayan Arnavut milliyetçiliğinin etkisiyle 1885 yılında burada Arnavutça eğitim veren bir erkek okulu açılmıştı. Bunu 1891 yılında ABCFM ve Bible Society'nin desteklediği bir kız okulunun açılması takip etti.⁷⁵ Bu dönemde Arnavut milliyetçileri kendi dillerinde yayın ve eğitim üzerinde duruyorlardı. Amerikan misyonerler Arnavutların bu yolda ilerleyerek hem Türk Müslüman hem Rum Ortodoks ve Katolik nüfuzundan çıkacaklarını öngördüler. Bulgar Eksarhlığı hareketinde olduğu gibi, Arnavutların taleplerini destekleyerek sempatilerini kazanmayı ve onları Protestanlaştırmayı düşündüler. Kendilerine yönelik yaptıkları küçük hamlelerin Arnavut ileri gelenleri tarafından olumlu karşılandığına dikkati çektiler. Gönderilecek iki sağlık misyonerinin bölgeyi turlaması ve arkasından okullar açmasının Arnavutlar üzerinde büyük bir etki yaratacağını yazdılar.⁷⁶

1889 yılı Avrupa Türkiyesi Misyonu faaliyet raporunda Arnavutlara yönelik çalışmalar yapılması lüzumuna değinildi. Okullardaki Arnavut öğrencilerden yararlanılabileceği yazıldı.⁷⁷ Ertesi yılın faaliyet raporunda Arnavutlara yönelik çalışmalar gereği üzerinde daha çok duruldu. Bu çalışmalara destek vaadleri aldıkları, Baird'in Arnavutça öğrendiği ve Kyrias ile birlikte uyumlu çalıştığı belirtildi.⁷⁸ 1891 yılının faaliyet raporunda da konu takip edildi. Protestan kurumlar oluşturmak suretiyle Arnavutlar arasında iyi bir başlangıç yapma

⁷⁴ Quanrud, s.30-123.

⁷⁵ Miranda Vickers, *The Albanians, A Modern History*, I.B. Tauris, New York 1997, s.44-45. Bu ikisinden başka asırlardır Arnavutlara yönelik olarak çalışan Cizvit ve Fransiskan misyonerlerin İşkodra'da Arnavutça eğitim veren bir okulu vardı. Katolik din adamı yetiştirmek üzere ihdas edilmiş olan okulda başkaları da eğitim görüyorlardı. Bk. Tajar Zavalani, "Albanian Nationalism", *Nationalism in Eastern Europe*, Ed. Peter Sugar and Ivo John Lederer, University of Washington Press, Seattle 1969, s.67-68.

⁷⁶ David Brewer Eddy, *What Next in Turkey, Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, The American Board, Boston 1913, p.107-108.

⁷⁷ *The Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at the City of New York, October 15-18, 1889*, Press of Samuel Usher, Boston 1889, s.36.

⁷⁸ *Eightieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Minneapolis, Minnesota, October 8-11, 1890*, Press of Samuel Usher, Boston 1890, s.32.

temennisi dile getirildi.⁷⁹ Yukarıda kurumlar oluşturmak denilirken American Board'un kısmi desteğiyle 1891'de Korça'da açılan kız okulu kastediliyordu. Yerli öğretmenlerin idaresinde 23 Ekim'de açılan okulun üç öğrencisi bulunuyordu. Şubat 1892'de kızların sayıları 13'e çıktı.⁸⁰

Korça'daki Protestan misyonerlik faaliyetleri Amerikan misyonerler değil Protestanlığı benimsemiş Arnavutlar tarafından yürütüldü. Bunların başında yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Kyrias gelir. Korça'ya yerleşen Kyrias 1894 yılında ölümüne kadar kardeşleriyle birlikte burada çalışmalarını sürdürdü. Baird kendilerini Manastır'dan idare etti. Diğer yerlerde olduğu gibi, Amerikan misyonerlerin Arnavutlara yönelik faaliyetleri de eğitim ağırlıklıydı. Arnavut kızlarına kendi dillerinde eğitim veren bu tek okul, Yirminci Yüzyıla girerken yatılıya dönüştürüldü. 1903 yılı itibariyle 20'si yatılı olmak üzere toplam öğrenci sayısı 46'ya çıktı. Takip eden yıllarda Korça'daki Rum piskoposun engelleme çabalarına rağmen misyonerler faaliyetlerini sürdürdüler. Yine takip eden yıllarda Arnavutça eğitim konusunda Osmanlı yönetimiyle ihtilaflar yaşandı. Okul bazen kapatıldı, fakat tekrar açıldı. Arnavutlara yönelik faaliyetlerin merkezi olan Korça uç istasyonu Mart 1908'de istasyon yapıldı. Misyoner P.B. Kennedy ve C.T. Erickson eşleriyle birlikte burada görevlendirildiler. Takiben burada küçük bir erkek okulu açıldı.⁸¹

Arnavutlara yönelik ikinci istasyon 1910 yılında Elbasan'da açıldı. Erickson ailesi burada görevlendirildi. Burada bir erkek okulu açtılar. Bu yılın faaliyet raporunda Arnavutlara yönelik okullar açılması ve sağlık misyonu başlatılması gereği üzerinde duruldu.⁸² ABCFM'nin 1911 yılı faaliyet raporunda, Arnavutlara yönelik misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Elbasan'ın merkez olmasının kararlaştırıldığı, buraya bir sağlık misyoneri gönderilmesi ve burada bir hastahane açılması gereği açıkça yazıldı. Temel sağlık aletlerine sahip bir doktorun varlığının misyonerlik faaliyetlerine büyük bir katkı sağlayacağı vurgulandı.⁸³ Takip eden yıllara ait raporlarda da Arnavutluk'ta diplomalı doktorun olmadığı belirtilerek

⁷⁹ *Eighty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Pittsfield, Massachusetts, October 13-16, 1891*, Published by the Board, Boston 1891, s.28.

⁸⁰ Quanrud, s.146-152.

⁸¹ *The Ninety-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 13-16, 1908*, Published by the Board, Boston 1908, s.48.

⁸² *The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Centenary Meeting Held at Boston, October 11-14, 1910*, Published by the Board, Boston 1910, s.94-99.

⁸³ *The One Hundred and First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Milwaukee, October 10-13, 1911*, Published by the Board, Boston 1911, s.100-101.

böyle bir girişimin işlerini çok kolaylaştıracağına dikkat çekildi. Nihayet ABCFM yönetimi 1913 yılında Elbasan'a bir hastahane açılmasını kabul etti. Bununla birlikte o yıllarda bölgedeki siyasi ve askeri gelişmeler ve değişen şartlar bu projenin tahakkukuna imkan vermedi.⁸⁴

Arnavutlardan sonra Amerikan misyonerler Sırp'lara yöneldiler. Selanik istasyonu açılana kadar çalışmalar Manastır istasyonuna bağlı olarak gerçekleştirildi. Kosova bölgesinde Priştine ve Mitroviçe'de uç istasyonlar açıldı.⁸⁵ American Board'un 1901 yılı faaliyet raporunda Sırp'lara yönelik olarak bu iki uç istasyonda yürütülen faaliyetlerin iyi gittiği ve Priştine'deki ilk Sırp okulunun başarılı bir eğitim yılını tamamladığı belirtildi.⁸⁶ Bununla beraber Balkan Savaşları esnasında Sırp yönetiminin ABCFM misyonerlerine pek sıcak bakmadıkları aşağıda ele alacağımız bir günlükte görülecektir. Misyonerler Balkan Savaşlarını takip eden yılda Sırp yönetimi ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştılar. Pek bir ilerleme kaydedilmeden Birinci Dünya Savaşı patladı.

Balkan Savaşları yarımada büyük değişikliklere yol açtı. Öncesinde kendi aralarında anlaşan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan attılar. Sonrasında kazandıkları yerleri paylaşamayıp birbirlerine düştüler. Bu şartlarda başlattığı İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan umduğu sonucu alamadı, hatta kazandıklarının bir kısmını kaybetti. Birinci Balkan Savaşı'nın sonunda tarafların üzerinde uzlaşmadıkları bölgelerin başında Makedonya geliyordu. Bölgenin iki önemli şehriden Selanik Yunanistan'ın hakimiyetine geçerken, Manastır Sırbistan'ın oldu. Her iki yer de ABCFM'nin istasyonu, yani bölgesel faaliyet merkeziydi. Her iki yerde de Amerikan misyonerler Bulgarca'yı öne çıkarmışlar, Bulgarlara yakın durmuşlardı. Bölgede yeni ve zor bir dönem başladı.⁸⁷

Birinci Balkan Savaşı'nın sonuçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa Türkiyesi Misyonu'nun 16-25 Nisan tarihlerinde Samokov'da gerçekleştirdiği yıllık toplantısında yeni şartlara adapte olmak adına misyonun adı Balkan Misyonu olarak değiştirildi. Misyonun faaliyet alanı Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk olarak belirlendi. Bulgaristan'daki faaliyetler eskiden olduğu gibi

⁸⁴ *The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Kansas City, Missouri, October 26-28, 1913*, Published by the Board, Boston 1913, s.6.

⁸⁵ ABC:17.8, v.1, No.26, Annual Report of Monastir Station, April 23, 1910; Richter, s.170.

⁸⁶ Tsanoff, s.66.

⁸⁷ Balkan Savaşları, nedenleri, hazırlıkları, cepheleri, barış antlaşmaları ve sonuçları için bk. Richard C. Hall, *Balkan Wars, Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York 2000. Manastır çevresinde gerçekleşen çarpışmalar için bk. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913)*, C.III, K.I, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu, Haz. Reşat Halli, İkinci Baskı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1993, s.253-314.

devamı, Yunanistan'daki faaliyetlerin Selanik, ve Sırbistan'daki faaliyetlerin Manastır merkez olacak şekilde düzenlenmesi; Adriyatik kıyısındaki Arnavutluk çalışmalarının ise Dures, Elbasan, Tiran ve Korça'da yürütülmesi kararlaştırıldı.⁸⁸

Balkan Savaşları esnasında sadece ordular değil, diller, dinler ve milliyetler de çarpıştı. Kan, ter, gözyaşı birbirine karıştı. Manastır istasyonundan W.P. Clarke ve M.L. Matthews'un kaleme aldığı bir günlük gerek Balkan Savaşları esnasında gerek arkasından gelen Birinci Dünya Savaşı yıllarında yarımada'nın bu en ihtilafli bölgesinde yaşananları canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Yayına hazırlamakta olduğumuz günlüğün yazılmaya başlandığı 1912 yılında Manastır Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındayken günlüğün sonlandığı 1917'de şehir Sırbistan'ın bir parçası oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında şehir bir yıl kadar da Bulgarların yönetiminde kaldı. Aralık 1915'te başlayan işgal Kasım 1916'ya kadar sürdü. Sonrasında tekrar Sırp hakimiyetine geçti. Dolayısıyla günlük dört ayrı dönem kapsamaktadır.⁸⁹

Günlükten takip edebildiğimiz kadarıyla, Sırlar American Board misyonerlerine mesafeli durdular. Bulgarlara yakın olmalarına içerlediler. Ahalinin Protestan kilisesine gelmesini engellediler. Kilisede ayinleri Bulgarca değil Sırpça yaptırıldılar. Aynı şekilde eğitim dilinin Sırpça olmasını istediler. Misyoner okullarının sadık Sırp tebaası yetiştirmelerini beklediler. Okullarda Manastır'dan mezunların değil, Amerika'dan veya İngiltere'den öğretmen istihdam edilmesini şart koştular. Protestan din adamının kıydığı nikahı kabul etmediler. Nikahı kıydıranları cezalandırdılar. Evliliğin geçerli olabilmesi için Ortodoks bir rahip önünde nikahı yeniden kıydırdılar. Bulgarofil olduğu gerekçesiyle Clarke'ı Manastır'dan çıkardılar.

Günlükteki bilgilere göre, Manastır'daki misyonerler hem şehirdeki İngiliz konsolos yardımcısı hem de Selanik'teki Amerikan konsolosu ile yakın temas içerisinde oldular. Onlar tarafından himaye edildiler. Onların desteğiyle Sırp yetkililerin baskılarını -tamamen kaldıramasalar da- hafiflettiler.⁹⁰ Yunan bayrağı altındaki yerlerde daha çok zorlandılar. Selanik, Korça ve Elbasan gibi Yunan işgali altındaki yerlerde yardım çalışmaları dışında tüm misyonerlik faaliyetleri

⁸⁸ *The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 13-16, 1914*, Published by the Board, Boston 1914, s.61-62.

⁸⁹ ABC, 17.8, Balkan Mission, Vol.1, No.31; Personnel Papers, Mary L. Mathews, Journal of Monastir Station.

⁹⁰ Amerikan misyonerler daha önceki zamanlarda da Amerikan ve İngiliz diplomatları tarafından korundular. Bk. Clarke, s.25.

askıya alındı. Korça polis şefinin şehri terketmesini istediği Kennedy ailesi Yunanlıların koruması altında Florina'ya, oradan da Selanik'e götürüldü.⁹¹

Günlüğe göre, misyonerler herşeye rağmen imkanlar ölçüsünde faaliyetlerini sürdürmeye çalıştılar. Savaş döneminde yardımlar yapıldı. Manastır istasyonu 3 Ocak - 20 Nisan 1913 tarihleri arasında 2.100 kişiye 61.480 ekmek ve 10.665 kuruş para dağıttı. İhtiyaç sahiplerine ayrıca haftada iki kez pirinç veya mercimek verdi. Bu şekilde yardım edilenlerin sayısı 3.000'i buldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında şehirdeki hastahaneye pamuk, sargı bezi, gömlek ve battaniye gönderdi. Bunların bir kısmı Londra'daki Anglo-Sırp Yardım Komitesi'nden geldi. Misyondaki yardımcı öğretmenlerden bazıları, eski Türk Askeri Okulu'nun mahzeninde bulunan sivillere yönelik İngiliz-Sırp Hastanesi'nde gönüllü olarak çalıştı.⁹²

Manastır örneğinde görüldüğü üzere Balkan Savaşları ve arkasından gelen Birinci Dünya Savaşı ABCFM'in Balkanlardaki Protestan misyonerlik faaliyetlerini bitme noktasına getirdi. Balkan Savaşları esnasında Korça'yı işgal eden Yunan ordusu American Board misyonerlerini şehirden çıkarınca buradaki kız okulu merkezi Oberlin'de olan bir başka misyonerlik kuruluşunun yönetimi altına girdi. American Board misyonerleri (Kennedy ailesi) ancak Eylül 1917'de Korça'ya dönebildiler. Aynı yıl Sırp Manastır'daki yatılı kız okulunu kapattılar. Misyonerler Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda da Yunanlılar, Sırp ve Arnavutların baskılarıyla karşılaştılar. Bulgarlar da dolaylı olarak zorluklar çıkardılar. Selanik'teki misyonerler Bulgar yanlısı oldukları gerekçesiyle Yunan yetkilileri tarafından tutuklandılar. 1921 yılında Balkan Misyonu genel kurulunda etnik gruplara göre iki veya daha fazla misyona bölünme tartışıldı. Fakat her bir grubun zaten geniş bir otonomiye sahip olduğu gerekçesiyle teklif kabul edilmedi.⁹³ Nihayet American Board 1921 sonunda Sırbistan'ı ve 1922'de Arnavutluk'u Methodist Mission'a terketti. Kendisine Yunanistan ve Bulgaristan'ı bıraktı. Yine 1922 yılında Selanik istasyonunu Balkan Misyonu'ndan çıkardı; Yunanistan'daki çalışmaları Batı Anadolu Misyonu bünyesine aktardı. Böylece

⁹¹ ABCFM'nin 1913 Yıllık Raporu'nda, konuyla ilgili yazışmaların ardından Yunan Hükümetinin, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Korça'da düzen sağlanmaz Kennedy'nin geri dönmesine izin verileceğini taahhüt ettiği yazıldı. Bk. *The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Kansas City, Missouri, October 26-28, 1913*, Published by the Board, Boston 1913, s.64.

⁹² Söz konusu günlüğü detaylı olarak değerlendiren bir çalışma için bk. Ömer Turan, "Journal of Monastir Station (1912-1917)", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, s.155-174.

⁹³ ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.4, 5.

Balkan Misyonu içerisinde sadece Samokov, Filibe ve Sofya'daki üç istasyonuyla Bulgaristan kaldı.⁹⁴

Amerikan misyonerler Balkanlardaki faaliyetlerinde ilk yıllarında tasavvur ettikleri gibi bir Protestanlaşma gerçekleştiremediler. Hemen bütün Balkan milletleri ile ilgilendiler ama en çok Bulgarlar arasında çalıştılar. Buna rağmen ne Bulgar kilisesini etkileyebildiler ne de Bulgarlar arasında kayda değer bir kitle oluşturabildiler. Misyonerler dini propagandanın yanı sıra en çok eğitim alanında faaliyet gösterdiler. Farklı seviyelerde okullar açtılar. Modern eğitim araçlarını kullandılar. Pratik eğitimi öne çıkardılar. Kızların eğitimine önem verdiler. Öğrencilere Avrupa ve bilhassa Amerika'yı tanıttılar. Mezunların bir şekilde oralarla irtibatlı olabilecekleri bir ortam yarattılar. Her halükarda Bulgar dilinin ve kültürünün gelişmesine yardım ettiler. Makedonya bölgesinde Bulgar etkisinin artmasına katkı sağladılar. İçlerinden Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanmasını isteyenler bile çıktı.⁹⁵

Amerikan misyonerler Orta Doğu ve Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da Osmanlı Türk idaresine soğuk baktılar. Onların izniyle bölgeye girip çalışmalar yapabildiklerini göz ardı ettiler. Osmanlı yönetimini baskıcı olmakla nitelediler, Hristiyanları mağdur ve mazlum gördüler ve gösterdiler. Hristiyan toplulukların milliyetçilik hareketlerine sempatiyle yaklaştılar. Bununla beraber yeni Balkan devletlerinde çok daha ağır baskılarla karşılaştılar. Bazı yerlerde faaliyetleri tamamen yasaklandı. Bu şartlarda adım adım yarımada'dan çekildiler.

⁹⁴ ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.9, 48. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan misyonerlerin Balkanlardaki faaliyetleri için bk. Ömer Turan, "Atatürk Döneminde Balkanlarda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.1563-1578.

⁹⁵ Bulgarlar arasında doğup büyüdüğü için Makedonya'da Bulgar davasının savunucusu olan Clarke, Aralık 1918'de ABD Başkanı'ndan Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlayan Ayastefanos Antlaşması'nı savunmasını talep etti. Bk. V.A. Tsanoff, *Reports and Letters of American Missionaries Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey, 1858-1919*, Sofia 1919, s.85-90.

Kaynakça

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions,
Houghton Library, Harvard University

ABC, 17.8, Balkan Mission, Vol.1, No.31; Personnel Papers, Mary L. Mathews,
Journal of Monastir Station.

ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.4,
5.

ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents, No.9,
48.

ABC:17.8, v.1, No.26, Annual Report of Monastir Station, April 23, 1910.

ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents,
No.80.

ABC:17.8, Balkan Mission, Bulgarian Section, 1920-1929, v.1, Documents,
No.48.

ABC:16.9.6. Central Turkey Mission, Woman's Board, v.01, European & Central
Turkey Mission, 1903-1909, Report of Woman's Work in the Philoppopolis
Station for the Year Ending May 2, 1907, By Mrs. Ursula Clarke Marsh.

*Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-
Eight Annual Meeting, Held in Providence, Rhode Islands, September 8-11, 1857,*
Press of T.R. Marvin & Son, Boston 1857.

*Forty-Ninth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented
at the Meeting Held at Detroit, Michigan, September 7-10, 1858,* Press of T.R.
Marvin & Son, Boston 1858.

*Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting
Held at Boston, Mass., October 2-5, 1860,* Press of T.R. Marvin & Son, Boston
1860.

*Fifty-Ninth Annual Report of the ABCFM Presented at the Meeting, Held at Pittsburgh,
Pennsylvania, October, 5-8, 1869,* Cambridge, Riverside Press 1869.

*Sixtieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions
Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 4-7, 1870,* Riverside
Press, Cambridge 1870.

*Sixty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions
Presented at the Meeting Held at Salem, Massachusetts., October 3-6, 1871,* Riverside
Press, Cambridge, Boston 1871.

- Sixty-Seventh Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Providence, Rhode Island, October 2, 1877*, Riverside Press, Boston 1877.
- Seventy-Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 3-5, 1883*, Press of Stanley and Usher, Boston 1883.
- Seventy-Fifth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Boston, Mass., October 13-16, 1885*, Press of Stanley and Usher, Boston 1885.
- The Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at the City of New York, October 15-18, 1889*, Press of Samuel Usher, Boston 1889.
- Eightieth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Minneapolis, Minnesota, October 8-11, 1890*, Press of Samuel Usher, Boston 1890.
- Eighty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Pittsfield, Massachusetts, October 13-16, 1891*, Published by the Board, Boston 1891.
- Eighty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions Presented at the Meeting Held at Grand Rapids, Mich., October 4-7, 1898*, Congregational House, Boston 1898.
- The Ninety-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the meeting Held at Hartford, Conn., October 8-11, 1901*, Congregational House, Boston 1901.
- The Ninety-Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Grinnel, Iowa, October 11-13, 1904*, Congregational House, Boston 1904.
- The Ninety-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Brooklyn, New York, October 13-16, 1908*, Published by the Board, Boston 1908.
- The Ninety-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Minneapolis, Minnesota, October 13-15, 1909*, Congregational House, Boston 1909.
- The One Hundredth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Centenary Meeting Held at Boston, October 11-14, 1910*, Published by the Board, Boston 1910.

The One Hundred and First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Milwaukee, October 10-13, 1911, Published by the Board, Boston 1911.

The One Hundred and Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the meeting Held at Portland, Maine, October 8-11, 1912, Congregational House, Boston 1912.

The One Hundred and Third Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Kansas City, Missouri, October 26-28, 1913, Published by the Board, Boston 1913.

The One Hundred and Fourth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Together with the Minutes of the Meeting Held at Detroit, Michigan, October 13-16, 1914, Published by the Board, Boston 1914.

AARBAKKE, Vermund, *Ethnic Rivalry and the Quest for Macedonia 1870-1913*, Boulder, New York 2003.

ANASTASSIADOU, Meropi, "Yörenin Batılıları", *Selânik 1850-1918, Yabudilerin Kenti ve Balkanların Uyanışı*, Gilles Veinstein (Ed.), İletişim, İstanbul 1999, s.153-164.

ANDERSON, Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, C.I, Congregational Publishing Society, London 1873.

BARTON, James L., *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press, Boston 1908.

BROWN, William, *The History of the Christian Missions*, C.III, Üçüncü Baskı, Thomas Baker, London 1864.

CLARK, E.L., *The Races of European Turkey, Their History, Condition, and Prospects*, Dodd, Mead & Company, New York 1878.

CLARKE, James F., *Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria*, Arno Press & The New York Times, New York 1971.

CRAMPTON, Richard J., *Bulgaria 1878-1918, A History*, Boulder, New York 1983.

EDDY, David Brewer, *What Next in Turkey, Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, The American Board, Boston 1913.

HALL, Richard C., *Balkan Wars, Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York 2000.

HAMLIN, Cyrus, *Among the Turks*, American Tract Society, New York 1877.

- HOSAFLOOK, David, "Protestan Missions in the Balkans: Purposes, Policies, and Perceptions", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, David Hosaflook (Ed.), Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2018, s.21-41.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, Aybay, İstanbul 1988, s.267-285.
- LORY, Bernard, Alexandre Popovic, "Balkanların Kavşağındaki Manastır 1816-1918", Paul Dumont, François Georgeon (ed.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.60-78.
- MEININGER, Thomas A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872*, The Department of History, University of Wisconsin, Madison 1970.
- MOJZES, Paul Benjamin, *A History of the Congregationalist and Methodist Churches in Bulgaria and Yugoslavia*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Boston University 1965.
- NAZARSKA, Georgeta, "Graduates of the Protestant School for Girls at Samokov in the Bulgarian Social Modernization", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, s.139-154.
- NESTOROVA, Tatyana, *American Missionaries Among the Bulgarians (1858-1912)*, New York 1987.
- PERRY, Duncan M., *The Politics of Terror, The Macedonian Revolutionary Movements, 1893-1903*, Duke University Press 1988.
- QUANRUD, John, *Gerasim Kyrias and the Albanian National Awakening, 1858-1894*, Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2016.
- RICHTER, Julius, *History of Protestant Missions in the Near East*, Oliphant, Anderson & Ferrier, Edinburg and London 1910.
- ROBINSON, Charles Henry, *History of Christian Missions*, T. & T. Clark, Edinburg 1915.
- SCHAUFFLER, William G., *Autobiography of William G. Schaffler, for Forty-Nine Years A Missionary in the Orient*, Anson D.F. Randolph & Co., New York 1887.
- ŞİŞMAN, Cengiz, "Failed Proselytizers or Modernizers? Protestant Missionaries Among the Jews and Sabbateans/Dönmes in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 6/51 (2015), s.932-949.
- The Albanian Book & Protestan Enterprise a 200 Years Cultural Journey*, Institute for Albanian and Protestant Studies, Tirana 2017.

- TSANOFF, V.A., *Reports and Letters of American Missionaries Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey, 1858-1919*, Sofia 1919.
- TURAN, Ömer, "American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms", *Middle Eastern Studies*, 4/36 (2000), s.119-136.
- TURAN, Ömer, *Avrasya'da Misyonerler*, ASAM, Ankara 2002.
- TURAN, Ömer, "Osmanlı Orta Doğusu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlangıcı", *On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007, s.153-166.
- TURAN, Ömer, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, C.III, Metin Hülalü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan (ed.), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2009, s.405-438.
- TURAN, Ömer, "Osmanlı'nın Son Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde Amerikan ve Alman Misyonerlik Faaliyetleri ve Rekabeti", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Konferansı*, Ed. R. Çalık, C. Schönig, M. Çıpan, H. Muşmal, Konya Valiliği, Konya 2010, s.478-504.
- TURAN, Ömer, "Atatürk Döneminde Balkanlarda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri", *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler*, C.II, Orhan Neçare (Yay. Haz.) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.1563-1578.
- TURAN, Ömer, "Journal of Monastir Station (1912-1917)", *Proceedings from the Balkan Conference on the 500th Anniversary of the Protestant Reformation*, s.155-174.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913)*, C III, K I, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu, Haz. Reşat Hallı, İkinci Baskı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1993.
- VICKERS, Miranda, *The Albanians, A Modern History*, I.B. Tauris, New York, 1997.
- WASHBURN, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Houghton Mifflin Company, Boston 1909.
- WOODHOUSE, C.M., *The Philhellens*, Fairleigh Dickinson University Press, Rutherford, 1971.
- YÜCEL, İdris, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastahaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

ZAVALANI, Tajar, “Albanian Nationalism”, *Nationalism in Eastern Europe*, Ed. Peter Sugar and Ivo John Lederer, University of Washington Press, Seattle 1969, s.55-92.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (OTAM) DERGİSİ

OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Hakemli olan dergide Osmanlı tarihi ile ilgili özgün ve bilimsel makaleler, çeviriler, kitap tanıtımları yer almaktadır. Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir.

OTAM Dergisi'ne gönderilecek yazılar, daha önce yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere sunulmamış olmalıdır. Yazarlar telif hakkı kendilerinde olmayan materyaller için gerekli izni almakla sorumludur.

OTAM Dergisine gönderilecek yazıların özgün ve bilimsel olması, mevcut literatüre katkı sağlaması beklenir. Özgün araştırma ve inceleme makaleleri yanında, çeviri, belge yayını, haber, nekroloji, kitap tanıtımı gibi yazılara da yer verilir. Yayına kabul edilen yazıların telif hakkı Ankara Üniversitesi OTAM Müdürlüğü'ne aittir.

OTAM Dergisi yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, elektronik olarak otam@ankara.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar kabul edilmez. Yazının bir nüshası, yazar(lar)ın imzasının bulunduğu "Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi" ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 133 06100 Sıhhiye/ANKARA.

OTAM Yayın Kurulu, yazıların esasına yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Kuralları

Yazılar sırasıyla başlık, özet, anahtar kelimeler, metin, tablolar, resimler, kaynakçadan oluşmalı, MS Word programında, Garamond yazı karakteri ile yazılmalıdır.

1. Başlık: İçerikle uyumlu ve onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Büyük harflerle ve 16 punto yazılmalı ve ortaya hizalanmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında daima 6nk aralık bırakılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad-soyadı başlığın altında, sağ köşede 11 punto ile yazılmalı ve (*) işareti ile yazar(lar)ın unvanı, akademik durumu, görev yaptığı kurum, e-posta adresi 10 punto ile italik olarak dipnotta verilmelidir.

Örneğin: * Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.

3. Özet: Çeviri, haber, nekroloji ve kitap tanıtımı dışındaki yazılara konuyu tam olarak yansıtan en fazla 300 ve en az 150 kelime içeren Türkçe ve İngilizce özetler eklenmelidir.

4. Anahtar kelimeler: Özetlerin sonunda makalenin ana konusu ile ilgili en az 4 ve en fazla 6 anahtar kelime bulunmalıdır.

5. Metin: Metin 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üstten: ve alttan 5,6 cm, sağdan ve soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf girintisi 0,75 cm olmalı, paragraflar arasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar genel olarak (resimler ve tablolar dışında) 10,000 kelimeyi aşmamalıdır. Daha uzun bir metin için editöre başvurulmalıdır.

6. Alıntı: Alıntılar iki satıra kadar paragraf arasında tırnak içinde italik olarak verilmeli; iki satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak sağ ve soldan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 10 punto ile yazılmalıdır.

7. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı ve akışı sağlamak üzere ara başlıklar kullanılabilir. Ara başlıklar, ilk harfleri büyük, 11 punto ve koyu karakterde yazılmalıdır.

8. Tablo ve Resimler: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Resimler, yüksek çözünürlüklü (300 dpi), baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resimlere numara ve isim verilmelidir. Resim numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; resim adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplamı yazının üçte birini aşmamalıdır.

9. Dipnot: Dipnotlar, sayfa sonunda 10 punto tek satır aralığıyla ve girintisiz olarak yazılmalıdır. Bir eser ilk defa atıf yapıldığında tam künyesi ile yazılmalı, sonrasında kısaltma olarak gösterilmelidir. Dipnotta gösterilen bir eser, hemen bir önceki dipnot ile aynı ise a.g.e. (kitap için) ya da a.g.m. (makale, ansiklopedi maddesi için) şeklinde kısaltmalar kullanılabilir. Eserler dipnotlarda şu şekilde gösterilmez:

Kitap:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev.. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, s. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 14.

3- *A.g.e.*, s. 12.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.

1-Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575.

2-H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 577.

3- *A.g.m.*, s. 577.

10. Kaynakça: Metnin sonunda kaynakça kısmı bulunmalı ve burada sadece metin içinde atıf yapılan eserler gösterilmelidir.

Kitap:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.:

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-610.

Adres:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

ANKARA UNIVERSITY JOURNAL OF THE CENTER FOR OTTOMAN STUDIES

OTAM Journal is a peer-reviewed journal published biannually in SPRING and FALL. Original and scholarly articles (10,000 words max.), translations, book reviews on any aspect of Ottoman history are accepted for publication provided that they are approved by referees. Strict anonymity is accorded to both authors and referees.

Articles may be written in Turkish, English, French or German.

Articles submitted to the *OTAM* Journal must not have been previously published nor is under consideration for publication anywhere else. It is the responsibility of authors to obtain the necessary permission to use material that is not their own. The copyrights of the articles and reviews accepted for publication are transferred to the Directorate of Ankara University *OTAM* unless otherwise specifically agreed.

Manuscripts complying with the journals GUIDELINES should be sent via e-mail to **otam@ankara.edu.tr**. Articles not conforming to the guidelines may be rejected. A PRINTED COPY of the article together with the "TRANSFER OF PUBLICATION RIGHTS" bearing the signature of the author(s) must be sent to the following address:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 133 06100 Sıhhiye ANKARA.

OTAM holds the right to make minor changes in the articles accepted for publication. Articles not accepted for publication cannot be returned to authors.

AUTHOR'S GUIDELINES

Submitted works should be written using MS Word program in Garamond and follow the order indicated below:

Title, Abstract, Key Words, Text, Tables, Illustrations/Photos, Works Cited.

1. Title: The title must be written in 16 point capital letters and centered. There must be 6nk space between the sub-headings and paragraphs.

2. Affiliation: The Author's name(s) must written in 11 point and appear below the title on the right hand. An asterisk footnote (*) following the last name should provide the author's affiliation and correspondence e-mail written in 10 point.

Example: * Instance: **Prof. Dr., Ankara University , Faculty of Letters, Department of History, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.*

3. Abstract: Works apart from book reviews, translations and news must include abstracts of 150-300 words in both **Turkish** and **English**, and placed after the title.

4. Keywords: The Turkish and English abstract should be followed by 4-6 key words.

5. Main Text: The main text of the article must be written in 11 point, single-spaced. Pages must be numbered and have the following margins: Top – Bottom: 5.6 cm; Right–Left:4.5cm; Paragraph indent 0,75; 6nk space between paragraphs.

Articles should generally be no more than 10,000 words in length (plus figures and tables).

Authors of larger manuscripts should contact the Editor for advice.

6. Quotations: Quotations of up to two lines in length should be given within the body of the text in quotation marks and italics. Quotations longer than two lines should be given as a separate paragraph, indented 1cm on both sides, single-spaced and written in 10 point.

7. Section Titles: Section titles may be used to provide an orderly flow of information in the article. Section titles must be written in 11-point bold, and the first letter of each word in the title must be capitalized.

8. Tables and Pictures: Tables must be numbered and titled. Table numbers must be at the far left and non-italic. The title must be in italics with the first letter of each word in the title capitalized. Tables should be placed in the body of the text.

Pictures must be sent as separate attachment to the article, scanned in high resolution (300 dpi) print quality. Pictures must be numbered and have a caption. Diagrams, tables and pictures must not exceed one-third of the total space of the article.

9. Footnotes: Footnotes should be written in 10pt. The first time a work is cited in a footnote, the full citation must be given. Subsequently, the citation may be shortened. If the work to be cited in the footnote is exactly the same as the work cited in the footnote immediately before it (with no intervening footnotes), you may use *Ibid.* or *Ibid.* with a page number. For instance:

Book:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, p. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, p. 14.

3-*Ibid.*, p. 577.

Article, encyclopedia entry, etc.:

- 1- Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), p. 575.
- 2- H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", p. 577.
- 3- Ibid., p. 577.

10. Works Cited: Only cited works should be listed in the following format:

Book:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Article, encyclopedia entry, etc.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), p. 575-610.

Address:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com